SÍK ENDRE

FAJI KÉRDÉS ÉS MARXIZMUS

AKADÉMIAI KIADÓ ▪ BUDAPEST

FAJI KÉRDÉS ÉS MARXIZMUS

SÍK ENDRE

FAJI KÉRDÉS ÉS MARXIZMUS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

Az eredeti mű adatai

А. Шийк
Расовая проблема и марксизм
Издание Научно-исследовательской ассоциации
по изучению национальных и колониальных проблем
Москва 1930

Fordította

S. Nyirő József

Az utószót írta:

dr. Kende István

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1971*

Printed in Hungary

Megjelent
a fajgyűlölet és a faji megkülönböztetés elleni harc
nemzetközi szolidaritási évében

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó a magyar kiadáshoz 9
Bevezetés 13

Első rész

A fajelméletek bírálata 23
1. A faj mint természeti kategória a fajvédők értelmezésében 23
2. A faj és a szellemi élet 38
3. A faj és a nyelv 48
4. A „faji érzés" és a „faji ösztön" 50
5. A fajok keveredése 53
6. „Felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajok 55
7. A faji tényező szerepe a történelemben. Faj és kultúra 59
8. A fajvédők módszerei és eljárásai 67
9. A fajelméletek általános jellemzése és értékelése 70

Második rész

A fajelméletek burzsoá kritikájának bírálata 72
1. A burzsoá kritika felemás és ingadozó 73
2. A faji előítéletek maradványai a burzsoá kritikusoknál 74
3. A fajelméletek szociológiai elemzése a burzsoá kritikusoknál 89
4. A burzsoá kritikusok idealizmusa és metafizikus materializmusa a történelmi folyamatok magyarázatában 103

Harmadik rész

A fajelméletek álmarxista kritikája 121
1. Karl Kautsky a fajelméletek bírálójának szerepében 121
2. A fajelméletek szociológiai elemzése Kautskynál 165
3. Kautsky „történelmi materializmusa" a faji kérdés értelmezésében 170

Negyedik rész

A faji kérdés mint társadalmi probléma a burzsoá és kispolgári kritikusok megvilágításában 185
1. A faji probléma redukálása a fajelméletek kérdésére 186
2. A fajnak mint társadalmi kategóriának ignorálása 188

3. A fajok társadalmi egyenlőtlenségének ignorálása 192
4. A faji elnyomás társadalmi összekapcsoló hatásának tagadása 202
5. Akik nem értik az elnyomott faj faji ideológiájának és faji öntudatának jelentőségét 204
6. Az elnyomott és elnyomó „fajok" közti társadalmi harc tagadása 208
7. A faj és az osztály közti kapcsolat helytelen értelmezése 210
8. Akik nem értik a faji probléma és az imperialista valóság nemzeti-gyarmati kérdésének szerves összefüggését 218
9. A társadalmi faji kérdés merőben kulturális problémaként való felfogása 233
10. A burzsoá és kispolgári kritikusok gyakorlati programja a faji kérdésben 237
11. Hogyan képzelik el a faji probléma jövőbeli megoldásának perspektíváit a burzsoá és kispolgári kritikusok 242
12. A burzsoá és kispolgári kritikusok társadalmi-politikai arculata 246

Ötödik rész

A faji antagonizmus jellege és társadalmi gyökerei az imperializmusban 253
1. A nemzeti antagonizmusok gazdasági gyökerei 254
2. Osztályellentétek az uralkodó nemzeteken belül 255
3. Az uralkodó nemzet nemzeti sovinizmusa és nemzeti politikája és ezek két válfaja 257
4. Az elnyomott nemzetek nemzeti ideológiája és ennek összefüggése az osztályideológiával. A nemzeti felszabadító mozgalmak jellege és hajtóerői .. 260
5. A faji antagonizmus gazdasági gyökerei az Egyesült Államokban 264
6. Az amerikai burzsoázia faji politikája és faji ideológiája, a fehér munkások faji előítéletei 271
7. Az elnyomott faji kisebbség faji ideológiája és osztálydifferenciálódása. A színes burzsoázia faji pacifizmusa és faji sovinizmusa, a néger dolgozók forradalmi faji mozgalma 275

Utószó 289

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

A húszas évek első felében az amerikai kommunista pártban heves viták folytak a néger kérdésről. Két nézet állt egymással szemben. Az egyik az amerikai négereket — szemben az amerikai nemzettel — külön nemzetnek tekintette, amelyet mint minden nemzetet megillet az önrendelkezés joga. E nézet híveinek az álláspontja az volt, hogy az Egyesült Államok déli államainak azon részeiből, ahol a lakosság többsége néger, jelentékeny összefüggő területet, úgynevezett „fekete övezet"-et (Black Belt) lehet és kell kiszakítani, és ezen a területen önálló független néger köztársaságot kell létrehozni. A másik nézet szerint a négerek nem nemzeti, hanem faji kisebbség, és nem önrendelkezési és kiválási jogot, hanem a faji megkülönböztetések és megszorítások megszüntetését és a fehér amerikaiakkal való teljes jogegyenlőséget kell követelni a számukra.

A Keleti Dolgozók Kommunista Egyetemén Moszkvában, ahol én abban az időben amerikai négereknek leninizmust és történeti materializmust adtam elő, néger tanítványaim feltették nekem a kérdést, hogy az amerikai négerek nemzet-e vagy faj.

Kérdésük váratlanul ért. A faji problémával eddig nem foglalkoztam és arról sem volt tudomásom, hogy tárgyalták-e marxista szerzők írásaikban ezt a kérdést és hogyan. Azt feleltem tehát nekik, hogy érdemleges választ azonnal nem adhatok, a kérdést előbb meg kell vizsgálnom, de annyit mindenesetre mondhatok, hogy a kérdés ilyetén feltevése — a faj és a nemzet fogalmának ellentétekként való szembeállítása — szerintem helytelen.

Hozzáláttam a kérdés tanulmányozásához. Elővettem a fajelmélet „klaszszikusait" (Chamberlaint, Gobineau-t, Gumplowiczot) és azok liberális kritikusait (Finot-t, Hertzet) és lázasan kutatni kezdtem, hol találhatnék megbízható támaszpontot, illetve eligazítást a marxista irodalomban —, de eredménytelenül.

Valamelyes számomra érdekes anyagot egyetlen (volt) marxistánál találtam: Kautsky „Rasse und Judentum" című művében, amelyről azonban első olvasásra megállapíthattam, hogy semmi, de semmi köze sincs a marxizmushoz. Problémámat és nehézségeimet elpanaszoltam egyetemünk akkori rektorának, Borisz Sumjatszkijnak. Sumjatszkij megbízott, hogy alaposan foglalkozzam a problémával, kutassak tovább a marxista irodalomban s részben annak alapján, amit a marxizmus klasszikusainak munkáiban találok, részben saját vizsgálódásaim eredményeképpen próbáljam megfogalmazni a marxista álláspontot a faji kérdésben, és egy év múlva, munkám végeztével, fejtsem ki azt egy beható tanulmányban, egy-két ív terjedelem-

ben az egyetemünk keretében működő tudományos kutató csoport folyóiratában.

Örömmel és lelkesedéssel fogadtam ezt az érdekes feladatot s teljesítettem is, csak — a dolog természeténél fogva — nem úgy, ahogy azt Sumjatszkij elvtárs elképzelte. A kutatómunkát elvégeztem, de az nem egy, hanem négy évet vett igénybe, a munka eredménye pedig nem egy kétíves cikk, hanem egy huszonöt íves könyv lett.

*

Könyvemben lényegében két kérdéscsoportra kerestem marxista feleletet:

1. Milyen jelentősége van a faji tulajdonságoknak az ember életében? Mi a szerepe a faji hovatartozásnak az emberi társadalom életében? Van-e értelme a társadalomban élő emberek fajok szerinti osztályozásának? Van-e alapja magasabb és alacsonyabb rendű emberfajok megkülönböztetésének?

2. Lehet-e az amerikai négereket nemzetnek, a négerkérdést nemzeti kérdésnek tekinteni? Helyes-e az amerikai négerek számára önrendelkezési jogot, az Egyesült Államoktól való elszakadást, illetve az annak területéből kiszakított úgynevezett „fekete övezet"-ben önálló független néger állam létrehozását követelni?

Ha az amerikai négerek nem nemzeti kisebbség, lehet-e elnyomásukat és jogfosztottságukat az Egyesült Államokban a fehérek és feketék közti faji ellentétekkel magyarázni?

A fajelméletek szószólói és azok liberális polgári kritikusai írásainak marxista szemszögből való boncolása, valamint a történelmi tapasztalatok figyelembe vétele és a modern kapitalista (imperialista) világban kialakult társadalmi viszonyok beható vizsgálata alapján, a feltett kérdésekkel kapcsolatban lényegében a következő megállapításokra jutottam:

I. A fizikai antropológusok, akik az embert mint az állatvilág tagját tanulmányozzák, joggal különböztetik meg az embereket a köztük fennálló faji különbségek szerint. De az ember magasabb rendű állat: társadalmi lény, akinek életére a faji hovatartozás nincs meghatározó befolyással. Életét a társadalmi fejlődés törvényei határozzák meg. Annak számára, aki az embernek mint társadalmi lénynek életét vizsgálja (történész, szociológus, politikus), emberi fajokról beszélni — absztrakció, mert az öröklődő faji tulajdonságok nem léteznek önállóan, az öröklött nem faji, valamint a szerzett tulajdonságoktól elkülönülve.

Emberi fajról beszélni — absztrakció, mert az emberi faj nem reális összesség: annak tagjait — az azonos faji tulajdonságokkal rendelkező embereket, akik az emberi társadalomban élnek — semmi reális kapcsolat nem fűzi egymáshoz. „Emberi faj" ugyanúgy tisztára logikai összesség, mint pl. „az elmúlt évben született emberek".

Ebből következik, hogy 1. nem lehet szó magasabb rendű és alacsonyabb rendű fajokról. 2. Nem léteznek faji ellentétek, csak nemzeti és osztályellentétek. De az uralkodó reakciós osztályok, a nemzeti elnyomás és osztálykizsákmányolás igazolására, faji ellentétekre, felsőbb és alsóbb rendűségre hivatkoznak, ezzel létrehozzák a faji kérdést mint társadalmi kérdést, amely azonban a valóságban vagy nemzeti kérdés vagy az osztályharc kérdése.

II. Afrikában a faji kérdés a nemzeti elnyomás kérdése. Amerikában azonban a faji kérdésnek nevezett négerkérdés nem nemzeti kérdés, hanem főként és elsősorban osztályharc kérdése.

Az Afrikából elhurcolt afrikaiak Amerikában a néger rabszolgák osztályát alkották, szemben a fehér rabszolgatartók osztályával. Amerikai nemzet akkor még nem létezett. Ezt a nemzetet fehér rabszolgatartók és néger rabszolgák, kizsákmányolók és kizsákmányoltak együtt hozták létre.

Az amerikai négerkérdés nem faji kérdés, de az uralmon levő reakciós fehér burzsoázia két vonalon is felhasználja a fehérek és feketék közti faji különbséget osztályuralma biztosítására: 1. arra, hogy a fekete dolgozók fokozott kizsákmányolásából még nagyobb profittöbbletet sajtoljon ki, és 2. arra, hogy a tőkések egymás közti versenyében, a fekete vetélytársakat megbénítva, magának uralkodó helyzetet biztosítson. Így jön létre az az amerikai négerkérdés, amelyet képmutató módon faji kérdésnek neveznek, de amely lényegében osztályharc kérdése, tehát szociális kérdés.

E nézeteim ellen még a könyv megjelenése előtt két oldalról történt támadás.

1. Az antropológusok a faji kérdésben nihilizmussal vádoltak, azzal, hogy tagadom az emberi fajok létezését. Ennek a vádnak alaptalansága nyilvánvaló: én sem a faji tulajdonságok, sem a faji különbségek létezését nem tagadom, csupán azok jelentőségét az ember mint társadalmi lény életében. Ennek a vádnak nem is volt különösebb gyakorlati következménye.

2. Az amerikai párt egy része (a Forster vezette ellenzék) azzal vádolt, hogy tagadom az amerikai négerek nemzeti mivoltát, ellene vagyok annak, hogy önrendelkezési jogot kapjanak, és ellenzem a „Black Republic" követelését. Ez — mint a fentiekből nyilvánvaló — valóban így is volt. Mindezt azonban nem csak én tagadtam, de velem együtt az amerikai négerek túlnyomó többsége is, akik nem önrendelkezési jogot és „Black Republic"-ot követeltek, hanem teljes egyenjogúságot az Egyesült Államokban. Mikor azonban később (1929-ben) a Komintern és az amerikai párt magáévá tette az önrendelkezési jog követelését és a „Black Republic" jelszót, könyvemet röviddel 1930-ban történt megjelenése után kivonták a forgalomból, engem elhajlással vádoltak és eltiltottak attól, hogy amerikai négerek oktatásával foglalkozzam.

A Kominternben fő opponenseim Szafarov, Magyar Lajos és Naszonov voltak. Ez utóbbi ügyem tárgyalása folyamán úgy nyilatkozott, hogy már a témaválasztásom is helytelen volt: a faji kérdéssel foglalkozni esztelenség, mert „a faji kérdés ma már a történelemé". (Ez alig több mint egy évvel Hitler uralomra jutása előtt történt!)

Ennek most kereken négy évtizede. Közben a faji téboly lovagjai, a német náci gyilkosok, az amerikai és dél-afrikai fajüldözők és segítőtársaik rémtetteikkel szászszorosan bebizonyították a világnak, hogy a téma mennyire aktuális volt akkor és mennyire aktuális máig is. Az amerikai kommunista párt azóta régen belátta, hogy az amerikai négerek önrendelkezési jogának és az Egyesült Államokból való kiszakadásának követelése helytelen volt, s ma következetes ideológiai harcot folytat — lényegében a könyvemben lefektetett elvek szellemében — azokkal, akik a négerek számára a teljes egyenjogúság helyett ma is ezeket a követeléseket tűzik zászlajukra.

Az elmúlt négy évtized alatt — éppen a kérdés szerfelett aktuális volta következtében — a faji kérdés irodalma rendkívül megnőtt. Lehet, hogy negyven évvel ezelőtt írt könyvem ma már nem „up to date", de engem ez alatt a négy évtized alatt más problémák foglalkoztattak, a forradalom más feladatokat rótt rám, a faji kérdés irodalmát nem volt módomban figyelemmel kísérni.

Budapest, 1971.

Sík Endre

A faji kérdést *társadalmi problémának* tekintem.

Munkám alapgondolata az a tétel, hogy a faji kérdés mint társadalmi probléma független a fajok természettudományos problémájától. Az emberi fajok nem reális összességek, mint az állati fajok; a „fajokra" való antropológiai felosztásnak önmagában a szociológia szempontjából nincs semmi jelentősége. Ennek ellenére a szociológus kénytelen foglalkozni a „faji problémával", mert a modern társadalomban az emberek bizonyos csoportjai között vannak „faji" vonalon érvényesített *társadalmi* különbségek. Ezek természetesen korántsem az e csoportok közti biológiai különbségben gyökereznek a valóságban, hanem társadalmi-gazdasági jelenségekben, amelyeknek az érvényesítése mégis elválaszthatatlanul összefügg e csoportok biológiai sajátosságaival. Ráadásul ezek a *társadalmi* „fajok" egyáltalán nem esnek egybe az antropológiai fajokkal.

Fő feladatomnak azt tekintem, hogy bebizonyítsam e tétel helyességét. Ezt természetesen csak úgy végezhetem el, ha megvizsgálom az úgynevezett faji problémát, úgy, ahogy eddig értelmezték és interpretálták.

Tudom, hogy sok természettudós — köztük még olyanok is, akik magukat marxistának nevezik — rögtön azzal az ellenvetéssel él, hogy ha az emberi fajokat nem ismerem el reális összességeknek, ezzel tagadom a néger feketeségét, vagyis tagadom a valóság konkrét tényeit. De el kell oszlatnom egy félreértést. Más dolog elismerni az egyének vagy az egyének csoportjai közti örökletes, viszonylag igen stabil testi különbségek létezését, és e különbségeket egyezményesen „faji különbségeknek" nevezni, és megint más dolog e testi különbségeknek *„faji jelleget"* tulajdonítani a modern fajelméletek szellemében, vagyis úgy tekinteni az effajta testi sajátosságokat, mint amelyek függetlenek a külső tényezők hatásától és amelyek az etnikai vagy társadalmi csoportokkal egyenrangú *reális összességekként* felfogott bizonyos embercsoportokat jellemeznek. Külön „faji problémáról" és „az emberiség faji megoszlásáról" a szociológus csak az utóbbi esetben beszélhetne. Az előbbi esetben a természetes „faji különbségek" kérdése igen érdekes és nagy jelentőségű az antropológus számára, de a szociológus számára semmiféle *külön* problémát nem jelent. Természetesen az ember testalkatának, akárcsak más természeti mozzanatoknak — mint például a klímának, a talajnak stb. — lehet és kétségtelenül van is bizonyos jelentősége az ember társadalmi fejlődése szempontjából, de aki az emberek testalkatát valamilyen mértékben döntő, meghatározó mozzanatnak tartja, és ebből indul ki az emberiség múltbeli vagy jelenlegi társadalmi fejlődésének vizsgálatában, az lemond a társadalom tanulmányozásának

komoly tudományos megközelítéséről, és egész „szociológiáját" homokra építi.

Annak az embernek a tudatában, aki nem mélyül el e kérdés tanulmányozásában, a „faji sajátosságok" fentebb említett két értelmezése összefolyik. Gyakran előfordul, hogy amikor egyes szerzők az ember bizonyos testi tulajdonságairól vagy fizikai sajátosságainak ilyen vagy olyan hatásáról akarnak beszélni, úgy használják a „faji sajátosságok" kifejezést, hogy nem gondolkoznak rajta, mi a tartalma ennek a fogalomnak. Különösen óvatosnak kell lennünk, ha ezt a kifejezést olyan szerzők alkalmazzák, akik abban az időben írtak, amikor a faji kérdés tudományos értelmezése — még a természettudományban is — gyermekcipőben járt, a fajkutatók modern elméletei pedig még nem voltak ismeretesek. Így például M. *Pavlovics** *Marx*ra hivatkozik, mondván, hogy Marx elismeri a faji tényező történelmi szerepét. A valóságban viszont amikor Marx azt mondta, hogy az egyforma gazdasági alap a faji sajátosságok folytán végtelen számú módosult formában nyilvánulhat meg, teljesen nyilvánvalóan csak két dologra gondolhatott: vagy az ember testi sajátosságainak hatására – egyáltalán nem érintve azt a kérdést, milyen jellegűek ezek a sajátosságok az örökletesség és minden egyéb tekintetében, — vagy a különféle etnikai csoportok különböző (testi, szellemi stb.) sajátosságaira.

Amennyiben az antropológusok és az etnológusok az individuumok, a törzsek és a nemzetek testi, pszichikai és kulturális különbözőségeinek megállapításával foglalkoznak, én nem akarom bántani őket. Hasznos és szükséges munkát végeznek. De ha kilépnek saját tudományuk keretei közül. alaptalan általánosításokra merészkednek, és az úgynevezett fajelméletek szerzőivel együtt azt állítják, hogy ezek a különbségek alapul szolgálhatnak arra, hogy az emberi *társadalmat* stabil és meghatározott úgynevezett „fajokra" osszák fel, amelyeknek minden egyede reálisan kapcsolatban van egymással és ugyanakkor éppen faji jellege révén reálisan elkülönül a többi ilyen csoport egyedeitől, akkor ezek a tudósok magukra vessenek, ha a kritika tüze a fajkutatókkal együtt őket is éri.

*

* Империализм. A Fővezérkar Akadémiáján tartott előadássorozat. 1922—1923. Első előadás: „Философская теория о сущности империализма: теория Сейера". Красная новь, Moszkva, 1923. 12. o. Azzal a téves nézettel kapcsolatban, hogy Marx állítólag elismerte a faji tényező történelmi szerepét, lásd részletesen e kötetben: III. rész. 163. és köv. oldalak. — Ami magát Pavlovicsot illeti, ő a fajelméletek burzsoá kritikusaihoz hasonlóan szóban elutasítja ugyan ezeket az elméleteket, a valóságban viszont maga is jelentős mértékben osztja a fajkutatók álláspontját. Egyrészt teljesen elfogadja *Krzsivickij* (Психические расы c. könyvében kifejtett) nem marxista nézeteit, másrészt észrevehetően *Kautsky* hatása alatt áll, s habozás nélkül kimondja, hogy „a faji jelleg bizonyos szerepet játszik az adott nép életében. Igaz, az antropológiai tényezők nem magyarázhatják meg a társadalmi evolúció lényegét, de sok esetben kitűnően tisztázzák, hogy a fejlődés egyes csoportoknál miért volt gyorsabb, másoknál miért volt lassúbb, s miért játszottak bizonyos csoportok ilyen vagy olyan szerepet a világtörténelemben" (13. o.). Nem riad vissza még olyan, marxista szájából szörnyen hangzó kijelentésektől sem, mint például az, hogy „az ember szellemi arculatának sok olyan vonása van, amely igen fontos szerepet játszik a társadalmi fejlődésben, és *amely egy cseppet sem függ a természettől, a létforrásoktól, az együttélés formáitól, sőt, még a kultúra fokától sem*" (12. o. Saját kiemelésem. — *S. E.*).

A második főbb ellenvetés, amelyet előre látok, egyes marxista szociológusainktól származik. Azt fogják kifogásolni, hogy a fajt társadalmi kategóriának tekintem. Szememre fogják vetni, hogy a társadalmi fajkategória fogalmának bevezetésével azoknak a fajkutatóknak a metodológiai álláspontjára helyezkedem, akik a fajt éppen társadalmi kategóriának tekintik.

Félreértések elkerülése végett előre hangsúlyoznom kell a következőt:

1. Amikor a fajról mint társadalmi kategóriáról beszélek, nem az antropológiai fajokra, vagyis biológiai összességekre gondolok, hanem kétféle *társadalmi* összességre:

a) Etnikai vagy nemzeti csoportokra, amelyeket bár *nem* faji sajátosságaik kötnek össze társadalmi egységekké, hanem éppen mint etnikai vagy nemzeti csoportok alkotnak ilyen egységeket, de amelyeknek a történelmi sorsa szempontjából többé vagy kevésbé jelentős szerepet játszik az a körülmény is, hogy faji sajátosságaik (mind a valóságos, biológiai sajátosságok, amilyen például a bőr színe, mind pedig a képzelt, szellemi stb. sajátosságok) elnyomóik számára ürügyül szolgálnak fokozott kizsákmányolásukra. Példák: a néger törzsek Afrikában, a kínaiak stb. (Társadalmi „faji kérdés" mint járulékos mozzanat a nemzeti antagonizmus mellett.)

b) Olyan embercsoportokra, amelyek bár nem alkotnak sem etnikai, sem nemzeti egységet, mégis reális társadalmi összességek, mert tagjaikat összekapcsolja egyes társadalmi feltételek közössége annak folytán, hogy valóságos (antropológiai) és képzelt faji sajátosságaik (a nekik tulajdonított szellemi tulajdonságok) bizonyos történelmi helyzetben bizonyos kizsákmányoló csoportok számára lehetővé teszik, hogy őket különleges gazdasági, politikai és szociális feltételek közé helyezzék azokhoz a feltételekhez képest, amelyek között nemzetüknek vagy osztályuknak az adott (antropológiai) fajhoz nem tartozó többi individuumai élnek. Példa: a négerek Amerikában. (Társadalmi „faji kérdés" úgyszólván „tiszta formában".)

2. Amikor azt javasolom, hogy a szociológiai kategóriák közé vegyük be az „elnyomott faj" kategóriáját, ezzel a legcsekélyebb mértékben sem ismerem el a faji tényező bármiféle történelmi hatását. A történelemben nem a fajnak, hanem a kizsákmányoló osztályok faji politikájának és az ideológiai befolyásuk alatt levő tömegek faji előítéleteinek tulajdonítok bizonyos szerepet. Elvégre nem zárkózhatunk el a tények elől. Az amerikai burzsoázia vagy a német fasiszták faji politikája jelenkori valóságunk szempontjából mit sem veszít jelentőségéből, a négerek szuperkizsákmányolása Amerikában vagy a zsidók üldözése Lengyelországban egy cseppet sem válik kevésbé kegyetlenné akkor, ha megállapítjuk, hogy a négerek vagy a zsidók faji tulajdonságai itt valójában semmi szerepet nem játszanak.

3. Első pillantásra persze furcsának és a materialista történetfelfogással összeegyeztethetetlennek tűnhet az a koncepció, amelyből az derül ki, hogy egy társadalmi csoport (mondjuk, az amerikai burzsoázia) saját osztálycéljai érdekében mintegy teljesen önkényesen és mesterségesen létrehoz egy új társadalmi csoportot (az adott esetben: a néger „faji kisebbséget"). De vajon a történelemben kevés olyan példa van-e, amikor új társadalmi csoportokat (sőt, osztályokat!) ugyanilyen „mesterséges" úton hoztak létre? Vajon a rabszolgák osztályát gyakran nem „mesterségesen" hozták-e létre a legyőzött, s olykor már azt megelőzően osztálytekintetben

differenciálódott népekből? Az új társadalmi csoport e „mesterséges" létrehozásának természetesen megvolt a maga gazdasági alapja és háttere. De ez mit sem változtat azon a tényen, hogy, mondjuk, az ókori Görögországban vagy Rómában a különböző fajokhoz tartozó legkülönbözőbb népek és törzsek töredékeit teljesen „mesterségesen" változtatták a görög vagy a római társadalom egységes rabszolga-osztályává, vagy a különböző törzsekhez tartozó afrikai négereket az amerikai telepesek rabszolgáinak egységes osztályává — teljesen „mesterségesen", vagyis azon egyes népek és törzsek történelmi fejlődésének folyamatától teljesen függetlenül, amelyekből származtak. Az afrikai néger törzsekből az „amerikai négerek" új társadalmi összességének létrehozása természetesen a történelmi szükségszerűség folytán ment végbe, de ez a szükségszerűség nem az afrikai néger törzsek belső fejlődési folyamata szempontjából volt szükségszerűség, hanem az amerikai ültetvények gazdasági fejlődése szempontjából.

Azt hiszem, nincs okunk félni e kategória mesterséges voltától. Kevesebb baj származik abból, ha e társadalmi kategóriáról lesz egy olyan definíciónk, amely magában foglalja a „mintegy" szócskát („a faj olyan társadalmi csoport, amely *mintegy* tagjainak faji tulajdonságai alapján foglal el különleges helyzetet"), mintha a faji tényező mindenneműtörténelmi szerepének puszta egyoldalú tagadásával megelégedve szemet hunynánk azon tény fölött, hogy valóban léteznek a faj vonalán érvényesített társadalmi különbségek, politikai elnyomás és gazdasági szuperkizsákmányolás, s úgy tennénk, mintha ez a „faji vonal" nem is létezne.

*

A faji kérdéssel foglalkozó jelenkori burzsoá tudományban — ezt a kérdést mint az úgynevezett faji különbségekkel összefüggő valamennyi kérdés komplexumát, nem pedig mint tisztán antropológiai kérdést tekintve — két fő irányzat van, és ennek megfelelően a faji kérdéssel foglalkozó tudósok és egyéb szerzők két szemben álló csoportra oszlanak.

Az egyik csoportba tartoznak az úgynevezett fajkutatók, vagyis a jelenkori fajelméletek szerzői és hívei. Ennek az irányzatnak a megalapítói a francia *Gobineau*, az angol származású német Houston *Chamberlain* és *Gumplowicz* osztrák szociológus. Rengeteg követőjük van Németországban, Franciaországban és különösen az Egyesült Államokban, még a tudósok, főleg a természettudósok körében is. A fajelméletek különösen elterjedtek az imperialista háború alatt és után. E csoport legnagyobb képviselői Németországban *Ammon*, *Woltmann*, E. *Fischer*, H. *Günther*, F. *Lenz* és mások; Franciaországban *Lapouge*, *Le Bon*, *Seillière*, *Fouillée* és mások; Amerikában L. *Stoddard*, C. W. *Gould*, Madison *Grant* és mások.*

Ha csupán olyan, tudományos szempontból könnyű fajsúlyú fajvédőkről lenne szó, mint *Chamberlain*, *Gobineau* és a hozzájuk hasonlók, akkor a

* A fajelméletek vizsgálatakor tehát a jelenkori fajelméletek megalapítóinak következő három fő (úgyszólván klasszikus) művét tartom szem előtt: Houston Stuart *Chamberlain:* Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. 2 Bde. 1899; Arthur *Gobineau:* Essai sur l'inégalité des races humaines. 4 vols. 1854; Ludwig *Gumplowicz:* Der Rassenkampf. 1883.

fajelméletek nem jelentenének számottevő ideológiai veszélyt és nem érdemelnének különösebb figyelmet részünkről. De a fajvédők közt van jó néhány olyan szerző is, akik hazug fajelméleteiket komoly tudományos kutatás mezébe öltöztetik (mint például *Woltmann, Driesmans* és mások). E kutatások értéke, „tudományossága" természetesen fölöttébb kétes. Ahhoz azonban, hogy e „tudományos" fajelméletek hazug voltával mindenki tisztában legyen, komolyan meg kell vizsgálnunk és meg kell döntenünk őket. Ez a feladat annál is inkább fontos, mert e „tudományos fajvédők" közül sokan valóban komoly és értékes tudósok egyik vagy másik tudományágban (például az antropológiában *Ammon* és E. *Fischer*, a pszichológiában *Galton, Dougell* és mások). Ebből az következik, hogy, először, hamis elméleteiket vagy megalapozatlan következtetéseiket gondosan külön kell választanunk kutatásaik pozitív mozzanataitól, és másodszor, nagyon komolyan kell bírálnunk tanításaikat, hogy megmutassuk fajelméleteik megalapozatlanságát, ezen elméletek tisztelt szerzőinek nagy tudományos érdemei és esetleg igen komoly tekintélye *ellenére.*

Végezetül a fajvédőkön és önálló fajelméletet kidolgozó tudósokon kívül a fajvédők szellemének megfelelő egyes tételeket, megjegyzéseket, kijelentéseket stb. gyakran találhatunk sok más tudósnál is, akik nem foglalkoznak külön a faji kérdéssel: természettudósoknál, pszichológusoknál, történészeknél, szociológusoknál stb. Közéjük tartoznak például a természettudós *Haeckel*, a történész *Mommsen*, Eduard *Meyer*, Karl *Lamprecht, Thierry* és mások, a filozófus *Nietzsche* és *Schopenhauer*, a pszichológus *Ribot*, a szociológus *Barth*, az irodalomtörténész *Taine*, továbbá *Lombroso, Renan* és sokan mások. Ezekről az úgyszólván véletlenül erre a területre tévedt tudósokról találóan jegyzi meg *Hertz:* „Jellemző, hogy azok a tudósok, akik hisznek a fajban, saját tudományos kutatásaik területén rendszerint egyáltalán nem élnek faji érvekkel, hanem csak akkor alkalmazzák őket, amikor más, tőlük idegen tudományterületekre lépnek, így például amikor a természettudósok kirándulnak a történettudomány területére, vagy amikor a művészettörténészek a gazdaság területét érintik. Ezeken a területeken egyszerűen nem elegendő az ismeretük ahhoz, hogy világosan lássanak az előítéletek ködén át."*

Hogy mekkora képtelenségeket tudnak állítani a legkomolyabb tudósok is, amikor számukra ismeretlen tudományterületekre lépnek, vagy olyan kérdésekről nyilatkoznak, amelyeket maguk nem tanulmányoztak, arról rengeteg furcsa eset tanúskodik. Hadd említsük meg akár csak a nagy francia enciklopédistákat, *Diderot*-t és *D'Alembert*-t, akik úgy vélték, hogy az oroszok sohasem válhatnak európai módra civilizált emberekké.** Igaz, ennek másfél évszázada. Hogy azután a mai „magas kultúrájú" Európa a villany, a rádió és a Népszövetség korában mennyivel jutott előbbre a civilizáció és a humanizmus tekintetében az enciklopédisták korához képest, arról ékesszólóan tanúskodik egy *Hertz* által elmondott eset. Nemrég egy természettudományi kongresszus antropológiai szekciójában az egyik német tudós olyan követeléssel állt elő, hogy nyilvános testi fenyítésben részesítsék azt

* F. *Hertz:* Rasse und Kultur. Leipzig 1925. 399. o.
** J. *Finot:* Le préjugé des races. Paris 1921. 285. o.

a fehér nőt, aki — akár házasságban, akár házasságon kívül — négerrel lép nemi kapcsolatba.*

*

A fajelméletek fő tételei a következő pontokban foglalhatók össze:

1. Az emberiség fajokra oszlik, amelyeknek mindegyike nemzedékről nemzedékre öröklődő szilárd és változatlan testi faji ismérvekkel rendelkezik.

2. Az emberek szellemi élete, értelmi képességei, jelleme, morális arculata stb. teljes mértékben testi, faji tulajdonságaiktól függenek, tehát ugyancsak öröklődnek.

3. A testi és pszichikai ismérveken kívül az emberiség fajokra való felosztásának kritériuma a nyelv is. A nyelv sajátosságai az illető nyelvet beszélők faji tulajdonságait és képességeit tükrözik vissza, és utalnak az adott nyelvet beszélők kulturális értékére vagy csekély értékűségére. A nyelvek fejlődése és változása megfelel a fajok fejlődésének és keveredésének. Egy nyelv széles körű elterjedtsége és gazdagsága az adott nyelvet beszélők faji erejéről és faji értékéről tanúskodik. Így például az indoeurópai nyelvcsoport megfelel az árja fajnak.

4. A fajok aszerint, hogy rendelkeznek-e bizonyos testi és szellemi tulajdonságokkal, lehetnek felsőbb rendű és alsóbb rendű fajok. Csak egyes felsőbb rendű fajok képesek a haladásra és hivatottak kulturális értékek létrehozására, a többi faj viszont, mivel már természettől fogva csekély értékű szellemi és morális tekintetben, arra ítéltetett, hogy örökre fejletlen, műveletlen maradjon, alávesse magát a felsőbb rendű fajok hatalmának és az ő érdekeiket szolgálja. A felsőbb rendű fajok ugyancsak különböző értékűek.

5. A faj testi és szellemi sajátosságainak megváltoztatása csakis kiválasztás útján lehetséges. Minden az öröklődéstől függ, a környező természet és a társadalmi környezet ebben nem játszik semmilyen szerepet. A szerzett tulajdonságok nem öröklődnek.

6. A fajok keveredése vagy meddőségre, vagy a faj elfajulására vezet. A korcsok, akárcsak az állatoknál, az embereknél is sem fizikailag, sem szellemileg nem teljes értékűek. A történelem során eltűnt valamennyi nép bukása, valamennyi nagy ókori kultúra pusztulása e népek elfajulásának, a fajok keveredésének következménye volt. A felsőbb rendű faj érdekei ezért megkövetelik faji tisztaságának megőrzését az alsóbb rendű fajok megsemmisítése vagy teljes elszigetelése révén.

7. A történelem nem egyéb, mint az egymással ellenséges fajok örökös harca faji létezésükért és jólétükért. A társadalmi csoportok és formációk mindenfajta harca (vagyis a háborúk, a nemzeti mozgalmak, az osztályharc) a harcoló csoportok faji különbségeiben gyökerezik.

8. A faji ellenségeskedés, a más fajúval szemben érzett gyűlölet és undor a velünk született, természetes ösztön jellegével bíró faji érzék megnyilvánulása.

Magától értetődik, hogy ezek a tételek korántsem merítik ki a fajvédők valamennyi tanát és hogy ezeket a tételeket nem egyformán világosan és

* F. *Hertz:* Rasse und Kultur, 97—98. o.

határozottan fogalmazza meg az összes fajvédő teoretikus. Az egyik a kérdés egyik oldalát, a másik másik oldalát hangsúlyozza jobban. Sok pontban véleménykülönbség is lehet közöttük. Az én feladatom most csak az volt, hogy rögzítsem a fajelméletek legfontosabb és alapvető közös téziseit, amelyeket ennek az irányzatnak valamennyi jelentősebb képviselőjénél — ilyen vagy olyan árnyalati módosításokkal — megtalálunk.

A fajelméletek híveinek ezzel a határozott, magabiztos és militáns csoportjával szemben áll a fajelméletek ellenfeleinek kevésbé határozott és magabiztos, jóval kevésbé militáns csoportja; ez utóbbi csoporthoz tartozó liberális burzsoá tudósok élesen és szenvedélyesen bírálják a fajvédők tanait és kimutatják teljes megalapozatlanságukat. A továbbiakban éppen e burzsoá kritikusok munkáinak felhasználásával elemzem röviden a fajelméletek fentebb felsorolt alaptételeit.* Szándékosan annak a három szerzőnek a munkáit vettem alapul, akiket a legobjektívebbnek és *legprogresszívebbnek* tartok, nevezetesen: Friedrich *Hertz*** osztrák tudós, Jean *Finot* francia szerző és *Luschan* német antropológus műveit. Ezt abból a megfontolásból kiindulva teszem, hogy ha szemügyre vesszük ezeknek a legjobb burzsoá kritikusoknak a fogyatékosságait, a legkönnyebben győződhetünk meg arról, hogy a fajelméletek burzsoá kritikája általában nem kielégítő.***

* Lásd megjegyzésemet a 23. oldalon.

** Hertzet liberális burzsoá szerzőnek tekintem. Ezt esetleg egyes olvasóim különösnek találják, mert valamikor az ultrarevizionista színezetű szociáldemokraták közé tartozott, ma pedig az ausztro-marxisták sajtóorgánumainak dolgozik. Azt hiszem azonban, hogy amikor meghúzzuk a demarkációs vonalat a „burzsoá" és a „pszeudomarxista" szerzők között, nem az egyes szerzőknek a szociáldemokrata mozgalomhoz való viszonyából, még csak nem is párttagságából kell kiindulnunk (hiszen ezen az alapon például H. G. *Wells*t nem burzsoá, hanem „szocialista" szerzőnek kellene tartanunk). Számunkra az egyetlen kritérium csak az lehet, milyen a szerző viszonya a marxizmus *világnézetéhez és módszeréhez*, elfogadja-e (legalább szóban) vagy nem fogadja el a dialektikus materializmust általában, és a materialista történelemfelfogást különösen. Amikor a pszeudomarxista „prófétáik" tanait elemezzük és bíráljuk, számunkra éppen az a lényeges, hogy a munkásolvasóknak megmutassuk az ő „marxizmusuk" hazug, hamis, színlelt voltát, az ő „materialista történelemfelfogásuk" meghamisított és csaló jellegét. Ezért ezeket az álprófétákat külön csoportba kell helyeznünk, gondosan elkülönítve őket az olyan szerzőktől, akik, mint Hertz is, eléggé őszinték és bátrak ahhoz, hogy ne titkolják el a marxizmus forradalmi oldalával szemben elfoglalt elutasító álláspontjukat.

*** Ezeknek a szerzőknek következő főbb műveit használtam fel a fajelméletek megcáfolására, s tettem ugyanakkor kritikai észrevételeim tárgyává: Friedrich *Hertz:* Rasse und Kultur, Leipzig 1925. [Ez a harmadik kiadás. Az első (1904) és a második kiadás címe Moderne Rassentheorien volt.] Jean *Finot:* Le préjugé des races, Paris 1921. 4. édit. (Első kiadás: 1906.) Felix *Luschan:* Anthropological View of Race (in „Papers on Inter-Racial Problems" of the First Univers. Races Congress, London 1911). Felix *Luschan:* Völker, Rassen, Sprachen, 1922. (A továbbiakban: Népek, fajok, nyelvek.) Mindenütt, ahol az e szerzőktől közölt idézetek mellett nem említem a könyv címét, hanem csak a lapszámot, az itt említett műveiket kell érteni.

Más burzsoá szerzőknek a fajelméletek bírálatával foglalkozó speciális művei közül főleg a következőket használtam fel: W. D. *Babington:* Fallacies of Race Theories, London 1895; Franz *Boas:* Mind of Primitive Men, New York 1911; Franz *Boas:* Kultur und Rasse, Leipzig 1914 (az előző mű átdolgozott és bővített kiadása); Jean *Finot:* L'agonie et la mort des races, 5. éd. Paris év nélkül; Houston Stuart *Chamberlain:* Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts. Dresden 1901; H. A. *Miller:*

A fajvédők bírálatával speciálisan foglalkozó szerzőkön kívül természetesen felhasználtam olyan antropológus, etnológus, történész, szociológus és más tudósok munkáit is, akik nem foglalkoznak speciálisan a fajelméletek bírálatával, de megcáfolják ezek egyes tételeit saját tudományos kutatásaik alapján. Ide tartoznak elsősorban: *Virchow, Ranke, Quatrefages, Peschel, Ratzel* és mások.*

Noha a fajvédők és bírálóik nézetei és következtetései között éles különbség van, ők valamennyien az uralkodó osztályok ideológusai. Egyelőre figyelmen kívül hagyjuk azt a számunkra nem kis fontosságú kérdést, hogy mi a magyarázata ennek a nagy nézetkülönbségnek, ennek a nyilvánvaló szakadásnak az uralkodó osztályok ideológusai körében ilyen fontos kérdésben.** Egyelőre csak megállapítjuk, hogy mindkét fentebb említett elméleti koncepció kizsákmányoló eredetű.

Ez a körülmény számunkra azért fontos, mert ez vezet el a harmadik csoporthoz: a magukat marxistának nevező, a proletariátus ideológusának címére igényt tartó szerzők csoportjához, az állítólag a marxista történelemfelfogás platformján álló szociáldemokrata pszeudomarxisták csoportjához.

E csoport álláspontjának tisztázása jóval kevesebb energiát és időt igényel, mint a fajvédők és ellenfeleik nézeteinek megismerése. Az a figyelem, amelyet a II. Internacionálé teoretikusai erre a kérdésre fordítottak, a végtelenül kicsiny mennyiségek birodalmába tartozik. Miközben a fajvédők és burzsoá ellenfeleik művei kötetek százaira és százaira rúgnak, az e kérdéssel foglalkozó „marxista" irodalom mindössze egy-kétszáz *oldal*. Az imperialista háború előtti marxista irodalomban erről a témáról nem találunk egyetlen többé-kevésbé alapos cikket sem. Néhány recenzió és kisebb cikk burzsoá kiadványokkal kapcsolatban különféle szociáldemokrata sajtóorgánumokban (különösen a „Neue Zeit"-ben, 30 év alatt mindössze 5—6 !) — ennyi az egész háború előtti „marxista irodalom" a faji kérdésről. Végre, a háború elején jelent meg *Kautsky* „Rasse und Judentum" c. kis brosúrája, amelyben a zsidókérdéssel kapcsolatban érinti általában a fajelméleteket is. Ezután ismét hallgatás következett egészen 1927 végéig, amikor végre megjelent *Kautsky* „súlyos" (főleg a szó szoros értelmében *súlyos!)* munkája, „Materialistische Geschichtsauffassung" (2 kötet, csaknem 2000 oldal), amelyben körülbelül száz oldal külön a fajok kérdését tárgyalja.

Races, Nations and Classes, the Psychology of Domination and Freedom, London 1924; Basil *Matthews:* The Clash of Colour, London 1926; J. H. *Oldham:* Christianity and the Race Problem, New York 1924; Carl *Teschet:* Völker, Vaterländer, Fürsten 1913.

* Főleg a következő munkákat használtam fel: I. *Achelis:* Modern néptudomány, Szentpétervár 1900 (oroszul); G. *Buschan:* Az ember. Antropológiai tankönyv, Szentpétervár 1912 (oroszul); G. *Buschan:* Gehirn und Kultur, 1906; I. *Deniker:* Emberfajok, Szentpétervár 1902 (oroszul); M. *Hoernes:* Az emberiség őstörténete, Szentpétervár 1906 (oroszul); O. *Peschel:* Néptudomány, Szentpétervár 1890 (oroszul); A. *Quatrefages:* L'espèce humain, Paris 1913 (4. éd.); J. *Ranke:* Az ember, Szentpétervár 1897 (oroszul); F. *Ratzel:* Völkerkunde; F. *Ratzel:* Anthropogeographie, 2 Bde, 2. Aufl. 1899.

** Erről lásd IV. rész, 246. és köv. oldalak; V. rész, 271. és köv. oldalak.

Munkám második fő feladata annak bebizonyítása, hogy a fajelméleteknek Kautsky által megfogalmazott bírálata és általában a faji kérdéssel összefüggő nézetei reakciós kispolgári nézetek, amelyek a progresszív liberális burzsoá szerzők álláspontjához képest nem haladást, hanem meghátrálást jelentenek.*

*

Feladatunk megvalósításához a következő terv szerint fogunk hozzá.

A könyv I. részében elemezzük a fajvédők alaptételeit, s kimutatjuk ezek teljes megalapozatlanságát és tarthatatlanságát, felhasználva erre a célra a liberális burzsoá kritika pozitív részét.

A II. részben megvizsgáljuk a fajelméletek liberális burzsoá kritikájának hibáit és fogyatékosságait, kimutatjuk a burzsoá kritikusok faji kérdéssel kapcsolatos nézeteinek következetlenségét.

A III. részben ugyanígy elemezzük és bíráljuk a Kautsky-féle kritikát és Kautsky nézeteit, mellékesen kitérve egyes pontokban más olyan pszeudomarxisták nézeteire, akik nyilatkoztak erről a kérdésről.

A IV. részben elemezzük és bíráljuk mind a burzsoá, mind a kispolgári – szociáldemokrata szerzőknek a faji kérdésre mint társadalmi problémára

* A faji kérdéssel foglalkozó úgynevezett „marxista" irodalomból a következő munkákat dolgoztam fel: K. *Kautsky:* Rasse und Judentum, 1914 (2. Aufl. 1921) (1922-ben megjelent orosz fordításban: Еврейство и раса címen; a továbbiakban e könyvben: Zsidóság és faj. Az oldalhivatkozások mindenütt az 1921-es német kiadásra vonatkoznak); K. *Kautsky:* Materialistische Geschichtsauffassung, 1927. I. Band, drittes Buch: Die menschliche Gesellschaft, Erster Abschnitt: Die Rasse (S. 479—569) (a továbbiakban: Materialista történetfelfogás); K. *Kautsky:* Ein materialistischer Historiker (cikk a Neue Zeit-ben Gumplowicz könyvéről, 1883); Otto *Bauer* recenziója Hertz Moderne Rassentheorien c. könyvéről (a Rasse und Kultur c. könyv első kiadásáról) a Neue Zeit-ben, 1905, I., 630; *Eckstein* recenziója *Zollschan:* A faji probléma (oroszul) c. könyvéről a Neue Zeit-ben, XXIX., 1., 160; *Fleischmann:* Über anthropologische Politik (Neue Zeit, XXIII., 1., 854) (Woltmann és Politisch-anthropologische Revue c. folyóirata ellen); I. *Olberg* recenziója Napoleone Colojanni Latini e Anglosaxoni c. könyvéről (Neue Zeit, XXV., II., 38); E. *Lange* recenziója Nagre Morgen und Abendland c. könyvéről (Neue Zeit, XXIV., II., 142). Ezen kívül témánkkal közvetett kapcsolatban van a Neue Zeit több cikke a „faji higiéniáról", vagyis az eugenikáról, úgymint: R. *Kossmann:* Züchtungspolitik (XXV., I., 864), I. *Olberg:* Bemerkungen über Rassenhygiene und Sozialismus (XXIV., II., 725), Rassenhygiene und Sozialismus (XXV., I., 882), *Schallmeyer:* Rassenhygiene und Sozialismus (XXV., I., 731).

Az ortodox marxista irodalomban nincs semmilyen külön mű (sem könyv, sem cikk) a faji problémáról. Nagyon ritkán akadnak csak egyes, részletesebben ki nem fejtett megjegyzések (*Marx*nál, *Engels*nél, *Plehanov*nál és részben *Buharin*nál). E megjegyzések némelyikével a maga helyén foglalkozunk majd. Viszont *Pavlovics* példáján láttuk, hogy jókora zűrzavart találhatunk a mi táborunk egyes marxista szerzőinél is, olyan zűrzavart, amely határozottan emlékeztet a fajvédőkre és felemás kritikusaikra. Emellett Pavlovics korántsincs egyedül. Minden óvatosságnak híján levő, meggondolatlan megközelítést találunk például G. *Szafarov*nál (lásd Национальный вопрос и пролетариат, ГИЗ 1922), aki minden fenntartás nélkül elfogad olyan kategóriákat, mint az „árja", „indogermán", „semita" stb. „fajok". Csak egyetlen komoly kísérletről tudok, amely a fajvédők részleges marxista bírálatára irányul. Ez Max *Levin* cikke az Unter dem Banner des Marxismus c. folyóirat 1928. évi 4—5. számában Basler és Günther munkáiról Stimmen aus dem teutschen Urwalde (Zwei neue Apostel des Rassenhasses) címmel.

vonatkozó nézeteit, elkülönítve ezt a kérdést azért, hogy valamennyi kritikus helytelen nézeteinek tisztázása útján megkíséreljük megalapozni a társadalmi faji kérdés helyes marxista koncepcióját.

Végül, az V. részben megkíséreljük kideríteni a jelenkori imperialista valóság faji kérdésének jellegét és társadalmi gyökereit. Ezért elemezni fogjuk az Egyesült Államokban fennálló négerkérdés különösen jellemző vonásait, mivel ezt tekintjük napjainkban a társadalmi faji kérdés legmarkánsabban kifejezett megnyilvánulásának, s kiderítjük egyrészt a „faji' kérdés és a jelenkori imperializmus nemzeti-gyarmati kérdése közti igen szoros kapcsolatot, másrészt a faji problémának mint olyan különös problémának specifikus sajátosságait, amely valamelyest más megközelítést igényel, mint a nemzeti-gyarmati kérdés közönséges esetei.

A FAJELMÉLETEK BÍRÁLATA*

1. A FAJ MINT TERMÉSZETI KATEGÓRIA A FAJVÉDŐK ÉRTELMEZÉSÉBEN

A fajvédők azzal a céllal, hogy a „felsőbb rendű" és az „alsóbb rendű" fajokról, a történelem faji hátteréről stb. szóló elméleteiket alátámasszák, a természettudományokra, s különösen az antropológiára hivatkoznak, amelynek adatai állítólag szilárd és vitathatatlanul tudományos alapot szolgáltatnak elméleteik számára.

Lássuk azokat a fő tételeket, amelyeket állítólag igazolnak a természettudományok, s amelyekre tanításukat alapozzák. A fajvédők azt állítják:

1. hogy vannak olyan szilárd és változatlan testi sajátosságok („faji jegyek, ismérvek"), amelyek függetlenek a külső feltételek hatásától, s kizárólag az öröklődéstől függenek;

2. hogy ezek a szilárd öröklődő faji sajátosságok meghatározott kombinációkban fordulnak elő, a változatlan örökletes tulajdonságok meghatározott szilárd komplexumait („fizikai faji jelleg", „faji típusok") hozva létre;

3. hogy ezek az örökletes faji tulajdonságok oly rendkívül nagy jelentőségűek, hogy meghatározzák az embernek mind fizikai arculatát, mind szellemi jellegét, értelmi képességeit, hajlamait, morális tulajdonságait stb.;

4. hogy e faji tulajdonságok meghatározott komplexumai meghatározott nagy embercsoportokat jellemeznek, amelyek az emberiségen belül reális összességeket („fajokat") alkotnak.

Vizsgáljuk meg ezeket a kérdéseket külön-külön.

Az első és a legfontosabb, amit le kell szögeznünk, az, hogy semmiféle abszolút szilárd, változatlan testi tulajdonság nem létezik.

Egyáltalán nem kétséges, hogy az emberi organizmusok struktúrájában vannak különbségek, hogy léteznek különböző testalkatok. Az is vitathatatlan, hogy sok testi sajátosság nemzedékről nemzedékre öröklődik, s igen nagy szilárdságot mutat. De az emberek közötti minden testi különbség kivétel nélkül annak eredménye, hogy a természeti és a társadalmi környezet hatására az emberi szervezet megváltozik, következésképpen állandóan

* A fajelméletek bírálata a burzsoá és a szociáldemokrata irodalomban elejétől végig következetlen, felemás és megalkuvó. A továbbiakban részletesen meg fogjuk vizsgálni e bírálat fogyatékosságait (lásd a II., III. és IV. részt), az első rész pedig afféle rendszeres összefoglalása annak, ami *pozitív* ebben a bírálatban, s ehhez csak némi kiegészítést és módosítást fűzök hozzá ott, ahol ezt szükségesnek láttam. Kivételt csupán a „faj" természettudományos fogalmának kérdésével (reális vagy nem reális összesség?) kapcsolatban tettem, itt ugyanis kénytelen voltam kifejteni saját álláspontomat, mivel valamennyi kritikusnak e kérdésre vonatkozó nézetei helytelenek (lásd erről: II. rész, 2. fejezet, 74. és köv. oldalak)

fejlődik és változik a természeti és a társadalmi környezet változásaival, valamint az állandó keveredés következtében. Népvándorlások és háborúk töltik ki az emberiség egész történelmét. A különböző népek és fajok érintkezése a történelem során sohasem szűnt meg, ellenkezőleg, mindig fejlődött, s annál átfogóbban, mélyebben és gyorsabban fejlődik, minél messzebbre jut az emberiség a technikai és a szellemi kultúra fejlődésének útján. Ezért mindenféle antropológiai csoportot olyan csoportnak kell tekintenünk, amely a szakadatlan kialakulás állapotában van.

Itt két megjegyzést kell tennünk.

1. Amikor azt mondjuk, hogy az örökletes testi sajátosságok a környezet hatására fejlődnek és változnak, természetesen *lassú*, *fokozatos* változásokra gondolunk, amelyek rendszerint nem a szemünk láttára, ugrásszerűen mennek végbe (bár ez is előfordul, hiszen a biológiai fejlődés egyik legfontosabb útja a *mutáció)*, hanem hosszú, *sok nemzedékre* terjedő folyamat formájában. Ezért amikor a fajelméletekkel folytatott polémiában az úgynevezett faji tulajdonságok „szilárdságának" vagy „nem szilárdságának" kérdését vitatjuk, ezen csak azt a kérdést értjük, hogy ez a kétségtelenül meglevő szilárdság *abszolút-e*, vagy pedig *viszonylagos*. „Ha vannak módosulások — mondja *Finot* —, amelyek hosszabb életűnek és állandónak látszanak, nem szabad elfelejtenünk, hogy e módosulások szilárdságának megítélésében nem évekkel, hanem nemzedékekkel kell számolni" (287. o.).

2. A fajvédők hisznek az öröklődés mindenhatóságában, és nem veszik figyelembe a külső hatások óriási szerepét. De az egyén vagy az egyének csoportjának összes testi tulajdonságait természetesen még ők sem tudják *kizárólag* az öröklődés eredményének tekinteni, mivel a külső (természeti és társadalmi) tényezők hatása vitathatatlan tény. Ezért rendszerint így vetik fel a kérdést: e két tényező közül melyik játszik nagyobb, döntő szerepet: „az öröklődés *vagy* a környezet"? És rögtön válaszolnak is rá: a döntő, a meghatározó éppen az öröklődés tényezője, a természeti és a társadalmi környezet pedig csak másodrangú, jelentéktelen szerepet játszik.

Mi, marxisták, természetesen egyáltalán nem tagadjuk az öröklődés tényezőjének rendkívül fontos szerepét.* Mi tudjuk és elismerjük, hogy vannak viszonylag igen szilárd egyéni és csoportokra jellemző testi sajátosságok, amelyek öröklődnek, hogy az embernek éppen a fizikai átöröklési képessége az a klaviatúra, amelyen a legkisebb külső, természeti vagy társadalmi hatások is eljátsszák sajátos melódiáikat, végeredményben megváltoztatva magát a klaviatúrát is.

„A környezet csak egyike azoknak a tényezőknek, amelyek meghatározzák minden egyes organizmus formáját" — mondja *Kautsky*.** A másik ilyen tényező maga ez a forma összes szerveivel és az organizmus által örökölt képességekkel. Az öröklődés a fejlődés konzervatív tényezője, a megváltozott életfeltételekhez való alkalmazkodás pedig a fejlődés forradalmi tényezője.***

* Ez a hiba csak egyes liberális kritikusokra jellemző, mint például Finot (lásd ebben a kötetben 105. o.).

** K. *Kautsky:* Materialista történetfelfogás. I. köt. 491. o.

*** Az utóbbi mondatok szellemesen hangzik, és talán megfelel agitációs célokra a fajvédők elleni harcban, de lényegében nem helytálló. „A megváltozott életfeltételek-

De a mi marxista álláspontunk szerint az öröklődésnek és a környezet hatásának mindenféle *szembeállítása* értelmetlen és megengedhetetlen, mivel végső fokon minden örökletes sajátosság az organizmust érő külső hatásoknak az öröklődés által rögzített eredménye.*

*

A fajvédők azt állítják, hogy vannak olyan szilárd és változatlan faji jegyek, amelyekre nem hatnak a külső tényezők. A különböző fajvédő szerzők közt korántsincs egyetértés abban, hogy pontosan mely testi sajátosságokat kell és lehet faji jegyeknek tekinteni. A leggyakrabban és a legáltalánosabban mégis az olyasféle testi tulajdonságokat ismerik el ilyennek, mint a koponya formája, az arcvonások, a bőr és a szem színe, a haj színe és jellege stb.

A valóságban azonban a fajelméletek szerzői által említett „szilárd" faji jegyek közül egyik sem állja ki a kritikát *mint ilyen*, mivel mindegyik változik a környezet hatására. Vegyünk szemügyre a példa kedvéért néhányat az általuk leggyakrabban alkalmazott faji kritériumok közül. A koponya formájára való hivatkozás azért nem meggyőző, mert tagadhatatlan, hogy mind a szülés előtt és közben, mind a születés után a külső hatások, s az életkörülmények is a koponya formájának megváltozására vezethetnek. Ugyanez érvényes az arcvonásokra is. Vagy nézzük például a bőr és a haj színét, amelynek a fajvédők oly nagy jelentőséget tulajdonítanak. Tudjuk, hogy az emberi fajok tarka elszíneződése a pigmentsejtek kisebb vagy nagyobb mértékű felhalmozódásának eredménye, s ez a felhalmozódási folyamat szorosan összefügg a külső hatásokkal. A bőr színére például igen nagy hatással van az éghajlat. Az organizmus a pigmentsejteket az erős napfény elleni védekező reakcióként termeli ki.

Sorra vehetjük a fajvédők által említett más szilárd, változatlan fizikai sajátosságokat — az agy nagyságát és súlyát, az orr, a fül, a szem alakját, az emlő hosszúságát, a testmagasságot, a szagot, a fiziológiai funkciókat, a fizikai szépséget stb. —, és sorra kimutathatjuk a fajvédők rájuk vonatkozó következtetéseinek teljes tarthatatlanságát.**

---

hez való alkalmazkodásnak" mint „forradalmi tényezőnek" az öröklődéssel mint „konzervatív tényezővel" való szembeállítása a valóságban elkendőzi az alkalmazkodás igazi jellegét, azt, hogy az alkalmazkodás az emberi organizmus fejlődésének tényezője. Mit jelent az, ha a külső környezetnek az organizmusra gyakorolt hatását „forradalmi tényezőnek" ismerik el? Ez azt jelenti, hogy úgy fogják fel a dolgot, mintha a külső környezet hatására az organizmusban végbemenő valamennyi változás nem lassú, hosszas evolúció útján, hanem ugrásszerűen alakulna ki. Ezzel szemben tudjuk, hogy az esetek többségében a külső hatások az individuum fizikai sajátosságain nem azonnal tükröződnek, hanem csak bizonyos idő múltán, s hogy a külső hatások okozta változások esetleg csak a későbbi nemzedékeknél jelentkeznek. Az öröklődés és a körülményekhez való alkalmazkodás nem egymással szemben álló, ellenséges mozzanat, hanem ugyanannak a dialektikus egységnek az elemei.

* E két tényező szerepével és viszonyával kapcsolatos felfogásunkról lásd: 174. és köv. oldalak.

** Lásd a példák egész tömegét *Hertz*nél (37—59. o.) vagy *Finot*-nál (99—208. o.). Hertz egyebek közt utal Buntaro *Adachi* japán tudós érdekes kísérletére, amelyet a Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie c. folyóirat ismertet (1903, VI. sz.,

Mindezek a faji jegyek természetesen valóságosak és lényegesek az antropológus számára, aki meg akarja állapítani az emberi szervezeteknek azokat a formáit és típusait, amelyek a természeti és a társadalmi környezet hatására a fejlődés megállíthatatlan menetében kikristályosodtak és amelyek ugyanazon külső hatások ereje és tartóssága folytán örökletessé váltak. Az antropológusnak az a kötelessége, hogy igyekezzen kideríteni e fejlődés törvényeit. Ezt a feladatot azonban csak úgy tudja teljesíteni, hogy a faji típusokat és a faji jegyeket *sokféleségükben*, szakadatlan *mozgásukban* vizsgálja. Ha azonban az antropológus ezeket a típusokat és jegyeket a fajvédőkkel együtt megmerevedett, szilárd és állandó természeti kategóriáknak, afféle felhőkarcoló szirteknek tekinti, amelyekről tehetetlenül hullanak vissza a természeti és a társadalmi valóság összes hullámai, ezzel eleve megfosztja magát mindennemű tudományos megismerés lehetőségétől.

*

Abszolút szilárd, változatlan testi sajátosság nem létezik. De még egy valamely meghatározott pillanatban sem lehet beszélni szilárdan meghatározott testi „faji jellegről", amint ezt a fajvédők teszik. Hiszen még maguk a fajvédők sem tagadják, hogy az örökletes faji sajátosságok komplexumán kívül minden embernek vannak más testi sajátosságai is, amelyeket a környezet hatására szerzett. Az emberi individuum testi sajátosságainak egyik részét a többitől elszigetelten vizsgálni csak feltételesen, *absztraktan* lehet, meghatározott célok érdekében. A konkrét valóságban ezek a faji jegyek nem a nem faji jegyektől elszigetelten léteznek, hanem megbonthatatlan egységet alkotnak velük. A tudomány nemcsak azt állapította meg, hogy ezek a jegyek önmagukban nem abszolút szilárdak, hanem ezen kívül ismeretes még a korrelatív változás (correlated variation) darwini törvénye is, amely így szól: „Növekedés és fejlődés közben az egész szervezet annyira összefüggő egész, hogy ha valamely részében csekély változások fordulnak elő, amelyeket a természetes kiválasztás felhalmoz, akkor a szervezet más részei is módosulnak."* Másképpen ez azt jelenti, hogy ha a szilárd faji jegyek mellett elismerünk bármiféle nem szilárd testi sajátosságokat, amelyek a környezet hatására változnak, a szilárd és változatlan faji jelleg egész koncepciója megdől.

Ha megvizsgáljuk ugyanannak a „faji" csoportnak az egyedeit, és összehasonlítjuk testalkatukat egészében véve (vagyis testi sajátosságaik összességét, nemcsak a faji sajátosságokat), jóval jelentősebb különbségeket találhatunk köztük, mint amilyen különbségek a különböző faji típusok közt az örökletes tulajdonságok terén vannak. Ezt csak az tagadhatja, aki nem vesz tudomást a természeti és a társadalmi környezet hatásának óriási jelentőségéről. Nekünk, marxistáknak viszont, akik tudjuk, hogy a természeti tényezőknek — nemcsak a külső, hanem a belső tényezőknek is — az individuum és a társadalom életére gyakorolt hatása a *gazdaságon keresztül*

28. és köv. oldalak). A japán szerző adatokat közöl arról, hogy az Európában élő japánoknál milyen gyorsan jelentkeznek az európaiak egyes fizikai jegyei, és fordítva, a Japánban élő európaiaknál a japán vonások.

* Charles *Darwin:* A fajok eredete. Budapest 1955. 229—230. o.

realizálódik, ezzel kapcsolatban nem lehet semmiféle kételyünk. Még J. *Ranke*, a marxizmustól távol álló ismert antropológus is gazdag vizsgálati anyag alapján bebizonyította például, hogy a test arányaiban a fajok közt mutatkozó különbségek igen csekélyek, s nem nagyobbak, mint a fajon belüli társadalmi csoportok közti különbségek.*

Figyelembe kell vennünk még egy összefüggést, amely eleve tarthatatlanná tesz a fizikai faji jelleg fogalmával űzött mindenféle manipulációt.

Mondottuk már, hogy ha megkérdezzük ellenfeleinket, a faji álláspont védelmezőit, hogy egyáltalán hajlandók-e elismerni e külső tényezők bármilyen hatását a fizikai jegyek kialakulására, többségük természetesen azt mondja: igen, valamilyen hatásuk lehet, de a döntő az öröklődés. De ha ez így van, a faji jellegről már nem lehet beszélni, helyesebben az ő „faji jelleg" fogalmuk üres absztrakcióvá válik, amelynek a gyakorlatban nincs semmi jelentősége. Hiszen ha a „faji jelleget" elsősorban az öröklődés hozza is létre — de nem csak az öröklődés, hanem bizonyos mértékig a külső tényezők hatása is — akkor semmilyen adott körülmények közt nem lehet megmondani, hogy a szóban forgó csoport (faj) fizikai jegyeinek összességéből tulajdonképpen *mi* a valóban faji, vagyis örökletes vonás, és mi a külső hatások eredménye. Ezt csak abban az esetben lehetne megítélni, ha képesek volnánk nyomon követni olyan „fajok" fejlődését, amelyek gyökeresen megváltoztatták külső környezetüket és ugyanakkor el tudtak kerülni mindenféle keveredést a tőlük idegen antropológiai típusokkal. Emellett hosszú évszázadok folyamán kellene ezt nyomon kísérni, mert, mint fentebb már említettem, a külső tényezők hatása az ember antropológiai tulajdonságain rendkívül lassan tükröződik vissza. Az elsődleges emberi fajok nem évtizedek vagy évszázadok, hanem több tízezer vagy százezer év folyamán alakultak ki. Ezzel szemben a rendelkezésünkre álló tapasztalati adatok a legjobb esetben is alig 200—300 évet ölelnek fel, mint például az amerikai négerek esetében. Ilyen antropológiai szempontból csekély idő metszetében egyáltalán semmi jogunk nem volna ítéletet alkotni a négerek régi afrikai vonásainak változatlan konzerválódásáról még abban az esetben sem, ha e 200—300 év alatt nem konstatálhatnánk egyáltalán semmilyen antropológiai változást sem. Ugyanakkor a legújabb kutatások határozottan arra vallanak, hogy a mai amerikai négerek már sokban különböznek afrikai „fajtestvéreiktől", hogy antropológiai sajátosságaik közelednek a fehér amerikaiak sajátosságaihoz.**

*

* J. *Ranke:* Az ember, II. köt. (oroszul).

** E kérdéssel kapcsolatban lásd: F. *Boas:* The Problem of the American Negro (Yale Quart. Review, 1921); *Day:* On the Causes of the Variety of Complexion and Figure; F. *Hertz:* Some Effects of Social Selection on the American Negro (Publ. Amer. Sociol. Soc., 1926); A. *Hrdlicka:* Anthropology of the American Negro (Amer. Journ. Phys. Anthr. 1927); *Norton:* A Residence at Sierra Leone; Stephen *Ward:* The Natural History of Mankind. Lásd továbbá *Finot*-nál (I. rész, VI., VII., VIII. fej., II. rész, I. fej., V. rész, I. fej.) és a következő szerzők cikkeit: John S. *Durham* (Atlantic Monthly, vol. 81), Dr. Pearce *Kintzing* (American Medicine. July 1904), F. *Luschan* (Koloniale Rundschau, 1915. S. 504—540) és Dr. *Warren* (Quarterly Review, June 1851).

A fajvédők az „árja", „néger" stb. faji jellegen kívül szívesen fecsegnek egyes népek és nemzetek „faji jellegéről" is.

Az effajta kijelentések légből kapott volta nyilvánvaló.

A népek szilárd, tartós „faji jegyeiről", állandó, változatlan „faji jellegéről" nem lehet beszélni, mivel a népek folytonos vándorlása következtében, a természeti és a társadalmi környezetnek és e környezet folytonos változásainak hatására, valamint a népek és a fajok szakadatlan keveredése miatt az egyéneknek és a népeknek mind fizikai, mind szellemi tulajdonságai permanensen változtak és változnak ma is. „Tiszta" (faji tekintetben „tiszta") népek nincsenek, minden „faj" és nép kevert.*

Otto *Ammon*, a fajelméletek egyik legtekintélyesebb képviselője egyik tanulmányában** maga is kénytelen elismerni, hogy olyan keveredett lakosság körében, amely három évszázadon át folytatja a vegyes házasságok gyakorlatát, tiszta, keveredéstől mentes faji típusokat már csak kivételképpen lehet találni. *Hertz* idézi *Ammon*nak ezt a figyelemre méltó beismerését, s a maga részéről hozzáfűzi, hogy az antropológusok önmagukat csapják be, amikor a kevert lakosságban tiszta faji típusokat találnak, mert „bárhogy határolják is el a típusokat, a jegyek bármilyen két kombinációja közt mindig lehet találni több olyan kevert egyedet, akik ugyanolyan joggal típusoknak tekinthetők" (59. o.).

*

Amikor a fajvédők a fizikai faji jelleg elismerését követelik, nem pusztán azt kívánják, hogy ismerjük el az emberek közti testi különbségek létezését és ezek szilárd örökletes jellegét — amit soha senki nem is akart tagadni —, hanem azt, hogy fogadjuk el az e különbségek *jellegére és jelentőségére* vonatkozó nézeteiket. Mint már láttuk, azt állítják, hogy a testi különbségeknek vannak meghatározott, szilárd, változatlan *komplexumai*, amelyek szerintük meghatározott, szilárdan kialakult és összetételükben változatlan csoportokat jellemeznek („faji jelleg"). Emellett a „faji jellegről" szólva éppen olyan testi különbségekre utalnak, amelyek talaján — mivel a pszichikum függ a testi tulajdonságoktól — pszichikai különbségek keletkeznek. Sőt, úgymond, mindegyik csoportban, amely birtokosa az őt minden más csoporttól megkülönböztető testi tulajdonságok különleges, szilárd komplexumának, létrejön a szellemi sajátosságok meghatározott szilárd komplexuma is, amely ugyanolyan szilárd és örökletes, mint fizikai alapja.*** A fizikai faji jellegnek éppen ez a pszichikai felépítménye teszi a „fajt" — a fajvédők szerint — értékesebbé vagy kevésbé értékessé, felsőbb vagy alsóbb rendűvé. (A pszichikai faji jelleg, valamint a „felsőbb" és az „alsóbb rendű" fajok kérdésére még visszatérünk.)

* Mi itt a *mai* népekről beszélünk, mellőzve azt a kérdést, hogy volt idő, amikor léteztek faji tekintetben „tiszta" etnikai csoportok.

** Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, II. köt., 279. és köv. oldalak.

*** Ugyanakkor, mint *Hertz* helyesen kimutatja (89. o.), jellemző, hogy amikor a fajvédők *bizonyítani* próbálják a faji jegyek állandóságára vonatkozó álláspontjuk helyességét, rendszerint éppen azokat a jegyeket hangsúlyozzák, amelyeknek semmilyen jelentőségük sincs a szellemi élet szempontjából, mint például a néger bőrének színét, szagát, haját, a zsidó orrát stb.

Ugyanakkor a modern tudomány éppen ezzel a kérdéssel kapcsolatban minden kétséget kizáró módon megállapítja, hogy *ilyen* testi különbségek az emberek között nincsenek. Azok a vizsgálatok, amelyeket a legkiválóbb anatómusok és antropológusok a „felsőbb rendű" és a „legalsóbb rendű" fajok körében végeztek (Boas, Ranke, Luschan, Regnault, Nyström, Thompson, Nicephoro és mások), a legcsekélyebb alapot sem nyújtják a fajvédőknek ilyen állításokra. Ellenkezőleg, ezen a téren minden megfigyelés arról tanúskodik, hogy bármely különösen elmaradott faj egyetlen normális egyedét — még ha a legjellemzőbb, legkifejezőbb képviselője is faja fizikai sajátosságainak — sem gátolják meg testi tulajdonságai abban, hogy egy-két évtized leforgása alatt teljesen „felemelkedjen a fehér ember színvonalára". Ennek nincs semmilyen organikus akadálya. Miközben a részletekben, a *másodrendű* külső jegyekben maximális a változatosság, a sokféleség, az emberi test lényegét tekintve egységes és közös minden népnél és „fajnál". Éppen ezért csak az egyének és a népek (vagyis az etnikai vagy nemzeti csoportok) közötti lényegtelen testi különbségekről beszélhetünk, amelyek alapján az antropológus az embereket a természettudomány szempontjából fajokra oszthatja, de nem beszélhetünk az *emberi társadalom* különböző részeinek különböző „fizikai faji jellegéről".*

*

Mielőtt áttérnék az utolsó kérdésre (reális összességek-e az emberi fajok?), tisztáznunk kell a következő kérdést. Vajon amikor a fajvédőket támadjuk a faji tulajdonságok stb. szilárdságáról és változatlanságáról vallott helytelen, tudománytalan nézeteik miatt, nem megyünk-e túlságosan messzire, nem vetjük-e el a fajelméletekkel együtt az antropológia tudományát is mint olyat? Hiszen még a legkomolyabb antropológusok is dolgoznak a „faji jegyekkel", beszélnek a „fizikai faji jellegről" és nagy jelentőséget tulajdonítanak a faji különbségeknek.

Ezzel kapcsolatban emlékeztetnem kell arra, hogy nem minden antropológus egyforma. Természetesen vannak olyan antropológusok (bár, sajnos, nagyon kevesen), akik általában és egészében mentesek a fajvédőknek az átöröklődés mindenhatóságára stb. vonatkozó előítéleteitől, s akik a „faj", a „faji jegyek", a „faji jelleg" fogalmakat feltételesnek és viszonylagosnak tartják, tartózkodnak attól, hogy könnyelmű következtetéseket vonjanak le vizsgálataikból, s a lelkiismeretes anyaggyűjtésre, a természeti jelenségek konstatálására és fejlődésük törvényeinek keresésére szorítkoznak. (Később

* *Finot* ugyanolyan szellemben beszél az emberiség fizikai egységéről, mint mi, ám a teljesen helyes tételekből értelmetlen idealista következtetéseket von le. „Ha bármely zulu, maori vagy néger képes húsz év alatt pótolni az 'értelmi elmaradás és a szellemi alvás' évszázadait és évezredeit — okoskodik Finot —, ez azt jelenti, hogy minden ember egyformán képes a szellemi fejlődésre. Az egész emberiségnek ez a közös képessége az egyenlőség lemoshatatlan bélyegét nyomja az emberiségre. De ha így van — folytatja *Finot* nem kevésbé botor, mint bátor logikai bukfenccel —, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a szellemi képesség az egész emberiség számára azon közös alapzat, amelyen a fiziológiai és a fizikai élet körülményei különböző épületeket emelnek" (283. és köv. oldalak). Hogy miért „ha — akkor", ezt csak olyan ember értheti meg, aki gyógyíthatatlan betegségben — mondhatnám: „idealista vakságban" — szenved.

idézni fogjuk például *Luschan*nak, a kiváló antropológusnak több ezzel kapcsolatos kijelentését.)

De az ilyen antropológus ritka, mint a fehér holló. A mai antropológusok többsége sajnos egészen vagy részben a fajvédők álláspontján van. Ennek magyarázatát nem nehéz megtalálnunk, ha figyelembe vesszük, hogy az antropológia többé-kevésbé komoly fejlődése csak a XIX. század második felében indult meg, vagyis már az imperializmus korszakának hajnalán, s az imperializmusnak szüksége van a fajelméletekre, amelyeket ideológiai fegyverként használ fel a gyarmati piacokért, az elmaradott színes népek leigázásáért folytatott harcban. (Lásd erről az V. részt.)

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy az antropológia, lévén az egyik legfiatalabb tudomány, még számos gyermekbetegségben szenved. Az antropológusok egész munkája lényegében még nem áll másból, mint hogy keresik az utakat, módokat és módszereket a rendkívül bonyolult és sokrétű természeti jelenségek és folyamatok megmagyarázására. Ilyen körülmények közt igen óvatos és fegyelmezett kutatónak kell lenni ahhoz, hogy a rengeteg különböző nemzet, nép és „faj" testi tulajdonságainak vizsgálata és értékelése során ne essen az egyoldalúság vétkébe, ne kerüljön a nemzeti stb. előítéletek és hagyományok befolyása alá, ne tulajdonítson az egyes kiderített tényeknek vagy akár a tények egész sorának a valóságosnál nagyobb jelentőséget, és főleg hogy ne tegyen alaptalan általánosításokat.

Az antropológus csak akkor tud megbirkózni olyan nehéz és felelősségteljes feladattal, amilyen az antropológiai kutatások következetesen tudományos megalapozása, ha alkalmazza a materialista dialektika módszerének igen érzékeny műszerét. Viszont éppen az antropológia területén nem találunk egyetlen olyan tudóst sem, aki ezt az egyedül helyes, egyedül tudományos módszert alkalmazná. Amíg az antropológiával kizárólag metafizikus gondolkodású emberek foglalkoznak, ez a tudomány elkerülhetetlenül többé vagy kevésbé a fajvédők kezére fog játszani. Éppen ezért szerintem ma az antropológia egyike azoknak a tudományágaknak, amelyeknek a marxisták, a dialektikus materialisták által való meghódítása az egyik legfontosabb harci feladat.

Az elmondottakon kívül meg kell említenem még egy körülményt, amely magyarázatot ad az antropológusok számos tévedésére: a fajok fizikai különbségeire vonatkozó okoskodásaiknak meglehetősen nagy része afféle „tudományos félreértésen" alapul. Arra gondolok, hogy az anatómiában és az antropológiában rengeteg különféle vizsgálati és mérési módszer van. Több tucatra rúg a számuk. Ezért azután gyakran megesik, hogy ugyanannak a jelenségnek, koponyának, agynak stb. a vizsgálatakor a leglelkiismeretesebb kutatók is homlokegyenest ellentétes eredményeket kapnak. (Lásd például a különböző véleményeket az oroszok faji tisztaságáról, ebben a kötetben II. rész. 109—110. o.)*

* Erről a kérdésről lásd: *Broca:* Capacité du crâne (Mémoires de la Soc. d'Anthrop., vol. II. Ser. 2.); *Eickstedt:* Rassenelemente der Sikh. Mit einem Anhang über biometrische Methoden (Zeitschr. f. Ethn., 1920—21); *Finot:* Préjugé des races, pp. 92—102, 122 és köv., 136, 192 és köv., 432 és köv., 488 és köv.; L. *Manouvrier*, Céphalométrie anthropologique (Année psychologique, 1899); L. *Manouvrier:* L'indice

Mint már fentebb említettem, igen kevés olyan következetes antropológus van, aki akárcsak nagyjából is mentes a fajvédők tudománytalan módszerétől. De ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a mai antropológiának van egy igen lényeges fő fogyatékossága, amely egyformán vonatkozik minden antropológusra, még a legkövetkezetesebbekre és a legóvatosabbakra is, és amely jelentős mértékben devalválja az antropológusoknak az „emberi fajok" tanulmányozása terén eddig végzett egész munkáját.

A fajvédők természettudományos „platformjának" arra a negyedik pontjára utalok (arra, hogy az emberi fajokat reális összességeknek tekintik), amelynek vizsgálata még ezután következik. Ebben a leglényegesebb kérdésben valójában valamennyi antropológus egy nézeten van a fajvédőkkel, és ezért velük együtt kell bírálnia őket a marxista kritikának.

Most erre a kérdésre térünk rá.

*

Az egyik fő ok, amely miatt a fajelméletek egész vára homokra épül, az a koncepciójuk, amely szerint az emberi fajok reális összességek. Az emberi fajoknak ugyanez a mechanikus értelmezése jellemző az egész antropológiára is.

Amikor az antropológus méri és fizikai tulajdonságaik tekintetében összehasonlítja az embereket, természetesen szüksége van valamilyen mércére, mintára, amelyhez méri az antropológiai formák hasonlóságait és különbségeit. Magától értetődik, hogy ebből a célból a testalkatok legszilárdabb, örökletes sajátosságaira, különféle örökletes vonásaira kell támaszkodnia. Aszerint, hogy megvan-e vagy nincs meg az ilyen örökletes testi tulajdonságok meghatározott komplexuma, az embereket csoportokra osztja, amelyeket fajoknak nevez. Ezek a természetes emberi fajok reálisan léteznek, mindazonáltal nem lehet őket reális összességeknek tekinteni.

Mi az összesség, és milyen összességek vannak? Mindenki tudja, hogyan értelmezi ezt a kérdést *Buharin* történelmi materializmus tankönyve. Szerintem az összességek buharini magyarázatát, valamint az összességeknek reális és logikai összességekre való felosztását csak bizonyos fenntartásokkal fogadhatjuk el. Abszolút helytelennek tartom, hogy összekever két különböző dolgot: a természetes és a társadalmi összességeket. Lényegében véve itt elmossa a határt a biológia és a szociológia között. Reális összességre példaként említi a szokolnyiki erdőt és — az osztályokat. Ha reális összességnek nevezzük a valóságban reálisan egymásra ható („szakadatlan egymásrahatásban levő") részek egyesülését, akkor világos, hogy különbséget kell tennünk a természeti és a társadalmi összességek között. Hiszen más dolog a hatás természettudományos — kémiai vagy biológiai — értelemben, s merőben más dolog a hatás szociológiai, társadalmi értelemben. Más dolog az, amikor, mondjuk, arról van szó, hogy valamely élőlény életfunkcióinak betöltése hatással van egy másik lény életére, s merőben más az, amikor arról beszélünk, hogy a különböző emberi individuumokat tár-

céphalique et la pseudo-sociologie (Revue de l'Ecole d'Anthrop. de Paris, 1899); *Sergi:* Specie e varietà umane, 1900; *Szombathy:* Relative Schädelmasse (Mitteil. d. Anthr. Ges. Wien, 1918—19).

sadalmi kapcsolatok kötik össze. Az egyik fának a másikra való hatása biológiai törvényszerűségeknek van alávetve. Az osztály tagjai ugyancsak alá vannak vetve ugyanazoknak a biológiai törvényszerűségeknek, mint a fák, de a törvényszerűségek, amelyek meghatározzák egymásra való hatásukat, nem redukálódnak ezekre a biológiai törvényszerűségekre.

A társadalmi törvényszerűség magasabb minőség, mint a biológiai törvényszerűség. A szokolnyiki erdő nem a vegyrokonság alapján reális összesség, hanem azért, mert ez összesség részei biológiai egymásrahatásban vannak. Nem tekinthetjük reális összességnek mindazokat a növényeket, amelyek egyforma arányban tartalmaznak bizonyos kémiai elemeket. Az osztály reális összesség, mert tagjai társadalmi egymásrahatásban vannak egymással. De nem tekinthetjük reális összességnek az embereknek azt a csoportját, amelynek tagjait csak egyes biológiai tulajdonságaik hasonlósága „kapcsolja" össze, de nem köti össze őket semmi társadalmi vonalon — s éppen ilyen csoport az antropológiai faj.

Természetesen egészen más dolog az, hogy bizonyos esetekben a faj egybeesik az etnikai vagy nemzeti csoporttal. Ilyen esetekben a társadalmi kapcsolat fennáll. De, mondjuk, a busmanok vagy a hottentották csoportja nem azért reális összesség, mert antropológiai fajt alkot (helyesebben egy faj részét), hanem mert reálisan összefüggő társadalmi (az adott esetben etnikai) csoport.

Azt lehet és kell mondanunk, hogy az élő természet reális biológiai összesség vagy hogy a szokolnyiki erdő reális biológiai összesség. Ugyanilyen reális biológiai összességeknek ismerhetjük el az állatok különféle fajait, fajtáit és nemeit (kivéve a háziállatok mesterséges fajait, amelyek nem reális összességek, mivel e „fajok" egyes példányai között csak az őket egyazon célra felhasználó ember szempontjából van kapcsolat: a Yorkshire-ban és a Moszkvában tenyésztett yorkshire-i sertések közt a valóságban nincs semmiféle reális kapcsolat). Az embert viszont, aki társadalmi állat, nincs jogunk tisztán biológiai szempontból vizsgálni.

Ezért ha szemügyre vesszük az emberi összességek realitásának kérdését, az alábbi következtetésekre kell jutnunk:

1. A jelenkori emberi társadalom reális összesség, mivel a mai kapitalista rendszer körülményei között minden világrészt, minden nemzetet és népet reálisan összekapcsolnak egymással a gazdasági, politikai és kulturális jellegű kötelékek ezrei.

2. Az emberiség nem volt mindig egységes reális összesség. Az emberiség fejlődésének korai szakaszaiban, amikor még léteztek egymástól elszigetelt társadalmak, egyes társadalmakról beszélhetünk, amelyek reális összességeket alkottak, de nem beszélhetünk az egész emberiségről mint reális összességről.

3. Az emberi társadalmon belül vannak szűkebb reális összességek, mint például az osztályok, a nemzetek, az etnikai csoportok stb. De az antropológiai faj nem tartozik e reális összességek közé. Ugyanannak a fajnak a tagjai közt lehetséges reális kapcsolat a valóságban, ha ugyanahhoz az etnikai vagy más csoporthoz tartoznak, amely a reális összesség jellegével bír. De ebben az esetben éppen mint etnikai vagy egyéb csoport alkotnak reális összességet, nem pedig mint faj.

4. Végezetül világos, hogy a faj mint társadalmi kategória (vagyis mint olyan emberek összessége, akiket összeköt egymással bizonyos gazdasági és társadalmi-politikai feltételek közössége, amelyeket azon a címen kényszerítenek rájuk, hogy bizonyos antropológiai fajhoz tartoznak, mint például az amerikai négerek vagy a dél-afrikai bennszülöttek) szociológiai szempontból reális összesség. (A fajról mint társadalmi kategóriáról lásd a IV. és V. részt).

Az emberi *társadalmat* az örökletes testi jegyek ilyen vagy olyan komplexumának megléte alapján e *társadalom* reális alosztályaiként felfogott fajokra csak abban az esetben lehetne felosztani, ha az örökletes jegyek ilyen vagy olyan komplexuma létének csak valami kis hatása is lenne az e jegykomplexum birtokában levő csoport társadalmi életére, s szembeállítaná azt más ilyen csoportokkal, annak ellenére, hogy egyéb testi (örökletes és nem örökletes) és szellemi, s főleg társadalmi feltételek tekintetében nincs köztük ilyen ellentét.

A faji különbségek reálisan léteznek. Az antropológusnak jogában áll, hogy biológiai „faj"-kategóriáját az emberre alkalmazza, s hogy az embereket biológiai ismérvek alapján csoportosítsa, ahogy a vegyésznek joga van a növényeket felosztani különböző kategóriákra vegyi tulajdonságaik alapján. Ám ez a biológiai „faj"-kategória absztrakció az ember tekintetében, akinek életét társadalmi törvényszerűségek szabályozzák, amelyek nem redukálódnak a biológiai törvényszerűségekre, mégpedig az antropológus számára igen hasznos és szükséges absztrakció, de értelmetlen a szociológus szempontjából — éppúgy, mint ahogy a növények kémiai osztályozása is csak a vegyész számára reális, de a biológus számára értelmetlen, mert elvonatkoztat a biológiai törvényszerűségtől. Az ember „faji tulajdonságai", akárcsak a növények vegyi tulajdonságai, nem önállóan, a többi (természetes és társadalmi) tulajdonságtól elszigetelve léteznek, s ezért e tulajdonságokat külön komplexummá megtenni csak feltételesen, absztraktan, meghatározott célokra lehet. Az emberi individuum, osztály, nemzet stb. realitás. A „faji típus" absztrakció. Reálisan nem a faj létezik, hanem az ember összes biológiai (mind faji, mind egyéb) és társadalmi tulajdonságaival együtt.

Ha jogosnak ismerjük el, hogy az emberiséget a bőr, a haj, a szem színe, a koponya formája stb. alapján fajokra osszák fel, ugyanilyen joggal fel lehet osztani az emberiséget a szerzett tulajdonságok bármilyen komplexuma alapján is. Az antropológusok természetesen azt mondják, hogy éppen ez volna irreális felosztás, mivel a faji tulajdonságok hasonló komplexumai nagy etnikai csoportoknál találhatók meg, miközben az önkényesen konstruált komplexumok olyan individuumokat egyesítenek, akiknek semmi közük sincs egymáshoz. De éppen arról van szó, hogy az emberi társadalomban a nem faji tulajdonságok egyforma komplexumaival rendelkező embereket reális összességnek tekinteni semmivel sem értelmetlenebb, mint a faji sajátosságok alapján történő felosztás. Vagy talán a szem vagy a haj egyforma színe több „közösséget" teremt az emberek közt, mint, mondjuk, az egyformán érdes tenyér?

Akármilyen testi sajátosságok alapján osszuk is fel az emberiséget csoportokra, ezek a csoportok csakis logikai összességek lehetnek, nem pedig reálisan összefüggő egységek.

Az „embertudományba" be kell vinni a dialektikus gondolkodást. Ez pedig elsősorban azt jelenti, hogy le kell mondani a természettudósok tudományos céhszelleméről, össze kell kapcsolni az emberről szóló természettudományt a marxista szociológiával. Más szóval: valamiképpen felül kell vizsgálni az összes természeti törvények hatását abból a szempontból, hogy melyek e hatás sajátosságai az ember mint társadalmi lény tekintetében. Pedig bizony sok „marxista (helyesebben: magát marxistának képzelő) természettudósunknál" is megfigyelhető az a tendencia, hogy az emberre érvényes törvényszerűségeket egész egyszerűen visszavezesse a természeti törvényszerűségekre, ignorálva a biológiai és a társadalmi törvényszerűség közti minőségi különbségeket.

Ez pedig a biológia és a szociológia közti határ durva megsértése, ez azt jelenti, hogy az embert maradéktalanul az állatra vezetik vissza, hogy a társadalmi törvényszerűséget maradéktalanul a természeti törvényszerűségre redukálják. Ez mechanikus világfelfogás, amely ellen a marxistáknak kíméletlen harcot kell folytatniuk.

A természettudományban a marxisták egyik fő feladata az, hogy világosan és szabatosan határvonalat húzzanak a biológiai és a társadalmi törvényszerűségek között, s kíméletlenül harcoljanak minden olyan nyílt vagy leplezett törekvés ellen, amely arra irányul, hogy az emberről szóló tudományt mechanikusan a természettudományokra vezessék vissza.

*

A világ minden népe — néhány elmaradott, elszigetelt primitív törzs kivételével — kevert faji csoport. Igaz, az antropológusok, sőt, még a fajvédők sem tagadják a kevert és átmeneti típusok létezését, de úgy vélik, hogy ez nem változtat a fő faji típusok létezésének tényén. A jelenkori „emberi nem" azonban az antropológiai típusok olyan tarka sokféleségét mutatja, hogy amikor meghatározott, többé-kevésbé szilárd „fajokról" akarunk beszélni, kivétel nélkül minden eddig javasolt „tudományos" faji felosztás elégtelennek bizonyul, mert nem két-három fajjal, még csak nem is néhány tucat fajjal, hanem fajok százaival és ezreivel kell operálnunk.*

„Valóban — mondja *Finot* —, ha össze akarnánk állítani antropológusaink szerint az összes fajok szótárát, vastag kötetet kapnánk, a címek és alcímek ezreivel" (88. o.).

És még ha létrehozzuk is a faji felosztás új „ezres" rendszerét, az sem lesz és nem lehet kielégítő és kimerítő azért, mert számtalan átmeneti és kevert típus létezik. „Bolygónkon minden faj átmegy egymásba — mondja *Ratzel* —, és mindegyik faj különböző alosztályokból áll".**

* Az eddig javasolt faji felosztások ostobaságát mi sem szemlélteti jobban, mint hogy szerzőik fölöttébb eltérő módon határozzák meg a faji kategóriák számát. *Cuvier* és *Quatrefages* az emberiséget három fajra osztotta, *Linné* és *Huxley* négyre, *Blumenbach* ötre, *Buffon* hatra, *Prichard*, *Hunter* és *Peschel* hétre, *Agassiz* nyolcra, *Desmoulins* és *Pickering* tizenegyre, *Haeckel* és F. *Müller* tizenkettőre, Bory *St. Vincent* tizenötre, *Malte-Brun* tizenhatra, *Topinard* tizennyolcra, *Morton* harminckettőre, *Crawfort* hatvanra, *Burke* hatvankettőre, *Glyddon* pedig százötvenre *(Hertz*, i. m., 26—27. o.).

** Anthropogeographie, II. köt., 587. o.

Ilyen körülmények közt teljesen világos, hogy

először, a „fajok" közt teljesen lehetetlen bármiféle szilárd határt meghúzni, és

másodszor, hogy a fajok számának kérdése „inkább a filozófiai spekulációk, mint a tudományos kutatás kérdése".*

F. *Luschan*, a föld minden népének és fajának lelkiismeretes kutatója ilyen következtetésre jutott:

„Természetesen mi sem egyszerűbb, mint fekete vagy sárga fajról beszélni, vagy akár fekete és sárga fajokról, de teljesen lehetetlen pontosan körülhatárolni ezeket a fogalmakat, és megmutatni, például Belső-Ázsiában, hol végződnek a fehérek és hol kezdődnek a sárgák . . . A faj fogalmának egyáltalán nincs meghatározott tartalma, és amikor a fajról beszélünk vagy hallunk, csupán egy többé-kevésbé határozottan körvonalazódott csoportra kell gondolnunk, amely egynémely közös — anatómiai, fiziológiai vagy valamilyen más — ismérvvel, jeggyel rendelkezik. Azon a kérdésen töprengeni viszont, hogy hány faj van, ugyanolyan haszontalan időtöltés volna, mintha azon gondolkoznánk, hogy hány angyal táncolhat a tű hegyén."**

Az következik-e az elmondottakból, hogy a faj fogalmát teljesen el kell vetnünk mint hamis fogalmat? Nem, nem kell elvetnünk. Csak a faj *hamis fogalmát* kell elvetnünk, s olyan fogalommal helyettesítenünk, amely megfelel a valóság reális tényeinek. Az „emberi faj" mostani tarthatatlan definícióit helyes definícióval kell felváltani.

A különböző fajelméleteknek nincs egységes faj-fogalmuk. Sőt, a fajelméletek képviselőinek külön-külön sincs faj-fogalmuk. Rendszerint egyáltalán nem tartják szükségesnek, hogy bármiféle tudományos faj-definíciót fogalmazzanak meg. Ehelyett a következő két út között választanak: vagy átvesznek valamilyen kész definíciót a természettudományok képviselőitől, hogy azután ezzel a tisztán természettudományos fogalommal dolgozzanak a természettudományok keretein kívül, a történelemben, a szociológiában, az etikában stb., vagy egyáltalán fel sem teszik a kérdést: mi a faj? — és ezt a kifejezést a legkülönbözőbb értelmezésekben használják, ahogy „tudományos" érdekeik megkívánják, vagyis ahogy kényelmesebb számukra minden adott esetben prejudikált tételeik „indokolása" szempontjából. (Lásd alább 67. o.)

Az embert mint felsőbb rendű állatot tárgyaló természettudományban, vagyis az antropológiában, ugyancsak nincs egységes faj-definíció. Majdnem mindegyik antropológusnak saját meghatározása van.

De e természettudományos faj-definíciók közül egyik sem alkalmazható ezen a tudományon kívül, sőt, még ennek keretei között is csak feltételesen, megfelelő fenntartásokkal alkalmazható.

A faj mindenfajta definíciójának értelme és lényege az, hogy az emberi nemet örökletes testi jegyek alapján különböző alcsoportokra osztja. Ez a felosztás — mint fentebb már tisztáztuk — teljesen jogos, ha ennek a felosztásnak, ezeknek az „örökletes testi jegyeknek" meghatározott, s nem más jelentőséget tulajdonítanak, ha nem ruházzák fel őket olyan attribu-

* *Luschan:* Anthropological View of Race.
** *Luschan:* Népek, fajok, nyelvek. 9—10. o.

tumokkal, amelyekkel nem rendelkeznek, ha ezeket a *társadalmi* lényegű *biológiai* alcsoportokat nem tekintik reális összességeknek. Mivel azonban csaknem valamennyi természettudományos faj-definíciót úgy fogalmazták meg, hogy — nyíltan vagy hallgatólagosan — reális összességnek ismerik el a „faj" kategóriáját, csaknem valamennyit el kell vetnünk. Marxista definíciót kell állítanunk a helyükbe. Az emberi fajokat úgy kell felfognunk, mint *a minden lényeges testi sajátosság tekintetében egységes emberi nem többé-kevésbé nagy számú összességeit, amelyeknek tagjai bizonyos közös, más ilyen csoportoktól őket megkülönböztető másodlagos örökletes testi jegyekkel rendelkeznek, s ugyanakkor egymástól nagy számú más — mind örökletes, mind szerzett — testi jegy tekintetében különböznek.*

Az embereknek ilyen vagy olyan fajokra történő antropológiai felosztása a jelenre vonatkozik. Ez a felosztás segítségünkre lehet abban, hogy megismerjük az emberi nem múltját, s bizonyos jelentősége van az emberi nem jövője szempontjából, de a jövőt nem határozza meg eleve. A fajok nem szilárd és változatlan kategóriák, amelyek bármilyen vonatkozásban és bármilyen mértékben eleve meghatároznák az individuumok, az etnikai vagy társadalmi csoportok sorsát. Az antropológusok faji felosztásának van bizonyos jelentősége és haszna a természet megismerése szempontjából, de semmi jelentősége sincs a szociológus szempontjából.

Ebben és csakis ebben az értelemben használhatjuk a „faj" fogalmát mint feltételes és viszonylagos fogalmat, amelyet antropológiai célokra dolgoztak ki, és semmi másra. Éppen így tekintették és tekintik faj-definícióikat azok az antropológusok és etnológusok — azok a kevesek —, akik nem engedtek az elhamarkodott általánosítások csábításának. Nem állítanak fel szilárd megállapított kereteket, hanem rugalmas, praktikus meghatározást adnak. Így például *Prichard* fajnak nevezte azoknak az individuumoknak az összességét, akik „bizonyos, valamennyiük számára közös, nemzedékről nemzedékre öröklődő sajátosságokkal rendelkeznek, miközben e sajátosságok eredetének kérdése nyitott marad". Vagy például *Broca* határozottan kijelenti, hogy amikor bizonyos közös sajátosságok alapján megállapítja a faji rokonságot valamelyik válfaj egyedei között, ezzel egyáltalán nem tagadja a különböző válfajok egyedei közti rokonságot.*

Az elmondottakból az következik, hogy a „faj" kifejezéssel fölöttébb óvatosan kell bánnunk, s csak meghatározott, korlátozott értelemben szabad használnunk.

Herder korában még nem alakultak ki a mai fajelméletek, amelyek oly könnyedén visszaélnek ezzel a kifejezéssel, s ő mégis, már annak idején szükségesnek tartotta, hogy erélyesen tiltakozzon a „faj" kifejezésnek az emberre való alkalmazása ellen. Ugyanilyen szellemben nyilatkoznak a modern tudomány legkiválóbb képviselői is. Vagy arra az álláspontra helyezkednek, hogy ezt a kifejezést kizárólag a tiszta természettudományokban, a zoológiában, az antropológiában szabad alkalmazni, de nem az etnológiában, még kevésbé a társadalomtudományokban (mint például F. *Ratzel*, W. *Schmidt*, *Topinard*, Rudolf *Martin* és mások), vagy kereken elutasítják ezt a kifejezést. Így például *Luschan* azt mondja, hogy „a 'faj'

* Idézi *Finot*, 89. o.

szó egyre inkább elveszti jelentését, és jobb volna teljesen elvetni, ha helyettesíteni lehetne más, kevésbé jelentésgazdag fogalommal" (9. o.). *Hertz* úgy véli, hogy a természettudományban ez a kifejezés csak „a gondolkodás ökonómiája" céljából szükséges és hasznos (27. o.). *Finot* pedig konkrétan azt javasolja, hogy az ember esetében a „faj" szót a „válfaj" szóval helyettesítsék (91., 501. o.).*

Persze nem a fogalmakon, nem a kifejezéseken fordul meg a dolog. Megmaradhatunk a régi kifejezés mellett, csak meghatározott értelemben kell használnunk. Nem a kifejezést kell elvetnünk, hanem azokat a definíciókat, amelyek hamis tartalmat lopnak ebbe a kifejezésbe.

Sajnos ebbe a kategóriába tartozik a természettudományos faj-definíciók óriási többsége már csak azért is, mert a fajt reális összességnek tekintik. De ezen a fő fogyatékosságon kívül e definíciók többsége még más okok miatt is sántít.

Egyes definíciók azért nem fogadhatók el, mert feltételezik a vérrokonságot az egyes fajok összes egyedei között és a vérrokonság hiányát a különböző fajok egyedei között. Pedig már az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy ilyen vérrokonságról csak részlegesen lehet szó, mivel:

a) nemcsak hogy léteznek nem tiszta, kevert fajok, hanem az emberiség óriási többsége éppen a kevert fajok kategóriájába tartozik; a faji tisztaság igen ritka kivétel, és

b) az úgynevezett „faji jelleg" létrehozása szempontjából nemcsak az öröklődés játszik döntő szerepet, hanem a környezet is, s ebből az következik, hogy „faj" nemcsak a vérrokonság talaján képződik.

Más természettudományos definíciók azért nem jók, mert a faji sajátosságokat szilárdnak és változatlannak (csak a kiválogatódás útján változónak) feltételezik, holott a valóságban valamennyi faji sajátosság változik a külső (természeti és társadalmi) tényezők hatására.

A definíciók mindkét említett csoportjára jellemző Geoffroy *Saint Hilaire* meghatározása, amely mindkét csoport fogyatékosságait egyesíti. A faj szerinte „*egymástól született*, s bizonyos, *állandóvá* (permanent) vált sajátosságoktól megkülönböztetett egyedek egymásutáni sora". A második csoportba tartozik például *Buffon* igen régi meghatározása, amely szerint a faj „az éghajlati hatások, a táplálkozás és a szokások által létrehozott és *rögzített* válfaj". (Saját kiemeléseim. — *S. E.)*.

Vannak továbbá olyan definíciók, amelyek azért tarthatatlanok, mert vagy a poligenezis álláspontján vannak, vagy legalábbis poligenetikus elhajlást mutatnak.** A tisztán poligenetikus definícióra példa lehet *Pouchet* meghatározása, amely szerint a fajok „az emberi család különböző *természetes csoportjai*". A poligenezisre hajlók példája *Quatrefages*, aki szerint a faj „olyan egyedek halmaza, akik hasonlítanak egymásra, ugyanahhoz a

* *Hertz*nek és *Finot*-nak teljesen igaza van, amikor fellázadnak a fajvédők szilárd és abszolút faj-fogalma ellen. De saját definícióikban és megfogalmazásaikban is igen sok helytelenség van, amint ezt a továbbiakban látni fogjuk (lásd III. rész, IV. rész, 2. fej.).

** A „poligenezis" az az embertani elmélet, amely szerint az emberi nem különböző ősöktől származik, vagyis nem ugyanattól az alsóbb *fajtától*, ellentétben a „monogenezissel", vagyis azzal az elmélettel, amely szerint az emberi nem eredete egységes.

fajtához tartoznak, megszerezték és átöröklés útján átadták egymásnak az *eredeti válfaj* jellemző sajátosságait".

Quatrefages-nak ez a meghatározása különösen tanulságos számunkra, ha emlékezetünkbe idézzük, hogy miközben ezt a definíciót megfogalmazta, egyik legszenvedélyesebb híve volt a monogenezis elvének. Ez a körülmény világosan bizonyítja, hogy definícióját ő maga nem a fajvédők szellemében értelmezte (vagyis nem olyan általános meghatározásként, amely érvényes a távoli múltra is, a távoli jövőre is), hanem kizárólag a tudomány jelenlegi gyakorlati céljaira fogalmazta meg.*

Az antropológusnak céljai érdekében, munkahipotézis formájában, joga van feltételeznie „eredeti válfajokat". De az ilyen „eredeti válfajnak" természetesen semmi köze sincs ahhoz a feltevéshez, hogy létezik az emberiség természetes, eredeti faji felosztása, amiről például *Pouchet* beszél.

2. A FAJ ÉS A SZELLEMI ÉLET

Fentebb már tisztáztuk, hogy az emberi etnikai vagy társadalmi csoportoknak faji jegyek, testi sajátosságok alapján történő felosztása nem bizonyult helytállónak. Még elképzelhetetlenebb és ostobább dolog pszichikai ismérvek alapján állapítani meg faji csoportokat.

Az etnológusok, a pszichológusok, a szociológusok és a történészek egybehangzó tanúsága szerint azonos feltételek között, a fejlődésnek ugyanazon a fokán a világ valamennyi népe az értelmi-szellemi életnek meglepően hasonló képét mutatja éppen a leglényegesebb pontokban, ami megcáfolhatatlanul tanúskodik az emberi nem pszichológiai egységéről.**

Ha a föld valamennyi népének szellemi élete minden leglényegesebb vonatkozásban meglepő hasonlóságot mutat, nem kevésbé meglepő az a tarka, gazdag változatosság, amelyet minden népen belül megfigyelhetünk a szellemi élet másodrendű, kevésbé lényeges vonatkozásai és jelenségei tekintetében. Azok, akik a „faji jelleggel" operálnak, nem vesznek tudomást arról az egyszerű tényről, hogy minden nép és minden faj különböző típusokból, egymással homlokegyenest ellentétes jellemekből áll, és senki sem tudja megállapítani, hogy egy adott csoportra nézve e típusok és

* *Finot* nyilvánvalóan értelmetlenül jár el, amikor ebben a definícióban egyszerűen „ellentmondást" fedez fel, s következetlenséggel, a monogenetikus álláspont feladásával vádolja *Quatrefages*-t (88. és köv. oldalak). A „faj" fogalmáról általában lásd könyve I. részének V. fejezetét.

** *Hertz*, 22. és köv. oldalak; 82. o. Hertz idézi több kiváló tudós — *Quatrefages*, *Peschel*, *Ratzel*, *Luschan*, *Wundt*, *Münsterberg*, *Jodl* és mások — véleményét. *Wundt*, az ismert filozófus és pszichológus azt mondja: „Minden előítéletmentes ember kénytelen csatlakozni ahhoz a meggyőződéshez, hogy a különbségek a morál területén nem nagyobbak, mint az intellektus területén, ahol a nézeteknek és a gondolkodás irányainak roppant változatossága ellenére a gondolkodás törvényeinek egyetemes érvénye tény marad." (Etika, I. köt., oroszul.) „Vitathatatlan tény, hogy az emberi képzelet tulajdonságai éppúgy, mint az érzelmek és az affektusok, amelyek e képzeletre hatnak, lényeges vonásaikban azonosak valamennyi világrész minden emberénél." (Völkerpsychologie.) Lásd a következő fejezeteinket: „Felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajok, A faji tényező szerepe a történelemben.

jellemek közül melyik az „igazi".* „Az egyes fajok közt — mondja *Luschan* — különösen a morális tulajdonságok és az intellektuális képességek tekintetében korántsem olyan nagy a különbség, mint ugyanazon faj egyes egyedei között" (188. o.). Jogosan állapítja meg *Finot*, hogy ostobaság faji lelkületről beszélni, amikor ugyanazon ország lakosságának és ugyanazon népnek a faji tulajdonságai vidékenként, tájanként stb. különbözők (388. és köv. oldalak).

Valamely nép meghatározott szellemi „faji jellegéről" már csak azért sem lehet beszélni, mert valamennyi nép különböző fajok keveréke. Ma egyetlen civilizált nép esetében sem tudjuk (és aligha fogjuk valaha is tudni) pontosan megállapítani a faji eredetet: mely fajoknak és milyen arányban kell keveredniük ahhoz, hogy a kevert népeknek ugyanolyan, nem pedig másmilyen válfaja jöjjön létre. De még ha feltételezzük is, hogy eljön az idő, amikor a tudomány pontosan megmondja nekünk ezt, még mindig nyitva marad a további megoldhatatlan kérdés: a keveredett fajok mindegyike mennyit adott át pszichikai „faji jellegéből" az új kevert csoportnak?**

Az egyes emberek és népek szellemi élete rendkívül bonyolult és változatos. Ugyanazok az emberek és népek különböző időkben, különböző helyeken, különböző körülmények között más-más „szellemi tulajdonságokat" mutatnak, „szellemi jellegüknek" más-más oldalait tárják fel. Már ebből is világosan kiderül, hogy ezen a területen kivétel nélkül minden megfigyelés és vizsgálat feltételes és viszonylagos, és korántsem tekinthető egzakt módon megállapított és vitathatatlan tudományos adatnak, amilyenek a matematikai számítások vagy akár az antropológiai mérések. Ezért ha a „néplélek" kutatóinál gyakran találunk olyan adatokat, amelyek meghökkentően ellentmondóak, ezt nem annyira a helytelen megfigyelések vagy az egyéni hibák számlájára kell írnunk, mint inkább annak kell tulajdonítanunk, hogy objektíve lehetetlen megrajzolni valamely nép szellemi jellegének biztos képét.

Tény, hogy nincs egyetlen olyan nép sem, amelynek jellege ne volna viták és nézeteltérések tárgya, sőt, szinte egyetlen olyan lényeges jellemvonás sincs, amellyel kapcsolatban ne volnának különböző vélemények azt illetően, hogy azzal rendelkezik-e valamely nép vagy sem.***

Finot jogosan gúnyolja ki az úgynevezett „néplélektant" (Völkerpsychologie), amely egyes népeknek tulajdonít minden erényt, más népeknek pedig minden gyarlóságot, amely — akárcsak a rossz írók, akik a nemesség vagy az aljasság, a százszázalékos szerénység vagy a százszázalékos galádság megszemélyesítőinek rajzolják hőseiket — a nemzeti és a faji csoportokat egészében „jónak" vagy „rossznak", „nemesnek" vagy „alantasnak" tekinti. „Valamely nép rokonszenves vagy ellenséges portréjában nem annyira a modell egyéniségét, mint inkább a portrét alkotó művész egyéniségét fedezzük fel." A „népszellem" fő vonásait elemezve mindenki

* *Hertz*, 78. o.
** *Finot*, 306. és köv. oldalak, 338. és köv. oldalak.
*** *Finot*, 304. és köv. oldalak, *Hertz*, 77. és köv. oldalak, *Kautsky:* Materialista történetfelfogás, 539. o.

saját temperamentumának és saját lelki tulajdonságainak megfelelően írja le ezeket.*

Az, amit az előző fejezetben mondtunk a testi faji jegyek alakulásának szakadatlan folyamatáról, még inkább érvényes a pszichikai faji jellegre. Számtalan történelmi tény tanúskodik arról, hogy a népek „szellemi arculata" változik, mégpedig gyakran igen gyorsan, a fő (fizikai) tulajdonságok megváltozása nélkül, a társadalmi környezet hatására, más népek kulturális befolyásának eredményeképpen stb.

Finot a „néplélektan" fentebb említett elemzésének végén ilyen következtetésre jut:

„Minden nép jelleme örökös alakulásban van. A népek állandóságáról vagy pszichikai predesztinációjáról beszélni ugyanaz volna, mintha valaki azt hinné, hogy a lehulló kő nyomán a víz felszínén képződő körök örökre megőrzik formájukat. A fajok örökké változó lapjára nem tudunk felrajzolni semmi hosszú életűt . . . A dolgok és az eszmék örökös körforgásában a népek lelke radikálisan megváltozik. A pszichikai állandóság és predesztináció nem evilági jelenségek." (347. és köv. o.)**

A történelemben például gyakran előfordult, hogy egyes népek szellemileg átalakultak annak következtében, hogy fejlettebb törzseket igáztak le. „Ott, ahol a harcos népek kulturáltabb népek uraivá válnak — mondja *Hertz* —, az előbbiek szinte mindig hatása alá kerülnek a fejlettebb erkölcsök és szokások varázsának. Meglepően rövid idő alatt teljesen átalakul nemzeti szellemük, ami szöges ellentétben van a fajelmélettel." (382—383. o.)***

De nem kell ilyen messzire visszanyúlnunk a történelembe példáért. Példa kedvéért utalhatunk azokra a mai amerikai négerekre, akik viszonylag nemrég kerültek Amerikába Afrikából, a közelmúltban szabadultak fel a rabszolgaság alól, és akiknek az „arculata" rövid idő alatt gyökeresen megváltozott.****

*

A fajelméletek egyik fő sarkköve az, hogy az ember szellemi életét eleve meghatározott örökletességnek fogják fel. A fajvédők szerint minden

* *Finot*, 291—347. o. — A „néplélektan" tarthatatlanságáról, ugyanazon nép szellemi életének belső heterogenitásáról lásd még: A. *Bugge:* Die Wikinger, 1906; W. *Koppers:* Unter Feuerland Indianer, 1924; P. *Lacombe:* La psychologie des individus et des sociétés chez Taine, 1906; P. *Seippel:* Les deux Frances et leurs origines historiques, 1905; H. D. *Trail* and J. S. *Mann:* Social England, 1902. — Azzal kapcsolatban, hogy a különböző szerzők mennyire különböző módon ítélik meg ugyanazon nép szellemi életét, rendkívül érdekes a következő könyv: S. *Billeter:* Die Anschauungen vom Wesen dès Griechentums, 1911.

** Jól meg kell jegyeznünk a *burzsoá* szerzőknek a népek szellemi faji jellegével kapcsolatban itt idézett véleményét, hogy a továbbiakban kellőképpen értékelni tudjuk egyes gyász-marxisták fecsegését a népek „szellemi lényegének örökletes különbségeiről" *(Kautsky)*, a „belső nemzeti sajátosságról" hangoztatott szavait *(Olberg)*, a németek és a zsidók megváltoztathatatlan és megmagyarázhatatlan szellemi faji vonásairól költött elméletüket *(Bauer)* stb. (Lásd III. rész, 126. o.).

*** Lásd még erről *Бухарин:* Буржуазная революция и революция пролетариата (Атака, 237. o.).

**** E kérdéssel kapcsolatban lásd a 27. oldalon említett munkákat.

kizárólag az örökletességtől függ, a nevelés és a környezet semmiféle többékevésbé jelentős szerepet nem játszhat ebben a vonatkozásban. Emellett feltételezik, hogy a szellemi tulajdonságok nem egyenként öröklődnek, hanem vannak a szellemi tulajdonságoknak bizonyos, egymástól jól elhatárolt *komplexumai*, amelyek a különböző *faji jellemeket* alkotják. Minden ember e komplexumok valamelyikét kapja meg a természettől aszerint, hogy melyik *fizikai* fajhoz tartozik.

A szellemi élet területén végbemenő átöröklés problémája a modern tudomány egyik legvitatottabb és legtisztázatlanabb problémája. Itt tág területe van mindenkinek, aki szereti a hipotéziseket és a találgatásokat. A fajvédőknek természetesen vannak ütőlapjaik. Elvégre ha a tudomány még nem mondta ki az utolsó szót, mindenki szabadon fabrikálhatja elméleteit, igényt tartva a tudományosságra, s abban a biztos tudatban, hogy tételeit vitathatatlanul megállapított tudományos érvekkel senki sem tudja cáfolni.

Ők azonban egy kicsit, hogy úgy mondjuk, „túlbecsülik" a tudomány tehetetlenségét.

Először is, akármilyen köd uralkodjék is ma a tudományban az öröklet-esség problémája körül, egyvalamit mégis minden kétséget kizáró módon megállapíthatunk, nevezetesen azt, hogy semmiféle további kutatás és kísérlet nem cáfolhatja meg azt a tudomány által vitathatatlanul megállapított tényt, hogy *a velünk született eszmékkel* kapcsolatos minden feltevés teljesen tarthatatlan. A tudomány a jövőben minden bizonnyal ki fogja deríteni, hogy mely lelki funkciók és milyen mértékben örökölhetők, de ebben az esetben is éppen csak bizonyos hajlamok (Dispositionen) örökölhetőségéről van szó, nem pedig kész eszmék, vagy még kevésbé eszmék bonyolult komplexumai, illetve — mint a fajvédők közül egyesek szeretik hangoztatni — egész világnézetek átöröklésére.

A tudományban korántsem azon kérdés körül folyik a vita, hogy örökölhetők-e a pszichikum egyes elemei vagy sem. Azt mindenki elismeri, hogy van bizonyos szerepük az örökletes szellemi tulajdonságoknak. De ha és amennyiben egyes szellemi tulajdonságok öröklődnek is, az ember örökletes szellemi hajlamát, fogékonyságát stb. nem lehet egy kalap alá venni az állati ösztönökkel. Figyelmen kívül hagyva azt a kérdést, hogy akár az állati ösztönök is szilárdak, változatlanok-e,* az ember örökletes szellemi tulajdonságai tekintetében nemcsak az abszolút változatlanságról,

* Az állatok pszichikuma területén végzett vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy hibásak azok a feltevések is, amelyek szerint az állatok ösztönei állandóak és változatlanok. Az állatok ösztönei — ha kisebb mértékben és lassabban is, mint az embernél — ugyancsak változnak, fejlődnek és tökéletesednek, „szellemi életükre" ugyanúgy, mint az ember szellemi életére, hatással vannak a környezet és a létfeltételek. Lásd e kérdéssel kapcsolatban a következő munkákat: Alfred *Espinas:* Az állatok társas élete (oroszul); *Kafka:* Tierpsychologie, 1922; *Kautsky:* Die sozialen Triebe in der Tierwelt; *Kautsky:* Die sozialen Triebe in der Menschenwelt (mindkettő újra megjelent a Materialista történetfelfogás c. műben, 1927); *Keith:* Előadás az állatok és az emberek „csoportszelleméről" (Gruppengeist), közölte a Journal of the Royal Anthrop. Inst. of Great Britain and Ireland, 1916; *Köhler:* Forschungen an Menschenaffen (Zeitschrift für Ethnologie, 1920–21); A. *Sokolovsky:*

hanem még a szilárdságról sem lehet szó. Az a tény, hogy szellemi tulajdonságok öröklődnek, egyáltalán nem zárja ki a környezet, a nevelés stb. hatását. Ha az embernek még örökölt *testi tulajdonságai* sem szilárdak és változatlanok — mint fentebb láttuk —, még kevésbé lehet egyszer és mindenkorra adottnak tekintenünk az ember szellemi örökségét. Mind az emberiség története, mind a modern kutatóknak az elmaradott népeken végzett megfigyelései teljesen meggyőzően tanúsítják, hogy a természeti és a társadalmi környezet hatására az ember egész „szellemi öröksége" „elolvad, mint a viasz a melegben". „A legkülönbözőbb területeken bebizonyíthatjuk, hogy — a patológiás esetek kivételével — a környezet mindig erősebben hat, mint az örökletes mozzanat" (Anlage).*

„Egyforma nevelés és egyforma külső feltételek esetén, ha az otthontól már korán teljesen elszakítják őket — mondja K. T. *Preuss*, aki a mexikói indián törzseket vizsgálta —, a primitív népek egyes egyedeinek szellemi képességei átlagban nem maradnak el a fehérek szellemi képességei mögött."**

W. *Peters*, a szellemi átöröklés egyik legtekintélyesebb kutatója, akinek munkáira a fajvédők álláspontjuk igazolása végett szívesen hivatkoznak, legutóbbi munkájában, amely „Vererbung und Persönlichkeit" (Átöröklés és személyiség) címmel jelent meg, megállapítja, hogy a szellemi élet szférájára az átöröklés elméletét rendkívül óvatosan kell alkalmazni, és nyomatékosan hangsúlyozza a környezet jelentőségét.***

Az ember nem tehetetlen és vak rabja a természetnek és az örökölt természetes ösztönöknek. Cselekedeteit nem csupán a természetes ösztönök határozzák meg, hanem jelentős mértékben a tudata, a tudat pedig a társadalmi környezet terméke. A lét határozza meg a tudatot.

*

Azok, akik tagadják a környezetnek az ember szellemi életére gyakorolt hatását, különös előszeretettel érvelnek azzal, hogy a történelemben sok olyan eset volt, amikor ugyanaz a környezet különböző népeknél a szellemi fejlődés különböző jellegére vezetett (például az ókori Hellász és a mai Görögország). Ez az egész érvelés azonban semmit sem ér, mert a hibás feltevések sokaságából indul ki. Először is, „környezeten" kizárólag a természeti környezetet érti. Másodszor, teljesen figyelmen kívül hagyja a történelmi tényezőt. Ugyanaz a földrajzi környezet különféle „környezeteket" alkothat — és kétségtelenül alkot is —, aszerint, hogy milyen fejlettek a társadalmi kapcsolatok a népek között és az egyes népeken belül. Sőt, a történelem folyamán nemcsak a társadalmi feltételek változnak, hanem változik maga a természeti környezet is. A földrajzi fekvés még nem minden. A mai Görögország természeti környezete nem azonos az ókori Hellász természeti környezetével. Ha vitathatatlan, hogy „nem lehet

---

Aus dem Seelenleben höherer Tiere, 1910; *Wundt:* Grundriss der Psychologie (§ 19. „Die psychischen Eigenschaften der Tiere"); *Wundt:* Az ember és az állatok lelke (oroszul), 1884.

* *Hertz*, 70. o.

** K. T. *Preuss:* Die geistige Kultur der Naturvölker, Berlin 1923, 3. o.

*** Lásd *Hertz*nél, 69, 328. o.

kétszer ugyanabba a folyóba lépni" *(Hérakleitosz)*, nem kevésbé vitathatatlan az is, hogy két különböző nép, két különböző korban, nem élhet „ugyanabban az országban".*

*

Az „örökletes faji lélek" bajnokainak véleményei fölöttébb homályosak és ellentmondók. Egyesek csak az elemi szellemi hajlamot (Disposition) tartják örökletesnek, mások a kész eszméket, sőt, egész világnézeteket. Egyesek szerint az örökletes faji jelleg elemei olyan fennkölt eszmék, mint a kötelesség, a becsület, istenfélelem stb., mások szerint az egyszerű vagy bonyolult pszichikai képességek (érzelmek, képzetek, törekvések, emlékezet, képzelet stb.), megint mások úgy vélik, hogy a faj az ösztönökben és a hajlamokban mutatkozik meg (szexuális téren stb.), s vannak olyanok is, akik főleg a faji temperamentumról beszélnek, illetve a tehetségnek és a géniusznak a fajtól való függését hangsúlyozzák stb.

Különösen sok dajkamesét és képtelenséget hordtak össze a fajelméletek szerzői a különböző fajok különböző *temperamentumáról*, egyes fajok ragyogó *tehetségéről* és *zsenialitásáról*, más fajok szellemi szegénységéről és abszolút tehetségtelenségéről.

Ami a temperamentumot illeti, már maga a fogalom is homályos. Konkrét esetekben, amikor egy adott ember vagy csoport temperamentumának meghatározásáról van szó, mindig nehézségek támadnak, mert sohasem lehet pontosan megmondani, hogy az adott ember jellemében mi a vele született „temperamentum jellegű" tulajdonság és mi a nevelés, a társadalmi helyzet stb. eredménye. Ezen kívül vitathatatlan, hogy minden népnél megtalálhatók a legkülönbözőbb temperamentumok.**

Ugyanezt kell mondanunk a képességekről és a tehetségről is. Az etnológia és a pszichológia minden többé-kevésbé jelentős képviselője egybehangzóan azt mondja, hogy egyforma nevelés és egyforma környezet esetén a szellemi, értelmi fejlődésre való képesség a primitív népek különböző egyedeinél nem marad el a fehérek hasonló képessége mögött (lásd alább, 6. fej.).

Ami azt az állítást illeti, hogy a géniusz a faji eredettől függ és hogy *kizárólag* az örökletesség talaján nyilvánul meg, ennek az állításnak a tarthatatlanságát, valamint azt, hogy a tehetségek és a zsenik megjelenése főleg éppen társadalmi okoktól függ, azt kellőképpen mutatja legalábbis a két következő tény:

1. A legnagyobb tehetségek szinte sohasem öröklődnek. Az emberiség

* Erről ír *Hertz* (372. és köv. oldalak), de ő csak a társadalmi változások jelentőségére utal, míg a természeti környezetet ő is hajlandó állandó adottságnak tekinteni. „Ugyanaz a környezet — mondja — merőben különböző hatást gyakorolhat attól függően, milyen fejlődési fokon áll az adott nép az országba való betelepülésekor, és hogy milyenek a kölcsönös kapcsolatok közte és a környező népek között." — Teljesen hibás *Finot* nézete (483. és köv. oldalak), szerinte ugyanis az egyiptomiak és az afrikai négerek testi tulajdonságainak állandósága, változatlansága annak következménye, hogy mind természeti, mind társadalmi környezetük változatlan maradt hosszú évszázadok folyamán.

** *Hertz*, 83—89. o.

legnagyobb alakjai vagy egyáltalán nem hagytak hátra utódokat, vagy utódaik — a tehetség tekintetében — jóval kevésbé értékesek voltak.

2. A történelem azt mutatja, hogy a zsenik az esetek többségében csoportosan és időszakonként jelennek meg — ami nyilvánvalóan utal megjelenésük társadalmi gyökereire.*

*

Nem hangsúlyozhatjuk elég nyomatékosan, hogy egyik vagy másik szellemi tulajdonság örökletessége még egyáltalán nem dönti el az örökletes *faji* jelleg kérdését. Faji jellegről csak abban az esetben lehetne szó, ha megállapították volna, hogy meghatározott szellemi tulajdonságok komplexumát egyformán kapja meg az adott csoport valamennyi tagja. Viszont a fajvédők, valamint a fajelméletekre „hajló" tudósok a legtöbb esetben összekeverik az örökletes faji jelleget az *egyéni* átörökléssel. Az örökletes faji jelleg bizonyítékául az egyéni átöröklés egyes eseteit vonultatják fel (erősen eltúlozva természetesen az örökletesség jelentőségét az egyén szempontjából), és minden logika ellenére azt hiszik, hogy ezekre az — önmagukban véve talán helyes (bár gyakran ugyancsak erőszakkal előrángatott) — adatokra jogosan felépíthetik a faji örökletesség elméletét.

Azok közül az „okmányszerű bizonyítékok" közül, amelyekre a fajvédők az örökletesség mindenhatóságára vonatkozó következtetéseiket alapozzák, igen sok teljesen megdől azért, mert ténylegesen nem az örökletesség hatására utal, hanem arra a nagy szerepre, amelyet a *hagyomány* — nem a fizikai átöröklés, hanem a nevelés útján nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány — játszik az ember szellemi életében.

Ezzel kapcsolatban helytállóan jegyzi meg *Hertz*, hogy örökletes szellemi tulajdonságokról csak ott és akkor van jogunk beszélni, ahol és amikor megállapíthatjuk, hogy a szülők szellemi tulajdonságai egyforma erővel és egyformán markánsan jelentkeznek azoknál a gyermekeknél is, akik sohasem voltak a szülők befolyása alatt, akiket rögtön születésük után kivontak a szülők nevelő hatása alól (67. o.).

*

Fentebb beszéltünk arról, hogy minden népnél, minden úgynevezett „fajnál" megtalálhatjuk a legkülönbözőbb jellemeket és típusokat. Mindegy, hogy a „faji jelleget" abban az értelemben fogjuk fel, hogy az egyik (magasabb rendű) faj csupa jó tulajdonsággal rendelkezik, a másik (alsóbb rendű) faj pedig csak rosszakkal (a faji jelleggel kapcsolatos *minőségi* álláspont), vagy pedig abban az értelemben, hogy a magasabb rendű fajban mint olyanban, s e faj minden egyedében a pozitív szellemi vonások erősen, a negatív vonások pedig gyengén fejlettek, az alsóbb rendű fajban pedig mindez éppen megfordítva van *(mennyiségi* álláspont) — a faji álláspont tarthatatlansága mindkét esetben szembeötlő. Ennek nyilvánvaló volta arra késztette a faji álláspont egyes védelmezőit, hogy kidolgozzák a faji jelleg harmadik, úgynevezett *disztributív* értelmezését, amely szerint minden típus és jellem előfordul mindegyik fajnál, de egyiknél gyakrabban, a másik-

* Uo., 73. és köv. oldalak.

nál ritkábban. (Például, mondják, a négereknél sok kegyetlen, szexuális tekintetben zabolátlan, lusta stb. jellemet találunk, az árjáknál viszont keveset és így tovább.)

Tudjuk, hogy a testi sajátosságok lassan változnak, és hogy ezek kialakulása és változása tekintetében elsődleges szerepet játszik a fizikai tényezők hatása, s hogy viszont a pszichikai, morális stb. tulajdonságok gyorsan változnak főleg a társadalmi tényező hatására. Ezért természetesen nagyon könnyen megtörténhet, hogy ugyanannál a csoportnál, amelynek tagjai egyforma testi sajátosságokkal rendelkeznek, s óriási többségükben egyforma társadalmi körülmények közt élnek, e „faj" óriási többsége egyféle szellemi jelleget mutat, jelentéktelen kisebbsége pedig másfélét. De elvégre ez a körülmény nem a fajelmélet mellett szól, hanem éppenséggel ellene, mert ilyesmi csak akkor lehetséges, ha a szellemi jelleg nem puszta járuléka a fizikai „faji" jellegnek, hanem főleg a társadalmi élet terméke. Ha elfogadjuk a fajelméletnek azt az alaptételét, amely szerint az ember szellemi jellegét teljes egészében meghatározza faji hovatartozása, akkor a „faji típustól" egyáltalán semmilyen eltérés sem lehetséges. Annak a ténynek az elismerése, hogy a (fizikai) „fajnak" nem minden tagja egyforma jellegű, hogy a „fajon" belül vannak még homlokegyenest ellentétes típusok is, lényegében annak elismerését jelenti, hogy „faji jelleg" egyáltalán nem létezik. Ily módon a faji jelleg disztributív értelmezése valójában a faji jelleg hallgatólagos megtagadása.

*

A pszichikai faji tulajdonságokat nem minden fajvédő tekinti szilárdnak és változatlannak. Sokan közülük azt állítják ugyan, hogy a fajok pszichikai szempontból nem egyforma értékűek, ám lehetségesnek tartják az evolúciót, mondván, hogy a pszichikai tulajdonságok faji különbségei nem abszolúte kiküszöbölhetetlen különbségek, hanem csak különböző fejlődési fokok. A kevésbé értékes fajok számára a jövőben nyitva áll a haladás lehetősége.

Számunkra, marxisták számára a faji álláspont elfogadhatatlan ebben a finomított, „evolúcionista" formájában is. A fajvédők burzsoá kritikusai azonban elnézők e tanítás iránt. Rokonszenveznek vele, vagy ignorálják, vagy pedig kitérnek a határozott állásfoglalás elől arra hivatkozva, hogy a tudományos kutatás rendelkezésükre álló adatai nem elegendők, de minden esetre nem merik határozottan és kategorikusan elhatárolni magukat ettől az elmélettől. Ennek az álláspontnak egyetlen határozott ellenzője *Kautsky* volt, aki azonban bírálatában túlságosan messzire ment, s ezzel elkövette a másik, ellenkező előjelű hibát.*

Ebben a kérdésben leginkább *Hertz* álláspontja figyelemre méltó. Először rokonszenvezve kifejti ezt az elméletet, mintha ő maga is elfogadná. „Biztosan megállapított tény — mondja fejtegetései végén —, hogy valamely nép művelt embereinek nagyobb a koponyájuk és nehezebb az agyuk, mint ugyanazon nép műveletlen egyedeinek. Akkor miért nem lehet ugyanez a helyzet a fajokkal is? Miért kell elvitatnunk a négertől azt a lehetőséget,

* Lásd alább, 133—140. o.

hogy ugyanúgy növelheti agyát, mint a fehér emberek, akik a legműveletlenebb környezetből származtak?"

Hertz azonban itt megijed, hogy nem ment-e túlságosan messzire a négerek védelmezésében, hirtelen irányt változtat, kétségbevonja még az evolúció lehetőségét is, és „a tudományos adatok elégtelenségének" kipróbált menedékében keres kiutat. „Gyakran előfordul azonban — fejezi be fejtegetését —, hogy a gyors alkalmazkodás e képessége nem hallat magáról, és gyakorta megfigyelhető a hozott adottságokhoz való rendkívül erős ragaszkodás (ein überaus starres Festhalten am Hergebrachten), amit azután sokan tévesen a faji jelleg hatásának tulajdonítanak. Azoknak a körülményeknek a vizsgálata, amelyek következtében hol az egyik, hol a másik tendencia válik dominánssá, az általános szociológia dolga" (89. és köv. oldalak).

Noha máshelyütt többször utal a társadalmi tényező fontos szerepére, itt valahogy nem veszi észre, hogy amikor „műveletlen" fehérekről és „a műveletlen környezetből" származó fehérekről beszél, világosan olyan értelemben foglal állást, hogy korántsem valamilyen szervesen kevésbé fejlettnek az „evolúcióján" fordul meg a dolog, hanem csupán azon: sikerül-e vagy sem „a műveletlen környezetből" származóknak (akár fehéreknek, akár feketéknek) leküzdeniük azoknak a társadalmi okoknak a hatását, amelyek megfosztják őket attól a lehetőségtől, hogy teljesen kibontakoztassák potenciális, minden emberi egyedben egyformán meglevő értelmi képességeiket. Hiszen ha nem ezeken a társadalmi feltételeken fordul meg a dolog, amelyek egyformán érvényesek mind a néger, mind a „műveletlen" fehér ember tekintetében, akkor mivel magyarázható „a hozott adottságokhoz való rendkívül erős ragaszkodás", ha nem a faji jelleg szilárdságával?

Két eset lehetséges: vagy a következetes marxistáknak van igazuk a maguk materialista történelemmagyarázatával, vagy a következetes fajvédőknek, akik annyira hisznek a faj mindenhatóságában. Itt nem segít sem a felemás „evolúciós fajelmélet", sem az ingadozó „kritikai álláspont", amely az „általános szociológia" ismeretlen jövendő kutatásaira hivatkozik.

*

Azzal kapcsolatban, hogy a pszichikai tulajdonságok a fizikai tulajdonságoktól függenek, a fajvédők szélsőséges és kétségbeesett „materialistáknak" tüntetik fel magukat. „Materializmusuk" azonban különös, mondhatnám, gyerekesen naív materializmus. Ha a XVIII. századi francia gondolkodók materializmusát vagy Haeckel, Büchner és mások természettudományos materializmusát mechanikus vagy metafizikus materializmusnak nevezzük, akkor a fajvédők e „materializmusát" *primitív*, vagy ami még jobb, *szubjektív* materializmusnak nevezhetnénk. A mechanikus materialisták, miközben kiméletlenül harcoltak a vallás és a vallásos elképzelésben élő túlvilág ellen, mindent merőben természeti tényezőkkel akartak megmagyarázni, s közben nem vették észre — illetve majdnem nem vették észre — az ember társadalmi életének különleges jellegét és törvényeit. A fajvédők viszont sokkalta nagyobb korlátozottságot és egyoldalúságot árulnak el. Nemcsak a társadalmi tényezőket ignorálják, hanem az egész

külvilágról nem vesznek tudomást. A természet mint objektív külső tényező számukra nem létezik. Az ember belső természete alapján él és cselekszik. Sem a társadalmi, sem a természeti környezet nem játszik semmilyen szerepet. Azok a természeti erők, amelyek az emberben születésekor rejlenek, eleve meghatározzák egész életét. A fajvédők materializmusa annak az aranyigazságnak a megállapítására redukálódik, hogy agy nélkül nem lehet gondolkodni, mint ahogy láb nélkül nem lehet járni.

De a kérdés lényege éppen az, hogy a gondolkodás képessége — éppúgy, mint a „hátsó lábon" való járás — egyaránt adott az emberi nem minden egyede számára. Éppen az a lényeg, hogy az *összes alapvető* természetes adottságok, amelyek meghatározzák az ember fizikai és szellemi életének különleges jellegét, s amelyek az egész állatvilág fölé emelik, egyformán megvannak a Homo sapiens minden példányában függetlenül a bőr színétől, a koponya formájától stb. Az úgynevezett „fajok" közt meglevő testi különbségek — mint fentebb láttuk — kivétel nélkül mind a másodrendű, lényegtelen tulajdonságok sorába tartoznak. Az utóbbiaknak, igaz, szintén lehet és kétségtelenül van is bizonyos hatásuk hordozóik fizikai és következésképpen szellemi életének menetére, ám a fizikai és a szellemi élet menetére nem kisebb hatással vannak annak a külső környezetnek a tényezői is, amelyben ez az élet folyik — a természeti és a társadalmi környezet tényezői. A tudomány összes tapasztalatai azonban arról tanúskodnak, hogy a természeti és a társadalmi környezet tényezői jóval erősebben hatnak, mint ezek a másodrendű fizikai sajátosságok. Már ebből az egyből is világos, hogy ha az emberiséget felosztják különböző csoportokra, ezt nem a másodrendű testi jegyek és a belőlük következő lényegtelen szellemi különbségek alapján kell megtenni, s még csak nem is a külső természeti életfeltételek, hanem társadalmi ismérvek alapján.

Ebben az esetben számunkra ez a kérdés nem is olyan rendkívül fontos, mint első pillantásra tűnhet. Annak a kérdésnek a megoldása szempontjából, hogy fel kell-e és fel lehet-e osztani részekre az emberiséget a szellemi életükben mutatkozó jelentéktelen különbségeknek — a másodrendű testi tulajdonságok következményeinek — vagy más kritériumoknak az alapján, nem csupán az a mennyiségi probléma a döntő, hogy a másodrendű testi, a külső természeti vagy a társadalmi tényezőknek van-e nagyobb erejű hatása.

E hatások erejének mennyiségi arányánál jóval nagyobb jelentőségű a minőségi mozzanat: vagyis az a kérdés, hogy e tényezők közül melyek a valóban *egyesítők*, *összefogók*, melyek kovácsolnak össze valóban a történelem folyamán többé vagy kevésbé állandó, szilárd és hosszú életű emberi kollektívákat, amelyeket többé vagy kevésbé szilárd korlátok választanak el egymástól. A válasz egyébként világos: amióta az emberek kikerültek a primitív, ősemberi állapotból, amióta megjelentek köztük a társadalmi különbségek, e különbségek mindig döntő szerepet játszottak az emberi csoportok elhatárolásában, az emberi csoportok keletkezésében vagy eltűnésében. A modern társadalom emberei közti szolidaritás vagy ellenségesség érzéseit szinte kizárólag társadalmi mozzanatok szabályozzák, ellenben mind a belső jellegű (testi különbségek), mind a külső jellegű természeti mozzanatok (természeti környezet) másodrendű, alárendelt szerepet

játszanak. S ráadásul az utóbbi kettő közül a külső természeti feltételek jóval fontosabbak. Az a megállapítás, hogy az *ember társas állat*, nem üres frázis, hanem olyan alaptétel, amely kifejezi a természeti és a társadalmi tényező befolyásának tényleges arányát a Homo sapiensnek nevezett állatfaj életében. Amikor ennek a társas állatnak az egyedeit másodrendű testi jegyek alapján osztják fel, s egész szellemi életüket ezekből a másodrendű testi jegyekből vezetik le és magyarázzák, teljesen szem elől tévesztve a társadalmi élet befolyását és jelentőségét, akkor az emberről szóló tudományt minden komolyságtól megfosztott üres fecsegéssé változtatják.

Alább látni fogjuk, hogy amikor a burzsoá kritikusok elutasítják a fajvédők e primitív „materializmusát" azért, mert a fajvédők nem ismerik fel a külső természeti és a társadalmi tényezők jelentőségét, megállnak a félúton, mivel idealista vagy mechanikus materialista természet- és történelemfelfogásuk megfosztja őket attól a lehetőségtől, hogy megtalálják az igazságot. Egyrészt a két külső tényező közül nem a társadalmi, hanem a külső természeti tényezőt helyezik előtérbe, másrészt pedig az egyes társadalmi tényezők elemzésében és értékelésében nem kisebb vakságot árulnak el, mint a fajvédők, döntő jelentőséget tulajdonítva a másodrendű vagy származékos társadalmi mozzanatoknak (a nemzeti hovatartozásnak, a nyelvnek, a szellemi kultúrának, a szakmai, a céh-pszichikumnak stb.), s közben nem veszik észre vagy tudatosan eltitkolják a fő társadalmi mozzanatokat: a termelőerők fejlődését, a termelési viszonyokat, a társadalom osztálytagozódását.*

3. A FAJ ÉS A NYELV

Valamely nyelvcsoporthoz való tartozás semmit sem mond a faji hovatartozásról, mint ahogy a nyelv elterjedtségének sincs semmi köze a faj elterjedtségéhez. „A nyelv átadása gyakran természetesen párhuzamosan történik a fajok keveredésével, de ez a két jelenség nem mindig függ okvetlenül össze".**

Rengeteg vitathatatlan tény tanúskodik erről.

1. Ugyanazon fajhoz tartozó népcsoportok vagy törzsek gyakran teljesen különböző nyelvet beszélnek. Az amerikai indiánok körében például a kutatók mintegy ezer nyelvet találtak, amelyek 150 nyelvcsoporthoz (Sprachstämme) tartoznak.

2. Megfordítva: egy nép nyelve gyakran elterjed más népek körében is e nép faji tulajdonságainak átvétele nélkül. (Dél-amerikai indiánok spanyolul beszélnek, haiti négerek franciául, észak-amerikai négerek angolul stb.)

3. Ugyanazon nyelvcsoporthoz tartozó nemzetek között gyakran jóval lényegesebb „faji" különbségek figyelhetők meg, mint a különböző nyelvcsoporthoz tartozó nemzetek közti különbségek. Egy jellemző példa: az indoeurópai olasz és az urál-altáji magyar közti „faji" különbségek elenyészők az ugyanazon nyelvcsaládhoz tartozó magyar, finn és mari közti faji különbségekhez képest.

* Lásd II. rész, 4. fej.
** *Hertz*, 125. o.

Luschan ezzel kapcsolatos következtetéseiben ezt mondja: „Mindegyik, testi sajátosságait tekintve egyforma emberi csoportnak eredetileg egyforma nyelve volt. Az idő múlásával azonban a vándorlásoknak, a népek mindenféle mozgásának, többé vagy kevésbé békés vagy erőszakos betelepítéseknek, a kereskedelmi forgalomnak az eredményeképpen szinte mindenütt eltűntek az eredeti viszonyok, úgyhogy a faj és a nyelv ma csak igen ritka, kivételes esetekben fedi egymást." (179. o.)

A nyelv nem tekinthető olyan szilárd, változatlan ismérvnek, amely jellemzi azokat, akik beszélik, mert *állandóan fejlődik és változik*, mert a történelem folyamán a háborúk, a vándorlások és a keveredések hatására a népek gyakran változtatják nyelvüket. „Kevés olyan nép van — mondja *Dirr* —, vagy talán egyáltalán nincs is olyan, amely a történelem folyamán ne változtatta volna nyelvét. Sőt, sok nép többször is változtatott nyelvet."*

Természetesen minden nyelvben ilyen vagy olyan mértékben visszatükröződnek hordozóinak kulturális eredményei. De a nyelvből következtetni hordozóinak faji tulajdonságaira, velük született faji képességeire vagy kulturális értékére a fentebb említett okokon kívül azért sem lehet, mert a primitív népek nyelvének valamennyi kutatója azt tanúsítja, hogy a kulturális tekintetben legelmaradottabb törzsek nyelve mind a szavak száma, mind a kifejezőerő vonatkozásában jóval gazdagabb a mi „kultúrnyelveinknél".**

Nem kétséges, hogy az ember testi tulajdonságai bizonyos hatással vannak *kiejtésére*. De a nyelvről mint faji ismérvről beszélni már csak azért sem lehet, mert nem öröklődik, hanem a környezetben élő emberektől veszik át. Bármely nemzet és faj idegen környezetben nevelkedő gyermeke ugyanolyan könnyen meg tudja tanulni az idegen nép és faj nyelvét, mint e nép gyermekei. Nyilvánvalóan ostobaság a fajvédőknek az a kijelentése, hogy az anyanyelv (a „faji" nyelv) örökletes jellegű.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy ezt az ostoba feltevést védelmezte többek közt a mechanikus materialista Ernst *Haeckel* is, aki a haj mellett a nyelvet tartotta a legszilárdabb örökletes ismérvnek, s amelyet ezért a legmegfelelőbb kritériumnak tekintett az emberek fajok szerinti osztályozására. (Lásd „Naturliche Schöpfungsgeschichte" c. művét.) Haeckel ezen ostoba elméletének „megcáfolása" Kautsky olcsó érdeme.***

Ami különösen az úgynevezett „indoeurópai problémát",**** a fajvédők e kedvelt témáját illeti, ez semmi lényegeset nem ad és nem adhat sem a mai népek és nemzetek faji eredete kérdésének megoldásához, sem speciálisan a faj és a nyelv közötti — a fajvédők által feltételezett — viszony tisz-

* Linguistische Probleme a Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien c. folyóiratban, 1909/10.

** Erről a kérdésről lásd: *Kautsky:* Materialista történetfelfogás, I. köt., 520. o., ahol meggyőző adatokat idéz L. *Geiger*, Max *Müller* és *Lévy-Bruhl* hitelt érdemlő munkáiból.

*** *Kautsky:* Zsidóság és faj, 35. o. és Materialista történetfelfogás, 564—565. o.

**** Az összehasonlító nyelvtudomány megállapította az úgynevezett „indoeurópai" csoport nyelveinek rokonságát. A fajvédők ebből próbáltak következtetni a nyelvük szerint e csoportba tartozó összes népek faji egységére, s ily módon „tudományosan" megállapítani a felsőbb rendű „indoeurópai" faj létezését, azonosítva azt az „árja" fajjal.

tázásához. A mi véleményünk szerint az egész „problémát" nem lehet és nem kell kiterjeszteni a nyelvtudomány keretein túlra, mivel minden alapunk megvan annak feltételezésére, hogy már az eredeti „indoeurópai" nép (minden mai indoeurópai nyelvű népnek ez a feltételezett közös őse) is faji tekintetben kevert nép volt.* A fajelméletek szempontjából viszont faji egység kérdésének már felvetése is ellentmondásos és értelmetlen, ha a mai indoeurópai népekről van szó. Elég, ha annyit mondunk, hogy ma ebbe a csoportba olyan különböző „faji" típusok tartoznak, mint a szőke németek, a fekete hajú olaszok, a szlávok, a barna bőrű hinduk stb.

„Az indogermán nyelveken beszélő emberek — mondja *Kautsky* — ma a legkülönbözőbb fajokhoz és kevert faji csoportokhoz tartoznak. De még ha ugyanahhoz a fajhoz tartoznának is, a nyelv nem egyesíthetné valamennyiüket. A különböző nyelvek rokonságát az emberek egyáltalán nem érzik, a nyelvészek ezt csak nehéz munkával tudják feltárni . . . Az indogermán nyelveken beszélő emberek nagy tömege számára a nyelv közössége üres szó, ha egyáltalán hallottak róla. Ez vonatkozik az indogermán csoporton belüli szűkebb rokoni kapcsolatokra is. A németség, a szlávság vagy a románság közössége üres frázis."**

A fajelméletek minden hívének bosszúságára az összehasonlító nyelvtudomány mai művelői közül sokan hajlanak arra a feltevésre, hogy valamennyi nyelv rokonságban van egymással. Igen sok tény szól e feltevés mellett. Így például *Möller*, *Gesterman* és *Ginneken* meggyőzően bizonyítja az árja és a sémi nyelvek rokonságát. *Meinhof*, az afrikai nyelvek kiváló ismerője bőséges anyaggal bizonyítja nemcsak az indoeurópai és a sémi nyelvek, hanem velük együtt a hamita nyelvek rokonságát is. Ezt a kérdést, igaz, még nem döntötte el véglegesen a tudomány, de a rendelkezésre álló adatok vitathatatlanul bizonyítják, hogy még az egymástól legtávolabb állónak látszó nyelvcsoportok közt is van bizonyos rokonság. Csak egy kérdés marad nyitva: mi a magyarázata a nyelvek e rokonságának, vajon kizárólag a fajok és a népek keveredése, vagy pedig részben e népek eredendő rokonsága is?

4. A „FAJI ÉRZÉS" ÉS A „FAJI ÖSZTÖN"

Az a feltevés, hogy van valamilyen „faji érzés", amely az ember lelkében rejlik, és a velünk született természetes ösztönökhöz hasonlóan hat, s ennek folytán minden ember faji közösségéhez kötődik és undorodik

* Ilyen szellemben nyilatkoztak a nyelvtudomány legnagyobb képviselői, mint A. *Pott*, Max *Müller*, O. *Schrader* és mások. *Müller* például azt mondta, hogy ugyanolyan értelmetlenség és ostobaság „indogermán" vagy „árja" *fajról* beszélni, mintha valaki egyszercsak valamilyen „hosszú fejű grammatikát" vagy „széles fejű szótárt" kezdene emlegetni. „Amikor árjákról beszélek — mondja Müller —, nem a vérükre és a csontjukra, nem a hajukra vagy a koponyájukra gondolok. Árjákon kizárólag azokat értem, akik az egyik árja nyelven beszélnek." *Schrader* azt mondja: „A legnagyobb mértékben valószínű, hogy az indoeurópai ősnép fizikailag heterogén törzsekből és elemekből állt." [Lásd „Indoeurópaiak" (oroszul), 32. o.]

** I. m. I. köt. 568—569. o. — Kautsky itt az „indogermán" kifejezést az „indoeurópai" szinonimájaként használja.

minden más fajtól, ostoba és teljesen megalapozatlan feltevés. Ilyen érzés létezésének kérdését egyáltalán csak akkor lehetne felvetni, ha léteznének tiszta fajok, amelyeknek tagjai közeli vérrokonságban vannak egymással. Ugyanakkor tudjuk, hogy — legalábbis a földkerekség minden „civilizált" népe tekintetében kivétel nélkül — éppen ellenkező a helyzet: a mai kultúrnépek esetében szó sem lehet e népek valamennyi tagjának vérrokonságáról.

De még ha feltételeznénk is egyik-másik faj esetében a vérrokonság létezését, ez még egyáltalán semmilyen jogot nem adna nekünk arra, hogy elismerjük a „faji érzés" létezését. Hiszen még ahol a vérségi kapcsolat kétségtelen, ott sem találkozunk e rokonságnak az emberrel vele született érzésével. Állíthatná-e például valaki, hogy van „rokoni ösztön"? Sőt, nemcsak a távoli rokonok (akik kétségtelenül vérrokonságban vannak egymással), hanem a legközelebbi rokon is híján vannak ennek az „ösztönnek". Ez az ösztöne kizárólag az anyának van meg gyermeke iránt. Sem a gyermekeknek a szülők iránt, sem az apának a gyermeke iránt nincs ilyen ösztöne. Aki feltételezi, hogy tizedik vagy századik ágú rokonokban van ilyen „ösztön" (akiknek „rokonsága" ráadásul fölöttébb kétséges), az nem vesz tudomást a valóság nyilvánvaló tényeiről, és szemérmetlenül gúnyt űz nemcsak mindenfajta tudományból, hanem az elemi józan észből is.

Csakugyan: elég egy futó pillantást vetnünk a történelemre, hogy a példák ezrein meggyőződjünk ennek az elméletnek teljes tarthatatlanságáról. Mondjuk, a minden faj közül a „legjobb" és „legmagasabb rendű" fajnál, a híres „árjáknál" miféle faji rokoni érzés az, amely nem akadályozta és nem akadályozza meg őket abban, hogy a háborúk végtelen sorozatát viseljék egymás ellen, amelyek következménye „legjobb" és „legmagasabb rendű" fajuk millióinak kiirtása volt? Miféle „velünk született" faji ellenségesség-ösztön az, amely megengedi a szőke árja angolok baráti egyesülését a viszonylag kis értékű kelta franciákkal, a fekete hajú és hosszú fejű olaszokkal, a még kisebb értékű szlávokkal, sőt, a sárgabőrű japán „makakikkal", az egyesülést azzal a céllal, hogy kiirtsák faji vértestvéreiket: a kiváló szőke és nagy fejű németeket? És mit szóljunk a japánok faji ösztönéhez, akik épp oly könnyen megfeledkeznek a fehérek iránti velük született ellenséges érzületről, akárcsak a kínai fajtestvéreik iránti gyengéd rokoni érzelmekről?*

Továbbá, ha a faji érzésnek ilyen mindenható ereje van, mivel magyarázható az a tény, hogy évezredeken át szakadatlanul ádáz harc folyt minden fajon belül, s folyik ma is társadalmunk minden nemzeti csoport-

* „A vér tisztasága mítosz — mondja *Finot*. — Csodatévő ereje végérvényesen kompromittálódott. A vér egysége a mi időnkben háttérbe szorul" (503. o.). Példaként több tényt idéz, többek közt azt, hogy a calais-i francia és az alpesi francia közt jóval több különbség van, mint a dán és a norvég közt stb. Igaz, Finot mint elkeseredett idealista a vér egységével a népeket összekötő elvként a modern nemzeteken belül érvényesülő „morális és anyagi érdekszolidaritást" szegezi szembe, de helytelen magyarázatai természetesen mit sem vonnak le az általa idézett számos tény értékéből, amelyek ékesszólóan tanúskodnak arról, hogy a fajvédőknek a „faji tisztaság" jelentőségéről szóló minden fecsegése tarthatatlan.

ján belül — az osztályok között? Egyáltalán hogyan lehetséges, hogy egy nép, amelyet a vérrokonság és az egységes faji érzés kötelékei fűznek egybe, rendekre, osztályokra, kasztokra és egyebekre hullik szét?* Ugyan miféle „faji ösztön" készteti a szőke angol kormányt, hogy páncélkocsikat küldjön „faji" területének szívébe az ugyancsak szőke árja proletárok elleni harcra, vagy a tősgyökeres szláv Pilsudskit arra, hogy agyonlője, megkínozza és felakassza tulajdon szláv testvéreit?

Az állatvilággal vont analógia — a fajvédők e kedvelt fogása — ebben a kérdésben még kevésbé bírja el a kritikát, mint bárhol másutt. Az embert párhuzamba állítani az állatokkal, amelyekben *valóban* van velük született ellenségesség-ösztön egymással szemben, csak akkor volna jogosult, ha megállapították volna, hogy az embernek is van ilyen ösztöne, ez azonban nem történt meg. Emellett meg kell jegyeznünk, hogy az állatokban csak az idegen *fajtákkal* szemben van ilyen ösztönös ellenségesség, nem pedig saját fajtájuk más alfajaival szemben, úgyhogy e párhuzam alapján az ember esetében a más állatokkal, nem pedig a más emberekkel szemben érzett ösztönös ellenségességről kellene beszélni. Mindazonáltal éppen ezt egyik fajvédő sem állítja. Továbbá, a vadállatokkal kapcsolatos megfigyelések, valamint a háziállatokon és foglyul ejtett vadállatokon végzett kísérletek azt mutatják, hogy az állatokban ez az ösztön nem mindenható és változatlan. A környezet és az életmód megváltoztatásával gyakran az egymással szemben legellenségesebb állatok is hozzászoktathatók a békés együttéléshez. Ebből világosan kiderül, milyen ostobaság mindenható ösztönös faji ellenségességről beszélni az ember esetében, aki már soksok évezreddel ezelőtt felülkerekedett a természettel folytatott küzdelemben, és kikerült a természetnek való vak alávetettségnek abból a tehetetlen állapotából, amely arra kényszerítette, hogy felfalja idegen fajú — vagy gyakran saját fajtájabeli — „felebarátját".

Végezetül még egy döntő mozzanat. Ha az emberekben természettől adott volna az idegen faj tagjaival szemben érzett ösztönös undor, *lehetetlen volna a fajok keveredése*, mivel az ösztönös undor a különböző fajok egyedeit visszatartaná az egymással való nemi érintkezéstől. Az a tény, hogy egy meghatározott „fajhoz" tartozás a férfit egyáltalán nem akadályozza meg abban, hogy teljes nemi kielégülést találjon bármilyen más „fajú" nőnél, és viszont, vitathatatlanul bizonyítja, hogy nem létezik semmiféle „velünk született undor". „Soha semmilyen különleges ösztön nem akadályozta meg az emberi nem válfajainak keveredését, mint ahogy nemi szerveik struktúrája sem jelentett ebben a tekintetben soha semmilyen akadályt" — mondja *Finot* (248. o.). Az összes kritikusok közül csak a „marxista" *Kautsky* volt olyan bölcs, hogy ebben a kérdésben értelmetlen reakciós álláspontot foglaljon el (lásd ebben a kötetben, 144. és köv. oldalak).

Mindez napnál világosabban bizonyítja, hogy a rokonszenv és az ellenszenv, amely egyes népek és nemzetek közt előfordul, korántsem valami-

* Azzal kapcsolatban, hogy milyen képtelenség az osztályharcot a különböző társadalmi csoportok különböző faji tulajdonságaiból magyarázni, lásd e kötetben 211—218. o.

lyen ködös, pontosan meg nem határozható és nem elemezhető faji érzésben gyökerezik, hanem társadalmi létük konkrét feltételeiben.*

5. A FAJOK KEVERÉDÉSE

Az az állítás, hogy a vegyes házasságok meddők, ugyanúgy nem felel meg a valóságnak, mint az, hogy a népek a faji keveredés következtében elfajulnak, elkorcsosulnak, hogy a vegyes házasságokból származó utódok kisebb értékűek és degeneráltak stb.

A faji keveredés hatásának kérdése azért különös jelentőségű, mert e kérdéssel kapcsolatban gyakran még komoly tudósok is, akik egyébként elvetik a „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajok elméletét, ellentmondásos álláspontra helyezkedve könnyelműen a vegyes házasságok, különösen a fehérek és a színesek házasságai ellen nyilatkoznak.**

Először is el kell vetnünk az emberi fajok keveredésének összehasonlítását a különböző fajtájú állatok párosodásával. Ez az analógia teljesen értelmetlen. Nagyon ostoba dolog egy kalap alá venni az emberi „fajokat" és a háziállatok ember által mesterségesen kitenyésztett fajtáit, mert ez a két fogalom merőben különböző tartalmú. Az állatfajták nemesedése vagy romlása csak az ember szempontjából áll fenn, aki az adott állatot meghatározott célokra kívánja felhasználni és a „tiszta fajtájú" állatoktól meghatározott, saját céljai szempontjából előnyös tulajdonságokat követel. Ha az emberi fajokat az állatvilág fajaihoz hasonlítják, a vadállatok fajairól kellene beszélni. Ugyanakkor a fajelméletek védelmezői éppen a háziállatok világából veszik érveiket a fajok keveredése ellen.***

A tapasztalatok szerint még a fajtiszta háziállatok tenyésztésében sem lehet általános érvényű szabálynak tekinteni a keveredés káros voltát. Példa kedvéért elegendő utalnunk az őszvérek kitűnő tulajdonságaira (márpedig itt nem is *fajok* keveredéséről, hanem fajták keresztezéséről van szó!). Hogy az állatvilágban mennyire hasznos a fajok kereszteződése, arra vonatkozóan jellemző példát idéz *Fleischmann*. Adatai szerint a közönséges német fajtájú juh keveredése a merinóival már 3—4 keresztezés után másfélszeresre, 20 keresztezés után pedig ötszörösre növeli a gyapjúhozamot.****

Hertz helyesen jegyzi meg, hogy az emberekre vonatkoztatva a faji keveredés káros voltának már a feltételezése is ellentmondás, mert nem világos, mit kell itt „fajon" érteni. „Kit tekintsünk különböző fajokhoz tartozónak: csak a fehéret és a feketét? Vagy a fehér „árjákat" és a fehér „sémitákat" is? Vagy még az árjákon belül is válasszuk külön a germán fajt a szlávtól? Vagy esetleg még egyes germán népeket is, mint például

* Abban a tekintetben, hogy pontosan *milyen* területen kell keresni a történelem fő rugóit, a burzsoá kritikusok nézetei homályosak és egymásnak ellentmondók. Lásd erről ebben a kötetben III. rész, 4. fej.

** Így például *Hoernes, Mjöen* (Harmonische und unharmonische Kreuzungen, a Zeitschrift für Ethnologie c. folyóiratban, 1920—21). Lásd még *Luschan* alább idézendő nézeteit a négerekkel való keveredésről (86. o.).

*** Erről részletesen lásd *Kautsky:* Zsidóság és faj, 15—24. o.

**** *Finot*, 260. o.

a németeket, az angolokat stb. különböző „fajoknak" kell tekinteni?" És Hertz szellemesen hozzáteszi: „Mit tekintsünk kevésbé elítélendőnek: a német kerek koponya keveredését a francia vagy a szláv hosszúkás koponyájával, vagy olyan két német koponya házasságát, amelyek közül az egyik kerek, a másik hosszúkás?" (198. o.)

Az antropológia és az etnológia legnagyobbjainak (*Luschan*, *Boas*, *Ratzel*, *Waitz* és mások) a kutatásai lényegében éppen az ellenkezőjét bizonyítják, nevezetesen azt, hogy a kevert népek egészségesebbek és termékenyebbek, mint azok a tiszta fajok, amelyektől származnak.* „A kevert származású személyek — mondja *Luschan* — (éppúgy, mint például a házasságon kívül született gyerekek) sohasem lehetnek *a priori* csekély értékűek; csak akkor ilyenek, ha szüleik maguk egyénileg csekély értékűek" (179. o.). Mindenütt, ahol kevert eredetű személyek valóban degenerációt mutatnak, ez nem származásuk, hanem meghatározott társadalmi okok következménye.**

Azzal az állítással kapcsolatban, hogy a faji keveredés károsan hat a népek termékenységére, elegendő utalnunk a zsidók példájára, akiknek rendkívül erős termékenysége és ugyanakkor nagy fokú keveredettsége közismert és elismert.

Sőt, a történelem azt mutatja, hogy a faji tisztaság megőrzése szinte lehetetlen. „A vértisztaság, amelyet megtalálunk és magunk is létrehozunk az állatvilágban, lehetetlenné válik az emberi együttélés körülményei között.*** A föld minden népe — kivéve a primitív törzsek néhány kicsiny, jelentéktelen, elszigetelt csoportját — a történelem folyamán számtalanszor keveredett, úgyhogy ma „kicsiny bolygónkon, amely megkönnyít mindenfajta érintkezést a népek között, nem léteznek tiszta fajok . . . A földön minden faj rokonságban van egymással".**** „Ha a keveredés következménye elfajulás lenne, az emberiségnek már régen el kellett volna tünnie a föld színéről, lesüllyedve a protozoa szintjére."***** Az a tény, hogy az emberiség a számtalan keveredés ellenére (vagy inkább ellenkezőleg: a sok keveredés folytán) szakadatlanul fejlődik, meggyőzően bizonyítja a keveredések termékenyítő hatását és az ellenkező nézetek teljes megalapozatlanságát.

Alaptalan, koholt, a történelmi tényekkel homlokegyenest ellentétes tehát a fajvédőknek minden olyan fecsegése, hogy az ókori kultúrák (Hellász, Róma) hanyatlását és bukását nem mélyen rejlő társadalmi okok idézték elő, hanem e kultúrák hordozóinak elfajulása. A tények éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Mindig és mindenütt, ha valamilyen emberi csoportnak — kivételképpen — sikerült hosszabb időn át megőríznie faji tisztaságát

* Az e téren végzett tudományos kutatások adatai annyira meggyőzők, hogy még olyan megrögzött fajvédők is, mint E. *Fischer*, kénytelenek elismerni ezt a rájuk nézve kellemetlen igazságot. Lásd Die Rehoboter Bastards und das Bastardierungsproblem des Menschen c. könyvét, 166, 177, 268, 298. o. (Idézi *Hertz*, 168. o.)

** *Hertz*, 166. és köv. oldalak; *Finot*, 261. és köv. oldalak; *Ratzel:* Völkerkunde, I. köt.; *Kautsky:* Zsidóság és faj, 101. és köv. oldalak.

*** *Finot*, 500. o. Lásd még e kötet 51. oldalán a jegyzetben ugyancsak az ő szavait.

**** *Ratzel:* Anthropogeographie, 587. o.

***** *Finot*, 263. o.

a többi csoporttól való teljes elszigetelés és a szigorú „faji" párválasztás révén, ez a faji párválasztás minden esetben — természetesen a fizikailag teljesen egészséges primitív törzsek kivételével — az adott csoport elfajulására és pusztulására vezetett. Ékesszólóan tanúskodik erről a kasztrendszerek, a nemesi rendek stb. története.*

A faji párválasztás káros hatásának magyarázata azonban természetesen nem valami titokzatos „faji erőben" rejlik, vagyis nem olyasvalamiben, amivel a fajvédők igyekeznek megmagyarázni a keveredések káros voltát, hanem ugyanazokban a természeti okokban, amelyek a közeli rokonok közti házasságok káros voltát magyarázzák. (A mindkét szülőt egyformán jellemző fizikai fogyatékosságok öröklése, bizonyos betegségekre való hajlam erősödése stb.) A különbség természetesen az, hogy a rokonházasságok esetében a káros hatás rögtön az első nemzedékekben megmutatkozik, a faji párválasztás káros következményei ellenben csak akkor mutatkoznak meg, ha ezt nemzedékek hosszú során át tartósan gyakorolják.

6. „FELSŐBB RENDŰ" ÉS „ALSÓBB RENDŰ" FAJOK

Ha a „fajok" között fizikai, különösen pedig szellemi tekintetben nincs semmiféle határozott válaszfal, akkor magától értetődő, hogy a „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajokról való mindenfajta értekezés üres, alaptalan frázis. „Az egész emberiség egyetlen faj. Nincs semmiféle ‚vad' nép. Csupán olyan népek vannak, amelyeknek más a kultúrájuk, mint a mienk. . . Az úgynevezett fajok meglevő sajátosságai főként az éghajlati, a szociális viszonyoknak és a környezet más tényezőinek következményei. Nincsenek önmagukban kis értékű fajok. Minden fajban vannak egyes kis értékű egyedek . . . A fajok közti különbségek — kiváltképpen a morális sajátosságok és az intellektus tekintetében — korántsem olyan nagyok, mint ugyanezen különbségek ugyanazon faj egyes egyedei között."**

Az a tan, amely szerint a fajok különböző értékűek, nagyrészt azon a feltevésen alapszik, hogy az ember különböző ősöktől, vagyis különböző majomfajtáktól ered. Ma már azonban „az emberi nem egységének" kérdését teljesen eldöntöttnek tekinthetjük, mivel a tudomány legkiválóbb képviselői egybehangzóan vitathatatlanul megállapítottnak tekintik ezt az egységet. Ezt az álláspontot vallják a legnagyobb anatómusok, antropológusok és etnológusok, mint Rudolf *Virchow*, *Ranke*, F. *Ratzel*, F. *Luschan*, *Baer*, *Quatrefages* és sok más kutató.

Tehát csak az a kérdés marad nyitva, hogy bizonyos primitív „fajok" fizikailag vagy szellemileg nem állnak-e mégis „alacsonyabb" fokon, vagyis közelebb az állatokhoz, mint más „fajok". A modern tudomány adatai azonban egyértelműen és határozottan megcáfolják e feltevéseket is.

* Azzal kapcsolatban, hogy az angol nemesség hogyan fajult el az elszigetelt „faji párválasztás" következtében, érdekes adatokat találhatunk *Doudleday:* The Law of Population c. könyvében. Doudleday szerint a 394 angol lord közül, aki 1858-ban ehhez az arisztokrata csoporthoz tartozott, 272 az utóbbi 100 év folyamán nyerte el ezt a címet. Vagy például az 1611-ben nyilvántartott 1527 bárói család közül 1819-ben már csak 30 létezett.

** Lásd *Luschan* következtetéseit könyve végén, 179. o.

Ha „az állathoz való közelség" fogalmát antropológiai szempontból nézzük, ez semmitmondó. Az anatómusok és az antropológusok egyáltalán nem értelmezik egységesen a „primitív" fogalmát. (Öt különböző értelmezésük van a „primitív"-re!) Ha például elfogadjuk a legnépszerűbb értelmezést, amelyet a fajvédők a leggyakrabban alkalmaznak kritériumként, a „majomszerűség" kritériumát, bűvös körbe kerülünk. Kiderül, hogy a fiatal majom koponyája jobban hasonlít az emberi koponyára, mint a kifejlett majom koponyája, a néger gyermek koponyája pedig semmiben sem különbözik az európai gyermekétől, csupán később veszi fel a sajátos formákat. A biogenetikai törvény szerint mindebből azt a következtetést kellene levonni, hogy az ember primitívebb, mint a majom, és az európai primitívebb, mint a néger.

Egyes természettudósok, köztük még egészen kiválók is, ezen az alapon arra a feltevésre jutottak, hogy nem az ember származik a majomtól, hanem ellenkezőleg, a majom és más magasabb rendű állatfajták eredtek emberszabásúbb formáktól. Bármennyire ostobának tűnik is első pillantásra ez a feltevés, e kérdés eldöntése most nem a mi dolgunk. Talán a kutatók eldöntik egyszer további kutatások, leletek stb. alapján, vagy talán sohasem fogják eldönteni — ez az általunk tárgyalt kérdés szempontjából nem fontos. Egy valami mindenesetre kétségtelen: akárhogy nézzük is, a „majomszerűség" alapján semmiféle következtetést nem lehet levonni egyik vagy másik emberi típus „primitívségéről", nem „teljes értékűségéről" stb. Majomszerű vonásokat minden népnél találunk.

Ami a szellemi tulajdonságok alapján történő faji osztályozást, besorolást illeti, a „felsőbb rendű" és az „alsóbb rendű" tulajdonságok kérdésének már a feltevése is határozatlan, mert előbb el kell döntenünk: mit kell érteni „felsőbb rendűn" és „alsóbb rendűn". Megszoktuk, hogy az emberi tulajdonságokat — mint általában mindent — saját kulturális eszményeink szemszögéből ítéljük meg, ezért a mai primitív népek fizikai vagy szellemi tulajdonságainak értékéről alkotott ítéletünk nem tekinthető objektívnek. „Az emberek nem egyenlő értékűségéről szóló tudomány — mondja *Finot* — a fehérek tudománya. Abból a feltevésből kiindulva, hogy fölötte állnak a más színű embereknek, ‚felsőbb rendű tulajdonságok' rangjára emelték azokat a vonásokat, amelyekkel ők maguk rendelkeznek. De határozottan semmivel sem lehet bebizonyítani, hogy ezek az általuk dicsért tulajdonságok felsőbb rendű tulajdonságok" (490. o.).

A mai „vadak" és más „alsóbb rendű" fajok körében végzett elfogulatlan vizsgálatok mind azt tanúsítják, hogy függetlenül attól, milyen morális vagy más kódex szempontjából vizsgáljuk őket, náluk is, akárcsak minden civilizált népnél, megtaláljuk mind a „bűnök", mind az „erények" igen gazdag és változatos skáláját, hogy nincs olyan elmaradott, vad nép vagy törzs, amelynél ne találhatnánk sok igen értékes szellemi tulajdonságot és kiváló képességet. „A modern etnológia egyre világosabban tanúsítja - mondja *Hertz* —, hogy az elmaradott fajokról elhangzó legkedvezőtlenebb vélemények gyakran éppen a legkevésbé megbízható, legfelületesebb megfigyelőktől származnak. A legjobb forrásokból viszont kedvezőbb képet kapunk" (303. o.).

Mindenesetre vitathatatlanul megállapítottnak tekinthetjük azt a tényt,

hogy mindezek az úgynevezett „vad" népek valójában ugyanúgy képesek a legmagasabb rendű szellemi és minden egyéb kulturális fejlődésre, mint a legkiválóbb európaiak. Nem a kulturális fejlődésre való képességnek vannak híjával, hanem azoknak a kedvező feltételeknek, amelyek szükségesek ehhez a fejlődéshez, s amelyeket éppen az őket lebecsülő „civilizált" európaiak (és amerikaiak) oroztak el tőlük. Szellemi életük sok tekintetben különbözik a kultúrnépek szellemi életétől, ahogy különbözik mindennapi életük, életmódjuk, természeti és társadalmi környezetük is. A legkülönbözőbb mai primitív népek életének vizsgálata semmi kétséget sem hagy aziránt, hogy a mai „vadak" „szellemi arculata" minden lényeges vonatkozásban teljesen megegyezik azzal a képpel, amelyet bármelyik mai kultúrnép múltjáról rajzolnak mind az ókori szerzők *(Tacitus, Caesar, Hérodotosz, Sztrabón, Plutarkhosz* és mások) fennmaradt írásai, mind a mai történészek munkái.*

Marx ismert szavainak parafrázisaként teljes határozottsággal és joggal kijelenthetjük, hogy a kulturális szempontból fejlettebb népek az elmaradottabb népeknek csak ez utóbbiak saját jövőjének képét mutatják.

Külön meg kell említenünk *Myers* kísérleti pszichológust, aki ausztráliai és afrikai primitív népek szellemi életének tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutott, hogy az európai parasztság nagy részének szellemi vonásai lényegében egybevágnak a primitív emberek szellemi vonásaival, s hogy a köztük levő különbségeket csak környezetük különbözőségeinek kell tulajdonítani, és hogy következésképpen a környezet megfelelő változása esetén a „legalsóbb rendű" fajok is felemelkedhetnek fokozatosan a „felsőbb rendű" fajok színvonalára.**

Ebből következik, hogy a primitív népek szellemi életének a miénkhez képest kisebb értékéről csak annyiban beszélhetünk, amennyiben saját társadalmi rendünket a maga gyáraival, vasútaival, színházaival (templomaival és bordélyházaival) értékesebbnek tartjuk, mint az ő őskommunizmusukat vagy a patriarchális nemzetségi közösségüket.

* Már 200 évvel ezelőtt erre a következtetésre jutott J. *Lafitau* francia jezsuita, aki az amerikai indiánok életét vizsgálta, s erről kétkötetes könyvet írt: Moeurs des sauvages americains comparées aux moeurs des premiers temps (Az amerikai vadak erkölcsei összehasonlítva az ősidők erkölcseivel), Paris 1724. 2 volumes A nagyobb történelmi munkák közül lásd például: *Adelung:* Aelteste Geschichte der Deutschen, 1806; *Guizot:* Histoire de la civilisation en France; H. *Hirt:* Die Indogermanen, 2 Bde, 1905—1907.

Érdemes megemlíteni, hogy *Lamprecht* történész professzor, aki az imperialista háború idején lelkes teuton fajvédővé vált, a háború előtt írt főművében ugyanilyen következtetésre jutott. „A szellemi fejlődésnek a német társadalom fejlődésében feltáruló különböző fokai, amelyek a különböző korszakokat jellemzik — írta — egyetemes érvényűek és megismétlődnek kivétel nélkül minden népnek a fejlődésében" *(Lamprecht:* Deutsche Geschichte).

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban lásd még: *Bayer:* Ein sicherer Fall von prähistorischen Kannibalismus bei Hankenfeld, N.-Ö. (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1923); *Mogk:* Menschenopfer bei den Germanen (in „Abhandlungen der phil.-historischen Klasse der königlichen sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften", 1909); G. F. *Schoemann:* Griechische Altertümer, Bd. II., 1863 (240. és köv. oldalak); *Westermark:* Development of the Moral Ideas, 1908.

** *Hertz*, 329. o.

Lehet beszélni tehetséges népekről — mondta már egy évszázaddal ezelőtt Alexander von *Humboldt* —, műveltebb népekről, amelyeket megnemesített a szellemi kultúra, de nem beszélhetünk másoknál nemesebb népekről. „Nincs vad nép — jelenti ki *Luschan*. — Csupán olyan népek vannak, amelyeknek más a kultúrájuk, mint a miénk." De — folytatja — vannak „fehér vadak", akik „egyáltalán nem veszik maguknak a fáradságot, hogy megismerkedjenek a bennszülöttekkel, úgy viselkednek közöttük, mint a vadak, és az elképzelhető legkegyetlenebb módon bánnak velük és kizsákmányolják őket" (179. o.). Az ember a kulturális színvonalnak megfelelően változik — mondja *Finot*. Csupán két típusú ember van: civilizált és primitív. „Nincs semmiféle felsőbb és alsóbb rendű faj, csupán olyan fajok és népek vannak, amelyek kultúra hatása alatt vagy ilyen hatás nélkül élnek" (207, 208, 484—485. o.).

Valamely nép látszólagos fölényének magyarázata nem az egyik nép jó faji tulajdonságaiban és a másik nép rossz faji tulajdonságaiban rejlik, hanem azon természeti és társadalmi feltételek különbségeiben, amelyek közt élnek.

A faji álláspont bírálóinak véleménye azonban erősen megoszlik abban a tekintetben, hogy a népek fejlődése szempontjából mely tények a döntők. Közülük csak kevesen határozzák meg *általában és egészében* helyesen azokat, amelyek a civilizált és a primitív népek közti látszólagos szakadékot előidézik. Így például F. *Luschan* az egyes népek fölényét más népekkel szemben „az éghajlati, társadalmi viszonyokkal és a környezet más tényezőivel" (179. o.). magyarázza. A londoni Faji Kongresszuson *Luschan* ezt mondta: „A kedvező feltételek és körülmények — a jó környezet, az előnyös földrajzi helyzet, a kereskedelem és a közlekedés fejlődése — lehetővé tették, hogy egyes csoportok más csoportoknál gyorsabban haladjanak, miközben egyes csoportok megrekedtek a primitív szakaszon; de valamennyien alkalmazkodtak saját környezetükhöz." *Hertz* szerint a civilizált és a nem civilizált népek közti különbségek oka ugyancsak a „környezetben", az előbbiek „gazdasági energiájában", az utóbbiak „társadalmi elmaradottságában" keresendő (315, 324. o.).*

A fajelméletek bírálóinak és általában tudós ellenfeleinek többsége viszont többé vagy kevésbé következetesen figyelmen kívül hagyja a társadalmi tényező hatását, és vagy rendkívüli jelentőséget tulajdonít a természeti környezetnek (így például Elisée *Reclus* azt mondja, hogy „az európaiak fölénye nem faji tulajdonságaikban gyökerezik, hanem a kedvező földrajzi feltételekben"), vagy, ellenkezőleg, kizárólag a „szellemi" tényezőt tekinti döntőnek (így például *Buckle* a fajelméleteket cáfolva J. St. Millre hivatkozik, aki szerint az emberek magatartásában és jellemében mutatkozó különbségek „az emberi lelket érő szociális és morális hatásoknak" tulajdonítandók, s „a létező legalantasabbaknak" nevezte az olyan nézeteket, amelyek szerint vannak valamilyen „belső természeti különbségek").

* Később még visszatérünk arra a kérdésre, hogy még a legkiválóbb, legkövetkezetesebb kritikusok is, mint például Luschan és Hertz, milyen homályos magyarázatokat adnak, és milyen hibákat követnek el a történelmi jelenségek szociológiai elemzésében (lásd II. rész, 4. fej.).

7. A FAJI TÉNYEZŐ SZEREPE A TÖRTÉNELEMBEN. FAJ ÉS KULTÚRA

Ha „faji ösztön" és „faji érzés" koholmány, semmiféle „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" faj nem létezik, ha általában többé vagy kevésbé tiszta emberi „fajok" csak kivételképpen léteznek, ebből logikusan következik, hogy a faji hovatartozás semmiféle jelentősebb szerepet nem játszhat az emberiség történetében.

Valóban erről tanúskodik a mai népek *egész* története.

Ha a történelem kizárólagos vagy akár fő mozgató tényezője valóban a faj volna — mint ezt a fajvédők állítják —, ebből szükségszerűen az következne, hogy, először, különböző fajokhoz tartozó két nép fejlődésmenetének — még egyforma külső feltételek esetén is — gyökeresen különbözőnek kell lennie; és másodszor, az ugyanazon fajhoz tartozó népek sorsának teljesen egyformának kellene lennie a külső körülményektől függetlenül.

Ezzel szemben az emberiség történetében lépten-nyomon éppen az ellenkezőjét figyelhetjük meg.

Valamennyi nép története meglepő *hasonlóságot* mutat. Mondanunk sem kell, hogy *egyforma feltételek* esetén a különböző népek fejlődése annyira hasonlóan megy végbe, hogy — mint *Hertz* megállapítja — „a faj többékevésbé lényeges hatása számára nem marad hely" (22. o.). De még ott is, ahol a fejlődés külső feltételei lényegükben különbözők, azt tapasztaljuk, hogy a különböző fajoktól származó, minden lényeges és döntő vonatkozásban különböző népek, amelyek soha semmilyen kapcsolatban nem voltak egymással, egyforma utat tesznek meg. *A fejlődés fő útja minden népnél ugyanaz.*

Vegyünk szemügyre például két annyira különböző népet, mint egyrészt a német, másrészt a kínai nép. A faji eredet merőben különböző, természeti környezetük úgy különbözik egymástól, mint ég a földtől. A két nép útja mégis ugyanaz: — ha más-más formában és más-más ütemben is — az őskommunizmustól a patriarchális társadalomhoz, a nomád állattenyésztéstől a földműveléshez, a földműveléstől a kereskedelemhez és az iparhoz. Az osztálytársadalom, a magántulajdon, a család és az állam kialakulása, a jog- és erkölcsrendszerek alapjai, a munka tőkés kizsákmányolása, a nő elnyomása a férfi által, háborúk és forradalmak stb. — mindez a legfontosabb, alapvető, általános vonásokat tekintve meglepő következetességgel ismétlődik *valamennyi* nép és „faj" történetében. Az a tény, hogy „faji "különbségre való tekintet nélkül valamennyi nép történelmi fejlődése hasonlóságot mutat, az érem egyik oldala. Az érem másik oldalán sorakoznak azok a különbségek, amelyek megszámlálhatatlan sokaságban fordulnak elő minden népnél minden másodrendű vonatkozásban, azokban a formákban, amelyeket a lényegében azonos szociális és kulturális jelenségek öltenek a különböző népeknél közös faji eredetüktől függetlenül. Olyan népek, amelyek nyilvánvalóan csupán ágai ugyanannak az emberi törzsnek, s amelyek kétségtelenül vérrokonságban vannak egymással, a történelem során környezetük játékszerei lesznek. A faji rokonság

ellenére merőben különböző módon fejlődnek a földrajzi és más feltételek hatására. Sőt, gyakran még majdnem egyforma természeti feltételek között is életükben és szokásaikban, állami, társadalmi és kulturális fejlődésükben óriási különbségek mutatkoznak a történelmi és a szociális környezet különböző feltételei alapján. „Ha a faji adottságok (Anlagen) erősebbek, mint a történelmi sors, akkor mivel magyarázhatók a meglevő lényeges jellembeli és kulturális különbségek olyan népek között — teszi fel a kérdést *Hertz* —, amelyek faji tekintetben szinte azonosak, mint például a svájciak és a tiroliak, a csehek és a szlovákok, az oroszok és a galíciai lengyelek, az angolok, a dánok és az északi germánok között?" (70. o.).

A másik mozzanat, amely kizárja a faji hovatartozásnak a történelem menetére gyakorolt mindennemű befolyását, az, hogy a jelenkori népek (ebben az esetben „jelenkoron" az utóbbi *évezredeket* értve) *mind* (vagy csaknem mind: mindazok, amelyek az emberiség egyetemes történetében többé-kevésbé jelentős szerepet játszottak vagy játszanak) *kevert* népek. Hogyan magyarázhatnánk meg például Európa történetét faji motívumokkal, amikor egész Európában nem találhatunk egyetlen olyan népet sem, amelyről elmondhatnánk, hogy teljes egészében egy meghatározott fajnak a képviselője; amikor vitathatatlanul megállapították, hogy korunk valamennyi „nagy kultúrnépe" (vagyis a németek, a franciák, az angolok, az oroszok stb.) különböző „fajok" tarka konglomerátuma.

Ugyanakkor a fajelméletek védelmezői a faji tényező óriási (illetve, rengeteg fajvédő véleménye szerint: kizárólagos) szerepének bizonyítása érdekében nem szorítkoznak az általános elméleti érvelésre. „Konkrét" történelmi példákat idéznek. Elmondják többek közt, hogyan lett a történelem során az egyik faj az egyetlen értékes fajjá, a világ minden jó, kultúrált és értékes dolgának teremtőjévé, miközben más fajok szánalmasan tengődnek alacsony rendű tulajdonságaik következtében;* s ez az istentől kiválasztott felsőbb rendű faj hogyan került és kerül abba a veszélybe, hogy elfajul a más fajok nem teljes értékű elemeivel való keveredés folytán stb. Abban a tekintetben, hogy pontosan melyik faj foglalja el ezt a kiváltságos helyzetet a történelemben, a vélemények „egy kicsit" megoszlanak. Igaz, valamennyi *fehér* fajú fajvédő egybehangzó véleménye szerint a felsőbb rendű faj feltétlenül fehér bőrű. De a fehér fajon (vagy „szuperfajon") belül vannak különböző fajok (vagy „alfajok"). *Gobineau*, *Chamberlain* és „klasszikus" fajvédő iskolájuk szerint az árják a történelem igazi formálói. A mai német „fajvédő" már nem az egész árja fajt érti felsőbb rendű fajon, hanem ennek csupán legértékesebb, legdinamikusabb ágát: a „teutonokat". Az „ébredő magyar" szerint a teremtés koronája és a történelem motorja a „turáni" (?) faj. A *Lapouge* nyomdokain haladó francia fajvédők

* Ezzel kapcsolatban *Finot* találóan jegyzi meg: „Ez a lélek (a ‚néplélekről' van szó, amelyen Finot a fajelméletek által a mai népeknek tulajdonított örökletes faji lelket érti) azonban mindig az események után nyilatkozik meg. Ez szentesíti és dicsfénnyel övezi a sikert és megvetéssel bélyegzi meg a vereséget. Azt a népet, amelynek gazdasági és társadalmi élete sikeresen és szerencsésen alakul, felsőbb rendűnek nyilvánítják. A másik népet, amely a minden társadalom életére ható feltételek összességének áldozata lett, lényegében alsóbb rendűnek tekintik" (293. és köv. oldalak).

büszkék „latin" fajukra, amely, úgymond, az ókori Róma ideje óta az egész emberiség kulturális vezére stb. Csak abban értenek egyet valamennyien, hogy más, akárha fejér fajok is, mint például a sémiták stb., a történelemben semmiféle alkotó szerepet nem játszanak. Mindez: dajkamese.

Nézzük akár csak az árjákat. Kötetek százait és ezreit írták hőstetteikről, alkotó szerepükről, arról, hogyan teremtették meg a modern európai civilizációt. De hol találjuk meg ezeket az árjákat? A mai Európában vagy Ázsiában teljesen hasztalan keressük őket, mivel Európa és Előázsia mai lakossága „többszáz olyan faj amalgámja, amelyeknek sajátos vonásai már régen elmosódtak".* Talán a múltban találjuk meg őket? Vegyük szemügyre a mai európai lakosság eredetére vonatkozó ókorkutatásokat. Ezek a kutatások egybehangzóan azt tanúsítják, hogy Európába még a történelem előtti időkben rengeteg nem árja eredetű nép özönlött be, hogy következésképpen „az európai és előázsiai lakosság többségének nem árja eredetét bebizonyított és tudományosan elismert ténynek kell tekinteni".** Sőt, ezek a kutatások teljesen határozottan azt állítják, hogy „az árjákat mint területileg egyesült csoportot sehol sem találták meg" *(Virchow)*, hogy „az úgynevezett árják primitív népként (Urvolk) sohasem léteztek", csak „szobatudósok agyszüleményei" (K. *Hartmann*).***

Ehhez képest nem jobb a helyzet az „árja faj" egyes elágazásaival sem. A germán, a latin, a szláv és más népek történelmi nagyságáról, a zsidók negatív történelmi szerepéről stb. költött mindezen legendák, ha közelebbről szemügyre vesszük őket, szappanbuborékoknak bizonyulnak, amelyeket nagy művészettel eregettek és amelyek a szivárvány minden színében ragyognak naív gyermekek szórakoztatására, illetve azzal a céllal, hogy hazafias ópiummal bódítsák az öntudatlan, elnyomott milliókat.

A német „fajvédők" azt mondják, hogy „Németország mindenek felett való" (Deutschland über alles), mert a német faj minden más fajnál kiválóbb. „Teuton erényeiket" szembeállítják a franciák, sőt, az *angolok* „kelta szellemével"**** és „a szlávság barbarizmusával".

De ez az egész teuton költészet gyenge virágként elhervad abban a pillanatban, amint egészen könnyedén hozzáér a hideg tudományos kutatás, amely megállapítja a büszke teutonokra nézve szomorú tényeket: 1. hogy az úgynevezett germán „faji jegyek" sokkal inkább elterjedtek Franciaországban és Angliában, mint magában Németországban, mivel mind a francia, mind az angol nép összetételében legalább annyi germán elem van, mint a németekében;***** és 2. hogy a mai német népet a szláv néppel mint felsőbb rendű fajt az alsóbb rendűvel csak az állíthatja szembe, aki szándékosan szemet húny a nyilvánvaló tények fölött, mivel a mai németek állományában tekintélyes számban vannak igazi szlávok, és például a

* *Hertz*, 159. o.

** *Wirth:* Der Gang der Weltgeschichte, 95. o.

*** Virchow és Hartmann szavait *Finot* alapján idézem, 356. o.

**** Hertz *Lamprecht* német professzor cikkéből (Berliner Tageblatt, 1914. augusztus 23.) idézi azt a kijelentést, hogy a korabeli Angliára „már nem tiszta germán, hanem inkább kelta szellem" jellemző (lásd *Hertz*, 16. o.).

***** Anglia tekintetében ezt *Pearson* kutatásai, Franciaország tekintetében pedig *Ripley*, Arbois de *Jubainville* és mások munkái mutatták ki.

„teuton" faji politika legharsányabb képviselői, a poroszok, viszonylag nem rég szakadtak ki a „barbár" szlávság öléből.

Az elmondottak talán lehűtik azoknak a franciáknak a faji büszkeségét is, akik az imperialista világháború idején olyan sokat és olyan hangosan kiabáltak a „német faj" alantas és kegyetlen ösztöneiről.*

Vagy nézzünk másik példát. A zsidó nép sorsát a zsidók faji tulajdonságaival magyarázzák, s itt felsorolnak mindent kezdve a velük született „materializmustól" egészen a finom keresztény orrok számára kellemetlen „zsidó szagig". De mit mond a zsidókról a komoly tudomány? Megállapítja, hogy faji tekintetben tiszta zsidó nép soha nem is létezett, nem létezett már jóval azelőtt sem, hogy a zsidók elvesztették hazájukat, mivel még időszámításunk előtt alaposan keveredtek görögökkel, rómaiakkal és más népekkel; hogy a továbbiakban keveredtek többszáz más nemzettel és néppel; hogy egyes helyek és időszakok kivételével, ahol és amikor teljesen el voltak szigetelve, jelentős mértékben összeolvadtak azokkal a népekkel, amelyek közt éltek; hogy jelenleg egységes zsidó típus nem létezik, s rengeteg típus van, mivel a különböző országokban élő és különböző társadalmi rétegekhez tartozó zsidók mind a fizikai, mind a szellemi ismérvek tekintetében lényegesen különböznek egymástól, és minden esetben sok tekintetben hasonlóak, illetve sok helyütt teljesen megegyeznek fizikai és szellemi tulajdonságaik az adott ország többi nemzetének és osztályának tulajdonságaival. Olyan országokban, amelyekben a zsidók még nemrég elszigetelt és elnyomott „fajt" alkottak (Oroszországban, Lengyelországban és másutt), még lehet beszélni az orosz vagy lengyel zsidók bizonyos vonásairól, de Németországban vagy Magyarországon a zsidót a legtöbb esetben már nem lehet megkülönböztetni a „legtősgyökeresebb" némettől vagy magyartól.

*

Azt a nézetet, amely a fajt a történelem mozgató principiumának tekinti, ennek az álláspontnak legtöbb védelmezője a darwinizmus eltorzított, vulgáris értelmezésére alapozza. Ezek a fajvédők a darwini „létért való harcot" a természet és a társadalom egyetemes törvényének, a világmindenség afféle univerzális arisztokratikus elvének tekintik. A természetes kiválasztódás, a kevésbé értékes, kevésbé életképes elemeket elvetve, az emberi társadalomban, akárcsak a természetben általában, megteremti, úgymond, „a legjobbak uralmát".

A kiválasztódás elvének e leegyszerűsített értelmezése és mechanikus átvitele a természettudományból a társadalomtörténetbe nem állja ki a kritikát.

* Jellemző példát idéz *Hertz* egy *háború utáni* belga tankönyvből, amely 10—12 éves gyermekek számára készült (s amelyet a Belga Királyi Akadémia kitüntetett). Ebben a tankönyvben többek közt ez olvasható: „A háború bebizonyította, hogy a németek egészében véve, eltorzult faji ösztöneik folytán hajlamosak a rosszra". A németeknek tulajdonítanak mindenféle gyarlóságot, nevezetesen: „a velük született gonoszságot és kegyetlenséget", „a rablás, a fosztogatás és a gyilkolás ösztönét", „az örökletes beteges hiúságot, amely arra irányul, hogy ők legyenek a világ urai", „a nagylelkűség teljes hiányát" stb. „A németek félreérthetetlenül bebizonyították, hogy jellemző *faji* vonásuk a színlelés, a hamisság és a hízelkedés, hogy a kegyetlenség és a gonoszság velük született és leküzdhetetlen ösztönük, hogy idegen tőlük mindenféle humanizmus, az igazságosság és a becsület jogának minden fogalma" stb. (lásd *Hertz*, 10. o.).

a) Az állatfajoknak a létért való harcát nem vehetjük egy kalap alá a társadalmon belüli embercsoportoknak a harcával. Az ember és a többi állat közt a leglényegesebb különbség éppen az, hogy az állatok a természet rabjai, s vakon engedelmeskednek a természet törvényeinek, miközben az ember a maga számára szerszámokat talál fel, amelyek segítségével képes legyőzni a természetet.

b) Amikor a „legjobbak uralmát" (vagyis az állítólag felsőbb rendű fajt megillető kiváltságok követelését) a darwinizmussal próbálják magyarázni és igazolni, a természettudománynak a jelenségek egyik területére vonatkozó teljesen helyes tételeit alkalmazzák merőben más jelenségekre, amelyekre egyáltalán nem vonatkoznak. A darwinizmus nem mond semmit egy fajnak más fajjal szembeni *uralmáról* vagy kiváltságairól, s az állatvilágban nincs is semmi ilyesmi. A darwinizmus csak azt mondja, hogy megmaradnak az életképesebb, és kihalnak a kevésbé életképes fajok. Ha a fajvédők „darwinista" tételét komolyan vesszük, ennek az emberi társadalom esetében azt kellene jelentenie, hogy kihalnak az alsóbb rendű fajok (és az osztályok ugyancsak, mert hiszen a fajvédők véleménye szerint az alsóbb osztályok az alsóbb rendű fajokhoz tartoznak). A valóságban viszont azt látjuk, hogy a „legalsóbb rendű" színes bőrű fajok — valamint a társadalom legalsóbb rétegei — egyáltalán nem kevésbé szaporodnak, mint a fehér árják és az emberi nem egyéb „arisztokratái".* Még a fajelméletek legmerészebb bajnokainak sem jut eszébe, hogy valamennyi alsóbb rendű faj kihalásáról ábrándozzanak. (Hogyisne! Hiszen akkor kit zsákmányolnának ki, kiken élősködnének a nemes „árják"?) Ellenkezőleg: zokogva panaszolják, hogy *elfajulnak* a felsőbb rendű fajok a keveredés következtében (hol van ilyesmi a „létért való harc" darwini világában?) — és jajveszékelnek a „sárga" és a „fekete" veszedelem miatt. Igaza van *Hertz*nek, amikor megállapítja, hogy „ha a felsőbb rendű rétegek vagy fajok valóban a felsőbb rendű elemek biológiai krémjét alkotják, akkor a társadalmi kiválasztódás éppen ellenkező irányban hat" (387. o.).

c) Továbbá, a darwinizmus egyáltalán nem beszél a „legjobbak" kiválogatódásáról — e szó szociológiai vagy etikai értelmében —, ahogy ezt a fajvédők értelmezik. A darwinizmus távol áll attól, hogy etikai megfontolásokkal foglalkozzon. Csupán biológiai értelemben „jobban alkalmazkodottakról" beszél. Azt pedig tudjuk, hogy a „felsőbb rendű" és az „alsóbb rendű" viszonylagos fogalmak.**

* Köztudomású, hogy Franciaország a születések számának csökkenése folytán hogyan degenerálódik. Éppen a közelmúltban (1928 márciusában) a lapok hírt adtak a fasiszta olasz kormány kétségbeesett intézkedéseiről, amelyekkel meg akarja akadályozni a már Olaszországban is jelentkező hasonló tendenciát. Lásd erről *Szandomirszkij:* Фашизм и проблема народонаселения c. cikkét a Революция и культура c. folyóiratban (1928. 11. sz.).

** A darwinizmusnak a szociológiába való vulgáris-mechanikus átvitelében a fajvédők közül különösen vétkes Gumplowicz, Haycraft és Woltmann. Lásd még Enrico *Ferri* cikkét: Darwinizmus és kollektivizmus (oroszul) a Дарвинизм и марксизм c. gyűjteményben, Kijev 1925).

Tanításuk kritikáját a következő munkákban találjuk meg: Paul *Barth:* Die Philosophie der Geschichte als Soziologie. 3. Aufl. 1922 (260. és köv. oldalak); R. *Goldscheid:* Höherentwicklung und Menschenökonomie, 1911; C. *Jentsch:* Sozialaus-

Tagadhatatlan, hogy magának Darwinnak a darwinizmusában csakugyan előfordulnak effajta kísérletek, hogy a „létért való harc" és a „természetes kiválogatódás" kategóriákat átvigye a szociológia területére. Kapva kaptak ezen a fajvédők, akik minduntalan hivatkoztak a „tekintély" érveire. De az a körülmény, hogy maga Darwin sem volt hibátlan, mit sem változtat azon a tényen, hogy törvényszerűségnek az egyik mozgásformából a másikba való mechanikus átvitele metodológiailag megengedhetetlen, helytelen és ostoba eljárás. (Lásd ezzel kapcsolatban „Bevezetés"-ünket.) A Darwinra való hivatkozások valamely tétel helyességéről csak abban az esetben győzhetnek meg bennünket, ha Darwin tételei, amelyekre hivatkoznak, valóban helyesek. Az ilyen hivatkozásokat csak azok tekintik megfellebbezhetetlen bizonyítéknak, akik Darwin minden betűje előtt vakon és feltétel nélkül meghajolnak, de nem azok, akik számára a darwinizmus nem élettelen dogma, hanem a materialista dialektika alkalmazásának egyik részesete az élő természet jelenségeinek vizsgálatában.

*

Ami nevezetesen a faji tényezőnek a népek kulturális haladásában betöltött szerepét illeti — amit oly buzgón bizonygat a fajelméletek valamennyi híve —, ez a nullával egyenlő.

A népek kulturális haladásának semmi köze sincs a faji hovatartozáshoz. A kulturális haladás függ a természeti feltételektől, amelyek közt az adott nép él (mégpedig: az éghajlattól, a tengerhez való közelségtől stb.), valamint azoktól a társadalmi feltételektől, amelyek az adott természeti környezet alapján jönnek létre.

A kultúra fejlődése szempontjából nagy jelentőségű a népeknek egymásra gyakorolt kölcsönös hatása és kiváltképpen a népek keveredése, amely a kulturális értékek keveredését is maga után vonja.*

„Nem mindig könnyű, sőt, gyakran lehetetlen pontosan meghatározni, mit kapott az egyik nemzet a másiktól. Ilyen körülmények közt csak a legrosszabb önkényre vezethet az, hogy valamely nép vívmányaiból képességeire következtetnek."** „A különböző fajok keveredése révén a kultúra különböző elemei összenőnek és gyarapodik a kulturális kincs."*** A népek egymásra gyakorolt kölcsönös kulturális hatásának óriási jelentőségét gazdag tényanyagra támaszkodva meggyőzően kimutatta *Ratzel.*****
„A kulturális különbségek szakadéka — jelenti ki kutatásainak mérlegét megvonva —, amely az emberiség két csoportja közt fennáll, mind széles-

---

lese. Kritische Glossen, 1898; J. *Nasmyth:* Social Progress and the Darwinian Theory, 1916; *Nicolai:* Biologie des Krieges, 2 Bde; I. *Novicow:* La critique du darwinisme social, 1910; *Kautsky:* Darwinizmus és marxizmus (oroszul); *Loria:* Szociális darwinizmus (oroszul) (a két utóbbi a Дарвинизм и марксизм c. gyűjteményben, Kijev 1925).

* Alább foglalkozni fogunk néhány túlságosan messzemenő következtetéssel, amelyet ebből a teljesen helyes tételből levontak (lásd ebben a kötetben 108—113. o., 180. o.).

** *Kautsky*, i. m. 549. o.

*** *Hertz*, 199. o.

**** Völkerkunde és Anthropogeographie.

ség, mind mélység tekintetében teljesen független képességeik (tehetségük) nagyságától. . . . A fajnak semmi köze sincs a kulturáltsághoz." „Azok az első pillantásra szerény lépések, amelyeket a primitív népek tettek a haladás útján, lényegében csaknem mindazoknak a képességeknek és érzelmeknek az alkalmazását tartalmazzák, amelyek a mi kultúránkat jellemzik" — mondja K. T. *Preuss* professzor *Boas*nak, a primitív népek kiváló ismerőjének kutatásaira hivatkozva. Mint *Finot* helyesen megállapítja, az amerikai négereknek viszonylag igen rövid idő alatt megtett intellektuális és morális haladása meggyőzően bizonyítja, hogy valamennyi emberi faj képes felemelkedni a fehérek színvonalára (479. és köv. oldalak).*

Azt, hogy a kulturális fejlődés nem függ a fajtól, már az a tény is bizonyítja, hogy ugyanazon a „fajon" belül vannak törzsek (nemzetek) és egyedek, amelyek és akik a kulturális fejlődés legkülönbözőbb fokain állnak, s ennek folytán ugyanazon faj egymástól legtávolabb levő részei és tagjai között a kulturális színvonalban mutakozó különbségek nagyobbak, mint a bármely két, egészében vett faj között meglevő különbségek. Ha például a „fekete" és a „fehér" „fajt" nézzük, teljesen világos, hogy DuBois néger író vagy Hayes néger énekes és az afrikai „vad" között, illetve a német vagy francia burzsoá és a grönlandi eszkimó közt sokkal nagyobb a különbség, mint a fehér és a fekete „faj" között általában, amelyekben vannak mind felsőbb, mind alsóbb kulturális típusok. Vagy például azok számára, akik szerint a zsidók alsóbb rendűek, mint az „árják", elegendő utalnunk arra, milyen különbség van egyfelől Spinoza, Marx, Heine, Einstein és mások, s másfelől a nemrég eltűnt orosz gettók ortodox zsidó szegénysége között.

Azoknak az elméleteknek a tarthatatlanságát, amelyek szerint a kulturális fejlődés a fajtól függ, meggyőzően bizonyítja többek közt az a tény is, hogy a népek kulturális fejlődése nem egyenletes, hanem ugrásszerű folyamat. Egyes népek fölemelkednek a magas kultúrához és ismét leszállnak; egyes kultúrnépek helyét elfoglalják más kultúrnépek, a kulturális haladás vezető központjai egyik országból másik országba, egyik néptől a másikhoz, Keletről (Egyiptom, Kína) Dél-Európába (Görögország és Róma), onnan Nyugatra (Németország, Franciaország, Anglia) helyeződnek át (onnan pedig ismét Keletre — a Szovjetunióba — tesszük hozzá mi). Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a kulturális fejlődés a fajtól függ, ez csakis azzal a még ostobább elmélettel magyarázható meg, amely szerint a fajok keveredése degeneráló hatású, ez pedig, mint már kimutattuk, nem felel meg a történelmi valóságnak.**

Hertz a népek kulturális fejlődésében bekövetkező ugrásokról szólva erősen megközelíti e jelenség marxista materialista magyarázatát, mégis megáll a félúton. Hiszen mivel magyarázható az, hogy a kulturális fejlődés feltételei változnak annak ellenére, hogy a természeti környezet ugyanaz marad? Világos, hogy ebben az esetben éppen a termelőerők fejlődésén fordul meg a dolog. *Hertz* maga is érzi ezt, amikor *Buckle*-ra hivatkozva

* Több más kutató *(Thurnwald, Hose, Nieuvenhuis, Myers, Weule, Koppers* és mások) véleményét lásd *Hertz*nél, 328—334. o.

** Vö.: *Бухарин:* Теория исторического материализма. ГИЗ 1922, 139—142. o.

azt mondja, hogy „azok a természeti feltételek, amelyek a primitív fokon kedvezők voltak, a későbbiekben fékezőn hathatnak és megfordítva". Ám ahelyett, hogy megmagyarázná e jelenség okait, elismerve a termelő technika fejlődésének döntő jelentőségét, beéri annyival, hogy rámutat e jelenség *következményeire:* a népvándorlás és a gyarmatosítás szükségességére (380. és köv. oldalak).

Azzal kapcsolatban, hogy ugyancsak *Hertz* hogyan becsüli túl a *hagyomány* szerepét a kulturális haladásban, lásd alább, 113—117. o.

*

A világosság kedvéért itt két megjegyzést kell tennünk:

1. Amikor teljesen és maradéktalanul elvetünk a „faji tényező" történelmi befolyásáról szóló mindenfajta szóbeszédet — értve ezen a fajvédők „faji tényezőjét" —, természetesen egyáltalán nem tagadjuk, hogy az emberi egyedek és csoportok testi tulajdonságainak van bizonyos jelentősége történelmi sorsuk szempontjából (lásd Bevezetés és IV. rész).

2. Van olyan álláspont, amely tagadja a faji tényező mindenfajta történelmi szerepét a kultúrnépek jelenkori valóságára vonatkoztatva, de egyszersmind elismeri a faji tényező történelmi szerepét egyes primitív népek vonatkozásában azon az alapon, hogy e népek túlságosan sokáig álltak ugyanazon környezet hatása alatt. Ilyen álláspontot fogalmaz meg például *Robertson*, mégpedig a következőképpen:

„A fajt mint tényezőt csak ott kell számításba venni, ahol valamilyen adott környezet évezredek alatt létrehozta a típus észrevehető egységét, amely azután kedvezőtlen egyneműséget okoz."*

Ezt a passzust idézi *Kautsky*, mégpedig teljes egyetértéssel (Materialista történetfelfogás, 554. o.), ami azonban nem zavarja abban, hogy e kérdésben egyidejűleg egész sor más álláspontot is elfoglaljon. (Erről részletesebben lásd III. rész, 147—163. o.)

Habár, mint fentebb már megmagyaráztuk,** „évezredeken át fennálló ugyanazon környezetről" csak fenntartásokkal lehet beszélni, természetesen mégsem tagadható, hogy, mondjuk, sok afrikai törzsnél „a környezet által évezredek alatt létrehozott típusegység" valóban létezik és hogy ez az egység játszik bizonyos történelmi szerepet. De elvégre ezek az afrikai törzsek nemcsak faji csoportok, hanem egyszersmind etnikai csoportok is. Eszünk ágában sincs tagadni a nemzeti, etnikai stb. kapcsolatok történelmi szerepét. Amikor a faji tényező történelmi szerepét tagadjuk, éppen azt mondjuk, hogy a népek sorsát nem faji, hanem más kapcsolatok határozzák meg, hogy az olyan emberek közt, akiket nem fűznek össze etnikai, nemzeti, osztály- vagy más társadalmi kötelékek, nincs semmiféle reális kapcsolat, még ha ugyanazon fajhoz tartoznak is az antropológusok meghatározása szerint. *Robertson*nak lényegében igaza van, mivel valójában etnikai csoportokról beszél. Csak azzal teremt zavart, hogy etnikai kapcsolatok helyett itt fajról beszél, miközben a faji elem — vagyis egyes örökletes testi tulajdonságok közössége — csak egy — és korántsem döntő — mozzanat az adott csoport arculatát meghatározó számos mozzanat között.

* *Robertson:* The Evolution of States, 193. o.
** Lásd 42—43. o.

A fajvédők megfigyeléseik során megragadnak a jelenségek felszínén és rendkívül könnyelműen bánnak a tényekkel és a tudományos (statisztikai stb.) adatokkal. A rendelkezésükre álló adatokból és anyagokból mindig azt választják ki, ami igazolja elméleteiket, minden egyebet szemrebbenés nélkül elvetnek. A legjelentéktelenebb *részadatok* alapján minden teketória nélkül rögtön igen fontos *általános következtetéseket* vonnak le.

Emlékezzünk például arra, hogyan következtetik ki az örökletes faji jelleget az individuális öröklődés egyedi eseteiből (lásd ebben a kötetben, 43—44. o.). Nem átallanak például olyan „tudományos" módszereket alkalmazni, hogy amikor a különböző fajok agyát tanulmányozzák — mivel az agy sajátosságait stabil faji jegynek tekintik —, a különböző fajoknál különböző korú, nemű, szakmájú stb. egyedek agyát teszik vizsgálat tárgyává.

Jellemző példa arra, hogy milyen könnyű és fürge a kezük, hogy állandóan a személyiségekkel operálnak. Kiválasztják annak a „fajnak "legkiválóbb képviselőit, amelyet felsőbb rendű, úri fajnak akarnak feltüntetni, s az „alsóbb rendű" faj legrosszabb, legbűnösebb elemeit, s ezek példája alapján „bizonyítják" az előbbi fölényét az utóbbival szemben. Vagy pedig megfordítva járnak el. Előveszik a nagy történelmi személyiségeket vagy egyszerűen a különböző okokból közismert embereket, és osztályozzák őket: a kiváló, értékes embereket „árjáknak" nyilvánítják, a méltatlanokat, a csekély értékűeket pedig „sémitáknak", „mongoloknak" stb., azokat az embereket pedig, akik — morális megítélésük szempontjából — a „jó és rossz" keverékét alkotják, besorolják a fajok keveredésének káros hatását illusztráló „korcsok", „basztardok" kategóriája alá.

Játszi könnyedséggel használják fel bizonyítékul a lehetőséget és a valószínűséget. Minden olyan állítást, amelyet ellenfeleik nem tudnak százszázalékosan megcáfolni, megcáfolhatatlannak és ezáltal bizonyítottnak tekintenek. Az ilyen „lehetőséggel való bizonyítás" útján természetesen meglepő könnyedséggel tudják igazságnak feltüntetni a legostobább állításokat is.

Bizonyítékok helyett *prejudikált axiómákkal*, be nem bizonyított alaptételekkel operálnak, amelyeket ők „magától értetődő" igazságoknak tekintenek, de amelyek a valóságban teljesen alaptalanok.

Azt mondják például, hogy az emberiség nem egyenlő emberekből áll, akik nemcsak külsejükben, hanem „lényegükben" is különböznek egymástól. De ahelyett, hogy ezt a tételt bebizonyítanák, minden elméletükben úgy indulnak ki belőle, mint magától értetődő alaptételből, amely semmiféle bizonyítékot nem igényel.

Ilyen „bizonyítékot" nem igénylő axiómák szerintük a következők: létezik olyan stabil örökletes faji jelleg, amelyre az örökletességen kívül semmi más nincsen hatással, mint ahogy stabilak és változatlanok mind a fizikai, mind az értelmi és morális tulajdonságok;* léteznek velünk született

* Ezzel kapcsolatban *Kautsky* helyesen mondja, hogy a fajvédők az adott pillanatban meglevő állapotot tartós állapotnak tekintik, és ahelyett, hogy megvizsgálnák ennek az állapotnak mulandó okait, egyszerűen ezt az állapotot magát egyszer

eszmék (pedig ezt a tételt a tudományos filozófia már több mint 200 évvel ezelőtt Locke jóvoltából ad acta tette); nemcsak egyszerű eszmék öröklődnek, hanem még a legbonyolultabb szellemi konstrukciók is; létezik egy külön „faji ösztön" (egyesek, például *Gumplowicz* szerint ezen kívül van még „úri" vagy „elnyomó" ösztön is); az ösztönök és az örökletesség ereje mindenható stb. stb.

A vitás kérdések tudományos megoldásához a fanatikusok legteljesebb előítéletével közelítenek, és álláspontjuk helyességének bizonyítására irányuló törekvésükben nem riadnak vissza semmilyen eszköztől és trükktől sem az „alsóbb rendű" fajokkal szemben, sem azokkal szemben, akik ellenfeleik a faji kérdésben. Hazugság és rágalom, útszéli szitkozódás, okmányhamisítás és idézetkiforgatás — ők mindezt a „tudományos kutatás" elfogadott módszerének tekintik. Igaza van *Hertz*nek, hogy ezek az emberek „a hamisítás művészetének magasiskoláját mutatják be, alkalmazva ennek legegyszerűbb és legbonyolultabb formáit egyaránt" (402. o.).

De saját szavaik, nézeteik és tételeik iránt sincsenek nagyobb tisztelettel, mint mások szavai iránt. Meghatározásaikat, akárcsak módszereiket, a szó szoros értelmében lépten-nyomon változtatják aszerint, hogy mire van szükségük. Amikor például a fizikai tulajdonságok örökletességéről beszélnek, egy bizonyos értelemben fogják fel a „fajt", amikor a szellemi-erkölcsi életnek a fajjal való kapcsolatáról szólnak, már más faj-fogalommal dolgoznak, amikor meg akarják állapítani a faj és a nyelv kapcsolatát, ugyanezen fogalom alá ismét merőben más tartalmat csempésznek be stb. Egyrészt például a német faj szerintük teuton, a francia kelta, az orosz szláv. Másrészt azonban valamennyien fajtestvérek az „indoeurópai" faj vonalán. Vagy például annak érdekében, hogy a különböző fajokat különböző mércékkel mérhessék, kurtán-furcsán szükségletük szerint változtatják ugyanannak a jelenségnek a „minősítését". Így azután az, ami az „árjánál" „az utazásokra és a kalandokra való nemes hajlam", a „sémitáknál" vagy a „mongoloknál" már mint „csavargó ösztön" vagy „kultúraellenes nomadizmus" jelenik meg stb.*

A tudományt befejezett, véglegesen kialakult, mindenható valaminek tekintik, amely már ma képes válaszolni minden kérdésre. Mely kérdések tekinthetők a tudomány által már megoldottnak, melyeket kell még tovább tanulmányozni a végleges megoldás érdekében, mely kérdések azok, amelyek jellegüknél fogva egyáltalában kizárják az egzakt tudományos megoldás lehetőségét — ezek a kérdések a fajvédők számára nem léteznek. Azt hiszik, hogy minden rendű és rangú tételük tudományosan végleg bebizonyított, mégpedig éppen az ő javukra. Eszükbe sem jut például, hogy fölvessék a kérdést: milyen határig terjed az örökletesség hatása, mennyire remélhetjük (és remélhetjük-e egyáltalán), hogy valamikor kideríthetjük a jelenkori népek és nemzetek eredetét, visszavezetve azt az eredendő emberi fajokra és primitív törzsekre? Vagy például: hogyan és milyen mértékben mérhetők az emberek szellemi tulajdonságai? Az öröklődést a természet egyetemes

---

s mindenkorra adott, változatlan oknak nyilvánítják (lásd: Materialista történetfelfogás, 549. o.).

* Hasonló példákat lásd *Hertz*nél, 398. és köv. oldalak, *Finot*-nál, III. rész, I. fej.

és mindenható törvényének tartják, amely mindent alakít és megmagyaráz. A történelmet — visszamenőleg egészen az ősközösségi és a történelem előtti időkig — nyitott könyvnek tartják, amelyben világosan, hibátlanul meghatározhatják évezredekkel ezelőtt élt népek és emberek jellemét. Ugyanolyan egyszerűen és pontosan akarják mérni és mérlegelni az emberek szellemi és morális tulajdonságait, mint fizikai súlyukat.

Egyébként a tudományoknak is csak két csoportja létezik számukra: a *természetről* szóló tudományok, amelynek az ember, akárcsak minden más állat, vele született tulajdonságai és ösztönei folytán alá van vetve, és a *történelem*, amelyet úgy fognak fel, mint a homo sapiens egyes egyedeinek és — faji tisztaság tekintetében — különböző nyájainak, de éppen természetes nyájainak, nem pedig társadalmi kollektíváinak krónikáját, életleírását. Az ember társadalmi élete az ő szemükben semmiféle tudományos jelentőséggel nem bír, ami különben teljesen érthető is, mivel szerintük az emberek életét és harcát teljesen és maradéktalanul predesztinálják természetes faji tulajdonságaik.

Ami a természettudományt (ezen belül *Darwin*nak a fajvédők által megerőszakolt elméletét) illeti, ezt egyoldalú élettelen dogmává, az emberi tehetetlenség afféle vallásává változtatják, szembeállítják az emberről mint társadalmi lényről szóló tudománnyal, s ugyanakkor e két tudományt egymást kizáró ellentéteknek tekintik. Ezzel kapcsolatban találóan jegyzi meg *Hertz:* „Miközben a szociológia empirikus módon jár el, s igyekszik az ismeretlent — a pszichikai tulajdonságokat — az ismert — a környező világ — segítségével megmagyarázni, a fajelméletek éppen ellenkezőleg járnak el: ők ugyanannyi önálló motívumot találnak a világtörténelemben, ahány faji tulajdonság van a világon, ők az ismeretlent a még ismeretlenebb — nevezetesen: az egyáltalán nem ismert közös szellemi erők — segítségével magyarázzák" (399. o.).

Természetesen egy cseppet sem csodálkozhatunk, ha az effajta „módszerek" és „eljárások" mellett játszi könnyedséggel be tudnak „bizonyítani" és meg tudnak „magyarázni" mindent, amit csak akarnak.* Csak be kell indítaniuk mindig kifogástalan állapotban levő faji gépezetüket, és az megrendelésre egy pillanat alatt megoldja számukra az emberi történelem múltjának és jelenének legbonyolultabb és legködösebb kérdéseit is, s ennek alapján megkövetelhetik mindenkitől faji álláspontjuk feltétlen és fenntartás nélküli elfogadását, amely nem tűr sem tisztázatlanságot, sem egyet nem értést. A fajelméletek híveinek legfőbb jellemvonása az, hogy meg vannak győződve százszázalékos igazukról és tévedhetetlenségükről, és végtelenül türelmetlenek bármilyen más nézet képviselőivel szemben.

De a „tudományos gondolat" olyan tág „szabadsága" mellett, amilyet a fajvédők megengednek maguknak, az sem csodálatos, ha a fajelméletek egyes képviselői a legnyaktörőbb ellentmondásokba bonyolódnak egymással, homlokegyenest ellentétes állítások megfogalmazására jutnak. Hadd idézzünk néhány jellemző példát.

* Jellemző példa: 1894-ben, vagyis közvetlenül azelőtt, hogy a japán imperializmus megjelent a világporondon, *Lapouge* azt mondta, hogy a japánok azért nem folytatnak expanziós politikát, mert a japánoktól faji jellegük folytán idegen az expanzióra való törekvés (!)

Egyesek például a francia forradalmat úgy fogják fel, mint az elnyomott kelták felkelését a francia nemesek ellen, akik részben germán származásúak voltak (ezt mondja például *Lapouge*, Fustel de *Coulanges*), miközben például *Woltmann* a forradalom vezérei portréinak (!) tanulmányozása alapján úgy véli, hogy valamennyien germánok voltak.

Chamberlain szerint Napóleon „a németellenesség megtestesítője", *Woltmann* szerint viszont „német vandál".

Bizonyos *Spiegel* nevezetű antiszemita fajvédő úgy véli, hogy a zsidók a vallási területet leszámítva teljesen tehetségtelenek, *Chamberlain* szerint viszont a zsidók híján vannak mindenfajta vallásos érzületnek.

Chamberlain a szocializmust zsidó tannak tartja, *Woltmann* a proletariátus német rétegeinek mozgalmát látja benne, *Driesmans* pedig „kelta-mongoloknak" nevezi a szocialistákat.*

A hasonló példákat százával idézhetnénk.**

A fajvédőknél emellett természetesen nemcsak az egyes személyiségeket vagy történelmi jelenségeket illetően találhatunk ilyen ellentmondó értékeléseket és nézeteket. Fentebb már láttuk, hogy gyakran ellentmondanak egymásnak még a leglényegesebb és alapvető kérdésekben is, mint például abban a kérdésben, hogy mit kell örökletesnek tekinteni a pszichikum szférájában (lásd e kötetben 43. o.), minőséginek, mennyiséginek vagy disztributívnak kell-e tekinteni a faji jelleget (lásd e kötetben 44. o.) stb.

9. A FAJELMÉLETEK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE

A liberális burzsoá kritikusok az általunk előbb ismertetett meggondolások alapján általában gyilkos bírálattal illetik a fajelméleteket és védelmezőiket. Patétikus kifejezésekkel nem fukarkodva valamennyien megbélyegzik ezeket a tanokat, mint alaptalanokat, önkényeseket, hazugokat, semmire sem alkalmasakat.

Finot véleménye szerint a fajvédők tanítása üres „fantom", „a fehérek tudománya", olyan elmélet, amely „inkább politikai, mint tudományos", olyan tan, amelynek tartalma kilenctized részben helytelen megfigyeléseken vagy hamisításon alapul. Minden érvelésük és következtetésük „ködös" és „fantasztikus". „Sokat állítanak, de semmit meg nem magyaráznak." „Munkájuk eredményei kötetek ezreit töltik meg. De mi ezek reális haszna? Ezek az eredmények annyira ellentmondásosak, annyira lerombolják egymást, hogy a közelebbi vizsgálat után aligha lehet elismerni akár leíró értéküket is." „Az emberi tévedések történetében ez a tan valamikor kétségtelenül tisztes helyet fog elfoglalni és határozott érv lesz annak bizonyítására, hogy mind a hivatásos tudósok, mind a tömegek milyen hiszékenységgel hagyják becsapni magukat." (Lásd 285, 355—356, 487. és köv. oldalak.)

* Jómagam egyáltalán nem kételkedem abban, hogy nemsokára hallani fogunk új fajelméletekről, amelyek a bolsevizmust egyrészt „zsidó tannak", másrészt „a pánszlávizmus torz formájának", harmadrészt egyszerűen „a szláv-mongol Lenin kitalálásának" nyilvánítják majd.

** Lásd *Hertz*nél, 392—400. o., *Finot*-nál, 292—350. o. (A néplélektan csődje c. fejezet).

Hertz szerint a fajelméletek bajnokai „a gondolkodás rendjének, világosságának és becsületességének legádázabb ellenségei", mert „módszerük az anarchia, gondolkodásuk a féktelenség megtestesülése". Magyarázataik „durvák és mechanikusak". Műveik nagy része „valósággal patologikus vagy pedig megrendítő naivitásnak, tudatlanságnak és képzelgésnek a terméke". Véleménye szerint a fajvédők egész „tudományos" és politikai tevékenysége „impotens emberek" „szellemi és morális értéktelenségét" és „éretlenségét", tehetetlenségét mutatja. „Csak aki titkolni akarja saját gyengeségét, dicsekszik azzal, mit tettek és mit tehettek volna ősei." „Egy nem teljes értékű faj mindenesetre létezik: azok alkotják, akik hisznek a fajokban." (Lásd 98, 400, 410. és 412. o.)

Ugyanilyen szellemben nyilatkoznak a fajelméletek más ellenfelei is. „Nem léteznek más vadak — mondja *Luschan* — néhány őrült európait leszámítva", kivéve „néhány durva és műveletlen fehér vadat, aki nem veszi magának a fáradságot, hogy megismerkedjen a bennszülöttekkel és vadként viselkedik köztük" (53, 179. o.). „A felnőtt embereknél a faji ösztön sok megnyilvánulása a gyermekes pajkosság szintjén áll, más megnyilvánulások viszont éppenséggel a barbárok szintjén jelentkeznek, és kérdésessé teszik magát a politikai fejlődés fogalmát" — jelenti ki *Robertson.** Másutt a fajelméleteket „a barbár pszeudotudomány csökevényeinek" nevezi.**

Kautsky ugyanígy ítéli meg a fajelméletek híveinek nézeteit, mint amelyek „híján vannak mindenféle, akár a legcsekélyebb szilárd alapnak is", tanításukat egyrészt „egyszerű, sok tekintetben professzori kitalálásnak", másrészt „agitációs frázisoknak" tartja, amelyek „a legkevésbé sem segítik elő a valóság megismerését, inkább ellenkezőleg: jelentős mértékben elködösítik ezt a megismerést".***

* *Robertson:* The Saxon and the Celt, 114. o.
** *Robertson:* The Evolution of States, 143. o.
*** *Kautsky:* Materialista történetfelfogás, I. köt., 569. o.

A FAJELMÉLETEK BURZSOÁ KRITIKÁJÁNAK BÍRÁLATA

Az előzőkben megismerkedtünk a burzsoá gondolkodás két áramlatával: a fajvédők és bírálóik álláspontjával. A burzsoá kritikusok által összegyűjtött tapasztalati adatok és az általuk idézett elméleti érvek meggyőztek bennünket arról, hogy a fajelméletek cáfolatában igazuk van. A fajelméletek valamennyi tétele üres, ostoba frázisnak bizonyult, amely a komoly tudomány egyetlen leheletére elpárolog. A természet- és a társadalomtudományok legkiválóbbjainak kutatásai — noha gyakran ők maguk is „semleges", vagy a fajvédőkkel rokonszenvező álláspontot foglalnak el — meggyőzően bizonyítják a fajelméletek teljes tarthatatlanságát, nevezetesen pedig azt, hogy:

1. Semmiféle „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" faj nem létezik, az emberiség egységes, csak kulturális tekintetben többé vagy kevésbé fejlett népek vannak.

2. A faji tényező történelmi szerepe valóban a nullával egyenlő, vagy legalábbis végtelenül kicsiny a történelem más mozgatóerőihez képest. Az egyedek és a népek fizikai és — főleg — „szellemi", vagyis pszichikai és kulturális fejlődése az örökké változó természeti és társadalmi tényezőktől függ.

3. Nincs semmiféle „faji probléma", csak a természettel való küzdelem, a kultúráért vívott harc problémája létezik.

4. A kulturális fejlődésre egyformán képes minden nép, az emberi nem minden normális egyede.

5. Bármely faji mozzanatnak a politikába való bevitele megengedhetetlen.

6. Nem „a fajok harcára" van szükség — hiszen fajokról általában csak a természettudomány szempontjából lehet beszélni, úgy is csak fenntartásokkal —, hanem minden nép kulturális együttműködésére.

De a burzsoá kritikusok nem szorítkoznak a fajelméletek hazug konstrukcióinak megcáfolására. Ők ebből azt a következtetést vonják le, hogy a fajelméletek csődjével eltűnik az egész faji probléma is. Azt állítják, hogy nincs semmiféle faji kérdés.

Vajon így van ez? Valóban kimerítik-e a faji problémát azok a kérdések, amelyeket a burzsoá kritikusok látnak benne?

Erre a kérdésre csak úgy kaphatunk választ, ha gondosan megvizsgáljuk a modern társadalom konkrét valóságát a faji kérdés szempontjából. Ezzel majd a későbbiekben foglalkozunk.*

* Lásd IV. és V. rész.

De mielőtt hozzálátnánk ehhez, először is tisztáznunk kell egy másik kérdést: *valóban eltűnt-e a faji probléma maguknak a kritikusoknak az esetében?* Vajon ők maguk valóban mentesek mindenféle „faji előítélettől"? Kijelenthetjük-e, hogy a fajelméletek likvidálásának feladatát teljesen és maradéktalanul megoldották a burzsoá kritikusok?

A burzsoá kritikusok műveinek gondosabb elemzése arról győz meg bennünket, hogy ez nem így van; a fajelméletek burzsoá ellenfeleinek kritikája nemcsak hogy kivétel nélkül minden esetben súlyos fogyatékosságokban szenved, de valamennyiüké hiányos, felemás, megalkuvó, tökéletlen kritika, amely a fajvédők faji előítéleteit és hamisított tudományát kikergeti az ajtón, hogy azután ismét bebocsássa az ablakon.

1. A BURZSOÁ KRITIKA FELEMÁS ÉS INGADOZÓ

Először is, bár valamennyi kritikus többször is és harsányan kijelenti, hogy minden fajelmélet nevetséges, haszontalan, tudománytalan stb., mégis igen sok — és ráadásul meglehetősen fontos — pontban nem merik őket százszázalékosan elvetni. Igen gyakran kitérnek az elől, hogy egyes kérdésekben határozottan foglaljanak állást, s ennek érdekében az áltudományos „szerénység" és „óvatosság" kényelmes leplével takaróznak, s arra hivatkoznak, hogy nem áll rendelkezésükre elegendő tudományos adat, hogy a modern tudomány nem képes világos, határozott választ adni erre vagy arra a kérdésre stb.

Magától értetődik, hogy mai tudományunk nem képes még végleges választ adni minden kérdésre. Az óvatosság szükséges dolog mindenfajta tudományos kutatásban. De a baj az, hogy kritikusaink nagyon gyakran alkalmazzák ezt a tiszteletreméltó óvatosságot ott is, ahol nincs helye. Ha valamilyen kérdésben a tudomány még nem képes pozitív értelemben meghatározni az igazságot, ez még nem jelenti azt, hogy a már rendelkezésére álló adatok nem teszik lehetővé e kérdés valamely határozott megoldásának cáfolatát. A kritikusok viszont igen gyakran folyamodnak az „Ignoramus" üdvözítő egyetemes gyógyszeréhez éppen olyan esetekben, amikor az általuk idézett, a tudomány által megállapított adatok minden lehetőséget megadnak nekik ahhoz, hogy félreérthetetlenül elhatárolják magukat a fajvédők hazug következtetéseitől még akkor is, ha az adott kérdés mint olyan véglegesen nem megoldott.

Lássunk néhány példát *Hertz*nél.

Arról a legégetőbb, legdöntőbb kérdésről szólva, hogy a legbonyolultabb szellemi képességek örökletesnek tekinthetők-e, azt mondja, hogy „a tapasztalat itt bennünket nem vezet ki a zsákutcából", vagyis lehetségesnek tartja, hogy a fajelméleteknek ez a tétele helyes (63. o.).

A vérmérsékleti különbségek alapján az emberek közt fennálló „antipátiákról" szólva kijelenti, hogy „sajnos egyáltalán nem tudjuk, hogy itt faji mozzanattal van-e dolgunk, vagy pedig mélyen meggyökeresedett nemzeti hagyományokkal és a nevelés termékeivel" (88. o.).

Miután kifejtette *Gumplowicz* elméletét, amely szerint az emberi történelem egész menete az egymással szemben ellenséges fajok harcával magyarázható, azt mondja, hogy „ettől a merész lendülettel és kíméletlen nyíltság-

gal felvázolt elmélettől nem lehet elvitatni bizonyos igazságot" (!) (100. o.). Másutt kifejtjük, milyen ingadozó álláspontot foglal el *Hertz* a hagyomány szerepének kérdésében (lásd ebben a kötetben 113. és köv. oldalak), s hogy megalkuvó a fajelméletek evolucionista válfajaival (ebben a kötetben 45—46. o.).

Ilyen példákat természetesen tucatszám találhatunk nemcsak Hertznél, hanem valamennyi többi kritikusnál is. Még az olyan komoly és következetes tudós is, mint *Luschan*, 1911-ben azt mondta például, hogy „semmiféle ismeretünk nincs a kevert származású egyedek morális és intellektuális képességeiről" (lásd alább ebben a kötetben 86. és köv. oldalak).

Valósággal mulatságos, hogy a legkomolyabb tudósok is félnek határozott következtetéseket levonni kutatásaikból. Nézzük például *Robertsont*, a kiváló angol történészt, aki az egyik legmeggyőződésesebb ellenfele annak, hogy a történelemtudományba bevezessék a fajelméleteket. Miután halomra döntötte munkájában* a fajelméletek minden bölcsességét, ilyen szerény következtetésre jut: „Ha valamit bebizonyított kutatásom, az az, hogy a fajelméletek *nagyobb részt* csak a barbár áltudomány csökevényei, hogy valamennyi nemzet fejlődésének megértéséhez a kulcsot a kulturális színvonal, nem pedig a faj adja meg." (Saját kiemelésem. — *S. E.)* Miért „nagyobb részt", nem pedig egészen, amikor erről beszél a könyv szerzőjének minden sora? Mi az oka annak, hogy a fajelméletek burzsoá kritikusainál mindenütt és lépten-nyomon ilyen ingadozást és határozatlanságot találunk a következtetésekben?

Alább látni fogjuk, hogy mi ennek az oka: az, hogy mindezek a Hertz, Robertson urak és kollégáik hű fiai és szószólói kapitalista hazájuknak, s jól tudják, hogy a határozott következtetések mindig veszélyes dolgok „az állam fejlődése" szempontjából, kiváltképpen pedig napjainkban; nem csodálatos ezért, ha valamennyien — a régi rómaiakhoz hasonlóan — gondot csinálnak maguknak abból, hogy „ne respublica detrimenti capiat".**

2. A FAJI ELŐÍTÉLETEK MARADVÁNYAI A BURZSOÁ KRITIKUSOKNÁL

I

A fajelméletek burzsoá kritikájának fogyatékosságai nem merülnek ki ezekben az ingadozásokban. Valóban, a burzsoá kritikusok, miközben a faji előítéletek ellen harcolnak, maguk sem veszik észre, hogy lépten-nyomon felülnek ezeknek az előítéleteknek. Szinte egyetlen többé-kevésbé fontos kérdés sincs, amelyben a „faji hit" valamilyen maradványaira ne bukkannánk náluk, noha ők maguk szavakban buzgón szórják rá a villámokat. A fajvédők és kritikusaik faji előítéletei közt csupán az a különbség, hogy az utóbbiak rafináltabb formában tálalják fel nekünk ezeket az előítéleteket, a méregport, amelynek használata ellen kampányukat folytatják, a tudományos kritika csinos és étvágygerjesztő ostyájába csomagolják.

* *Robertson:* The Evolution of States, 193. o.

** Régi latin szállóige: „Videant consules, ne respublica detrimenti capiat" — vigyázzanak a konzulok, hogy a köztársaság kárt ne szenvedjen.

Mi ellen irányul, kérdezzük, egész bírálatuk? Azon tétel ellen, amely szerint vannak szilárdan elhatárolt faji csoportok és van szilárd, állandó faji jelleg. Mindazon harsány szavak után, amelyeket hallottunk tőlük, határozott és kategorikus kijelentéseik után, hogy teljesen tarthatatlan a faji felosztás, hogy ostobaság a „néplélektan" stb., váratlanul meglepnek bennünket olyan nem kevésbé határozott kijelentésekkel, hogy a *„faji"** jegyek és különbségek létezését *„nem tagadják"*.

Emlékszünk például *Finot*-nak arra a kategorikus kijelentésére, amely határozottan elutasítja magát a „faj" kifejezést is (lásd ebben a kötetben 34—35, 37. o.). De ugyancsak ő, a fajvédőknek ez a látszólag százszázalékos ellenfele munkája végén egyszercsak azt mondja:

„Előre látok egy ellenvetést, amelyet feltétlenül szembeszegeznek velem azok, akik beérik egyszerű érvekkel. ‚Akárhogy is van, eljön-e vajon az az idő, amikor a néger nem lesz fekete, vagy a kínai sárga? Talán a vörösbőrű, a pápua és a fehér ember közt nincs semmi különbség?' Távol áll tőlünk, hogy eltitkoljuk ezeket a különbségeket. Ezek léteznek, de csupán mint a környezet múlandó termékei. A külső feltételek hatására jönnek létre, s ugyanezek hatására el is tűnnek." (500. és köv. oldalak.)

Mit jelent ez, ha lefordítjuk köznapi nyelvre?

Elsősorban azt jelenti, hogy mivel a néger faji jellege a környezettől függ, nincs egységes fekete faj; az észak-amerikai négerek, Afrika, Dél-Amerika különböző vidékeinek négerei különböző fajokat alkotnak; és másodsorban, hogy a faji sajátosságok nem *egyszer s mindenkorra* adottak, hanem fejlődhetnek — de *a faji jelleg mégis létezik*. Vagyis: az egyes fajok kereteit szűkebben kell megvonni, és a durván metafizikus fajelméleteket *evolucionista* fajelmélettel kell helyettesíteni. (Lásd ebben a kötetben 45. és köv. oldalak.)

Az olvasó esetleg megkérdezi: hol van itt a fajelmélet? Hiszen a faji álláspont lényege éppen az a feltételezés, hogy van *szilárd* faji jelleg, és hogy a környezettől független öröklődés hatása mindenható. *Finot* viszont csak többé-kevésbé szilárd, állandó fizikai ismérvekről beszél, amelyeknek a létezését valójában senki sem tagadhatja. Még csak nem is nevezi *faji* jellegnek ezen ismérvek összességét.

De nem ilyen egyszerű, és nem az elnevezésen fordul meg a dolog.

Hogy többé vagy kevésbé szilárd fizikai (sőt, pszichikai) sajátosságok léteznek — ez tény. Hogy ezek a környezettől függenek — ez is tény. (Ebben a kérdésben *Finot* még túlságosan is radikális: lebecsüli az örökletesség szerepét — lásd alább, 105. o.) Hogy a külső feltételek változásával ezek a sajátosságok szintén változnak — az is igaz. *Finot*-nak mindebben teljesen igaza van. De a faji álláspont lényege nem a két utóbbi tényező egyszerű

* E fejezet megértéséhez állandóan emlékezetünkben kell tartanunk, hogy a fajnak nem reális összességként való értelmezését csak mi valljuk, a burzsoá kritikusok ellenben nem vetik fel ezt a kérdést. (Éppen ez a gyökere ellentmondásos nézeteiknek: egyfelől a fajok és általában a faji különbségek realitásának teljes, metafizikus tagadása, másfelől kísérletek az effajta tagadás vádjának visszautasítására.) Amikor a faj fogalmát használják — akár azért, hogy tagadják, akár azért, hogy ilyen vagy olyan mértékben elismerjék —, a fajokon, akárcsak a fajvédők, reális összességeket értenek.

tagadása (az utóbbit az „evolucionisták" még el is ismerik). A faji álláspont lényege az, hogy a fizikai és pszichikai jegyek (teljesen szilárd vagy evolúcióra képes jegyek, az örökletesség hatásának teljesen alárendelt vagy bizonyos mértékig a környezet hatása alatt is álló jegyek) meghatározott összességét *egy meghatározott, stabilan körülhatárolt (többé vagy kevésbé széles) csoportnak tulajdonítják, amelyet reális összességnek fognak fel.*

Noha *Finot* a faji tulajdonságok e komplexumának állandóságát viszonylagosnak tartja, s e sajátosságok eredetét illetően nem ért egyet a fajvédőkkel, mindez nem változtat azon a döntő tényen, hogy a *faji* jellegnek mint olyannak a fogalmát mégis elismeri. Mit kezdjünk azzal, hogy rögtön a fentebb idézett szavak után ismét kijelenti, hogy „a faj szó nem alkalmazható a mozgó különbségek sajátos jellegének jelölésére"? Vajon van-e valami jelentősége annak, hogy a fajokat fajoknak nevezzük vagy pedig „az emberi nem válfajainak", mint ő javasolja? Nem az elnevezésen fordul meg a dolog.

Hogy mennyire meddő és tartalmatlan kísérlet ez a kifejezéseken való lovaglás, az látható abból, hogy maga Finot, aki az alkalmatlan „faj" kifejezés végleges elutasítását követeli, lépten-nyomon megfeledkezik erről és minden lelkiismeretfurdalás nélkül használja ezt a kifejezést a fajvédők szellemében. Hiszen csakis a faji felosztás elismerésével — a fajvédők értelmezésével lényegében megegyező értelemben való elismerésével — magyarázhatók az olyasfajta megállapítások, amelyek százával fordulnak elő Finot könyvében: „A felsőbb rendű *faj* alsóbb rendűvé válik és viszont" (349. o.), vagy: „Nincsenek alsóbb és felsőbb rendű fajok, csak olyan *fajok* és népek vannak, amelyek a kultúra hatásától függetlenül, illetve a kultúra hatása alatt élnek" (484. o.) stb. Tehát az élesen elhatárolt fajok, amelyek reális összességek, léteznek, csak viszonyaik változnak.

Ha *Finot* megengedi a bár nem nagyon stabil, de egymástól mégis szilárdan elhatárolt fajoknak mint reális összességeknek és a bár nem abszolút szilárd, de mégis csak faji jellegnek a létezését *lényegében*, noha ezt szóban nem ismeri el, sőt, harsányan tagadja, *Hertz* viszont teljesen nyíltan elismeri ezt, nem riadva vissza még a kompromittálódott „faj" kifejezéstől sem. Könyve legelején ugyanis *Hertz* kijelenti:

„Mi természetesen nem kifogásoljuk a népek közti különbségek megállapítását vagy indokolását, nem ‚tagadjuk', hogy ‚fajok léteznek', mint azok szeretik mondani, akik lusták gondolkodni. Csak az ellen harcolunk, hogy a nyers és mohó uralomvágyat tudományos kifejezésekkel leplezzék. Senki sem kételkedik abban, hogy a testi faji különbségek léteznek és hogy ezek igen szilárdak." (2—3. o.)

Egy kissé furcsán hangzanak ezek a szavak olyasvalaki szájából, akinek munkája a fajelméletek hazug konstrukcióinak egyik legjobb cáfolata. Mi értelme van akkor egész könyvének? Hogyan reménykedhetünk „a nyers uralomvágy leplezése" elleni harc sikerében, ha elismerjük a fajelméletek alapját?

De talán ezt az elismerést nem elismerésnek kell felfognunk, hiszen a „fajok léteznek" kifejezést a szerző idézőjelbe tette.

A bennünk ezzel kapcsolatban esetleg felmerülő kételyeket — helyesebben reményeket — azonban határozottan megcáfolja maga a szerző könyve

harmadik kiadásának előszavában. Az általunk idézett bevezető kijelentés ellenére *Hertz* egész könyve a valóságban gazdag fegyvertár „a népek közti különbségek indokolása" ellen és „a fajok létezésének" (a fajvédők szellemében történő) feltételezése ellen. Éppen így értették és fogadták az olvasók Hertz könyvét, ami a faji hazugság elleni küzdelemben igen jó szolgálatot tett. De maga a szerző, mint kiderül, ezt nem akarta. Saját sikerétől megijedve a harmadik kiadás előszavában megmagyarázza az általunk idézett kissé ködös kifejezést, amely szerint „nem tagadja", hogy „fajok léteznek", s immár semmi kétséget sem hagy az iránt, hogy valóban elismeri a *faji* különbségek létezését. A következőket mondja:

„Több esetben a szememre vetették, hogy állítólag én tagadom a faji* különbségek létezését. Ez persze nem igaz. Kétségtelenül vannak fizikai különbségek, amelyek igen szilárdak."

Amint látjuk, a szerző itt már egész határozottan beszél, elhagyva minden idézőjelet.

A kérdés most már csak az, miről van szó? Minek ebben az esetben vitatkozni a fajvédőkkel? Ezek szerint a fajvédőknek igazuk van.

Nem, mondja *Hertz*. A kérdés lényege nem a fizikai különbségekben, hanem a szellemi különbségekben rejlik. „Vita csak azon kérdés körül folyik — mondja ugyanabban az előszóban —, hogy ezeknek a fizikai különbségeknek megfelelnek-e a mélyen rejlő szellemi különbségek. Ezt eddig egyetlen esetben sem bizonyították be, s nem bizonyították be ennek még a valószínűségét sem."

A kérdést Hertz teljes határozottsággal veti fel és oldja meg. Fajok** léteznek, de a faji különbségek merőben fizikai különbségek. Szellemi különbségek a fajok közt nincsenek.

Mielőtt értékelnénk ezt az álláspontot, kötelességünk szembeállítani vele a fajelméletek másik „határozott ellenfelének", *Finot*nak a véleményét, aki éppen az ellenkezőt állítja: vannak nagy szellemi különbségek, de nincs semmilyen, valamelyest is jelentős fizikai különbség. „Ha összehasonlítjuk a fehér embert a busmannal, könnyen észrevehetjük, hogy intellektusuk különbségei és a belőlük fakadó különbségek jóval jelentősebbek, mint a koponyaméretekben vagy a csontvázuk rendszerében megfigyelt összes variációk. Ha pedig a különbségeket így fogalmazzuk meg, világos, hogy az emberi lényeket elválasztó szakadék különösen mély intellektuális és morális téren" (282. és következő oldalak).

Kinek higgyünk ezután? Melyiküknek van igaza, melyiküknek nincs?

Világos, hogy egyiküknek sincs igaza.

Hertz tételének első része („testi *faji* különbségek léteznek és ezek igen szilárdak") teljesen megegyezik a fajvédők álláspontjával. Ezzel már nem is kell foglalkoznunk, csupán felhívjuk az olvasó figyelmét arra, amit a fajvédők álláspontjának elemzésekor mondtunk a fizikai különbségekkel kapcsolatban „A faj mint természeti kategória a fajvédők értelmezésében" c. fejezetben, ahol nem kis mértékben támaszkodtunk egyebek közt magá-

* Lásd a jegyzetet ebben a kötetben a 75. oldalon.
** Uo.

nak *Hertz*nek az érveire is. Ez a tétel annyira ellenkezik *Hertz* könyvének egész tulajdonképpeni tartalmával, hogy aligha foghatjuk fel másként, mint afféle kompromisszumot, afféle engedményt, amelyet a fajvédő antropológusoknak tett a *do ut des* (adok, hogy adj) elve alapján: kész vagyok, úgymond, elismerni, meggyőződésem ellenére a fizikai sajátosságokat, de ennek fejében azt követelem, hogy önök se operáljanak többé a szellemi faji jelleggel.

Csakhogy a kompromisszum taktikája, amely annyira hasznos és üdvös a kereskedelmi kapcsolatokban, sőt, gyakran a politikában is, semmiképpen sem alkalmazható a tudományban. Ha az ember itt a legkisebb mértékben is eltér saját helyes álláspontjától, nem kerülheti el a teljes vereséget.

Csakugyan: azt mondják nekünk, hogy az igen szilárd fizikai faji különbségek léteznek, de nem felelnek meg nekik a nagy szellemi különbségek. Elfogadható-e ez a tétel tudományos szempontból? Mi természetesen *Hertz*cel együtt elvetjük a fajvédők felfogását, amely szerint az ember szellemi arculata teljes egészében fizikai faji tulajdonságaitól függ. Akárcsak ő, mi is azt valljuk, hogy az ember „szellemi jellegének" formálásában a környezet és a nevelés a döntő tényező. De sem mi, sem ő nem állítjuk, hogy a környezet és a nevelés kizárólagos jelentőségű, sem mi, sem ő nem tagadjuk, hogy az örökletesség is játszik valamilyen szerepet, hogy az *ember* vele született fizikai tulajdonságainak is van némi szerepük „szellemi arculatának" formálásában. Maga *Hertz* ezzel kapcsolatban a következőt mondja:* „Természetesen nem szabad eltúloznunk a környezet, a nevelés és más tényezők hatását sem. A környezetnek és a nevelésnek nem lehet hatása, ha a személynek nincs bizonyos hajlama (Disposition), bizonyos fogékonysága. Egyes fanatikusok fő hibája az, hogy az örökletes adottságokat túlságosan szűken, korlátozottan értelmezik" (69. o.).

De ha így van, akkor világos, hogy büntetlenül nem lehet feltételezni szilárd *faji* fizikai különbségek létezését, hogy ha ezt feltételezzük, már nincs jogunk tagadni a megfelelő szellemi különbségek létezését sem. Hiszen mit jelent a „bizonyos hajlam", „bizonyos fogékonyság"? Vagy szelleminek, vagy fizikainak tekintjük ezt a hajlamot. Az előbbi esetben magától elesik az a tétel, hogy nincsenek nagy szellemi különbségek. Ha van egy velünk született faji szellemi hajlam, amely nélkül a környezetnek és a nevelésnek nem lehet hatása, akkor lenniük kell szellemi faji különbségeknek is. Feltételezhetjük, hogy *Hertz* éppen ilyen értelemben fogja fel a hajlamot, mivel az idézett szavakat a szellemi élettel kapcsolatban mondta. De feltételezzük akár azt is, hogy így gondolta: a fizikai hajlamnak jelentősége van a szellemi jellem formálása szempontjából. Ha az emberek fizikai hajlama fajonként különböző, a szellemi jelleget pedig ennek a különböző fajoknál különböző hajlamnak az alapján formálja a környezet és a nevelés, akkor világos, hogy a szellemi jelleg is fajonként különböző lesz.

Hertz ezzel kapcsolatban két ellenvetést tehet.

1. Azt mondhatja, hogy a szilárd fizikai faji különbségek létezéséről szólva nem alapvető, elsődleges különbségekre gondolt, hanem csak másod-

* „A faj és a szellemi élet" c. fejezet „Örökletesség vagy környezet" c. alfejezetében.

lagos, lényegtelen különbségekre, amelyeknek az ember szellemi élete szempontjából nincs semmi jelentőségük. De ha ez így van, először is, így is kellett volna mondani, ezt előre kellett volna bocsátani. A fentebb idézett „elismerésben" nincs semmi ilyen fenntartás, ellenkezőleg, az egész idézet értelme az, hogy fizikai — de csak fizikai — téren a lényeges különbségek létezése megengedett. Másodszor, ha a megengedett fizikai különbségek másodrendűek, nincs semmi jelentőségük a szellemi tulajdonságok formálása szempontjából, akkor nem lehet beszélni olyan faji „hajlamról, amely nélkül a környezet és a nevelés nem hozhat létre semmiféle szellemi tulajdonságot".

2. Hertz továbbá azt is mondhatja, hogy amikor a „hajlam" jelentőségéről beszélt, nem *faji* hajlamra gondolt, hanem általában az örökletes tényező szerepére, arra, hogy az emberi individuum vele született fizikai és szellemi tulajdonságainak jelentősége van szellemi jellegének formálása szempontjából a fajtól függetlenül. Ha ez így van, tétele kétségtelenül kifogástalan, de akkor nincs semmi keresnivalója „A faj és a szellemi élet" c. fejezetben. Miféle „hajlamról" lehet beszélni ugyanis faji „hajlamon" kívül? Vagy olyan alapvető, velünk született fizikai és szellemi tulajdonságokról és képességekről van szó, amelyek egyformán jellemzik az emberi nem minden egyedét — s ebben az esetben értelmetlenség hangsúlyozni „a hajlam szükségességét", mivel ez a „hajlam" mindig és mindenkiben megvan. Vagy pedig a szerző az egyéni örökletességre, a velünk született lényegtelen, másodlagos fizikai és pszichikai sajátosságokra gondol, amelyek különbözők a különböző *egyedeknél* — akkor viszont ennek a kérdésnek semmi köze sincs a *faji* különbségek létezésének kérdéséhez.

Hertznek ez az alapvető állásfoglalása („szilárd faji fizikai ismérvek léteznek, de ezeknek nem felelnek meg a szellemi különbségek") egész könyvén végigvonul. Hertz csupán azt akarja kimutatni, hogy a faj nincs hatással a szellemi életre. Igaz, könyve sok értékes anyagot nyújt a fajvédők „természettudományos" tételei ellen is; de a kérdésnek ezt az oldalát, amely körül az egész fajelmélet forog, csak mellékesen érinti, nem tartja fontosnak és döntőnek. Ezzel kapcsolatos érveinek nem tulajdonít komoly jelentőséget, hiszen ebben a kérdésben bizonyos mértékig kész egyetérteni a fajvédőkkel. Lehetségesnek és szükségesnek tartja, hogy a szellemi faji jelleg kérdését a fizikai faji jelleg kérdésének megoldásától függetlenül oldja meg a fajvédők szellemében.

Ez a helytelen metodológiai álláspontja természetesen eleve meghatározza az egész kérdéskomplexum helytelen megoldását is. S mivel az egyik alapkérdésben feladja álláspontját, elkerülhetetlen a többi kérdés kompromisszumos megoldása. Ennek következtében, mint várható is volt, hiábavaló a szerző minden igyekezete, hogy bebizonyítsa paradox tétele helyességét. Nemcsak ellenfelei, hanem már ő maga sem tartja meggyőzőnek egész gondos kutatását, vizsgálatát, saját összegyűjtött anyagait és saját felsorakoztatott érveit. Munkájának eredményeit összegezve (ugyancsak a harmadik kiadás előszavában), kénytelen megállapítani, hogy egyes *szellemi* faji különbségek létezését mégis fel kell tételezni.

„Emellett teljesen elképzelhetőnek tartom — írja —, hogy mondjuk, egyes temperamentumbeli faji különbségek vagy egyéb másodlagos különb-

ségek léteznek, de ezeket sohasem bizonyították be, és a velük kapcsolatos elmélkedések eddig mindig csak tévútra vezettek. Kiváltképpen pedig a politikai és társadalmi következtetések, amelyekről valamennyi fajvédő teoretikus elsősorban beszél, *mind csaknem kivétel nélkül* az uralmi és kizsákmányoló ösztön tudományosan leplezett megnyilvánulásai." (VI—VII. o. Saját kiemelésem. — *S. E.*)

Értelmezhetők-e másként ezek a szavak, mint saját vereségének teljes beismerése, annak tanúsága, hogy erőfeszítései hiábavalók voltak? Igaz, Hertz csak a *másodlagos* szellemi különbségek, például a temperamentum stb. feltételezéséről beszél, de éppen mint *faji jellegű* szellemi különbségekről. Ha bármilyen formában elfogadjuk a faji szellemi különbségek létezését, ezzel lényegében elfogadjuk a fajvédők álláspontját. Hiszen a kérdést nem az dönti el, hogy a szellemi megkülönböztető jegyek — ha vannak ilyenek — elsődlegesek vagy másodlagosak-e (a jegyeknek „elsődlegesekre" és „másodlagosakra" való felosztása egyáltalában viszonylagos!). A fajnak a szellemi életre gyakorolt hatásával kapcsolatban a fajvédőkkel folytatott vita lényege a következő: feloszthatók-e az emberiség faji csoportokra *bármiféle* szellemi faji jegyek alapján. Ha ezt a felosztást lehetségesnek tartjuk, ebből magától értetődően következik, hogy ezek a faji csoportok feloszthatók „felsőbb rendűekre" és „alsóbb rendűekre". Aki szerint léteznek meghatározott (akár elsődleges, akár másodlagos) szellemi vonásokból álló szilárd faji jellegek, az semmi ellenvetést nem tehet az ellen, hogy a fajvédők bizonyos rangsorolást érvényesítenek e jellegek között. Hogy milyen vonásokat tartanak értékesebbnek, s milyen vonásokat kevésbé értékesnek, az már ízlés dolga, s eldöntése attól függ, hogy egyik vagy másik fajvédő milyen szempontból, melyik osztály, nemzeti vagy más társadalmi csoport szempontjából ítéli meg ezeket a szellemi tulajdonságokat. Más szóval: ha elfogadjuk Hertz álláspontját, csak azt a kérdést hagyjuk nyitva, hogy *melyik* fajvédőnek van igaza: a „teuton nagyság" hirdetőinek *(Chamberlain, Ammon* és mások), vagy a „latin szellem" védelmezőinek *(Lapouge* és Co), vagy a „zsidó faj értékessége" bajnokainak *(Zollschan!)* vagy másoknak — de a kérdés lényegét tekintve a fajvédők igazát teljesen elismertük.

Hertz e beismerésének és következésképpen a fajelméletek előtti teljes kapitulációjának tényén mit sem változtatnak fenntartásai, hogy az általa feltételezett szellemi faji különbségek bizonyítékait egyelőre még nem tartja elégségeseknek, sem pedig bátortalanul kimondott kétely alapján megfogalmazott szerény és jámbor pacifista intései, hogy a politikai következtetések megengedhetetlenek. Egyébként érvelése mögül félreérthetetlenül előbukkan az *őszinteség hiánya*, amikor a fajelméletekből levont következtetéseket *„csaknem kivétel nélkül"* a kizsákmányolás leplezésére szolgáló eszköznek mondja. Vagyis annak ellenére, hogy a „feltehető" faji különbségek létezése „nem bizonyított", a fajvédők *egyik-másik* politikai következtetése mégis igazságos!

Az elmondottak világosan bizonyítják, hogy „a fajok és a faji különbségek létezésének" könnyelmű, alaptalan elismerése — annak kikötése nélkül, hogy a faj nem reális összesség —, szükségképpen magában foglalja a szellemi faji jelleg elismerését is és ezzel a fajelméletek igazának elismerését is.

Most már csak *Finot* álláspontját kell megvizsgálnunk, amely homlok-

egyenest ellentétes *Hertz* álláspontjával, s amely szerint „intellektuális és morális téren" „különösen mély szakadék" van az emberek között, miközben nincs semmiféle jelentősebb fizikai különbség.

Ennek az álláspontnak a tarthatatlansága rögtön nyilvánvalóvá válik, mihelyt feltesszük a kérdést: miből erednek a különbségek „intellektuális és morális téren"?

Maga *Finot* többször hangoztatja, hogy az ember szellemi (és következésképpen „intellektuális" és „morális") fejlődése két tényezőtől függ: a környezettől és az ember örökletes tulajdonságaitól, s emellett különösen hangsúlyozza a környezet hatását (lásd 105. o.). Ha ez így van, ostobaság azt mondani, hogy „intellektuális és morális téren" „különösen mély szakadék" van az emberek között. Ha a szellemi tulajdonságok a környezet változásával fejlődnek és változnak, akkor világos, hogy csak múlékony, ideiglenes, lényegtelen különbségekről lehet beszélni, amelyek hol mélyülnek, hol eltűnnek a külső hatásoknak engedve. És másrészt, ha elismerjük az örökletességnek bármiféle hatását a szellemi fejlődésre, akkor értelmetlenség azt állítani, hogy *mély* szellemi szakadék ugyan van, de nincs *semmilyen* nagy *fizikai* különbség. Hiszen senki sem vitathatja azt, hogy főleg és elsősorban éppen a testi tulajdonságok öröklődnek.

Az *emberek* között léteznek — még jelentős és örökletes, többé-kevésbé szilárd — testi különbségek is. Ugyanígy vannak szellemi különbségek is, amelyek többé-kevésbé jelentősek lehetnek. Ezek a különbségek is valamennyire szilárdak (de jóval kevésbé, mint a fizikai különbségek), mivel azok a szellemi tulajdonságok, amelyek alkotják őket, bizonyos mértékig ugyancsak öröklődhetnek (noha jóval kisebb mértékben, mint a fizikai tulajdonságok). De mindezek a szellemi tulajdonságok *egyének* tulajdonságai, mindezek a különbségek egyének közti különbségek. Egyének zárt („faji") csoportjai közti szellemi különbségekről nem lehet beszélni, hanem csak különböző *etnográfiai* vagy nemzeti csoportok bármely két egyede, illetve ugyanazon csoport egyedei közti szellemi különbségekről. Beszélhetünk arról, hogy *e* néger és *e* francia vagy angol között a szellemi tulajdonságok tekintetében jelentős különbségek vannak (és az sem „szakadék", amennyiben szellemileg egészséges négerről van szó), de nem beszélhetünk „a négerek" és „a fehérek" mint olyanok közti „szakadékról", de még bármiféle szellemi különbségről sem. „A néger szellemi tulajdonságai" vagy „a fehér ember szellemi tulajdonságai" — ez ostoba absztrakció. Vannak négerek, akik fölötte állnak sok franciának és angolnak, és két néger közt a szellemi különbségek nem kisebbek, mint Anatole France és Henri Landrou között. (Különös, hogy ezt mi vagyunk kénytelenek magyarázni annak a *Finot*-nak, aki oly ragyogóan kimutatta a „néplélektan" ostobaságát!)

II

Az egyik legjellemzőbb kérdés, amely éles határvonalat húz a fajvédők álláspontja és a tudományos álláspont között, a „faji érzés" vagy a „faji ösztön" kérdése. Fentebb több érvvel kellőképpen kimutattuk, mennyire tarthatatlan az ilyen „faji ösztön" létezéséről szóló mindenfajta okoskodás.

(Lásd A „faji érzés" és a „faji ösztön" c. fejezetet.) Az általunk idézett érvek nem tartanak igényt eredetiségre. Ilyen vagy olyan formában megtalálhatjuk őket bármelyik komoly kritikusnál, többek közt *Hertz*nél is. Hertz több helyütt mondja, hogy a velünk született faji érzés létezésének feltételezése ostobaság, példaként említi az angolok és a németek közti, a különböző indián törzsek közti ellenségeskedést.

De a burzsoá tudósok különös lények. Csodálatosan nagy szívük van. Így például *Hertz*nek ugyanabban a könyvében, amely számos bizonyítékot szolgáltat a „faji ösztön" elméletének megcáfolásához, legnagyobb meglepetésünkre nem kevesebb olyan helyet is találhatunk, amely a fajvédők álláspontja *mellett* szóló érvek tekintélyes gyűjteményét alkothatja.

Már a könyv első mondata így szól:

„Az új kor egyik legvisszataszítóbb jelensége a népeket elválasztó *ösztönök* erősödése."

Továbbá, mindjárt a harmadik oldalon, a fajok keveredésének káros voltát, a faji érzést stb. hirdető tanok alaptalanságáról szólva azt mondja: „Mindebből csak annyi igaz, hogy a *faji gyűlölet régóta fennáll.*" (Mindenütt saját kiemelésem. — *S. E.)*

Már ez a két kijelentés is kellőképpen feljogosít bennünket arra, hogy a szerzőnek feltegyük a kérdést: miben különbözik akkor álláspontja a fajvédők álláspontjától?

Nagyon sok és lényeges vonatkozásban — feleli szerzőnk. A faji érzés létezik, de ez *nem vele született*, hanem szerzett tulajdonság. „A faji gyűlölet régóta létezik, de nem a természetes ösztönben gyökerezik, hanem azonos az idegenekkel szemben általában érzett bizalmatlansággal és undorral (függetlenül attól, hogy az idegen milyen fajú), amely valóban kifejlődik bizonyos primitív életfeltételek között" (3. o.). „Világos, hogy a faji taszítás velünk született (nem nevelés révén megszerzett) érzésének feltételezése elfogadhatatlan" (94. o.). „*Gumplowicz* felnagyítja a faji gyűlölködést, az ember kizsákmányoló ösztöneit vele született és immanens ösztönöknek tartja, holott az embert *a legtöbb esetben* a külső feltételek teszik úrrá és harcossá" (100. o. Saját kiemelésem. — *S. E.)*.

Tehát: a faji érzés *régóta létezik*, de nem az ember természetében gyökerezik, hanem „bizonyos primitív életfeltételek között" szerzett érzés, manapság pedig igencsak erősödik.

Ez aztán valóban különös „cáfolata" a faji álláspontnak!

Először, ha a velünk született kizsákmányoló ösztönök ellen csak az szól, hogy az embert *a legtöbb esetben* a külső feltételek teszik úrrá és harcossá, akkor világos, hogy *az esetek kisebb számában* lehetséges a velünk született ösztönök hatása.

Másodszor, ha a faji érzés valóban „régóta létezik", ha „bizonyos primitív feltételek között" alakult ki (tehát talán még a primitív emberben), és ha egyszersmind ugyanezt az érzést megtaláljuk fokozott, kifejlett formában az „új kor" népeinél; ha — mint ugyanaz a *Hertz* kifejti (3. o.) — annak ellenére, hogy a jelenkori társadalmi feltételek egyesülésre késztetik az embereket, „a faji gyűlölet mégis a nemzeti és társadalmi egységek szétrombolásával fenyeget", ha mindez így van, akkor csak a vak nem látja azoknak a faji érzéseknek örökletes jellegét, amelyek a primitív állapot

óta mind a mai napig uralkodnak az emberek között, s fölébe kerekednek a környezet hatásának.

De *Hertz* nem áll meg még félúton sem. Az idézett helyeken legalább szóban így vagy úgy még tagadja a faji érzés természetes jellegét, ám a következő idézet már teljesen egyértelmű:

„Úgy látszik, az embernek, sőt, az állatnak is magában a természetében rejlik bizonyos undor mindennel szemben, amit idegennek érez. Azokat az állatokat, amelyek visszatérnek a nyájba vagy a közös karámba, fajtestvéreik gyakran fölöttébb ellenségesen fogadják, sőt, néha meg is ölik" (98. o.).

Hertz a továbbiakban is, vitázva *Gumplowiczcsal*, — aki szerint az ember és az állat közt az a legfőbb különbség, hogy az ember képes és igyekszik uralkodni mások fölött és kizsákmányolni másokat, — ahelyett, hogy megcáfolná az emberrel vele született „kizsákmányoló ösztönnek" ezt a felfogását, így érvel: nem igaz, hogy ez az ösztönös uralomvágy csak az emberre jellemző, az állatoknál is előfordul mind az uralom, mind a kizsákmányolás, mint például a hangyáknál (99. o.).

Kiderül, hogy a vele született faji ösztön ellen elmennydörgött összes harsány frázis éppen csak frázis volt, a valóságban viszont kritikusunk ugyanúgy feltételezi ilyen ösztön létezését, mint az általa bírált fajvédők. Vagy talán még marad valami különbség közöttük?

Különbség mégis van. Mégpedig két vonatkozásban.

1. A fajvédők a faji ösztönt egyszer s mindenkorra adottnak tekintik, olyannak, amely nem képes a fejlődésre, s még kevésbé a kipusztulásra. *Hertz* viszont úgy véli, hogy az ember képes leküzdeni ezt az ösztönt. „Mindenfajta kulturális haladás éppen a természetes ösztönök leküzdésén alapul." A taszító érzés benne rejlik mind az állat, mind az ember természetében. „De ez a taszító érzés gyorsan elhal; gyakran megfigyelhetők a barátság és a rokonszenv megnyilvánulásai még olyan állatoknál is, amelyek között valóban ösztönös gyűlölet áll fenn" (98. o.).

Hertz, mint látjuk, itt az evolúciós fajelmélet állásapontján van: faji ösztön létezik, de leküzdhető.

2. A fajvédők teljesen világosan, habozás és kétely nélkül beszélnek a vele született faji ösztön létezéséről. Ezt axiómának tekintik, amely nem szorul bizonyításra. Hertz nem vállalkozik sem arra, hogy világosan és határozottan megcáfolja ezt a tételt, sem arra, hogy elfogadja. Habozik és ingadozik, kitérve a határozott válasz elől.

III

A „faji érzés" kérdésénél nem kevésbé sarkalatos és elhatároló jelentőségű az a vele szoros kapcsolatban levő kérdés, hogy mi a faji tényező szerepe a történelemben. Azt hihetné az ember, hogy a fajvédő vagy az antifajvédő éppen annak révén ismerhető fel, hogyan vélekedik erről a kérdésről. És mégis, miközben antifajvédő kritikusaink számtalan éles kirohanást intéznek a fajvédők ellen azon alapvető dogmájuk miatt, amely kizárólagos szerepet tulajdonít a faji tényezőnek a történelemben, valamennyiüknél a legmeghökkentőbb ingadozást tapasztaljuk ebben a sarkalatos kérdésben.

Csak a legjellemzőbb példákat veszem sorra.

*Gumplowicz*nak azt az elméletét megcáfolandó, amely szerint a faji gyűlöletnek és a fajok harcának kizárólagos szerepe van az emberiség történetében, *Hertz* buzgón bizonyítja, hogy a primitív népek közti háborúk okai nem a faji érzések, hanem reális gazdasági inditékok, mint például a víz, a legelők, az állatállomány stb. miatt kitört viták* (100. o.). Másutt azt mondja, hogy „a háborúk fő objektumai a nyájak és a nők voltak" (110. o.). De az, ami a társadalmi fejlődés törvénye a vad, primitív népek esetében, mint kiderül, nem vonatkozik a „civilizált népekre". Szerzőnk annak érdekében, hogy világosan kimutassa a „faji hit" borzalmas, káros következményeit, kész lemondani „történetfelfogásáról" és a nemrég lezajlott világháborút a faji előítéletek következményének tekinteni. Emellett a faji előítéleteket tekinti a világháború fő okának, és kereken kijelenti, hogy a gazdasági okok a jelenkori háborúkban semmilyen szerepet nem játszanak. Érdemes meghallgatni, hogy „a természeti és társadalmi környezet" történelmi szerepének e szenvedélyes bajnoka — aki a marxizmussal kacérkodik! — saját maga számára is észrevétlenül hogyan védelmezi a káros „faji hittel" szemben a fajelméletek legalapvetőbb tételét, amely a „faji ösztönök" döntő történelmi szerepét hirdeti, s amelyet más helyeken ő maga szenvedélyesen vitat:

„A faji hit (Rassenglaube) kétségtelenül a borzalmas világvérfürdő legfőbb bűnösei közé tartozik. Helytelen, amikor a háború mélyebb okait gazdasági téren keresik. Ha a döntés a világ bankárjaitól, kereskedőitől és ipari vállalkozóitól függene, vagy még inkább, ezek munkásaitól és alkalmazottaitól, akkor bizonyára nem került volna sor háborúra. A jelenkori háborúk valóságos okai merőben irracionális jellegűek, abban a túlzott nemzeti öntudatban gyökereznek, amely szégyennek tekinti az ellenséges nemzetnek adott legcsekélyebb engedményt is. Nagyon nagy szerepet játszik ebben a vonatkozásban a saját faj istenítése. Ebben az értelemben van egy adag igazság abban a jóslatban, amelyet mintegy huszonöt évvel ezelőtt írt le Lapouge, a faji hit francia híveinek vezére: ‚Meggyőződésem, hogy a következő évszázadban emberek milliói fogják gyilkolni egymást a koponyaméretek egy-két foknyi eltérései miatt" (19. o.). Teljesen nyilvánvaló, hogy ennél kényelmesebb és ártalmatlanabb „kritikust" sem *Lapouge*, sem *Gumplowicz*, sem akármelyik megrögzött fajvédő nem is kívánhatna magának.

Ugyancsak *Hertz*től más példákat is idézhetünk: azt többek között, amelyre másutt már utaltunk, ahogy az Osztrák—Magyar Monarchia bukását a faji gyűlölettel magyarázza (lásd ebben a könyvben 104. o.), vagy amikor azt mondja, hogy Amerikában és Ausztráliában a sárgák bevándorlásának megtiltását jelentős mértékben a faji gyűlölet diktálta (lásd ebben a könyvben 230. és köv. oldalak), vagy amikor több ízben hangot ad a „sárga" és a „fekete" veszedelemtől való félelmének (lásd ebben a könyvben 206, 247—248. o.) stb.

Vagy nézzünk valaki mást a „jobbak" közül, *Luschan*t. Luschan természettudós, s általában kevéssé érdeklődik a történelem iránt. Ha vitázik is

* Fentebb már hangsúlyoztuk (lásd ebben a kötetben 82. o.), hogy Hertz itt is csupán a „legtöbb esetről" beszél, rést hagyva ezzel ellenfelei számára.

a fajvédőkkel, csupán azt vitatja, hogy akár a „felsőbb rendű", akár az „alsóbb rendű" fajoknak szilárd faji megkülönböztető vonásai lennének, de nem foglalkozik a faji tényező történelmi szerepéről szóló elméletek megcáfolásával. Ezt nem tekinti feladatának.* Nem veszi észre, hogy hallgatásával fegyvert ad a fajelméletek védelmezőinek kezébe. Bár általában kerüli ezeknek a kérdéseknek a feszegetését, helyenként mégis megfeledkezik a történelmi múlttal és jövővel szemben elfoglalt passzív álláspontjáról, s olyan kijelentéseket tesz, amelyek meglehetősen „jól táplált" faji előítéletekre vallanak. Elegendő lesz idéznünk csupán egyetlen részt a londoni kongresszuson tartott, korábban már idézett előadásából, amely az egyik legjelentősebb dokumentum a tudománynak a fajelméletek ellen vívott harcában. Ebben az általában és egészében szép és igen értékes műben egyebek közt — sajna — a következő olvasható:

„A tisztelet, amelyben a fehér fajoknak kell részesíteniük a többi fajt, akárcsak egymást, sohasem lehet eléggé nagy. De a természet törvénye sohasem fogja megengedni, hogy a fajok határai leomoljanak, sőt, a nemzetek határai sem szűnnek meg sohasem. A nemzetek jönnek és mennek, de a fajok és a nemzetek ellentéte megmarad. És ez jól is van így, mert az emberiség juhnyájjá változna, ha lemondanánk nemzeti igényeinkről, s ha nem tekintenénk büszkeséggel és elragadtatással nemcsak tudományunkra és iparunkra, hanem derék katonáinkra és nagyszerű páncélos cirkálóinkra is."

Örvendezzetek, fajvédő testvérek, ezt egyik legveszélyesebb ellenfeletek, *Luschan* professzor mondja nektek!

Ám Luschan dicséretére legyen mondva, hogy népszerű, összefoglaló művében (amely a háború után jelent meg) ez a megállapítás és hasonló értelmű kijelentés már nem szerepel.

Másutt még rá fogunk mutatni, hogy *Luschan* túlbecsüli a faji keveredés és a faji kiválasztás szerepét, s hogy ennek következtében milyen súlyos tévedéseket követ el (lásd ebben a kötetben 109. és köv. oldalak).

IV

Ha így vagy úgy vannak egymástól élesen elhatárolt fajok, amelyek reális összességeket alkotnak és amelyeknek szilárdan meghatározott „faji jellegük" van,

ha bármilyen formában elismerjük a „faji érzés" létezését,

és végül, ha a „faji" tényezőnek csak némi szerepet is tulajdonítunk a civilizált világ történetében,

akkor ebből már közvetlenül következik, hogy ilyen vagy olyan formában és mértékben el kell ismernünk a faji rangsorolást, vagyis az embereknek „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajokra való felosztását is. Ez a felosztás pedig teljesen logikusan elvezet bennünket arra az álláspontra, hogy többé vagy kevésbé helytelenítjük a „felsőbb rendű" fajoknak az „alsóbb rendűekkel" való keveredését.

Valóban meggyőződhetünk róla, hogy kritikusaink a fentebb tárgyalt

* Népek, fajok, nyelvek, 35. o.

sarkalatos kérdésekben tanúsított kétkedésük és ingadozásuk következtében bűvös körbe kerülnek, s rákényszerülnek arra, hogy ilyen vagy olyan engedményeket tegyenek a fajvédőknek *minden* kérdésben. A „faji hit" afféle örvénynek bizonyul: elég csak fél lábbal belekerülni, rögtön lerántja az egész embert. A faji előítéletek terén az, aki á-t mondott, a dolgok logikája folytán eljut nemcsak a b-ig, hanem egészen a z-ig is.

Az „elfogulatlan" tudománynak ugyanaz az igen tisztelt képviselője, Felix Luschan, aki egész élete munkája alapján eljutott annak a tézisnek ünnepélyes deklarálásához, hogy „kevésbé értékes fajok nem léteznek", nem átall meglehetősen furcsa „különvéleményt" nyilvánítani a négerekkel kapcsolatban. Emellett e kérdéssel kapcsolatos nézeteiben érdekes evolúciót figyelhetünk meg.

Luschan az I. Faji Kongresszuson tartott előadásában a fehérek és a színesek keveredését illetően a következőket mondta: „Mi valamennyien többékevésbé hajlamosak vagyunk elvetni vagy elítélni az európaiaknak a legtöbb színes fajjal való keveredését. Az isten teremtette a fehér embert és az isten teremtette a fekete embert, de a mulattot az ördög teremtette — hangzik az ismert közmondás. A valóságban az égvilágon semmit sem tudunk a vegyes származású személyek morális és intellektuális képességeiről. Képtelenség volna várnunk egy gyenge adottságú európai és egy ugyanolyan gyenge adottságú néger nő párosodásától olyan gyermekeket, akik a civilizáció magaslatán állnak. Tudomásunk van sok teljesen kiváló kevert fajúról, de nincs jó statisztikánk arra vonatkozóan, milyenek a kevert fajúak tulajdonságai szüleik tulajdonságaihoz képest."

Itt, mint látjuk, *Luschan* még ingadozik, és azzal üti el a dolgot, hogy nem áll rendelkezésére elegendő adat. Viszont 1921-ben kiadott könyvében már teljesen félreérthetetlenül állást foglal a négerekkel való keveredés *ellen* (nem tudni, milyen „jó" statisztika alapján). Vitába száll azokkal az antropológusokkal, akik az amerikai néger kérdés megoldását abban látják, hogy egyrészt a fehérek, másrészt a négerek és a mulattok közti vegyes házasságok széles körű elterjedésével a négerek és a mulattok végül is eltűnnek, és az Egyesült Államok minden állampolgárának ereiben körülbelül egy tizedrésznyi néger vér fog folyni. *Luschan* szenvedélyesen tiltakozik a kérdés ilyen megoldása ellen, mondván, hogy ez „nemcsak lehetetlen, de *nem is kívánatos*". Ehelyett azt javasolja, hogy a déli államok egy részét alakítsák át tisztán néger köztársasággá, s ily módon „teljesen szabadítsák meg a többi államot *a nem kívánatos elemektől*".* (Saját kiemelésem. — *S. E.*)

A fehér és a színes fajok keveredésének kérdésében nem kevésbé furcsa álláspontot foglal el *Hertz* is. Miután rengeteg tudományos bizonyítékot említ, amelyek szerint az alsóbb rendű fajokról szóló minden rendű és rangú elmélet teljesen tarthatatlan, könyve végén ilyen következtetésre jut: „az ésszerű faji politika elve nem az egyenlőség erőszakos (?) előmozdítása", hanem csupán „azoknak az egyenlőtlenségeknek a megszüntetése, amelyek gátolják a társadalmi együttélést". Vajon egyenlőtlenek — teszi fel a kérdést — nem tudnak békésen együtt élni? Emellett szemrebbenés nélkül megjegyzi, hogy „korántsem híve a megkülönböztetés nélküli keveredésnek".

* Népek, fajok, nyelvek, 29. o.

Kiderül, hogy a fajok egyenjogúságának éppen azért híve, mert ettől várja a keveredések számának csökkenését. „A keveredést éppen a faj megalázott helyzete segíti elő, amely a színeseket kiszolgáltatja az urak önkényének, ezzel szemben az egyenjogúság növeli a színes nők önbecsülését és ily módon ritkábbá teszi a keveredés eseteit" (390. o.). Ugyancsak ő más helyütt (pontosan könyve utolsó oldalán, végkövetkeztetésként) egyetértőn hivatkozik *Kant*ra, aki *Maupertuis*-val vitázva ennek javaslatával kapcsolatban, hogy az emberiséget a faji kiválasztás útján kell tökéletesíteni, síkraszállt a fajok keveredése mellett, mert a tökéletesedés útját „a jó és a *rossz*" keveredésében látta (412. o.).

A „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajokkal kapcsolatos faji előítéletek Hertz-féle kritikájának nem egyetlen Ahillész-sarka a színes fajokkal való keveredés kérdése. Igaz, Hertz többszáz oldalon át cáfolja *Chamberlaint*, *Ammont*, *Lapouge*-t és az árja faj, a germán, a latin stb. „felsőbb rendű", istentől kiválasztott népek fölényének más teoretikusait. De mindez megint csak nem zavarja abban, hogy nyugodtan és hidegvérrel elismerje *a germán faj felsőbbrendűségét*.

Azt hihetnénk, hogy itt egyszerűen véletlen rossz vagy homályos fogalmazással van dolgunk, ha ugyanez a „germán" melódia nem ismétlődne meg nála többször is és emellett a legvilágosabb interpretálásban. Egyhelyütt beszél a németek „faji nemességéről" (Rassentüchtigkeit), amelynek révén Európa meg tudta őrizni indogermán jellegét és világuralmát az ázsiai népek számos támadása ellenére (158. o.). Másutt azt mondja, hogy „a germán népek óriási haladása kétségtelenül olyan faji erő tanújele, amelyet soha sehol nem múltak felül" (335. o.). Majd ismét másutt: „Eszünkbe sem jut tagadni, hogy a germán népek a legszebb tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek vitathatatlanul a nagy kultúrfajok élére helyezik őket" (370. o.).

Nem kevésbé érdekes megemlíteni, milyen eredetien értelmezi a faji előítéletek elleni harcot a francia *Finot*. A „faji előítéletekről" szóló terjedelmes munkáján kívül Finot kiadott egy kisebb könyvet, amely kritikai kutatásainak rövid, népszerű magyarázata, s amelyben egy okos fejezet szól a latin–francia faji előítéletek ellen. E kis könyv végén pedig, következtetésként, az alábbi klasszikus kijelentést teszi: „Franciaországnak minden más országnál inkább érdeke, hogy a tudományos igazság győzzön a faji hazugság fölött, mivel az igazság azoknak a morális fölényét biztosítja, akiknek a civilizációja a legcsiszoltabb és legemberibb, nem pedig azokét, akiknek nagyobb a lakosságuk vagy akiknek több ágyújuk és puskájuk van."* Vagyis: a faji előítéleteket azért kell leküzdeni, hogy a durva teutonok és angolszászok helyett a csiszolt és humánus franciák válhassanak a világ uraivá!**

* L'Agonie et la mort des races, 5. éd., 140–141. o.

** *Finot* főművében is találhatunk rengeteg olyan tételt, amely nincs összhangban tulajdonképpeni álláspontjával; ilyen például az, hogy „különösen mély szakadék tátong az emberi lények közt intellektuális és morális téren", hogy „az emberi gondolkodás sok fokozatot mutat", hogy „a kannibálokat a mai franciáktól egész világ választja el a szokások, az érzelmek és a gondolkodás tekintetében" stb. (282. és köv. oldalak).

Az a körülmény, hogy ennek a legkövetkezetesebb és leghatározottabb antifajvédőnek az ajkával végül mégiscsak megszólalt a francia nacionalisták faji ultre-patriotizmusa, ismét csak azt bizonyítja, hogy százszázalékosan megszabadulni a faji előítéletektől és emellett megmaradni a burzsoázia ideológusának — megoldhatatlan feladat.

V

Amint látjuk, a fajelméletnek nincs egyetlen olyan alapkérdése sem, amelyel kapcsolatban a legjobb, legprogresszívebb és legobjektívebb burzsoá kritikusok ne tanúsítanának jelentős ingadozást vagy legalábbis nem hagynának sok mindent homályban. Kritikájuk végeredménye nem a kérdés megoldása, nem a fajba vetett hit megszüntetése, hanem a legteljesebb káosz, bűvös kör. Egyfelől: a fajelméletek energikus, elvi cáfolata, másfelől: a fajvédőknek tett engedmények sora, sok kimondott kétely, hivatkozás a tudomány tehetetlenségére, arra, hogy ezt vagy azt a kérdést nem lehet véglegesen megoldani a tudomány mai állása mellett stb. A burzsoá kritikusok éppen óriási erőfeszítéseik következtében nem érzik magukat feljogosítva arra, hogy maradéktalanul elvessék a fajelméletek egész zagyvaságát. Az egyetlen pozitív eredmény, amelyhez eljutnak, az egyetlen szilárd és végleges következtetés, amelyet teljes bizonyossággal levonhatnak és levonnak, az, hogy a fajelméletek nem nyújtanak „elegendő alapot" azon politikai következtetések számára, amelyeket levonnak belőlük a politikai és a társadalmi élet egyes mai képviselői. Folytatni kell a faji probléma tanulmányozását, igyekezni kell megoldani az egyelőre még megoldatlan kérdéseket további tudományos kutatások alapján — talán valamikor sikerülni fog ez, talán nem —, de mindenesetre a politikában nem szabad a fajelméletekkel operálni.

Bizonytalan, homályos, megalkuvó álláspont az elméletben és félénk, szánalmas faji liberalizmus a politikában — ez lényegében a burzsoá kritikusok álláspontja a faji kérdésben.

Ezt a felemás, ingadozó, kompromisszumos álláspontot nem lehet világosabban megfogalmazni, mint azt Julius *Goldstein* tette nemrég megjelent könyvében.* Goldstein becsületesen harcol a faji előítéletek ellen — ugyancsak a szánalmas faji liberalizmus szellemében, mint a fajelméletek burzsoá kritikájának általunk tárgyalt nagy képviselői, mondhatnám: „klasszikusai".

„Egyetérthetünk azzal — mondja Goldstein —, hogy vannak faji sajátosságok, de azt is meg kell mondanunk, hogy tudományos kutató munkánk mai állása mellett ezek a sajátosságok megismerhetetlenek, vagy ha megismerhetők, semmi esetre sem fogalmazhatók meg olyan világossággal és egzaktsággal, ahogy erre szükség volna politikai célokból. Eddig az emberi tevékenység egyetlen területén sem sikerült megfogalmazni általánosan elismert faji-lélektani következtetéseket, noha mindenki elismeri, hogy a faji tényező létezik" (80. o.).

* Julius *Goldstein:* Rasse und Politik, 4. Aufl. 1925 (Leipzig, Oldenburg).

Aligha képzelhető el ennél szánalmasabb, ingatagabb, képmutatóbb álláspont!

A továbbiakban, amikor megismerkedünk a „marxizmus klasszikusának", *Kautsky*nak az álláspontjával, az olvasó látni fogja, hogy ez még nem is olyan rossz: van ennél sokkal rosszabb is.

3. A FAJELMÉLETEK SZOCIOLÓGIAI ELEMZÉSE A BURZSOÁ KRITIKUSOKNÁL

I

Valamely elmélet bírálatakor a burzsoá tudósok számára az alapvető és egyetlen kérdés az, hogy az adott tan megfelel-e az „objektív tudományos igazságnak". Mi, marxisták is az objektív tudományos igazságot keressük. De amíg a burzsoá tudós a maga „objektív tudománya" helyzetét abszolútnak, egyszer s mindenkorra adott, minden helyen és minden időben egyformán érvényes igazságnak tekinti, a marxista számára az igazság csak abban az értelemben abszolút, hogy konkrét. Csak egy objektív realitás van: a konkrét — természeti és társadalmi — valóság. Valamely tan helyességének, igaz voltának kérdése azt jelenti, hogy az adott tan megfelel-e a konkrét valóságnak.

A marxista ezért nem közelíthet úgy a különféle tanokhoz, mint a burzsoá tudósok, előre felfegyverkezve egy biztos, határozott mércével, ugyanazzal az objektív tudományos mércével, amely alkalmas minden idők és népek minden tana „helyességének" mérésére. Az, aki állandó, merev mércével mér, az rögtön — in medias res — hozzáláthat a méréshez. De annak, akinek folyton változó mércével kell dolgoznia, mielőtt a tárgy méréséhez hozzálátna, meg kell állapítania: melyik mércét kell az adott tárgyra alkalmaznia.

A marxista mércéje: a konkrét valóság. Valamely tan kritikájának kérdése a marxista számára azt jelenti: megfelel vagy nem felel meg ez a tan a konkrét valóságnak? De a marxista ezt a „megfelelést" nem úgy értelmezi, mint a burzsoá tudós, amikor az azt mondja, hogy valamely tan megfelel vagy nem felel meg az objektív igazságnak. A marxista azt mondja, hogy az emberek tudatát társadalmi létük határozza meg, hogy a meghatározott társadalmi tudatformák megfelelnek minden adott társadalom reális alapjának: gazdasági struktúrájának, amelyet a termelési viszonyok összessége alkot, és ezek a termelési viszonyok megfelelnek az anyagi termelőerők meghatározott fejlődési fokának.* Ha azonban ez így van, akkor elesik az a kérdés, hogy valamely tan (egy meghatározott társadalmi tudatforma konkrét kifejezése) megfelel-e a konkrét valóságnak (a „reális alapnak"). Helyesebben: ez a kérdés ebben a megfogalmazásban fölösleges, eleve eldöntött — *minden* társadalmi tudatforma felépítmény a társadalom reális alapján, minden tan megfelel a konkrét valóságnak, amelyet a maga módján visszatükröz. A tanok azok az ideológiai formák, amelyekben az emberek számára tudatossá válnak az anyagi lét ellentmondásai, a társadalmi ter-

* K. *Marx:* Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához".

melőerők és a termelési viszonyok közti konfliktus.* A kérdést tehát nem így kell megfogalmazni: megfelel-e az adott tan a konkrét valóságnak, hanem így: helyesen vagy helytelenül tükrözi-e vissza az adott tan a konkrét valóságot?

Az emberek tudatát társadalmi létük határozza meg. Amennyiben a termelési viszonyok és a termelőerők közti konfliktus tudatosulásáról van szó, nyilvánvaló, hogy ezt a konfliktust minden ember másképp, saját „társadalmi létének", vagyis a termelésben betöltött helyzetének és szerepének megfelelően tudatosítja magában. Így némelyek képzetében úgy tükröződik a konkrét valóság, ahogy van, mások képzetében pedig torzítva tükröződik vissza. Azok a társadalmi osztályok, amelyek a termelésben elfoglalt helyzetük és szerepük folytán érdekeltek az egész igazság feltárásában, a meglevő ellentmondások megállapításában és feltárásában, helytálló és igaz (a maguk korában igaz) tanokat dolgoznak ki és fogadnak el, azok az osztályok pedig, amelyek az ellentmondások elpalástolásában és a termelési viszonyok túlhaladott formáinak fenntartásában érdekeltek, olyan tanokat dolgoznak ki és hirdetnek, amelyek meghamisítják a valóság képét.

Ez persze korántsem mindig tudatosan és szándékosan történik. Ebben a vonatkozásban az esetek többségében egyáltalán semmilyen szerepet nem játszanak a szubjektív indítékok — sem a tudósok szubjektív indítékai, akik kidolgozzák tudományos elméleteiket, sem azoké, akik elfogadják, hirdetik és a gyakorlatban alkalmazzák ezeket az elméleteket.

Éppen ezért, ha teljesen meg akarunk érteni valamely tant, ha tudni akarjuk, hogy az adott tan helyesen tükrözi-e vissza a valóságot, e tannak nemcsak immanens kritikáját kell megfogalmaznunk, nemcsak *egyes* tételeit kell érdemben elbírálnunk, hanem mindenekelőtt el kell végeznünk az egész tan szociológiai elemzését, vagyis fel kell tárnunk konkrét *osztály*gyökereit, igazi társadalmi értelmét.

Az egyik fő ok, amely miatt a fajelméletek burzsoá kritikáját nem tekinthetjük kielégítőnek és amely miatt nem mondhatjuk, hogy ez a burzsoá kritika véglegesen megdöntötte a fajelméleteket, az, hogy *egyik burzsoá kritikus sem végzi el egyik létező fajelmélet kielégítő, konkrét, helyes és teljes szociológiai elemzését sem.*

II

Vizsgáljuk meg most már ebből a szempontból az általunk tárgyalt burzsoá kritikusok műveit.

Természetesen beszélnünk sem kell olyan elkeseredett idealistákról, mint *Finot*, aki valósággal meglepő naivitással a fajelméletek keletkezését és elterjedését a „gondolkodás hiányával" — amely, úgymond, természettől fogva jellemzi az embereket —, a „szenvedélyekkel", a „gyűlölettel" és a „pártszellemmel", illetve azzal magyarázza, hogy „az emberek mindig fogékonyabbak a rosszra, mint a jóra, mindig nagyobb figyelemmel hallgatnak azokra a hangokra, amelyek gyűlöletet hirdetnek, mint azokra, amelyek

* Uo.

szeretetre intenek", hogy csak néhányat emeljünk ki a Finot által említett hasonlóan mély „tudományos" okok közül (25, 304. és köv. oldalak). „Ezek az új elméletek — írja könyve Bevezetőjében —, amelyek a szenvedélyekből keletkeznek, csak kidolgozóik bátorságának köszönhetik fennmaradásukat, valamint annak, hogy azok, akik elfogadják őket, nem gondolkoznak" (2. o.). *Finot* ezen kívül nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy véleménye szerint minden ember és minden nép magát jobbnak és értékesebbnek tartja minden más embernél, illetve népnél. A fajok különböző értékéről szóló elméletek csupán a fehér emberek kitalálásai, akik magukat a más színű emberek fölött állónak tekintik és ezért saját speciális vonásaikat felsőbb rendű faji tulajdonságokn aktüntetik fel.* (318, 490. o. stb.). Ezen kívül természetesen „a szobatudósok bizonyos meggondolatlansága", kritikátlansága, „áltudományos képzelete, pontatlan megfigyelése és hibás véleménye" is oka ennek (356, 489. o.).

Nem sokkal jobb a helyzet a szociológiai elemzéssel *Hertz*nél sem. A hamis fajelméletek létrejöttét ő is főleg és elsősorban szerzőik egyéni szubjektív tulajdonságaival, személyes fogyatékosságaival magyarázza. Hol azt mondja, hogy a fajelméletek abból keletkeztek, hogy a fajvédőkből hiányzik „a társadalmi érzék" (234. o.), hogy a fajvédők „ösztönösen undorodnak a szabadságtól, valamint a népek közti és a népeken belüli egyenlőségtől" (403, 409. o.), hol pedig azt mondja, hogy a fő ok a fajvédők „gondolati restségében" (386. o.), a fajvédők tudatlanságában a társadalom- és történettudományok terén (VI, 401. o.), azoknak a szaktudósoknak az egyoldalúságában rejlik, akiknek az ismeretei egy meghatározott tudományágra korlátozódnak, és ezért nem képesek kellőképpen ellenőrizni a fajvédők állításait azon kérdésekben, amelyek nem tartoznak saját tudományáguk körébe (4, 399. o.). Más helyütt *Hertz* azt mondja, hogy a fajvédők helytelenül, vulgárisan értelmezik a természettudományos elméleteket (386. o.), hogy megfigyeléseik nem megbízhatók és felületesek, és ezért az e megfigyelések alapján levont következtetéseik is helytelenek (303. o.), hogy műveik közül sok „valósággal patologikus, vagy pedig elképesztő naivitás, tudatlanság és fantasztikum terméke" (400. o.).

Ugyanilyen idealista, merőben szubjektivista szellemben magyarázza *Hertz* azt is, hogy a fajelméletek elterjedtek a lakosság széles köreiben, valamint azoknak a konkrét társadalmi jelenségeknek az okait is, amelyek a faji

* A faji előítéleteknek ez a leegyszerűsített magyarázata nem új. Már *Helvetius* azt mondta, hogy minden nép el van ragadtatva saját fogyatékosságaitól, és megveti azokat, akik ezekkel a fogyatékosságokkal nem rendelkeznek, és nemzeti büszkesége folytán saját jellemének valamennyi vonását, amelyek egy meghatározott kormányforma talaján alakultak ki, örökletes faji erényeknek tartja (Az elméről, II, 21, 22, oroszul). Ma már a faji kérdésnek többé-kevésbé komoly kutatói — holott, mint alább látni fogjuk, ők is gyakran elkövetik a leegyszerűsített magyarázat vétkét — ezt az „öndicséret-érvet" mégsem fogadják el komoly magyarázatnak. Ilyesmivel gyakrabban csak természettudósoknál, földrajztudósoknál és más szakembereknél találkozunk, akik csupán mellékesen nyilatkoznak a faji problémákról. Így például *Reclus* ismert geográfus a jelenkori civilizált népek faji előítéleteit azoknak a vad törzseknek az előítéleteihez hasonlítja, amelyek magukat az emberi nem legtökéletesebb képviselőinek tartják és megvetnek minden idegent. Ezért még inkább figyelemre méltó, hogy ugyanezt az érvet ismét teljes komolysággal hangoztatja a „marxista" *Kautsky* is (lásd alább ebben a kötetben 165—166. o.).

előítéletek, a faji gyűlölet és gőg talaján előfordulnak. *Hertz* véleménye szerint itt ismét főleg „a félművelt emberek hiszékenysége" (4. o.), a tömeg tudatlansága (310, 403. o.), a nacionalisták ostobasága a ludas, akik tévesen azt hiszik, hogy nemzeti érzelmek csak faji rokonság alapján lehetségesek (310, 404. o.), s *Hertz* még tovább is sorolja a hasonló okokat: „az alantas elmék előítéleteit" (403. o.), azoknak az embereknek szellemi, morális és politikai „csökkent értékűségét", akik ezeket az elméleteket elfogadják, éretlenségüket, az élettapasztalat hiányát, személyiségük szellemi szegénységét (410. o.) stb.*

Egyhelyütt a „faji hitet" (Rassenglaube), akárcsak általában mindenfajta sovinizmust, „a mesterségesen létrehozott hisztériának" tulajdonítja, egyebek közt azt mondván, hogy a sovinizmus nem más, mint ugyanaz a faji hit tömegméretekben (403. o.).

III

Hertz ezek mellett a naív idealista magyarázatok mellett több helyütt azzal is megpróbálkozik, hogy valamiféle komoly szociológiai elemzést végezzen. Több ízben célzást tesz e tanok szociális gyökereire, sőt, kijelenti, hogy ezek a tanok az elnyomók és a kizsákmányolók ideológiáját fejezik ki. De ezt mindig homályos, általános megjegyzések formájában teszi, folytonosan kitérve annak a kérdésnek világos és határozott megfogalmazása elől, hogy pontosan *melyik* osztály érdekeit szolgálják ezek az elméletek. Így például több helyütt hangoztatja, hogy a fajelméletek nem egyebek, mint a hatalomvágy és a kizsákmányoló érdekek ideológiai álcázásai (2, 388. o.), a durva, úri és tulajdonosi érdekek leplei (402. o.), hogy mindig „a kizsákmányolók logikájában" (4. o.), abban a törekvésben gyökereztek, hogy „valamely kaszt vagy réteg megőrizze kiváltságos helyzetét" (386. o.). Ami ezeknek az elméleteknek az elterjedését illeti, ezek azért találnak kedvező talajra, mert „harci eszközök az osztályok összeütközéseiben" (196. o.), „a demokrácia elleni harc eszközei" (13, 65. o.), eszközök „a politikailag befolyásos körök" hatalmának megszilárdítására (4. o.), mert itt „a nagy politikai nézeteltérések" elméleti megalapozásáról van szó stb., stb.

A felületes olvasó számára ezek és a hasonló magyarázatok első pillantásra teljesen elfogadhatónak tűnhetnek fel még a materialista történelemfelfogás szempontjából is, legfeljebb úgy vélik, hogy konkretizálásukra és kiegészítésükre, némileg részletesebb kifejtésükre stb. van szükség. Valójában azonban itt nem csupán a pontatlanságon, a hiányosságon vagy a részletek hiányán fordul meg a dolog. Mindezek a magyarázatok és analízisek bizonyos mélyebb, szerves fogyatékosságokkal is terhesek, főleg két tekintetben.

Először is mindegyikük mögött szemmelláthatólag ott van a *társadalmi tényezőnek* és hatásának helytelen, *idealista értelmezése*, a szociológiai elemzés feladatának helytelen, idealista értelmezése.

* Fentebb idéztük *Robertsont*, aki ugyancsak azoknak az embereknek a barbarizmusáról beszél, akik kinyilvánítják faji ösztöneiket, kijelentvén, hogy ezek az emberek politikailag fejletlenek (lásd ebben a kötetben 71. o.).

A szociológiai elemzés feladata az ideológiai jelenségek objektív gyökereinek feltárása, az emberi társadalom gazdasági életében azon anyagi mozzanatok meghatározása, amelyeken mint fundamentumon az emberek szellemi élete emelkedik, s amely felöleli e gazdasági alap egész sor felépítményét, a politikai, a morális, a filozófiai és a tudományos-elméleti felépítményt, egyebek közt a fajelméleteket is. Mindezek a felépítmények, amelyeket meghatározott társadalmi rendszer hoz létre, s amelyek meghatározott termelési viszonyok visszatükröződései, egyszersmind kölcsönösen hatnak egymásra. De az egyik felépítményt a másikkal nem lehet megmagyarázni, mivel végső fokon mindegyik felépítmény a társadalom anyagi termelési viszonyaiban gyökerezik. Az, aki valamely elméleti tan — az adott esetben a fajelmélet — keletkezésének és lényegének magyarázatára vállalkozik, éppen ezeket az objektív anyagi gyökereket köteles kitapogatni. Tisztáznia kell: a termelési viszonyok milyen rendszere hozza létre objektíven ezt az ideológiát; meg kell határoznia, hogy a szóban forgó elmélet a termelési viszonyok adott rendszerében elfoglalt milyen helyzetét tükrözi vissza.

Hertz ehelyett a fajelméletek eredetét és jellegét érintő valamennyi okfejtésében és magyarázatában ennek az ideológiának csupán *szubjektív* gyökereit tapogatja. Számára nem az a lényeg, hogy az emberek meghatározott csoportja meghatározott anyagi feltételek, gazdasági és politikai rendszer folytán meghatározott módon kizsákmányolja a másik csoportot, és hogy az emberek közti ezen reális viszony meghatározott szubjektív ideológiát és lelkületet hoz létre. Szerinte mindent megmagyaráz az emberek szubjektív lelkülete. A fajelméletek és a faji előítéletek fő oka szerinte nem a kizsákmányolás rendszere, hanem a kizsákmányolóknak az a *vágya*, hogy megőrizzék kiváltságos helyzetüket, az a *törekvése*, hogy uralkodjanak stb. (Lásd az imént idézett szavait.) A végső ok szerinte „a kizsákmányolók elvadult mohósága" (310. o.), „ösztönös undoruk a szabadsággal, valamint a népek közti és a népeken belüli egyenlőséggel szemben" (403. o.), „kizsákmányoló ösztönük" (VII. o.), amelyet nem a fennálló termelési viszonyokból eredeztet, hanem olyan „atavisztikus ösztönnek" (403. o.) tart, amely „ősidők óta alkotórésze az emberi gondolkodásnak" (388. o.). A faji hit szerinte visszatérés az ősember anarchikus gondolkodásához (402. o.).

*Hertz*nek a szociológiai elemzéssel kapcsolatos legteljesebb szubjektivizmusát semmi sem jellemzi olyan markánsan, mint egész könyvének az az *egyetlen* helye, ahol közvetlenül beszél „az anyagi osztályérdekek" jelentőségéről. Egyébként ez a beismerése is merőben véletlen. „A faji tan etikájához" c. fejezetben bonckés alá veszi a fajvédők különféle „becstelen" módszereit, például azt, hogy ellenfeleiket azzal vádolják: megvesztegették őket a zsidók stb. A fajvédők e módszereiben, mondja *Hertz*, „az anyagi érdekektől való függés *tudata*" nyilvánul meg. Mondhatjuk-e valóban, hogy a fajvédők tudatában vannak ennek a függésnek — erről lehet vitatkozni. De bennünket most a dolog másik oldala érdekel: ez a mondat mintegy feljogosít bennünket arra a feltételezésre, hogy maga Hertz legalábbis tudatában van ennek a függésnek. De, sajnos, örömünk korainak bizonyul, mert *Hertz* rögtön hozzáteszi: „Egyébként szerepet játszik itt a társadalmi tudatlanság is, sok fajvédő esetében mindenesetre nagyobb mértékben, mint maga a függés" (401. o.).

Látjuk tehát, hogy még ott is, ahol szerzőnk közvetlenül érinti az ideológia osztályhelyzettől való függésének kérdését, először is, nem magát a függést helyezi előtérbe, hanem e függés *tudatát* — amivel a legtöbb esetben éppenséggel nem dicsekedhetnek a kizsákmányoló osztályok —, és, másodszor, ismét csak nem ezt az objektív függést (vagy legalább a tudatát) tartja fő és döntő mozzanatnak, hanem a kizsákmányolók szubjektív tulajdonságait („tudatlanságát").

Az elmondottak eléggé megmutatják a Hertz-féle szociológiai elemzés alapvető szerves fogyatékosságát, amely abban áll, hogy az egyik ismeretlent (a fajelméletet, a faji előítéleteket) másik ismeretlennel (hordozóik szubjektív tulajdonságaival, szubjektív lelkületével) magyarázza. Az egyik felépítményt másik felépítményből vezeti le. Azt, hogy az utóbbi legalább annyira magyarázatra szorul, mint az előbbi, hogy mindkét felépítmény ugyanazoknak a reális, anyagi, objektív okoknak a terméke — szerzőnk vagy nem tudja, vagy nem akarja tudni.

IV

Hertz szociológiai magyarázatainak másik fő fogyatékossága (mint valamennyi többi burzsoá kritikusé is), hogy *egy mércével méri az összes fajelméletet*, egy szemszögből vizsgálja minden korok és szerzők fajelméleteit, minden idők és népek faji előítéleteit. Éppen ez a magyarázata annak, hogy, mint már említettük, a fajelméletek társadalmi gyökereit illetően ezek a kritikusok közhelyekre szorítkoznak, s nem vállalkoznak ezeknek az elméleteknek konkrét osztályelemzésére.

Képtelenek észrevenni, hogy a faji előítéletek a történelem folyamán különböző formákban, a legkülönbözőbb népeknél és társadalmi rétegeknél, a legkülönbözőbb korokban, a legkülönbözőbb gazdasági és politikai társadalmi rendszerekben jelennek meg. A faji előítéletek számtalan példáját idézik különböző korokból, az ősközösségi társadalomtól kezdve egészen a legutóbbi évekig. De a dolgok ilyetén állásából mintegy magától következik, hogy ha egy tudós fel akarja tárni ennek a különböző korokban más-más formákban megismétlődő jelenségnek a társadalmi gyökereit, akkor első és legelemibb feladata éppen az, hogy meghatározza e faji ideológia mindegyik megnyilvánulásának megkülönböztető vonásait, hogy feltárhassa ezek különböző társadalmi gyökereit. Ugyan milyen „szociológus" az, aki ugyanolyan magyarázatot próbál adni az ősközösségi társadalom és a modern civilizált kapitalista világ ideológiai formáira, aki ugyanabban fedezi fel az ősember, a középkori hűbérúr és a mai imperialista kapitalista ideológiájának gyökereit.

Márpedig a mi kritikusaink éppen így járnak el. Hertz például, aki szerint mindenfajta faji ideológia gyökere „a kizsákmányoló ösztön", amely ősidők óta bennerejlik az emberben, ezzel az alapvető jellegű magyarázatával teljes összhangban „A faji hit Angliában" cím alatt egy kalap alá veszi azokat az „előítéleteket", amelyeket a XVII. századi angol nacionalisták tápláltak III. Vilmos királlyal szemben holland származása miatt és a mai angol lordoknak a gyarmatok színes lakosságával szemben táplált „előítéleteit".

Vagy még jobb: „szociológusunk" szerint az „uralomvágyban", a „kizsákmányoló ösztönben", a „társadalmi tudatlanságban" stb. gyökerező „ugyanazon francia faji hitnek" csupán különböző megnyilvánulásai a következők: azok a faji motívumok, amelyek a XVI, a XVII. században és a XVIII. század első felében a francia arisztokraták ideológiáját jellemezték, azok a faji érvek, amelyeket egyes francia forradalmárok hangoztattak a forradalom igazolására;* az a körülmény, hogy a forradalom utáni reakciós feudális osztályok faji mozzanatokat használtak fel reakciós törekvéseik igazolására; az a tény, hogy *Guizot* és *Thierry* történészek vitatták ezeket a reakciós elméleteket; *Gobineau*-nak és francia tanítványainak, *Lapouge*-nak és másoknak sokoldalúan kidolgozott rendszeres fajelmélete, és végezetül a németellenes faji előítéletek valóságos virágzása az imperialista háború idején, holott ezek igen tarka és különböző történelmi jelenségek, amelyeknek nyilvánvalóan merőben különbözők — olykor homlokegyenest ellentétesek — a társadalmi gyökerei.

Sőt, Hertz egész komolyan hiszi, hogy a primitív törzsek faji ellenségeskedése és a mai, mondjuk, német „fajvédők" faji tébolya lényegében ugyanaz a jelenség, s mindkettőnek ugyanaz a gyökere. „A fajelméletek nem mások, mint az úri és kizsákmányoló érdekek ideológiai leplei. Ezért az emberi gondolkodás legrégibb alkotóelemei közé tartoznak. A legalacsonyabb kultúrfokon álló brazíliai bakairiknek van egy szavuk, ‚kura', amely azt jelenti: ‚mi', ‚mi mindnyájan' és egyszersmind ‚jó', és vele szemben a ‚kurapa' szó, amely azt jelenti: ‚nem mi', ‚idegen', s ugyanakkor ‚rossz', ‚fukar', ‚beteg' stb. *Szóról szóra* a mi ‚legmodernebbjeink' álláspontja! Ugyan minek is viseltük el az évezredes kulturális fejlődés borzalmas gyötrelmeit!" (388. o. Saját kiemelésem. — *S. E.)*

Számunkra, marxisták számára egyáltalán nem lehet kétséges, hogy a fajelméletek, a faji előítéletek és a faji politika magyarázatának ilyen megközelítése teljesen használhatatlan. Ha tisztázni akarjuk a fajelméletek és a faji előítéletek lényegét és jellegét, fel akarjuk tárni társadalmi gyökereiket, a jelenkori társadalom életében és harcában játszott szerepüket, valamint a mai faji politika igazi indítékait, akkor *külön-külön* kell megvizsgálnunk a különböző fajelméletek mindegyikét, a faji előítéletek mindegyik megnyilvánulását *a különböző korokban, a különböző népeknél és társadalmi rétegeknél, a különböző gazdasági és politikai rendszerekben.* A feudális arisztokraták faji ideológiája és az imperialista kapitalisták faji ideológiája nem táplálkozhat ugyanazokból a gyökerekből, nem játszhatja ugyanazt a szerepet. Ha a burzsoá kritikusok nem végzik el egyetlen fajvédő teoretikusnak, a faji előítéletek egyetlen konkrét megnyilvánulásának az igazi, konkrét szociológiai elemzését sem, ez azt jelenti, hogy nem teljesítik az egyik legfontosabb, sőt, valóban *legfontosabb* feladatot, amely a fajelméletek bírálatára vállalkozó szociológusra hárul.

Emellett világos, hogy a burzsoá kritikusok esetében ezúttal nem valamilyen mulasztással vagy hiányossággal van dolgunk, hanem elvi, lényeges hiánnyal, amely nem tölthető ki javítás vagy kiegészítés útján. Nem egysze-

* Azzal kapcsolatban, hogy a francia forradalmárok, többek közt Sieyès abbé, faji érveket használtak fel, lásd *Hertz*, 6. és köv. oldalak.

rűen *elmulasztották* a szociológiai elemzést, hanem azt elvileg *fölöslegesnek*, sőt, *lehetetlennek* tartják. Hertz például egyhelyütt azt mondja: „Természetesen csak a legszükségesebbre mutathatunk rá, mivel az emberi fejlődés beláthatatlan sokféleségének teljes magyarázata ma még lehetetlen" (372. o.). Igaz, ezt más kérdéssel kapcsolatban mondja, a népek kulturális fejlődéséről szólva, de egészen nyilvánvaló, hogy ez az elvi nézet vezéreli a szociológiai elemzés tekintetében is. Szükségesnek és elegendőnek tartja, hogy megmagyarázza a fajelméleteket és a faji előítéleteket *általában*, azt viszont megoldhatatlan feladatnak tartja, hogy külön-külön, „beláthatatlan sokféleségükben" elemezze őket.

Szó se róla, valamennyi fajelméletnek, a „faji kérdés" körébe tartozó valamennyi történelmi jelenségnek az elemzése óriási feladat, amelyet egy ember nem végezhet el, még kevésbé egyetlen könyvben. De az is teljesen kétségtelen, hogy akár csak egyetlen vagy néhány ilyen elmélet vagy jelenség valóságos, konkrét, *marxista* elemzése mind az elméleti tudomány számára, mind gyakorlati politikai célokra hasonlíthatatlanul többet adna, mint „az emberre ősidők óta jellemző uralomvágyról" szóló közhelyek százai és más effajta üres általánosítások.

Hogy a burzsoá tudósok valóban ennyire hadilábon állnak a szociológiai elemzéssel, azt a következő tény is tanúsítja. Mondottuk, hogy a burzsoá kritikusok nem végzik el külön-külön egyik fajelmélet szociológiai elemzését sem. De egyikükkel, nevezetesen *Gobineau* gróffal kapcsolatban ezt nem mellőzhetik teljesen, mivel az utóbbi önmagának afféle szociológiai elemzését adja. A burzsoá kritikusok ahelyett, hogy kihasználnák az alkalmat és tisztáznák azt az érdekes és fontos kérdést, hogy Gobineau helyesen határozza-e meg saját társadalmi arculatát, helyesen értékeli-e saját szerepét és tanának szerepét kora társadalmi küzdelmeiben, vagyis ahelyett, hogy *Gobineau* önelemzéséből kiindulva elvégeznék tanának igazi szociológiai elemzését, készpénznek veszik *Gobineau* szavait minden kritika nélkül, és magáról adott értékeléséből olyan általános következtetéseket vonnak le, amelyeket kiterjesztenek *minden* fajelméletre.*

V

Nem vitás, hogy már a legrégibb ókorban is léteztek faji előítéletek. (Bizonyíték erre akár *Arisztotelész* és *Platón* néhány műve is.) Az is vitathatatlan, hogy ilyen előítéletek léteznek a mi „felvilágosult" korunkban is. (A bizonyító dokumentumoknak se szeri, se száma! Példa kedvéért elegendő az amerikai lincselési statisztikára vagy az utóbbi évek angol—kínai kapcsolatainak krónikájára utalni.) A „fajelméletek", az értelmetlen faji gyűlölködés és az embertelen faji politika ilyen vagy olyan formában mindig jelen voltak az emberiség egész történelme folyamán.

Számunkra, marxisták számára teljesen világos, hogy a különböző korok faji ideológiája különböző jellegű és különböző gyökerekből táplálkozik. Ez a felfogásunk már magában foglalja a választ is arra a kérdésre: mi a

* *Hertz*, 64. és köv. oldalak, 409. o.; *Finot*, 21. és köv. oldalak.

magyarázata annak, hogy a faji előítéletek az egyik korban nagyobb szerepet játszanak, a másik korban kisebbet, s hogy egyes országokban, egyes népeknél vagy társadalmi rétegeknél a fajelméletek kedvezőbb talajra találnak, másoknál pedig kedvezőtlenebbre. Számunkra például egyáltalán nem meglepő, hanem éppenséggel természetes, érthető és elkerülhetetlen jelenség, amikor azt látjuk, hogy Európában és Amerikában a fajelméletek virágzása és széles körű elterjedése egybeesik az ipari kapitalizmus rendszeréről a gyarmati politikát folytató imperializmus rendszerére való áttéréssel, s hogy a faji téboly és a faji gyűlölet legesztelenebb tombolása az imperialista háborúk éveiben, a gyarmati népek elleni rablóhadjáratok idején bontakozik ki.

Nem ez a helyzet a burzsoá kritikusokkal. Ha, mint *Hertz* állítja, valamennyi fajelmélet és mindenféle faji előítélet gyökere ugyanaz a „kizsákmányoló ösztön", ugyanaz az „uralomvágy", amely az „emberi gondolkodásnak legősibb alkotórésze", ha a mai politikusok és közéleti emberek faji „tébolya" az atavizmus afféle megnyilvánulása, visszatérés az ősállapotok barbárságához, akkor azt kellene várnunk, hogy a civilizáció fejlődésével a sötét, műveletlen múltnak ez a csökevénye is fokozatosan mindinkább erejét veszti. Ha így fogjuk fel a dolgot, akkor teljesen megmagyarázhatatlan az a jelenség, hogy a faji előítéletek éppen a legfejlettebb civilizáció korában a legnagyobbak, hogy a fajelméletek éppen a mi korunkban, a tudomány és a technika korában bontakoznak ki a legerőteljesebben.

Természetesen a burzsoá kritikusok sem maradhatnak vakok a nyilvánvaló tényekkel szemben. Ők maguk mondják el a hamisítatlan faji téboly felháborító eseteit, amelynek az utóbbi években még komoly tudósok is behódolnak.* Azt a tényt, hogy a faji előítéletek, amelyeket az ember állítólag távoli őseitől örökölt, korunkban a kultúra legmagasabb fejlődésével nemhogy nem szűnnek meg, hanem még jelentősen erősödnek is, így vagy úgy meg kell magyarázni és összhangba kell hozni a „faji atavizmus" elméletével. Mivel *Hertz* tisztában van e magyarázat szükségességével, kísérleteket tesz „a megmagyarázhatatlan megmagyarázására".

Ámde kísérletei ahelyett, hogy összhangba hoznák a faji előítéletek atavisztikus, barbár jellegéről szóló tételét a civilizáció legmagasabb fokán történő legteljesebb virágzásuk nyilvánvaló tényével, először is, megmutatják szubjektív idealizmusát, másodszor, rengeteg ellentmondásba bonyolítják mind saját magával, mind a valóság konkrét tényeivel; harmadszor pedig, a fajelméletek erősödésének megmagyarázása helyett sikertelenül bár, de igazolják a fajvédő teoretikusokat.

*Hertz*nél három ilyen kísérletet találunk.

1. Egyik kísérlete annak feltételezésében fejeződik ki, hogy a fajelméletek virágzása részben „a miliőelmélet és az evolúciós elmélet felületes tételei elleni reakcióval" magyarázható (64. o.). Másképpen szólva: egyes

* Lásd a *Hertz* által idézett példákat, 10. o. (részletek abból a belga tankönyvből, amely az iskolásokat a „német faj" ellen uszítja, és amelyet a Belga Királyi Akadémia díjával tüntettek ki); 15—16. o. *(Lamprecht* német történészprofesszor kirohanásai a szláv „faj" ellen); 97—98. o. (az egyik német tudós követelte egy tudományos kongresszuson, hogy vezessék be azoknak a nőknek nyilvános testi fenyítését, akik négerrel lépnek nemi kapcsolatba) stb.

mai tudósok a természettudomány legújabb elméleteitől elragadva túlságosan messzire mentek, velük szemben valamilyen tudományos „ellengázt" kellett adni, s ezt tették meg a fajelméletek szerzői.

Ez igazán talpraesett magyarázata annak, hogy a fajelméletek miért nem szűnnek meg, hanem erősödnek a civilizáció ellenére (sőt, a civilizáció talaján)!

a) Ahelyett, hogy feltárná a faji hazugság okait, valójában igazolja azt. Hiszen, mint kiderül, a tudomány érdekeit szolgálja.

b) Le kell szögeznünk, hogy a magyarázat ismét merőben szubjektív jellegű: a tudósok túlzottnak tartják egyes elméletek tételeit és tudatosan ellentétes tételeket fogalmaznak meg.

c) Ez a magyarázat még idealista jellegétől függetlenül is teljesen tarthatatlan és alaptalan. Egy komoly tudós, ha valamilyen elméletet túlzottnak tart, igyekezni fog kijavítani, megtisztítani azt az alaptalan, szélsőséges, felületes tételektől, de semmi esetre sem veti el ezt az elméletet azért, mert valaki a helyes elméletből helytelen következtetéseket von le. Amikor a fajvédők egészében tagadják a miliő, a környezet hatását és az evolúció lehetőségét, s elfogadják azt a tételt, hogy az ember százszázalékosan az öröklettesség hatalma alatt áll, úgy járnak el, mint a bábaasszony, aki a fürdővízzel együtt a gyereket is kiönti; az ellenőrző orvos, *Hertz* pedig ott áll mellettük és helyeslőn bólogat.

2. A másik kísérlet — ugyancsak szubjektív idealista, de még groteszkebb és ostobább, mint az első — az a felfogás, amely a mai fajelméleteket a vallásos hiedelmek ellen irányuló reakciónak tekinti.

„A természettudományok virágzása — írja szerzőnk — jelentős mértékben megrendítette az evangéliumok tekintélyét, az emberek egyenlőségéről és testvériségéről szóló tanokat . . . Az észak-amerikai rabszolgaság védelmezői elnyerték egyes természettudósok támogatását is, akik azt hitték, hogy az emberi nem egységének cáfolásával megdönthetik azt a bibliai hitet, amely szerint minden ember Ádámtól származik" (386—388. o.).

Noha a szerző itt ismét az egyik ideológiát vezeti le a másikból, ez a „magyarázat" mégis komoly vizsgálatot érdemelne, ha a valóság tényei nem tanúskodnának harsányan arról, hogy *Hertz* ezt az egész magyarázatot valamilyen légüres térből vette. Ami a mi bolygónkat illeti, itt még sehol sem láttunk olyan helyet, ahol a faji előítéletek a vallás ellen küzdöttek volna. Ellenkezőleg, éppen a *Hertz* által említett Észak-Amerikában — akárcsak másutt, mint például Angliában, Németországban, Magyarországon stb. — azt látjuk, hogy a Ku-Klux-Klan, a fasizmus lovagjai és egyéb „fajvédők", akik négereket lincselnek és zsidópogromokat rendeznek a „fajvédelem" nevében, ugyanakkor „majompöröket" is szerveznek, feltámasztják a középkori vallási fanatizmust, tűzzel-vassal üldöznek mindenfajta szabad gondolatot, s mindezt az úristen nevében teszik.

3. Az „atavisztikus faji téboly" erősödésének harmadik magyarázata megint másik műfaj. Annak, hogy a faji ideológia különösen elterjedt és életképes „éppen a művelt körökben", eszerint az a magyarázata, hogy az utóbbi időben megfigyelhető a *nacionalizmus* erős térhódítása, s ugyanakkor sok emberben „éppen a művelt körökben" az a téves elképzelés él, amely szerint „a nemzeti érzés feltételezi a fajt", „a nemzeti mozgalom alapja

a fajelmélet" (404. o.). Ami például nevezetesen Németországot illeti, itt „a német nacionalizmusnak a XIX. század utolsó évtizedeiben végbement hatalmas arányú fellendülésével párhuzamosan rendkívül megerősödött a faji gőg is, és a befolyásos körök megvetéssel kezdtek nézni a kisebb értékű román és szláv népekre" (13. o.).

Meglehetősen eredeti magyarázat.

a) A szerző itt már ad absurdum viszi a szubjektivizmust: a faji ideológiát itt már nem egy másik *ideológiából* vezeti le, hanem egy hibás elképzelésből.

b) Ez a magyarázat az égvilágon semmit sem magyaráz meg. A faji ideológiát a nacionalista ideológiával, a nacionalisták egyik hibás elképzelésével magyarázza. De mivel magyarázza a nacionalista ideológiát és mivel ezt a hibás elképzelést? Az ismeretlent másik ismeretlennel magyarázza.

c) Az a tény, amelyen ez a magyarázat alapul (a faji ideológia fejlődése párhuzamosan a nacionalizmus erősödésével), egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Még Németország esetében sem lehet azt állítani, hogy a faji előítéletek erősödése és terjedése egybeesik a nacionalizmus erősödésével. A német nacionalizmus óriási fellendülése a XIX. század harmadik és negyedik negyedében nem járt együtt szinte semmilyen faji előítélettel. A faji előítéletek erősödése csak a XIX. század legvégén, s különösen a XX. században indult meg. Észak-Amerikában megfigyelhető a fehérek szélsőséges faji „tébolya" a feketékkel szemben, noha semmiféle „nemzeti mozgalom" fellendülése nem köti össze őket. Ha a nacionalizmus fellendülése magával vonja a faji előítéletek virágzását, akkor korunkban azt kellene látnunk, hogy a faji előítéletek a legintenzívebben azoknál a népeknél terjednek el és hódítanak, amelyeknek nemzeti mozgalma éppen most van a leginkább fellendülőben, vagyis a kínaiaknál, az indiaiaknál stb. És mégis, *Hertz* diagnózisa ellenére éppen ezek a népek semmiféle hajlamot nem mutatnak a faji előítéletekre, ellenkezőleg, hősi erőfeszítéseket tesznek, hogy elnyomóikat faji előítéleteik megtagadására kényszerítsék.

VI

A fajelméletek eredetének és terjedésének társadalmi gyökereivel kapcsolatos burzsoá felfogásnak van még egy jellemző vonása. Nevezetesen arról van szó, hogyan vélekednek a burzsoá kritikusok azoknak az elnyomott fajoknak a „faji hitéről", amelyekkel a magukat „felsőbb rendű" faj gyermekeinek vélők mint „alsóbb rendű" fajokkal bánnak.

Tény, hogy fajelméletek és faji előítéletek nemcsak az „árjáknál" és „a teremtés egyéb koronáinál" vannak, hanem jelentkeznek olykor a zsidóknál, a négereknél és egyéb „nem teljes értékű" népeknél is, amelyek rendszerint az előbbiek faji politikájának áldozatai. Elegendő utalnunk olyan bizonyítékokra, mint *Zollschan* zsidó fajvédő munkája.* Zollschan ebben a könyvében csupán azért zúzza izzé-porrá *Chamberlain*nek és másoknak

* Расовая проблема. С теоретическим основанием еврейского вопроса. Изд. Современные проблемы, Moszkva 1914.

az árják felsőbbrendűségéről költött elméletét, hogy meghirdesse a zsidók faji felsőbbrendűségét. Hivatkozhatunk továbbá olyan jelenségekre, mint például a háború utáni Amerikában kibontakozott „*Garvey*-mozgalom".* Igaz, ezek a jelenségek viszonylag ritkák, a Zollschan-féle elméletek jelentősége vagy a *Garvey* „fekete nacionalizmusa" által okozott kár elenyésző a „szőke árják" és egyéb nemzetközi ragadozók fajelméleteinek és faji előítéleteinek következményeihez képest. De e jelenségek ritkasága és viszonylag csekély gyakorlati jelentősége nem menti fel a tudós szociológus kutatót az alól a kötelesség alól, hogy elemezze és megmagyarázza ezeket a jelenségeket is. Ellenkezőleg, a tudományos szociológiai vizsgálat szempontjából éppen hogy fokozza ezeknek az elméleteknek és jelenségeknek az érdekességét és jelentőségét ritkaságuk és paradox, ellentmondásos jellegük. Miért és milyen körülmények közt alakul ki az, hogy olykor egyes elnyomott fajok is a jogaikért vívott harcban a legalkalmasabb és legcélszerűbb eszköznek éppen azt a fegyvert tartják, amellyel őket ütik? Amikor az elnyomott faj a védekezésről áttér a támadásra, miért és milyen körülmények közt tér le a helyes útról a fajelméletek és a faji politika veszélyes útjára? Ezeknek és az ezekhez hasonló kérdéseknek a tisztázása nélkül korunk faji problémáinak teljes megértése és megoldása teljesen elképzelhetetlen.

A burzsoá kritikusok egyáltalán nem méltatják figyelemre az elnyomott fajoknak ezt a faji ideológiáját. *Hertz*, *Finot*, *Luschan* és mások általunk vizsgált munkáiban még csak említést sem találunk róla.

*Hertz*nél viszont találunk néhány megállapítást „az elnyomottak faji hitével" kapcsolatban, amelyet merőben más értelemben interpretál. Ezekre érdemes kitérnünk.

„Az uralkodó faj vagy nemzet nagyobb értékébe vetett hit természetesen hat az elnyomottakra és mellőzöttekre is, mégpedig különféleképpen. Egyrészt ez a hit roppant erőfeszítésekre készteti őket azzal a céllal, hogy bebizonyítsák egyenlő értéküket. Így például a zsidók rendkívüli eredményei sok területen gyakran abból erednek, hogy nem könnyű sikert elérniük. Nekik ennek érdekében minden erejüket meg kell feszíteniük. Másrészt az uralkodó faj előnyös helyzete demoralizálón is hat a mellőzöttekre, mivel az utóbbiak részben szégyenlik származásukat és azt lehetőleg igyekeznek eltitkolni, részben túlságosan érzékennyé, indulatossá válnak, s forradalmi tendenciák alakulnak ki bennük, amelyek még inkább mélyítik a meglevő szakadékot. Van egyfajta ‚elnyomottak pszichológiája', amely egy cseppet sem szimpatikus" (403—404. o.).

Itt, mint látjuk, nem arról a „faji hitről" van szó, amelyről rendszerint beszélünk, vagyis nem az elnyomott „fajoknak" saját fajuk felsőbbrendűségébe vetett hitéről, hanem ellenkezőleg, arról a hitükről, hogy ők maguk „nem teljes értékűek".

Egyáltalán lehet-e szó arról, hogy bármelyik elnyomott fajnak volna ilyen „visszájára fordított faji hite"? Elképzelhető-e, hogy valaki — bármilyen fizikai vagy szellemi tulajdonságokkal áldotta is meg a természet, bármennyire megalázó és kegyetlen módon nyomják is el és zsákmányolják

* A Garvey-mozgalomról és általában az amerikai néger burzsoázia és kispolgárság egy részének faji soviniszta ideológiájáról lásd V. rész, 7. fej.

ki más emberek, akik saját felsőbbrendűségüket bizonygatják — rosszabbnak ismerje el saját tulajdonságait és hitelt adjon urai szavának?

Ebben persze nincs semmi lehetetlen. Ahogy évezredeken át emberek millióit a vallásos babona béklyóiban lehetett tartani, ahogy a tőkéseknek még mindig sikerül — szociáldemokrata és egyéb ügynökeik segítségével — fenntartani a munkások millióiban a jelenkori tőkés rendszer szilárdságába és további fejlődésre való képességébe vetett hitet, a szocializmusba való békés átfejlődés lehetőségébe vetett hitet stb. —, ugyanúgy a rabszolgatartók is sok rabszolgájukat nemcsak fizikailag tartották hatalmukban erőszakos úton, hanem idológiailag is le tudták igázni őket. De az, ami könnyű volt az ókori Róma rabszolgatartója számára, fölöttébb nehéz a modern civilizáció körülményei között. Tudjuk, hogy még a vallásos hit is, amely némi vigasztalást nyújt a kisemmizett szegényeknek, s helyzetük könnyebbedésének illúziójába ringatja őket („ópium a nép számára"), hamar erejét veszti a társadalmi-gazdasági feltételek javulásának és a tudományos ismeretek térhódításának hatására.

Tudjuk, hogy a gyarmati extraprofit ellenére milyen gyors ütemben folyik a munkások öntudatra ébredése a tőkésállamokban, milyen gyorsan halad a proletariátusnak „magán való" osztályból „magáért való" osztállyá történő átalakulása. A nyugati munkások passzivitása és türelme a szemünk láttára egyre csökken, s átadja helyét a tudatos forradalmiságnak. Kétségtelenül ugyanilyen gyorsan el fognak tűnni a fekete ember rabszolgai hitének maradványai is, s a feketék nem fognak hinni többé a fehérek isteni természetében és saját maguk állati voltában. Lehetséges, hogy az a tudatlan, vad, mindenfajta kulturális hatástól érintetlen néger gyermek, akit valamilyen angol lord felszedett valahol Afrika szűzi erdeiben és hazavitt magával Londonba rabszolgának, elhiszi gazdájának, hogy az — egyike a sok fehér istennek, ő maga és a hozzá hasonlók pedig csak arra hivatottak, hogy szolgálják az isteneknek ezt a hadát. De *Hertz* arról aligha tud bárkit is meggyőzni, hogy akár csak egyetlen amerikai néger munkás, aki modern gyárban dolgozik, vagy a legelmaradottabb mai zsidó egy pillanatra is higyjen a „szőke árják" isteni természetében. Hiszen mi is nehezen hisszük el, hogy *Hertz* maga hisz ebben.

Hertz valamennyi fentebb idézett megállapítása arról tanúskodik, hogy a „hit" szót egyáltalán nem a helyén alkalmazza, hogy arra a „visszájára fordított faji hitre", amelyről az imént beszéltünk, amelynek létét egyes legelmaradottabb, még teljesen műveletlen népeknél — azt is kivételképpen! — elképzelhetőnek tartjuk, az elmondottak a legkisebb mértékben sem vonatkoznak. Hiszen miről beszél itt *Hertz?* A zsidóknak arról az igyekezetéről, hogy „bebizonyítsák egyenlő értéküket". De ugyan ki tesz erőfeszítéseket „egyenlő értékűségének bebizonyítása" érdekében, ha meg van győződve nem egyenlő értékűségéről? Vagy beszél az elnyomott „fajok" ingerlékenységéről, indulatosságáról és forradalmi tendenciáiról. De ugyan mitől ingerlékenyek és indulatosak, ha *hisznek* elnyomóik igazában? Ugyan minek rendeznének hiába forradalmakat, ha nem hisznek győzelmük lehetőségében? Az ember éppen akkor válik indulatossá, amikor tudja, hogy rosszul bánnak vele. *Forradalmat pedig csak azok csinálnak, akik hisznek erejükben.*

Amikor tehát *Hertz* „az elnyomottaknak az uralkodó faj nagyobb értékébe vetett hitéről" beszél, nem magát ezt a hitet magyarázza meg — amely csak kivételképpen létezik —, hanem csak arról győz meg bennünket, hogy *ő maga* — a „faji hitet" ostorozó harsány szólamai ellenére — még mindig nem tudott megszabadulni *egyes* zsidók és egyéb „elnyomottak és mellőzöttek" „nem teljes értékűségébe" vetett hitétől, akikben él a számára „nem szimpatikus" „elnyomottak pszichológiája", s akikben „forradalmi tendenciák" alakulnak ki.

VII

Mindaz, amit elmondtunk, természetesen nem azt jelenti, hogy a burzsoá kritikusoknál nem találunk egyes helytálló, a mi materialista álláspontunk szempontjából elfogadható megjegyzéseket, amelyek a fajvédők és tanaik egyik vagy másik sajátosságának helyes részleges magyarázatával szolgálnak.

Teljesen helyesek és helytállók például *Hertz*nek azok az előbb már idézett megjegyzései, hogy a fajvédők tudatlanok a társadalom- és történelemtudományokban, s vulgárisan értelmezik a természettudományos elméleteket stb. Helyenként még *Finot*-nál is találhatunk egyes igen találó megjegyzéseket. Például amikor arról beszél, hogy a fajvédők kritikátlanul nézik a dolgokat, hogy a fajelméletek kilenctized része helytelen megfigyeléseken vagy hamisításon alapul (492. és köv. oldalak) stb. Még kevésbé lehet vitatni a fajelméletek társadalmi gyökereire tett sok általános utalásuk helyességét. Gondolok például *Hertz*nek arra a megállapítására, hogy a fajelmélet a kizsákmányolók ideológiai álcázása, eszköz a demokrácia elleni harcban, eszköz hatalmuk megszilárdítására stb. Vagy *Finot*-nak az a megjegyzése, hogy a fajelméletek „inkább politikai, mint tudományos elméletek" stb. Mindez *általában* helyes. A burzsoá kritika épületén éppen az az óriási rés, hogy mindaz, ami helyes, következetes, valóban tudományos szociológiai magyarázataikban, nem megy tovább a közhelyeknél, az általános szólamoknál, amelyek gyakran nagyon találók és szellemesek, de híján vannak a konkrét tartalomnak, az elvont meghatározásoknak és értékeléseknek. Mihelyt hozzáfognak valamilyen konkrét jelenség alaposabb elemzéséhez, elkerülhetetlenül elmerülnek idealista világnézetük mocsarában. Sem részben helyes, általános megjegyzéseikkel, sem többnyire teljesen helytelen konkrét magyarázataikkal természetesen nem tudják véglegesen és sokoldalúan megvilágítani a fajelméletek társadalmi lényegét és igazi szerepét, nem tudják megmutatni egyes mai burzsoá csoportok faji politikájának igazi lényegét, az *állítólag faji* ellentétek és konfliktusok valóságos társadalmi tartalmát. A faji kérdés szociológiai interpretálásának általuk kidolgozott szánalmas szurrogátuma egy cseppet sem tud kárpótolni bennünket azért, hogy munkáikból teljesen hiányzik a fajelméletek és a faji előítéletek igazi, konkrét, tudományos szempontból következetes, *történelmi materialista* szociológiai elemzése.

4. A BURZSOÁ KRITIKUSOK IDEALIZMUSA ÉS METAFIZIKUS MATERIALIZMUSA A TÖRTÉNELMI FOLYAMATOK MAGYARÁZATÁBAN

I

Eddig megállapítottuk, hogy

1. a fajelméletek kritikája a burzsoá tudósoknál felemás és ingadozó;
2. noha ők maguk elítélik a fajelméleteket, még nekik is jócskán vannak faji előítéleteik;
3. a fajelméletekről adott bírálatukból hiányzik az, ami számunkra a legfontosabb: a faji ideológia különböző képviselőinek és tanainak szociológiai elemzése.

A burzsoá fajelmélet-kritika ezen úgyszólván szervi fogyatékosságainak az az oka, hogy valamennyi burzsoá kritikus vagy idealista, vagy mechanikus materialista szempontból vizsgálja a természet és a társadalmi élet jelenségeit. (Egyébként előfordul, hogy ugyanaz a szerző egyes kérdésekben határozottan idealista, más kérdésekben vulgármaterialista álláspontot foglal el.)

Bármennyi értékes anyagot tartalmaznak is a burzsoá kritikusok művei, bármilyen határozottan és megalapozottan cáfolják is sok pontban a fajvédők tanait, bennünket, dialektikus materialistákat ezek a kritikusok nemcsak nem elégíthetnek ki, de a faji előítéletek elleni harcban is csak igen óvatosan használjuk fel őket. Mert bár egyes tételeik, érveik stb. hasznosak, ezt jelentős mértékben csökkenti az, hogy óriási ideológiai kárt okozhatnak a tapasztalatlan olvasónak, mert a hazug fajelméletek elfogulatlan tudományos kritikájának tetszetős mezében rákényszerítik a maguk nem kevésbé hamis, gyökerükben helytelen idealista vagy metafizikus materialista burzsoá eszméit.

Ennek a fejezetnek az a feladata, hogy bebizonyítsa e megállapítás helyességét. Ezért többé-kevésbé részletesen foglalkoznunk kell azzal, hogyan elemzik és magyarázzák a burzsoá kritikusok a különféle természeti és történelmi jelenségeket.

II

Általában és egészében elmondhatjuk, hogy *a történelmi folyamatot valamennyien idealista szellemben interpretálják, értelmezik és magyarázzák.* Csak helyenként, kivételképpen találunk náluk materialista magyarázatot egyes konkrét jelenségekkel kapcsolatban, s valamivel gyakrabban materialista szellemben fogalmazott közhelyeket.

Az elmondottakat a legjobban néhány olyan példával szemléltethetjük, amelyek megmutatják, mennyire *túlbecsülik az ideológiai tényező szerepét a történelemben.*

Hertz például a fajvédőknek azzal az állításával polémizálva, hogy a római jog a rómaiak faji sajátosságainak kifejeződése volt, azt mondja: „Itt természetesen nem a rómaiak ‚faji tulajdonságaival' van dolgunk, hanem *a legközönségesebb* paraszti fukarsággal, amely azután az osztálynyomás és a rabszolgatartó gazdaság pszichológiai reflexeként iszonyú mértékben

fokozódott" (294. o.). Az ókori Görögország bukásának fő oka szerinte az volt, hogy ott „korlátlan szabadság" uralkodott, s hiányzott „az állami fegyelem, a nemzeti és szociális érzelmek, a keresztény humanitás fékező hatása" (!), Róma bukásának oka viszont szerinte „a szabadság és a politikai individualizmus hiánya" volt, amely „iszonyú egyetemes (?) rabszolgaság kifejlődésére vezetett". „Hellász és Róma a féktelen erőszakszellemnek (Gewaltgeist), az emberi jogok semmibevevésének következtében bukott meg" (384. o.). Még érdekesebben és „tudományosabban" hangzik az osztrák birodalom bukásának magyarázata, szerinte ugyanis az osztrák birodalom azért omlott össze, mert „az antiszemitizmus talaján elterjedt a nemzetnek fajként való felfogása", s ennek „természetes pszichikai következményei" „az értelmetlen szenvedélyek uralmára, a nem teljes jogú ellenfelek megvetésére és a számtalan frakcióra való szétforgácsolódásra vezettek, amely megteremtette a mindenki háborúja mindenki ellen állapotát" (409. o.).

Az idealista történetfelfogásnak ugyanebben a vétkében marasztalható el kisebb vagy nagyobb mértékben a többi kritikus is. Így például *Luschan* 1921-ben azt tartotta, hogy Törökországban a muzulmánok további sorsa „főleg attól függ, hogy a török államférfiak komolyan veszik-e a súlyos társadalmi-antropológiai problémákat, végrehajtanak-e komoly és radikális reformokat a közoktatás és a higiénia terén, s kiírtják-e a korrupciót — ezt a legborzalmasabb fekélyt Törökország testén".*

Finot annyira fontos történelmi szerepet tulajdonít az egyes személyiségeknek, hogy a „néplélektan" védelmezőivel polémizálva egyik döntő érvként kifejti azt a nézetet, amely szerint „a rendkívüli egyéniségek, a zsenik" megváltoztathatják és átalakíthatják népeik egész szellemi arculatát. Példaképpen utal Bismarckra, akinek személyisége szerinte visszatükröződik a mai németség egész lelkületén, valamint a tehetséges francia írókra és újságírókra, akik meghódítják a szép párizsi nők lelkét (343. és köv. oldalak. Ezeket a példákat, akárcsak más gondolatmeneteket, Max *Nordau* „Paradoxe" c. könyvéből vette át, s Nordaura egyébként is úgy hivatkozik, mint a legkomolyabb tudományos szerzőre!). Az emberiség döntő vezérelve *Finot* szerint „a morális mozzanat, amely minden másnak fölötte áll". „Mindegy, hogy gondolkodásnak, lelkiismeretnek vagy léleknek nevezzük, döntő hatással van az emberi csoportok képződésére és nagy szerepe van speciális megkülönböztető ismérveik kialakulására" (50. o.). Mindenütt azt hajtogatja, hogy a „környezetnek" és az „életmódnak" döntő szerepe van a „faji sajátosságok" kialakulásában és változásában, de a környezetből kiinduló valamennyi „hatás" közül legfontosabbnak és döntőnek éppen az ideológiai hatást tekinti. Sőt, helyenként félreérthetetlenül szembeállítja az *ideológiai bázist* azzal a *fizikai felépítménnyel*, amelyet szerinte *ezen a bázison* a külső befolyások, hatások alakítanak ki. „Az intellektuális és lelki életnek ugyanazon a rétegén, amely minden emberben közös, más rétegek feküsznek, amelyeket a környezet alakít ki" (207. és köv. oldalak, 286. és köv. oldalak).**

* Népek, fajok, nyelvek. 127. o.

** *Finot* idealista szemléletmódjával kapcsolatban lásd még fentebb ebben a kötetben 29, 43, 51, 75—76, 80—81, 90. o.

III

Az egyik fő terület, amelyen valamennyi kritikus támadja a fajvédőket, a *környezet hatásának* a kérdése. A kritikusok legerősebb oldala éppen az a felfogásuk, hogy a faji sajátosságok kialakításában a környezet a legfontosabb tényező. A környezet fogalma alá besorolják mind a természeti, mind a társadalmi feltételeket. De eközben egyfelől gyakran túlbecsülik a természeti tényezők jelentőségét a társadalmi tényezők rovására, másfelől sokszor túlbecsülik általában a „feltételek" hatását, hajlamosak tagadni az örökletesség tényezőjének a szerepét.

Lássunk néhány példát arra, hogyan becsülik túl a természeti tényezőket. *Hertz* azt mondja, hogy az emberi fajok külső különbségei pusztán „alkalmazkodás a természeti feltételekhez" (31. o.). (A társadalmi feltételekről szó sem esik!). Még a lelki sajátosságok vizsgálatakor is gyakran éppen a természeti tényezőket helyezi előtérbe, mint például „a nagy geológiai és éghajlati változások" hatását (91. o.) stb. Sőt, „a kulturális haladás előfeltételeinek" fejtegetésekor (372—385. o.) odáig megy, hogy egyszerűen mindenfajta társadalmi tényezőt a természeti tényezőkre vezet vissza. „A néplelket mindig három komplexum alakítja ki — mondja —, a természet, a társadalom és a történelem". De rögtön hozzáteszi, hogy „végeredményben természetesen mind a társadalmi, mind a történelmi jelenségek a természeti tényezőkre vezethetők vissza".

Ugyanígy *Luschan* például a társadalmi tényezőkről csaknem mindig mint másodrendűekről beszél.

A környezet mint egyetlen tényező szerepének egyoldalú értelmezése és az örökletesség lebecsülése különösen szembeszökő *Finot*-nál. Elvileg, igaz, ő sem tagadja az örökletesség jelentőségét, de azt valami csekély fontosságú, másodrangú tényezőnek tekinti, amely alárendelt a fő tényezőnek: a környezet hatásának (212. o.). S noha elvileg elismeri az örökletesség tényezőjét, gyakran egyszerűen megfeledkezik róla, s minden teketória nélkül mint *kizárólagos tényezőről* beszél a környezetről (207, 247, 494, 500. és köv. oldalak).

Az örökletesség és a környezethatás kérdésének *Finot*-nál is tapasztalt leegyszerűsített vizsgálata már csak azért is veszélyes, mert ez a nézet teljesen logikusan a következő veszélyes gondolatmenethez vezet. Ha az örökletesség semmiféle szerepet nem játszik, akkor az emberi nem egységének kérdése elveszti minden jelentőségét. Bátran egyetérthetünk a poligenezis híveivel, mindenképpen igazunk lesz (87. o.). *Finot* egyszerűen nem veszi észre, hogy amikor lemond a monogenezis álláspontjáról, valójában leteszi a fegyvert a fajelmélet előtt. Hiszen a fajvédőknek csak azt kell bebizonyítaniuk, hogy az örökletesség mégis játszik valamilyen szerepet — ezt bebizonyítani pedig gyerekjáték —, s *Finot* egész kritikai építménye összeomlik, mint a kártyavár.

IV

A természeti tényezők fentebb említett túlbecsülése ellenére, amelyben, azt lehet mondani, valamennyi kritikus osztozik, ilyen vagy olyan mértékben és formában valamennyien elismerik a társadalmi tényezők jelentőségét

is. Sőt, helyenként még egyes *általános jellegű* materialista kijelentéseket és magyarázatokat is találhatunk náluk.

Hertz például kategorikusan kijelenti, hogy a szellemi élet olyan bonyolult jelenségei, mint a kötelességérzet, a hűség, a türelem stb., hosszas történelmi fejlődés eredményei (70. o.); hogy a társadalmi és történelmi jelenségek önálló jelentőséggel bírnak és gyakran erősebben hatnak, mint a természet* (372. o.), vagy hogy a morális tényezőket gyorsan és alaposan módosítják a gazdasági és a társadalmi feltételek (287. o.).

Egyhelyütt a kulturális haladás történelmi feltételeinek kérdését boncolgatva azt mondja, hogy „a természeti feltételek mindig csak relatív értékűek; hogy kedvezők vagy kedvezőtlenek — az mindig az ember kulturális fejlődésének fokától függ" (380. o.). Világos, hogy ha a „kulturális fejlődés" homályos és szétfolyó fogalma helyére behelyettesítjük a termelőerők fejlődését, amely mindenfajta kulturális fejlődésnek meghatározó mozzanata, akkor megkapjuk azt a marxista tételünket, hogy a természet a gazdaságon keresztül hat az emberre.

Még az idealista *Finot*-nál is találunk effajta váratlan kinyilatkoztatásokat: „A környezet egymagában nem magyarázza meg a népek lelkét, mivel az ember ‚szocializálja a természetet' (Comte). Őseink vérét semlegesítik létünk különféle feltételei. A társadalmi tényezők a földrajzi és etnikai mozzanatokkal együtt hatnak . . . és mindez keresztül-kasul forradalmasítja a népek és a fajok morális és anyagi életét" (347. o.). Ugyancsak Finot egyik záró következtetésében azt mondja, hogy az emberek lelki tulajdonságai, erényei és gyarlóságai csupán „a történelmi körülményeknek vagy a környezet hatásának" eredményei (499. o.).

A kritikusok olykor, kivételképpen, ha részlegesen is, de materialista szellemben magyaráznak egyes *konkrét* jelenségeket is.

Luschan például a fajvédőknek azzal a vádjával kapcsolatban, hogy az amerikai négerekre „a szexuális feslettség" jellemző, azt mondja, hogy amennyiben ez a feslettség valóban létezik, az „kizárólag azokkal a gyalázatos lakáskörülményekkel" magyarázható, amelyek közt a színes lakosság nagy része él, és amelyeket általában éppen a fehér uzsorások teremtettek, akik siralmas helyiségeket adnak ki a négereknek magas lakbér ellenében (33. o.).

Hertz hangsúlyozza, hogy a kultúra fejlődésében óriási szerepet játszik az országnak a tengerhez való közelsége (198, 383. o.). Egyes ókori népek békeszerető, nyugodt jellemét és más népek harciasságát a gazdasági tevékenységükben rejlő különbségekkel magyarázza. (Egyfelől letelepült földművelők, másfelől nomád vadásztörzsek, 381. o.) A négerek „faji" szagát az éghajlat, a táplálkozás és az *életmód* következményének tekinti, és hangsúlyozza, hogy a gazdag négereknek egyáltalán nincs szaguk, viszont a „fehér fajok" szegény rétegei körében ugyancsak gyakran megfigyelhető a „kellemetlen szag" (57. o.). Más helyütt hivatkozik olyan munkákra,

* Ennek a kijelentésnek az értékét, igaz, nagymértékben rontja az, hogy *Hertz* nyomban hozzáteszi, hogy véleménye szerint a társadalmi és a történelmi jelenségek is „*visszavezetődnek* a természeti tényezőkre" (lásd ebben a kötetben 105. o.).

amelyek anyagot adnak a társadalmi feltételeknek a testre gyakorolt hatását illetően* (37. o.).

Finot beszél a tudományos felfedezések okozta nagy változásokról. „A lőpor, a motor és a vasút feltalálása — mondja — több etnikai különbséget rombolt le a fajok között, nagyobb hatást gyakorolt, mint a közös származás vagy az együttélés évszázadokon át" (346. o.).**

Mindez természetesen nagyon szép és teljesen elfogadható. De az a baj, hogy mindezek a kijelentések és magyarázatok a kritikusoknál *véletlenszerűek*, egyáltalán nincsenek összhangban koncepciójuk egészével, amely alapjában és egészében hol idealista, hol metafizikus materialista jellegű. Egységes, határozott, következetes világnézet híján „szociológiai elemzéseik" nagyon is fogyatékosak

Rendszerint beérik annyival, hogy *közhelyeket* mondanak a „*társadalmi tényező*", az „*életmód*" stb. hatásáról, de egyáltalán nem teszik fel azt a kérdést: *mi tulajdonképpen* az alapvető, meghatározó társadalmi mozzanat?

A temperamentum, mondja *Hertz*, „*a gazdasági, szociális és kulturális fejlődéstől*" és a „*neveléstől*" függ (78—89. o.). A francia forradalmat nem faji ellentétek, hanem „*társadalmi okok*" idézték elő (198. o.). A különféle vallásokat az éghajlati és földrajzi feltételeken kívül „*társadalmi és politikai tényezők*" határozzák meg (234. o.); a vallási fejlődés „*a természeti és a társadalmi színvonaltól*" függ (270. o.).

Luschan professzor azt mondja, hogy „a fej formájában és a termet nagyságában, s valószínűleg még a haj szerkezetében mutatkozó különbségek is" „*az emberiség egyre magasabb fejlettségével*" magyarázhatók. „Más emberi sajátosságok viszont kétségtelenül csupán a környező természetnek, s részben a *foglalkozásnak* a következményei" (178. o.). Kutatásainak eredményeit összegezve Luschan azt mondja, hogy az úgynevezett „fajok" létező sajátosságait — az éghajlati feltételek mellett — „a környezet *társadalmi és más tényezőinek*" kell tulajdonítani (179. o.).

Finot szerint a népek pszichikai, sőt fizikai sajátosságai „*életmódjuk* produktumai" (207. o.). „Erkölcsünk, intellektusunk, lelkünk törekvései megfelelnek *civilizációnk* meghatározott *fokának*, *létünk* meghatározott *formáinak és életmódunknak*" (318. o.). A fehérek civilizációja „*a körülmények eredménye*" (484. o.).

Robert *Michels* a négerek „lustaságát" „társadalmi elmaradottságukkal" magyarázza.***

Azokban a — nem nagyon gyakori — esetekben pedig, amikor kritikusaink mégis említeni mernek a társadalmi haladás vagy hanyatlás tényezői-

* Idézi többek közt *Pittard*-t (Les races et l'histoire, 17. o.), aki az amerikaiak testi növekedését azzal magyarázza, hogy Amerikában a fizikai munkát már nagymértékben kiszorította a gép, az európaiak viszont azért alacsony termetűek, mert az ő munkájuk nehezebb, kevesebbet alszanak stb. Zseniális általánosítás: „amerikaiak" *általában* és „európaiak" *általában* osztály-, szakmai különbségek és egyéb apróságok nélkül.

** Sok más hasonló példát idéztünk már fentebb a fajelméletek kritikájának elemzése során (I. rész).

*** Robert *Michels:* Wirtschaft und Rasse (im Grundriss der Sozialökonomik, Bd. I.).

ként valamilyen társadalmi jellegű konkrét jelenségeket, gyakran elkövetik a következő hibák valamelyikét.

a) Nagyon gyakran megrekednek másodrendű, nem alapvető mozzanatoknál, amelyek semmit sem magyaráznak meg, mert maguk is magyarázatra szorulnak. Így például *Hertz* az ókori birodalmak bukását magyarázva a „társadalmi eseményekre" és a „gazdasági változásokra" vonatkozó általános frázisok mellett az említett birodalmak sorsában döntő szerepet játszott konkrét társadalmi jelenségek közül olyan semmit meg nem magyarázó, származékos mozzanatokat emel ki, mint „a hadsereg szervezete" és „a zsoldos csapatok züllöttsége" (187, 196. o.). Vagy például *Luschan* Törökország bukásának*(? — *S. E.)* fő okait a következő jelenségekben látja: 1. „a gőgös és kulturális tekintetben elmaradott papság előtérbe került erős befolyásában és az államszervezetnek ezzel együtt járó felbomlásában"; 2. „a társadalomellenes (? !) hadkötelezettségi törvényben"; 3. a mekkai zarándoklatok rendszerében (!) és 4. a többnejűségben (124—125. o.).

b) Amikor valóban fontos mozzanatokat ragadnak meg, ezeket nem kevésbé gyakran erősen eltúlozzák. Ide tartoznak főleg a következő „túlhajtások", amelyekkel — gyakorlati jelentőségük miatt — részletesebben kell foglalkoznunk: 1. *túlbecsülik a népek keveredésének jelentőségét;* 2. *túlbecsülik a hagyomány szerepét.*

V

A kritikusoknak természetesen feltétlenül igazuk van, amikor a mindenfajta keveredés káros voltát hangoztató ostoba fajvédő elméletekkel szemben a keveredés hasznosságát hangsúlyozzák. Nagy igyekezetükben azonban gyakran elvetik a sulykot. Ha — bár némi fenntartással — még egyetérthetünk is az olyasfajta állításokkal, hogy a kultúra a legjobban a kevert lakosságú helyeken fejlődik *(Rohrbach, Treitschke)*, vagy hogy „a lokális, nemzeti keretekre korlátozott kultúrák mindig bizonyos egyoldalúságot, technikai és szellemi fogyatékosságokat és diszharmóniát mutatnak", feltétlenül el kell vetnünk az effajta kategorikus kijelentéseket, mint például: „a népek fejlődésfoka *egyenes arányban* van a népek és kultúráik keveredésének fokával", és: „a kultúra *mindig* keveredések eredménye".** Emellett teljesen közömbös, hogy ezt a rendkívüli, csodatevő erőt a fizikai keveredésnek tulajdonítják-e (mint *Schneider*, aki úgy véli, hogy fizikai keveredés nélkül haladás nem lehetséges), vagy pedig a „szellemi értékek", vagyis a nemzeti kultúrák keveredésének (mint *Hertz*). Ilyen kategorikus formában a két megállapítás egyformán elfogadhatatlan. Persze jókora adag igazság is van bennük (vitathatatlan, hogy a kulturális haladás a legtöbb esetben együtt jár a fajok és a népek keveredésével), és szerzőiknek nem tehetnénk ellenvetést, ha tételeiket szerényebben és óvatosabban fogalmaznák meg, s nem próbálnák ezeket rögtön egyetemes törvény rangjára emelni.

* Igen jellemző, hogy *Luschan* „Törökország bukásának" okairól 1921-ben értekezett, vagyis éppen akkor, amikor Törökország az újjászületés útjára lépett.

** *Hertz*, 198. és köv. oldalak, 385. o.

Ebben a vonatkozásban visszájára fordított fajvédőknek bizonyulnak. Míg a fajvédők a „tiszta" fajokat tartják magasabb rendűnek, értékesebbnek, egyes ellenfeleik a leginkább kevert fajokat nyilvánítják a föld „sójának". „Minden nemzet különböző fajokból áll — mondja *Hertz* —, sőt, azt látjuk, hogy a kultúrnépek élén a leginkább kevert fajú népek állnak" (404. o.). Ugyanígy vélekedik *Finot* is: „Minél fejlettebb és életképesebb valamely nép, annál nagyobb mértékben keveredett más népekkel" (503. o.). Hogyan is mondhatják, hogy a fajok keveredése káros — kiált fel —, hiszen itt vannak például a franciák, „ha nem is legkülönb, de legalábbis egyik legkülönb népe a világnak," „a felsőbbrendű népek e mintaképe, amelynek ereiben minden más nép és faj vére is folyik" (424. o.).

Ily módon észrevétlenül új elméletet hoznak létre a német, a francia, az angol „faj" fölényének igazolására.

*

Luschan igen tanulságos példát nyújt arra, hogy olykor kiváló és igen komoly tudósok saját helyes nézeteiktől elragadtatva milyen könnyen és maguk számára is észrevétlenül vetik el a sulykot, és jutnak a legostobább következtetésekre. *Luschan* a faji kérdésről rendezett I. Londoni Kongresszuson a már említett előadásában igen meggyőzően és alaposan megcáfolta a fajvédőknek a keveredés káros hatására vonatkozó következtetéseit. Mindnyájan tudjuk, mondja, hogy bizonyos vérkeveredés mindig igen kedvezően hatott a népekre. Ezután következnek a példák: Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország, az ókori Kréta és Babilon. Mindez igaz és vitathatatlan. De azután így folytatja: „Viszont Oroszország részeinek óriási többségében és belső Kínában csaknem minden keveredéstől mentes lakosságot találunk, és ugyanakkor — elmaradást a fejlődésben" (22. o.).

Olyan lelkiismeretes kutatótól, mint *Luschan*, valóban szörnyű ez az állítás!

Először is teljesen érthetetlen, hogyan juthatott arra a gondolatra, hogy Oroszország lakosságát a keveredéstől való mentesség példaképének tekintse, holott vitathatatlanul megállapították ennek éppen az ellenkezőjét. Még *Finot* is, aki személyesen nem vizsgálta és nem végzett méréseket — mint *Luschan* — a földkerekség minden népe között (többek közt például Oroszország népei között is), tudja ezt, és Oroszország példájára hivatkozik éppen annak illusztrálására, hogy mennyire jótékony hatású a fajok keveredése. Az oroszok antropológiai sajátosságait illetően számos kutató véleményét idézi, akik, bár olykor élesen ellentmondanak egymásnak, de — néhány csodabogár kivételével, mint például *Ducsinszkij*, aki az oroszokat egyszerűen mongoloknak nyilvánította, vagy *Szikorszkij*, aki az oroszokban az árják legtisztább típusát fedezte fel — abban megegyeznek, hogy az orosz nép kevert jellege teljesen kétségtelen.* Egyesek közülük arról beszélnek, hogy a szlávok a finnugorokkal keveredtek, mások szerint e két faj keveredett még a tatárokkal is, megint mások „keltaszlávokról" vagy „normann-

* Lásd *Finot* könyvének angol kiadását, 276. és köv. oldalak (Race Prejudice by Jean Finot, translated by F. Wade-Evans, New York, E. P. Dutton Co., 1906); a legújabb (V.) francia kiadásban ez a rész kimaradt.

szlávokról" stb. beszélnek. E kérdés legkomolyabb és legmegbízhatóbb kutatói, nevezetesen az orosz antropológusok, mint *Vejnberg** és *Ivanovszkij*,** kerülik az effajta szójátékokat, nem hajhásszák a jelzőket, hanem annak alapján, hogy lelkiismeretesen megmértek sokezer orosz egyént Oroszország legkülönbözőbb részein és a lakosság legkülönbözőbb rétegeiből, egyszerűen megállapítják az antropológiai típusok nagy tarkaságának tényét, amely arról tanúskodik, hogy Oroszország területén számos faj és nép keveredett egymással.

Ha Oroszország ennek ellenére Európában a kulturális tekintetben leginkább elmaradott országok egyike volt, akkor világos, hogy ennek a jelenségnek az okát semmiképp sem lehet lakosságának képzelt faji tisztaságában keresni. (Nem beszélve arról, hogy nekünk egyáltalán nem kell *keresnünk* Oroszország elmaradottságának okait, mert ezeket jól ismerjük: már tíz éve sikeresen harcolunk ellenük életre-halálra, és *egyáltalán nem az antropológia síkján!)*

Nem kevésbé ostoba az az eljárás, amikor a kínai kultúra hanyatlását és a kínai nép évezredes „álmát" a faji tisztaság káros voltával magyarázzák. Hiszen ha a faji keveredés elengedhetetlen feltétele *mindenfajta* kulturális haladásnak, és ha ez a keveredés a kínaiaktól idegen, akkor, először is, mivel magyarázható az igen fejlett ősi kínai kultúra kialakulása és virágzása? Csak nem akarja *Luschan* azt állítani, hogy a kínaiak évezredeken át keveredtek más népekkel, aztán egyszercsak meggondolták magukat, és attól kezdve csak a fajon belüli házasodás elvéhez tartották magukat?

Másodszor, ha Kína „évezredes álma" a fajon belüli házasodás következménye, akkor minek az eredménye Kína mai ébredése? Hiszen még ha feltételezzük is, hogy a kínaiaknak ez az évszázados faji merevsége és elzárkózása jelenleg megszűnőben van, vagy ha úgy tekintjük is, hogy már meg is szűnt a múlt század végén, akkor is tudjuk — mégpedig magától *Luschan*tól —, hogy az ilyesfajta tényezők hatása nem mérhető évekkel, hanem a legjobb esetben is csak emberöltőkkel.

Valóban, Kína történelme félreérthetetlenül tanúsítja, hogy az óriási ország hanyatlásának és elmaradottságának okait nem a kínaiak és a más „fajúak" közti vegyesházasságok hiányában kell keresnünk, hanem abban, hogy a hűbérurak és a mandarinok évezredeken át gazdasági és politikai elnyomásban tartották Kína egész dolgozó népét. Az utóbbi évtizedekben ehhez társult még az a rabszolgai „vadházasság" — gazdasági és politikai téren —, amelyre a mohó európai és más rabszolgatartók kényszerítették ezt az országóriást.

Ha egyáltalán lehet beszélni „Kína lakosságának csaknem teljes faji tisztaságáról" (noha ez még nagy kérdés,*** amelyre a tudomány egyelőre nem képes végleges választ adni), Kína példája éppen *figyelmeztetésül* szolgálhat azok számára, akik elvetik a sulykot és hajlamosak elhamarko-

* Rasse und Herkunft des Russischen Volkes (Polit. Anthr. Revue, 1904).
** Об антропологическом составе населения России, Moszkva 1904.
*** Ezzel a kérdéssel kapcsolatban lásd: S. M. *Shirokogoroff:* Anthropology of Northern China, Br. R. Asiatic Soc., Shanghai 1923; Anthropology of Eastern China and Kwantung Province, Asiatic Soc., Shanghai 1925.

dott következtetéseket levonni olyan szellemben, hogy faji keveredés nélkül teljesen lehetetlen a kultúra.

Ehhez kapcsolódik *Hertz* másik „túlkapása" is. Azt a tételét, hogy a kultúrák keveredése nélkül lehetetlen a kulturális haladás, a következő érveléssel igyekszik alátámasztani:

„Mindenfajta helyi és történelmi helyzet mindig csak korlátozott, egyoldalú fejlődést tesz lehetővé, és csak sok kor és és hely tapasztalatai szülnek olyan szellemet, amely korlátlanul tör előre és le tud küzdeni minden belső és külső akadályt . . . A kultúra ezért nem egyenes vonalban fejlődik egy meghatározott helyen, ahogy ez megfelelne a faji képességekről szóló elméletnek, hanem ugrásszerűen. Az egyik népnél elkezd kibontakozni, eljut egy bizonyos magasságig, aztán ismét visszahullik — amit a fajelmélet helytelenül a keveredés következményének tulajdonított degenerációval magyaráz. De a már egyszer létrejött szellemi gazdagságot a legtöbb esetben átveszik más népek, és továbbfejlesztik azt . . . Azok a természeti feltételek, amelyek a primitív fokon kedvezőek, a továbbiakban fékezőn hathatnak és viszont . . . Ezért ahhoz, hogy a haladás állandó legyen, vagy a természeti környezetnek, vagy a kultúra meghatározott fejlődési fokot képviselő hordozóinak szerencsés megváltozása szükséges" (ez vagy elvándorlás eredményeképpen, vagy más népek betelepülése, vagyis gyarmatosítás eredményeképpen lehetséges). „Mindkét esetben rendszerint létrejön a kultúrák és a fajok széles körű keveredése, ami igen jótékonyan hat a további fejlődésre" (380—381. o.).

Vitathatatlan, hogy a népek minden keveredése, és következésképpen minden elvándorlás vagy kolonizáció óriási jelentőségű a kulturális haladás szempontjából. De az ebből levont következtetés — hogy a környezet megváltoztatása vagy gyarmatosítók betelepedése nélkül az állandó haladás azonos földrajzi környezetben lehetetlen — teljesen alaptalan, légből kapott, nem felel meg a valóságnak.

1. Azzal a tézissel, hogy a kulturális haladás a kultúrák keveredése nélkül teljesen lehetetlen, *a mai civilizált népeket illetően* egyetérthetünk. De még ebben az esetben is helyesebb volna nem a kultúrák keveredéséről beszélni, hanem kulturális *érintkezésről*, kulturális eredmények cseréjéről, mivel ez az utóbbi nem okvetlenül feltételezi a népek tényleges keveredését, hanem csak a kulturális értékek keveredését. A kulturális eredmények ilyen cseréjének és a kulturális értékek keveredésének egyáltalán nem okvetlenül feltétele sem a környezet megváltoztatása, sem a kolonizáció. Ez a csere és keveredés lehetséges fizikai keveredés nélkül, sőt, azonos földrajzi környezetben való együttéléstől függetlenül is. Az egyik nép kulturális eredményeit nemcsak keveredés vagy együttélés útján veszik át más népek, nem kisebb szerepet játszik ebben az egyszerű utánzás is, amely a különélő népek közti érintkezés révén valósul meg. Helyesen mondja ezzel kapcsolatban *Finot:* „A földrajzi és etnikai mozzanatokon kívül hatnak szociális tényezők is, köztük az *utánzás*, amelynek közvetlen eredménye a népek közti különbségek kiegyenlítődése. Mindez keresztül-kasul forradalmasítja a népek és a fajok morális és anyagi életét" (347. és köv. oldalak).

2. Ahhoz, hogy helyes ítéletet alkossunk erről a kérdésről, meg kell fejtenünk, mit jelent az a homályos kifejezés, hogy „állandó haladás".

Milyen haladást kell „állandónak" tekintenünk? A kulturális fejlődésnek évszázados vagy évezredes, vagy esetleg tízezer évekre visszanyúló szakadatlan emelkedő vonaláról van itt szó? Ha „állandónak" neveznek néhány évszázados haladást, akárhány ilyen példát hozhatunk fel olyan népekről, amelyek ez idő alatt nem változtatták helyüket és nem fogadtak be semmiféle gyarmatosítót. Ha viszont az állandó haladást tágabban értelmezzük, több évezreden át nyomon követhető szakadatlan kulturális növekedésként, akkor erre természetesen az emberiség történetében egyetlen ország keretei között, egyazon mozdulatlan népnél sincs példa. Hiszen tud-e valaki mutatni akár egyetlen olyan esetet is, amikor valamely nép valamilyen országban évezredekig „üldögélt" mozdulatlanul, „helyváltoztatás" és „kolonizáció" nélkül? Ilyen eset az emberiség történetében nem volt, és az emberi társadalom egész jellegéből, e társadalom fejlődésének összes törvényeiből ítélve világos, hogy ilyesmi a jövőben sem fordulhat elő. Nincs értelme olyasmit mondani, hogy az állandó haladás lehetetlen bizonyos körülmények között, amelyek sohasem léteztek és nem létezhetnek.

De — halljuk az ellenvetést — vajon Kínában nem volt-e fejlett civilizáció, amely elpusztult a kínai nép elszigeteltsége miatt? Jó, egyetértünk, nem a faji keveredés hiányán, hanem a kultúrák keveredésének hiányán fordult meg a dolog. De akkor ez vajon nem amellett szól-e, hogy az állandó haladás lehetetlen a kultúrák keveredése nélkül?

Egyáltalán nem. Először is, merőben helytelen az ősi kínai kultúra pusztulását kizárólag — vagy főleg — az ország elszigeteltségével magyarázni. Az ókori Kína hanyatlását elsősorban nem külső, hanem belső okok idézték elő. Hiszen, maga *Hertz* mondja — mégpedig nagyon is helyesen —, „azok a természeti feltételek, amelyek a primitív fokon kedvezőek, a továbbiakban fékezőn hathatnak". A környezetnek ugyanazok a földrajzi és egyéb feltételei, amelyek a termelőerők fejlődésének egy bizonyos fokán, a termelés és az elosztás egy bizonyos rendszerében a kultúra nagyszerű virágzását idézték elő, a technikai fejlődés más, magasabb fokán a kulturális fejlődés fékjévé váltak és hanyatlásra vezettek.

Ez persze nem jelenti azt, hogy e belső, természeti és technikai-gazdasági tényezők mellett a kínai kultúra pusztulásában nem játszott bizonyos szerepet Kína elszigeteltsége is. Azt mondom: *bizonyos* szerepet, vagyis másodrendűt, lényegtelent. Már csak azért sem lehet azt mondani, hogy a más országok kultúrájával való kapcsolat hiánya volt Kína hanyatlásának fő oka, mert a többi ázsiai és európai ország kultúrája a kínai kultúra hanyatlása idején ennél jóval alacsonyabb fokon állt, úgyhogy lényeges progresszív befolyást a kínai kultúrára amúgy sem gyakorolhatott volna. Ennek ellenére ez a hatás természetesen csak hasznára lett volna Kínának. De az elszigeteltség kérdésének, a kulturális kapcsolat hiánya kérdésének semmi köze sincs a helyváltoztatás és a kolonizáció kérdéséhez.

Ha Kína „megváltoztathatta volna a környezetét", kultúrája természetesen tovább fejlődhetett volna. De a természeti környezet megváltoztatásának jelentősége nem egyenlő a keveredés (sem a fizikai, sem a kulturális keveredés) szükségességével.

Ami a gyarmatosítók hiányát illeti, ez a körülmény a legcsekélyebb mértékben sem oka a kínai kultúra pusztulásának. Ha Kínának mások lettek

volna a természeti és technikai-gazdasági feltételei, plusz, mondjuk (hogy kielégítsük ellenfeleinket is), ráadásul még kereskedelmi és kulturális kapcsolata is lett volna más országokkal — gyönyörűen fenntarthatta és fejleszthette volna kultúráját gyarmatosítók nélkül ugyanúgy, ahogy ezt tette azelőtt, még abban a korban, amikor technikai-gazdasági rendje harmóniában volt természeti környezetével (vagy mint ezt Japán tette a szemünk láttára).

De ha ez így van, miről van szó tulajdonképpen? Mi az értelmük *Hertz* e különös tételeinek?

Nagyon határozott, bár nem világos és nem nyíltan kimondott értelmük van, amelyet gondosan eltakar a tudományos okoskodás áthatolhatatlansága. Az elmondottak értelme csak egy lehet. Állandó haladásra reménye csak annak a népnek lehet, amely vagy a helyét, környezetetét változtatja időnként, vagy beengedi magához a gyarmatosítókat. Vannak olyan népek, amelyek már maguk is szorosan élnek saját környezetükben és amelyek ezért, a dolgok logikája folytán, a fejlődés törvényei következtében kénytelenek „változtatni környezetüket", vagyis meghódítani új területeket. És vannak más népek, amelyeknek „helyük" van bőven, és nincs elég erejük hozzá, hogy a mai körülmények közt új környezetet hódítsanak maguknak. Számukra egyetlen út marad az „állandó haladás" biztosítására: az, hogy beengedik magukhoz a gyarmatosítókat.

Lám ha az ember liberális burzsoá tudós, milyen ragyogóan indokolhatja és igazolhatja a jelenkori impeializmus gyarmati politikáját néhány rövid, ártatlannak látszó „tudományos" érveléssel.

*

Egyes kritikusok, akik a faji keveredésnek mint kulturális tényezőnek a túlbecsülését ad absurdum viszik, még egy jellemző fogást alkalmaznak. Amikor egyes fajvédők azzal a nevetséges állítással hozakodnak elő, hogy minden nagy ember tiszta „faji típus" volt, néhány kritikus ugyanilyen semmitmondó, légből kapott metafizikába csap át, ennek ellenkezőjét állítván: minden „nagy személyiség" vegyes házasságból származott.* Magától értetődik, hogy amikor például *Finot* tétele igazolására felsorolja vagy két tucat angol-amerikai, francia stb. író nevét, ugyanolyan nevetséges helyzetbe kerül, mint *Chamberlain* és a többi fajvédő, mert mindegyik „kevert fajú zsenijével" ugyanannyi ellenkező előjelű példát lehet felsorolni, amelyek elmélete ellen szólnak.

VI

A népek keveredése — mind a fizikai, mind a kulturális keveredés — hatalmas és rendkívül fontos tényező, amely óriási szerepet játszik az emberi társadalom fejlődésében, jelentőségét azonban nem szabad eltúlozni.

Ugyanezt kell mondanunk — *még nagyobb mértékben* — egy másik fontos és hatalmas erejű tényezőről: a *hagyományról*. Hiszen minden külön tudo-

* *Finot*, 268. o.

mányos-elméleti elemzés nélkül nyilvánvaló, hogy ha a keveredést illetően kimutattuk, hogy az mindig progresszív tényező (a fizikai keveredés persze annyiban, amennyiben normális és egészséges egyedek közti házasságokról van szó), ezt semmiképpen sem mondhatjuk a hagyományról. Persze a hagyománynak is *lehet* progresszív szerepe, amikor olyan hagyományokról van szó, mint a technikai ismeretek és készségek átadása, az elmúlt századok kulturális eredményeinek megbecsülése stb. De a hagyomány korántsem mindig progresszív. Igen gyakran, sőt, talán az esetek többségében mint regresszív, reakciós tényező lép a történelmi színre annál az egyszerű oknál fogva, hogy a már meglevő, az előző kortól kapott örökséghez való mindennemű ragaszkodás többé-kevésbé akadályozza az új befogadását. Hiszen mi a haladás, ha nem az, hogy a régit szakadatlanul felváltja az új, a meglevőt a keletkező? Mindenféle konzervativizmus, minden reakció, akár a mindennapi életben, akár a politikában valamilyen hagyományon alapul, ebben találja meg magyarázatát és igazolását.

A termelőerők fejlődése, amely a hagyományoktól függetlenül és ezek ellenére szakadatlanul halad, az emberi társadalomban kialakítja a feltartóztathatatlan törekvést az újra, a tökéletesebbre. Miközben egyes társadalmi csoportok konokul ragaszkodnak a régi lét- és szociális formákhoz, amelyek bizonyos kiváltságos helyzetet biztosítanak számukra, az egyszerű, nem kiváltságos társadalmi rétegek óriási tömegei mindig az elavult, hagyományos eszmékkel, intézményekkel, gazdasági és politikai rendszerekkel való szakításra s az újak megteremtésére törekednek.

Az elmondottakból világos, hogy ha a hagyomány óriási befolyásáról beszélünk, s kijelentjük, hogy az a kultúrák keveredése stb. mellett az egyik legfontosabb társadalmi tényező, ez még nem jelenti azt, hogy ezeket a tényezőket egy kalap alá vehetjük. Nem tehetjük ezt azért, mert, először, a hagyomány és a keveredés fontossága és jelentősége nem egynemű. A keveredés progresszív tényező, a hagyomány viszont inkább konzervatív, reakciós; és, másodszor, bár a hagyomány nagy szerepet játszik és erős hatást fejt ki, szerepe és hatása egyáltalán nem hasonlítható a keveredés szerepéhez és hatásához. A keveredés ereje egyetemes, hat mindenkire, akit csak érint, a hagyományok hatása ellenben mindig csak részleges és ideiglenes, a társadalomnak mindig csak arra a részére terjed ki, amelynek sajátja, és csak addig hat, amíg befolyását nem bénítja meg az új társadalmi viszonyok megjelenése.

Fentebb láttuk, milyen reakciós értelem húzódik meg *Hertz*nek azon gondolatmenete mögött, hogy a kulturális haladás szempontjából elengedhetetlen a keveredés. Nem kevésbé reakciós nézeteket hangoztat *Hertz* a hagyománnyal kapcsolatban. Vizsgáljuk meg, hogyan értékeli — helyesebben, hogyan értékeli túl — a hagyomány szerepét és jelentőségét.

„Az emberiség szellemi fejlődésében megnyilvánuló állandóság-tendenciát hagyománynak nevezzük. A hagyomány társadalmilag megrögződött szokás, amely a nevelésben, a meglevő intézményekben, az egész környezetben gyökerezik. Hatalma óriási . . . Az ember oly makacsul ragaszkodik szokásaihoz, hogy még akkor is őrzi őket, amikor eredeti értelmüknek már az emléke sem él; ilyenkor új jelentőséget tulajdonít nekik" (90. o.).

Álljunk meg itt egy pillanatra. A hagyomány definíciójába ne kössünk

bele, habár itt is volna miről beszélni. *(Hertz* a hagyomány társadalmi gyökereit illetően általában beszél a „nevelésről", az „intézményekről" és a „környezetről", de egy szót sem szól a legfontosabbról: a termelési viszonyokról, a termelésben elfoglalt helyzetről.) Viszont az az állítás, hogy az „ember" (vagyis *minden* ember) őrzi a régi hagyományokat még akkor is, amikor a hagyományok eredeti értelmének már az emléke sem él, s ilyenkor ezeknek új jelentőséget tulajdonít — nyilvánvaló hamisítás, amely merőben helytelen képet ad arról, hogyan élnek, fejlődnek és hatnak a hagyományok.

Ha azt a kérdést vizsgáljuk, mi a jelentőségük a napjainkig fennmaradt különféle hagyományoknak, egyáltalán nem érdekel bennünket az a kérdés, hogy mi az eredeti értelmük azoknak a szokásoknak, amelyekben ezek a hagyományok megnyilvánulnak. Bennünket e szokások mostani jelentősége érdekel. A társadalmi fejlődés során az emberek minden szokása megváltoztatja jelentőségét. De a régi szokások nem azért kapnak új jelentőséget, mert az „ember", aki megszokott, mondjuk, valamilyen cselekvést, egyszerűen nem akar megválni szokásaitól és ezért „új jelentőséget tulajdonít" nekik. Ha valamilyen hagyomány az „embernek" kellemetlen vagy haszontalan, mindig örömmel válik meg tőle (feltételezve, hogy ennek tudatában van) és szívesen kicseréli újra. „Aki kóstolta az édeset, nem kívánja a keserűt" — tartja a bölcs népi közmondás. A szokásokhoz és a hagyományokhoz nem általában az „ember" kötődik, hanem az az ember — helyesebben azok a társadalmi rétegek —, akinek, illetve amelyeknek ezek a hagyományok és szokások bizonyos előnyöket nyújtanak. Ezek a rétegek teljes erejükből ragaszkodnak a régihez, dicsfénnyel övezik, és igyekeznek így vagy úgy fenntartani a régi hagyományt, még ha értelmét vesztette is, s ilyenkor „új jelentőséget" tulajdonítanak neki. Ha van ehhez elég erejük, ha képesek a vallási, a hazafias stb. ópium segítségével ideológiailag leigázni azokat a társadalmi rétegeket, amelyekre nézve az adott hagyomány káros, akkor ez a hagyomány tovább él, az ellenkező esetben viszont nyomtalanul eltűnik.

Lássunk egy példát. Az ókorban a zsidóknak volt egy hagyományuk: nem ettek disznóhúst. Ennek a hagyománynak józan értelme volt: a sertéshús fogyasztása Palesztina forró éghajlatának feltételei közepette ártalmas volt az egészségre. Ez a szokás egy kissé módosult formában (részleges tartózkodás a húsételektől általában) fennmaradt a keresztény államokban is azért, mert az uralkodó osztály számára előnyös volt, hogy az elnyomott tömegeket az önmegtartóztatás és a vallási fegyelem szellemében neveljék. A régi hagyománynak „új jelentőséget" tulajdonítottak, és ideológiai vezetésük révén sikerült a munkások és a parasztok millióit e hagyomány hatalmában tartaniuk. De kialakul a munkásosztály. És mit látunk? A munkásosztály élenjáró rétegei öntudatossá válnak, kivonják magukat a burzsoázia ideológiai gyámsága alól és a régi szokást elvetik minden nehézség nélkül, semmi jelét nem mutatva annak, hogy „kötődnek" a hagyományhoz. A „meggyökeresedett hagyomány", mint kiderül, eltűnik mintegy varázsütésre. (A Szovjetunóban igen gyakori eset, hogy a munkás, aki még tegnap a vallási előítéletek vak rabja volt, a tudományos vallásellenes propaganda hatására szakít a vallási hagyományok egész rendszerével és — oda se neki!)

Hertz a továbbiakban arról beszél, hogy minek a hatására szűnnek meg a hagyományok: „A hagyomány teljes megkövülésre vezetne, ha külső

lökések, nagy geológiai és éghajlati változások, az élelemszerzés nehézségei és más népek támadásai nem kényszerítenék az embereket új szokások kialakítására" (91. o.).

Valóban meglepő magyarázat. Kiderül, hogy nem a társadalom fejlődése talaján szűnnek meg a régi szokások és keletkeznek az újak, hanem csakis „lökések" eredményeképpen, a váratlanul kialakult szükséglet („nehézségek" és „támadások") talaján. És a technika fejlődése? És a kulturális haladás? És a társadalom differenciálódása és az osztályharc? Ezek mintha nem is léteznének.

Végül *Hertz* értékeli a hagyomány szerepét. Ő is felteszi magának a kérdést: progresszív-e ez a szerep vagy nem? De a válasz, amelyet erre a kérdésre ad (*Finot* kifejezésével élve, amelyet a fajelméletekkel kapcsolatban alkalmazott), „inkább politikai, mint tudományos".

„A fejlődés bizonyos fokán — mondja *Hertz* — a hagyomány hiánya igen nagy mértékben elősegítheti a haladást" (92. o.).

Ez a mondat önmagában véve tökéletesen helytálló. Ámde *Hertz*nél csupán annak leplezésére szolgál, *amiről nem beszél*. Hogy a hagyományok hiánya elősegítheti a haladást, az vitathatatlan. De a hagyomány kérdésének nem ez a lényege. Azt akarjuk tudni: elősegíti-e a haladást a hagyományok *léte?* Ha a hagyományok hiánya *képes* elősegíteni a haladást, ez mintegy azt jelenti, hogy a hagyományok léte *képes* akadályozni azt. Ez persze így is van. De ez a megfogalmazás fölöttébb különös, módszertanilag teljesen helytelen. Ha azt hangsúlyozzák, hogy *lehetséges* a hagyományok hiányának progresszív hatása és a hagyományok létének regresszív hatása, ez éppenséggel megtévesztő, mert ha e *lehetőség* hangsúlyozásával kezdjük, ezt minden olvasó elkerülhetetlenül úgy értelmezi, hogy a hagyomány hatását általában progresszívnek tartjuk. Ennek ellenére, ha a szerző pusztán erre a megfogalmazásra szorítkozott volna, akkor — bizonyos fenntartásokkal és kiigazításokkal — még el lehetne fogadni, ha nem volnának ott ezek a rejtélyes szavak: „a fejlődés bizonyos fokán", amelyek még a hagyomány lehetséges káráról mondottak egész értelmét is semmivé teszik. Hogyan értsük ezt „a fejlődés bizonyos fokán"-t? Ha a hagyomány hiánya csak „a fejlődés bizonyos fokán" segítheti elő a haladást, akkor tehát vannak olyan „fejlődési fokok" is, amelyeken nem segítheti elő, amelyeken a hagyomány következésképpen feltétlenül progresszív? Azt akarjuk tudni: milyen „fejlődési fokok" ezek?

Hertz tökéletesen kielégíti kíváncsiságunkat. Az idézett első megfogalmazásban, amikor a hagyomány — akár csak részlegesen — *káros voltának* — elismeréséről volt szó, mint láttuk, meglehetősen homályosan és zavarosan beszélt, most viszont, okfejtését folytatva teljesen világosan és egyértelműen fogalmazza meg nézeteit, amikor a hagyomány *hasznáról* van szó. Annak illusztrálására, hogy lehetséges a hagyomány hiányának hasznos hatása, utal arra, hogy Amerikában a földrész felfedezése után milyen gyorsan alakult ki és fejlődött a legmagasabb fokú civilizáció. Majd így folytatja:

„És mégis, *magasabb fokokon* a haladás *csak* a szellemi hagyományokra támaszkodva megy végbe" (uo.).

Kiderül, hogy a hagyományok csak primitív, nem civilizált körülmények közepette lehetnek károsak, nem progresszívek, a modern kultúrnépek

számára viszont abszolút hasznos és progresszív tényezők, amelyek nélkül semmiféle haladás nem lehetséges. Mindenki, aki szakít a szellemi hagyományokkal, a haladás ellensége, mindenfajta társadalmi vagy más forradalom regresszió — ez az egyszerű logikus következtetés *Hertz* okfejtéséből. Hertz eközben egyáltalán nem veszi észre, hogy ha ez így van, akkor egy lyukas garast sem érnek a faji előítéletek ellen felvonultatott érvei. Mit törődnek az Egyesült Államok déli államainak fenegyerekei, vagy a nagybrit, nagynémet és egyéb pogromlovagok a „fajról és kultúráról" szóló mindenféle elméleti locsogással. Nekik szent hagyományaik vannak: üsdvágd a négert, a kínait fogd be a riksa elé, a zsidó után pedig szellőztesd ki a szobát. Hagyományok nélkül nincs haladás. Tehát a haladás érdekében óvni kell mindezeket a hagyományokat és meg kell fojtani a barbárokat, akik kezet emelnek rájuk.

*Hertz*nek a hagyomány progresszív hatásáról szóló ezen „*hagyományos*" okfejtései szemléletesen mutatják, milyen erős még a hagyományok befolyása a jelenkori társadalom *egyes* rétegeiben, és milyen valóban hasznos szerepet játszanak bizonyos társadalmi rétegek meghatározott érdekeinek szolgálatában. De arról, hogy ez a befolyás és ez a szerep progresszív, *Hertz*nek aligha sikerül meggyőznie bárkit is, kivéve azokat a rétegeket, amelyek érdekeltek mindenfajta hagyomány konzerválásában, és köztük is természetesen elsősorban a fajvédőket.

VII

A burzsoá kritikusok összes említett és hasonló hibájának és tévedésének az a gyökere, hogy teljesen megkerülik a lényeget. A termelőerők fejlődése és az ennek a fejlődésnek a talaján kialakuló termelési viszonyok számukra hétpecsétes titkot jelentenek. Ahelyett, hogy igyekeznének feltárni a társadalmi mozgások és változások fő okát, rugóját, fáradhatatlanul ismételgetik absztrakt, semmitmondó tételeiket a „kulturális színvonal" vagy a „fejlődési színvonal" döntő jelentőségéről. Ugyanaz a környezet — mondja *Hertz* a különböző népekre különbözőképpen hat „fejlődési fokuktól" függően (373. o.). Azt, hogy Európa nem vált a hunok és a mongolok zsákmányává, a „római kultúrának" köszönhetjük (158. és köv. oldalak). Sőt, egyhelyütt azt mondja, hogy a természeti tényezők hatása mindig az emberek kulturális színvonalától függ (380. o.). Arról viszont hallgatnak, mint a sír, hogy mi a „kultúra" lényege, mi határozza meg, minek következtében változik a „fejlődési színvonal".

Amikor ezeket a „magyarázatokat" olvassuk, néha valósággal elképeszt az a makacsság, hogy egyszerűen nem hajlandók beszélni a termelőerők és a termelési viszonyok hatásáról még ott sem, ahol az valósággal szúrja a szemet. Két jó példa is van kéznél. *Hertz* arról beszél, hogy milyen szerepet játszanak a fajok keveredésében a háborúk, s egyebek közt érinti azt a kérdést, mitől függ a győzelem és a vereség a népek összeütközéseiben, s ez az egykori „marxista" — aki még ma is kacérkodik a marxizmussal! — a következő meglepő kijelentést teszi: „A háborús győzelem igen gyakran a *véletlenektől (?)* függ, amilyen a jobb fegyverzet, a lovak alkalmazása stb."

(112. o.). Hasonló módon jár el *Finot* is. Nagyon helyesen megmagyarázza például, hogy a „környezet" fogalmát a szó legtágabb értelmében kell felfognunk, bele kell értenünk „azoknak a feltételeknek az összességét, amelyek valamely lény születését és földi létét kísérik egészen haláláig". És rögtön felsorolja e környezet elemeit. Szerinte ezek a következők: az éghajlati viszonyok, a talaj összetétele, a társadalmi, a politikai és szellemi élet, valamint az anyagi életviszonyok (212. és köv. oldalak). Egy szóval: minden fontos, minden számításba vétetik, kivéve a leglényegesebbet, amelyen ez az egész „társadalmi, politikai és intellektuális élet", az összes „anyagi életviszonyok" alapulnak — a termelőerők és a termelési viszonyok.

Miután elismerték a társadalmi tényező szerepét, természetesen nem tehetik meg hogy ne számoljanak az osztályhelyzetnek az egyes egyedek pszichikai, sőt, fizikai sajátosságaira gyakorolt hatásával. De ahelyett, hogy ezt nyíltan kimondanák, beérik annyival, hogy általában beszélnek a társadalmi tényezőről, vagy pedig — azokban a ritka esetekben, amikor e társadalmi tényező többé-kevésbé konkrét elemzésébe bocsátkoznak — osztályok helyett szakmákat emlegetnek stb.

Valósággal meglepő, hogy milyen makacsul tartózkodnak az „osztály" szó használatától. Miközben tagadják, hogy van olyan „faji érzék", amely rokonokként összefűzi ugyanannak a fajnak az egyedeit, és a fajt mint egészet szembeállítja a másik fajjal, helyesen mutatnak rá arra, hogy ennek ellentmond az, hogy egy fajon belül olyan társadalmi csoportok alakulnak ki, amelyek ellenségesen állnak szemben egymással a „faji rokonság" ellenére, viszont közelednek más fajok hasonló társadalmi csoportjaihoz. De e „társadalmi csoportok" közt olyanokat emlegetnek, mint a rendek, a kasztok stb., vagy a kötelékekről beszélnek, amelyek összefűzik „a gazdag embereket", vagy „a szellemileg rokon egyedeket", s konokul és következetesen kerülik az osztályok említését.*

Minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy elkendőzzék a jelenkori társadalom osztálytagozódását és az osztályellentétek lényegét. *Finot* ugyanazon ország lakóinak abszolút testvériségéről beszél, azt állítva, hogy a jelenkori népeket összefűzi a hozzájuk tartozó egyedek morális és anyagi érdekeinek szolidaritása. Majd kijelenti, hogy „mivel az emberek közti különbségek csak egyéniek, elméletileg nincs helye az osztályok társadalmi és politikai alárendelésének (502. és köv. oldalak). *Hertz*, mint alább látni fogjuk (ebben a kötetben 202. és köv. oldalak), azon az alapon tagadja a fajt mint társadalmi kategóriát, hogy a társadalmi csoportok tagjai nem egyenlő értékűek — ami egyben az osztályhovatartozás társadalmi jelentőségének tagadását is jelenti.

VIII

Mivel kritikusainknak nincs szilárd, határozott, végig következetes, egységes és kerek (vagyis dialaktikus materialista) világnézetük, végeredményben valamennyiüknél ugyanazt a bizonytalanságot és következetlenséget

* *Hertz*, 97. o., *Finot*, 343. o.

tapasztaljuk, mint az általunk bírált fajvédőknél. Köztük a lényeget illetően csak az a különbség, hogy a fajvédők egész építményének legfőbb fundamentuma tudománytalan és tudományellenes előítéletük, faji előítéletük, kritikusaik viszont, bár csak többé-kevésbé következetesen, de mégiscsak megmaradnak a komoly tudomány keretei között. A munkáikban uralkodó káosznak az a gyökere, hogy képtelenek megbirkózni anyagukkal éppen ennek a tudománynak a területén. Ennek következménye, hogy — ha nem is annyira, mint a fajvédőknél — ők is sűrűn ellentmondásokba bonyolódnak mind önmagukkal, mind egymás között.

Lássunk néhány példát. Csak az imént magyarázták meg nekünk, hogy a fajelméletek szerzőik anarchikus gondolkodásmódjának termékei,* s alig néhány oldallal odébb megtudjuk, hogy éppen ellenkező a helyzet: „az anarchia a faji ösztönök következménye a politika területén".** Ugyanez vonatkozik a „demokráciaellenességre", a „nemzeti és társadalmi ellentétekre" és az „öndicséretre" is. Fentebb már láttuk, hogy mindezek a „tényezők" fölöttébb fontos szerepet játszanak a fajelméletek Hertz-féle „szociológiai elemzésében". Ugyanakkor könyve legelején mindezeket a káros jelenségeket „a fajelméletek politikai következményeinek" nevezi (4. o.). *Hertz* e „következetességének" még jellemzőbb példáját idéztük fentebb a háborúk okainak kérdését illetően (lásd ebben a kötetben 84. és köv. oldalak).

Hasonlóképpen sok ilyen példát találhatunk *Finot*-nál is (hol elveti a „fajnak" még a fogalmát is, hol elismeri a fizikai faji különbségek, sőt, szellemi téren „a különösen mély szakadék" létét, hol azt mondja, hogy a társadalom fejlődésének két tényezője van: a környezet és az örökletesség, hol pedig a környezet „kizárólagos hatásáról" beszél stb.), *Luschan*nál is (hol azt mondja, hogy a kevert származású személyek sohasem lehetnek a priori kisebb értékűek, hol kívánatosnak tartja, hogy Amerikában szigeteljék el a „nem kívánatos" néger elemeket; egyik művében azt állítja, hogy a fajok határai sohasem tűnnek el, másutt meg azt bizonygatja, hogy „az olyasfajta kísérletek, hogy az emberiséget mesterséges csoportokra osszák fel a bőr színe, a koponya hosszúsága és szélessége, a haj minősége stb. alapján, mindenképpen hibákra vezetnek"***), s a többi kritikusnál is.

Ha ilyen „diszharmónia" uralkodik ugyanazon a kritikán belül, még inkább érthető, ha a különböző kritikusoknál merőben ellentmondó véleményeket találunk az egyes kérdésekkel kapcsolatban. Itt persze nem kis szerepet játszanak a pontatlan, felületes megfigyelések vagy elhamarkodott következtetések is. Fentebb láttuk, hogy valamennyi kritikus — velünk együtt — teljes joggal felháborodottan elítéli a fajvédők effajta vétségeit. De ők maguk sem vétlenek. Ennek következménye olykor az a nevetséges, helyesebben siralmas helyzet, amikor két kritikus, ahelyett, hogy közös erővel cáfolná a fajvédőket, egymás érveit semlegesíti. Példaként megemlíthetem a fentebb idézett véleménykülönbséget az oroszok keveredésével kapcsolatban (lásd ebben a kötetben 109—110. o.). Vagy másik példa. Míg az

* *Hertz*, 400, 402. o.
** Uo. 409. o.
*** I. m. 20. o.

egyik kritikus az angol nemeseket tekinti iskolapéldának arra, milyen károsan hat „a fajon belüli házasodás" (Inzucht) minden zárt csoportra,* a másik kijelenti, hogy valamennyi nemesi rend közül, amelyet a történelem ismert, csak az angol nemesi rend nem fajzott el, mert sohasem gyakorolta a fajon belüli házasodást** stb. stb.

* *Finot*, 267. és köv. oldalak.
** *Hertz*, 72. és köv. oldalak.

A FAJELMÉLETEK ÁLMARXISTA KRITIKÁJA

1. KARL KAUTSKY A FAJELMÉLETEK BÍRÁLÓJÁNAK SZEREPÉBEN

I

Aki bírálni akarja a fajvédők tételeit, annak mindenekelőtt tisztáznia kell az első és alapvető kérdést: az antropológusok által megállapított faji felosztásnak van-e valamilyen jelentősége a szociológia szempontjából?

Az előzőkben megvizsgáltuk, milyen választ adnak erre a kérdésre a burzsoá kritikusok. Ők határozottan tagadják a faji felosztás mindennemű jelentőségét, bár nem mentesek némi ingadozástól. *Kautsky*nál éppen fordított a helyzet: ő világosan és határozottan elismeri a fajvédők által megállapított szilárd faji felosztást, ezzel kapcsolatban nem tapasztalunk nála semmi ingadozást. Csak néhány üres frázis mond ellent nála ennek az elismerésnek, vagy pedig a legjobb esetben kisebb fenntartásokat találunk, amelyek jelentéktelen mértékben korrigálják a fajelméletet.

Idézzük rögtön alaptételét, amely félreérthetetlenül megmutatja a faji kérdéssel kapcsolatos úgynevezett „marxista" álláspontját:

„Azt a tényt, hogy az emberiség különböző fajokra oszlik, amelyek mindegyike másmilyen természetű (anders geartet ist), régóta ismerik . . . A népvándorlások, a természeti környezet legkülönbözőbb formáinak hatása és végül a keveredés igen széles körű elterjedése arra vezettek, hogy a pithecanthropus (Affenmensch) egy vagy néhány fajából végeredményben létrejött az emberi nem *szörnyű sokfélesége*. Az emberiség ma a különböző örökletes jegyekkel és képességekkel rendelkező különféle csoportok *százaira* oszlik, amelyek mindegyike a környezet ugyanazon ingerére sajátos, olykor homlokegyenest ellentétes módon reagál."*

*Kautsky*nak ebben a kérdésben, amint látjuk, nincs semmi fenntartása, nem is ingadozik. Tételei világosak és határozottak, tökéletesen hűek a legrosszabb fajvédők szelleméhez. Az emberiség különböző fajok százaira oszlik, s ezeknek mindegyikét egészében jellemzi egy meghatározot faji jelleg, az örökletes faji sajátosságok meghatározott, minden más fajétól eltérő komplexuma.

Az olvasó bizonyára csodálkozik. Csodálkozása számunkra teljesen érthető: valamikor *Kautsky*t mi is bizonyos mértékig marxistának tekintettük, ha némi fenntartással is, itt viszont mikroszkopikus nagyságrendű nyoma sincs a marxizmusnak. Egyáltalán nem sértődünk meg, ha az olvasó azt hiszi, hogy — talán szándékosan, talán egyszerűen tapasztalatlanságból — kiragadtuk ezt az idézetet a könyv általános kontextusából, és ezzel, rosszindulatúan vagy akaratlanul, meghamisítottuk *Kautsky* álláspontját. Az ilyesfajta félreértések elkerülése végett minden oldalról meg kell vizsgálnunk

* Materialista történetfelfogás, I. köt. 499. o.

Kautsky álláspontját, meg kell néznünk, hogyan nyilatkozik a fajokról és a faji jellegről más helyeken, és milyen véleményt mond a faji probléma egyes részkérdéseiről.

Ha gondosan elemezzük *Kautsky* új nagy munkájának azt a részét, amely a fajokról szól, teljesen igazolódik állításunk helyessége. A könyv más helyei egyáltalán nem semlegesítik, hanem megerősítik, megismétlik és elmélyítik az általunk idézett tételeket.

Kautsky azt mondja, hogy „a modern tudomány egyik legnehezebb problémája" — „*a különböző fajoknak, ezek különleges ismérveinek és képességeinek* meghatározása" (506—507. o.). Hogy ilyenek vannak, az szerinte *első pillantásra* (dem Augenschein nach)* szemmel látható (480. o.). Kautsky több helyen beszél „a faji jelleg a priorijá"-ról (Apriori des Rassencharakters), arról, hogy a különböző fajoknak ugyanúgy vannak „különböző örökletes képességeik és ösztöneik", mint a különböző egyedeknek (489—490. o.) stb.

Milyen területen kell keresnünk azokat a különbségeket, azokat „az örökletes jegyeket és képességeket", amelyek fajokra osztják az embereket?

Erre a kérdésre határozott és egyértelmű választ kapunk: ilyen örökletes különbségek *mind testi, mind szellemi téren* vannak.

Ami a fizikai tulajdonságokat illeti, tudjuk, hogy a fajvédők minden faji különbség gyökerét éppen ezen a téren látják, a koponyaalkat, az agystruktúra stb. különbségeiben. Hogyan vélekedik *Kautsky* ezekről a különbségekről? Elismeri-e a szilárd testi faji jelleg létezését a fajvédők szellemében vagy sem? Válaszoljon ő maga.

„Ha nem is tudunk hierarchikus rendet megállapítani a fajok között képességeik (Begabungen) szerint,** ezek mégis különbözők *nemcsak a bőr színe, a koponya alkata* stb. tekintetében, hanem a szellemi képességek (Fähigkeiten) és a jellem tekintetében is" (538. o. Saját kiemelésem. — *S. E.*).

Kétségnek tehát nincs helye. *Kautsky* nem az emberek közti testi különbségekről, hanem különböző *fajokról**** beszél, amelyek különböző testi (és szellemi) jegyekkel rendelkeznek.

Igaz, a testi jegyek alapján történő faji felosztásnak ezzel a határozott elismerésével szembeállítható néhány passzus — mind a „Zsidóság és faj" c. brosúrából, mind a „Materialista történetfelfogás" c. könyvből —, ahol *Kautsky* is mintha határozottan elvetné ezt a felosztást, sőt, kigúnyolja miatta a fajvédőket. Egy pillanatra értetlenül állunk. Hogyan egyeztessük össze egymással ezeket a helyeket? Hogyan lehet egyidejűleg állítani és kigúnyolni ugyanazt a tételt? Egyszerűen csak zűrzavar van a szerző fejében, vagy pedig a fensőbbséges hangon a fajvédők ellen eldörgött mondatok csak arra szolgálnak, hogy megtévesszék a tapasztalatlan olvasókat, hogy

* Ez az „első pillantásra" különösen figyelemreméltó egy magát materialista marxistának tartó szerzőnél. Hiszen ez az összes fajvédők elcsépelt régi nótája. Lásd például Eugen *Fischer* cikkét a fajokról a Handwörterbuch der Naturwissenschaften c. könyvben, VIII. köt., 78. o.

** Még a továbbiakban visszatérünk arra a kérdésre, mennyire vehetjük komolyan azt a kijelentést, hogy „nem tudunk hierarchikus rendet megállapítani".

*** Lásd ebben a kötetben a 75. oldalon a jegyzetet.

a szerző megnyerje velük az olvasó bizalmát, hogy később, szinte észrevétlenül meggyőzze őket az ellenkezőjéről?

Ítélje meg ezt maga az olvasó *Kautsky* más kijelentései alapján, amelyeket alább idézünk. (Személy szerint engem ezek arról győznek meg, hogy zűrzavar is van a szerző fejében, s ugyanakkor az igazság szándékos meghamisításával van dolgunk, amely farizeus manipulációkkal jár együtt.)

Három helyre mutatunk rá.

1. „A faj megkülönböztető vonása az, hogy jegyeit változatlan formában törekszik átadni az utódoknak még akkor is, amikor a környezet, amelyben él, megváltozik. Ha e környezet nem változna, nehéz volna megkülönböztetni a szülőktől örökölt sajátosságokat azoktól a sajátosságoktól, amelyeket az ember a szülőkhöz hasonlóan ugyanannak a környezetnek a hatására szerez. *Világosan és pontosan felismerhető* (deutlich erkennbar) *faji jellegek* csak ott mutatkoznak meg, ahol változatlan formában ismétlődnek az utódokban, annak ellenére, hogy azok más feltételek közé kerültek, mint elődeik" (489. o. Saját kiemelésem. — *S. E.).*

A szerző itt tulajdonképpen nem a mi kérdésünket tárgyalja, hogy léteznek-e vagy nem léteznek szilárd *faji* különbségek,* hanem azt a kérdést, hogy ezek a különbségek milyen körülmények közt „mutatkoznak meg" és milyen körülmények közt nem mutatkoznak meg. Az ilyen *faji különbségeknek* magát a *létét*, a szilárd, örökletes *faji jelleg* létét magától értetődő ténynek tekinti. A faji jelleg nem mindig *állapítható meg*, hanem csak akkor, amikor változik a környezet, de mindig létezik, és mint alább látni fogjuk, igen alaposan „hat".

2. Az 539. oldalon azt olvassuk, hogy „a fajok elhatárolása testi jegyek szerint *nem mindig könnyű*, mivel az emberi nem igen hajlamos a variációkra" (saját kiemelésem. — *S. E.).*

Ha az elhatárolás *nem mindig* könnyű, ez azt jelenti, először, hogy mindig *lehetséges*, és másodszor, hogy *néha* éppenséggel könnyű. Főleg pedig, ha a „fajoknak" testi jegyek alapján történő elhatárolásáról van szó (akár könnyű, akár nehéz ez az elhatárolás), akkor az ilyen testi *faji* különbségek *létezése* már elfogadott mint vitathatatlan igazság.

3. Alább majd részletesen foglalkozunk *Kautsky*nak azzal a nézetével, hogy ugyanaz a környezet a különböző fajokra különbözőképpen hathat *„örökletes faji jellegüktől"* függően. (Lásd ebben a kötetben a „Kautsky ‚történelmi materializmusa' a faji kérdés értelmezésében" c. fejezetet.) Ehhez nem kell kommentár. Ennek a kérdésnek már maga a fölvetése tökéletesen bizonyítja, hogy a szerző kétségtelen ténynek tekinti az egymástól világosan elhatárolt, határozottan különböző faji jelleggel rendelkező fajok létezését.

*

Kautsky „a fajt alkotó" (Kautsky kifejezése az 542. oldalon) alapvető testi jegyeken, nevezetesen a bőr színén, a koponya alkatán stb. kívül a fajvédőkkel teljes egyetértésben a különböző fajoknál még „másodlagos"jellegű testi különbségeket is talál.

* Lásd ebben a könyvben a 75. oldalon a jegyzetet.

Ilyen különbség szerinte először is a *szag*. Igaz, ő maga több bizonyítékot idéz arra vonatkozóan, hogy a négerek, a zsidók stb. szagáról való locsogás nem felel meg a valóságnak. Még ezzel kapcsolatos saját megfigyeléseire is hivatkozik.* Azt is megjegyzi, hogy a különleges szag örökletes jellegét, amennyiben létezik, semmivel sem bizonyították be. Ennek ellenére ilyen következtetésre jut: „Ez persze nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy *egyes fajoknak különleges szaguk van*" (515. o. Saját kiemelésem. — *S. E.*).

Más szóval: egyrészt nincs bizonyítva, másrészt nincs kizárva!

De a továbbiakban világosabbá válik a dolog. Rögtön ugyanazon az oldalon ezt olvassuk:

„Némely fajnak kétségtelenül vannak olyan sajátosságai, amelyek mások számára ellenszenvesek . . . Emellett a más fajú egyedek nemcsak látásunkra és szaglásunkra hatnak ingerlőn."

Tehát a („szaglásunkra ingerlőn ható") „faji szagok" létezését mégis el kell ismerni. (Figyeljék meg, hogy a „nagy tudós" milyen szerényen ismeri el saját ellenkező értelmű, fentebb említett „tudományos" megfigyeléseinek elégtelenségét!) Azután el kell ismerni a szépségben mutatkozó — „a látásunkra ingerlőn ható" — különbségek létezését, plusz még más effajta különbségeket, amelyekről a szerző részletesebben nem beszél, de az elmondottak értelméből már sejthetjük, hogy más érzékszerveinkre gyakorolt „ingerlő hatásokról" van szó, például, mondjuk, a kellemetlen faji hangról („hallási inger"), a bőr durvaságáról („tapintási inger") és „kellemetlen ízről" (?) („ízlésinger").

Az utóbbi egy kicsit ostobán hangzik, és azt hihetné az olvasó, hogy *Kautsky* szavaiból önkényes következtetéseket vonunk le, olyasmit varrunk a nyakába, amit valójában nem mondott. De szerencsénkre a szerző maga is megerősíti, hogy szavait helyesen értelmeztük, mert ő maga beszél az emberhús ízének különbségeiről (!), mondván, hogy egyes adatok szerint a krokodilok jó étvággyal fogyasztják reggelire a kínaiakat, a malájok húsa pedig valahogy nem ízlik nekik! (516. o.)

Tehát: *Kautsky* elismeri a külső, másodlagos testi jegyeket, a külső fizikai különbségeket, amelyek szerinte „mind az esztétikai ellentmondásokra vezetődnek vissza" és amelyeknek nincs különösebb jelentőségük. (E különbségek *jelentőségének* kérdésére alább még visszatérünk!)

De ha így van is, talán mindez nem olyan rettenetes. Hiszen a másodlagos külső testi különbségek létezését senki sem tagadja. Lehetséges, hogy *Kautsky*, bár egy kicsit zavarosan beszél a szag és egyebek kérdésében, de a lényeget illetően mégis éppen a helyes álláspontot van?

Az emberek és az embercsoportok között természetesen vannak másodlagos testi különbségek. De éppen az a kérdés, hogy *milyen jellegűek* ezek

* Nem érdektelen, hogy Kautsky e kérdéssel kapcsolatban milyen „tudományos megfigyelésekre" hivatkozik. Mint kritikus alkat, nem bízik más tudósok megfigyeléseiben, hanem két saját megfigyelését (helyesebben anekdotáját) idézi, amelyek negatív eredménnyel jártak. Nevezetesen: 1. A könyvtárakban, úgymond, néha négerek mellett ült, és nem volt „szaguk". 2. Társaságban volt, ahol valaki a zsidók szagáról beszélt egy szép hölgynek, és akkor kiderült, hogy a szép hölgy (igen kellemes szaga ellenére) maga is zsidó volt. — Nem csoda, hogy ilyen „tudományos" érvek birtokában ő maga nem meri cáfolni a „faji szagok" lehetőségét.

a különbségek? Honnan erednek? Láttuk például, hogyan ítéli meg — nagyon helyesen! — *Hertz* „a négerek szagának" kérdését. *Egyes* négereknek valóban van különös szaguk, de *nem velük született, örökletes, „faji" tulajdonságként*, hanem a táplálkozás, a nyomorúságos élet és egyéb külső feltételek következményeként; a gazdag, kulturáltan nevelt négereknek nincs ilyen szaguk, viszont ugyanilyen okokból „kellemetlen szaguk" van a fehér társadalom alsóbb rétegeinek stb. is. *Kautsky* viszont éppen az ellenkezőjét mondja: szerinte a különleges szag stb. *vele született, örökletes „faji" tulajdonsága* nem egy adott négernek vagy a négerek egy csoportjának, akik meghatározott feltételek közt élnek, hanem az egész néger fajnak mint olyannak, és ilyen szaga nem lehet semmilyen fehér embernek, aki hasonló körülmények közé kerül (vagy utódainak). Kautsky több ízben állítja és hangsúlyozza, hogy „nem kétséges, hogy vannak faji ellentmondások, amelyek az örökletes tulajdonságokban gyökereznek" (516. o.), és hogy „bármennyire határozatlanok is mindezek a megfigyelések, mégsem lehet kétséges, hogy mindegyik fajnak vannak különleges tulajdonságai, amelyek más fajoknak idegennek tűnnek, s amelyek olykor éppenséggel visszataszítóan hatnak".

Nyilvánvaló és vitathatatlan, hogy *Hertz* világos és *materialista* szellemű magyarázatával ellentétben *Kautsky* ebben a kérdésben nem kevésbé világos és következetes interpretációval szolgál tökéletesen a fajvédők szellemében.

II

Miután ismertettük Kautskynak a testi faji jegyekkel kapcsolatos nézeteit, már senkit sem lepünk meg a pszichikai faji jegyek és a szellemi faji jelleg kérdésében elfoglalt álláspontjának kifejtésével. Ebben a kérdésben álláspontja még világosabb, mint az elsőben. Itt nyíltabban és őszintébben beszél, bár most sem csűrés-csavarás nélkül. De a csűrés-csavarás itt kevesebb, és ráadásul még átlátszóbb. Idézzük ezt a megfogalmazást:

„Valamely nép kulturális elmaradottsága egyáltalán nem azt jelenti, hogy az adott nép a természettől fogva kevésbé tehetséges (begabt), mint a többi. Viszont nagyon is jogos az a feltételezés, hogy a különböző fajoknak különböző képességeik vannak. Különös volna, ha a fajok csupán külső testi jegyeikben különböznének egymástól, nem pedig egyszersmind képességeikben (Fähigkeiten) és hajlamaikban is" (536. o.). *Kautsky* a továbbiakban *„a szellemi lényeg örökletes különbségeiről"* beszél, arról, hogy nem a faji jelleg egyes vonásait kell összehasonlítani, hanem „a jelleget egészében, minden megnyilvánulásában" stb.

Ennek az idézetnek az első mondata szerintünk merőben ellentmond a többinek: ha a kulturális elmaradottság nem jelent „kevésbé tehetséges"-t, akkor nem lehet beszélni „különböző képességekről"; az adott kérdés szempontjából nincs semmi különbség „Begabung" és „Fähigkeit" között. De Kautsky szerint itt nincs semmi ellentmondás: ha vannak fajok, amelyek szilárdan elhatárolt fizikai faji jellegükben különböznek egymástól, akkor természetesen el kell ismerni és fel kell tételezni az ugyanolyan szilárdan

elhatárolt szellemi jellegek létezését is. Első mondatával egyáltalán nem akarja tagadni, hogy a különböző fajok általában többé-kevésbé „tehetségesek", csak azt akarja hangsúlyozni, hogy a népek és a fajok (amelyek közé itt egyenlőségjelet tesz!) nagyobb vagy kisebb fokú tehetsége nem okvetlenül esik egybe kulturális fejlődésük fokával (vagyis valamely kulturális tekintetben kevésbé fejlett nép tehetségesebb lehet a másik, kulturális tekintetben fejlettebb népnél, és viszont).

A faji rangsorolás, hierarchia kérdését később fogjuk tárgyalni. Egyelőre megelégedhetünk a következő két tény megállapításával: 1. hogy *Kautsky* fenntartás nélkül elismeri a „szellemi faji jelleg" létezését, és 2. hogy az emberiségnek pszichikai jegyek, „szellemi faji jellegek" alapján fajokra történő felosztását „teljesen megengedhetőnek" és magától értetődőnek tartja.

Egyébként bármilyen szegényes volt is a II. Internacionálénak a faji kérdéssel kapcsolatos úgynevezett „marxista irodalma", fölöttébb gyakran találkozunk benne a népeknek és a nemzeteknek ugyanezzel „a szellemi faji jellegével". *Olberg* véleménye szerint minden nemzetnek van „külső és *belső sajátossága*".* Otto *Bauer Hertz* könyvéről írt cikkében éppenséggel azzal vádolja Hertzet, hogy túlságosan messzire megy, amikor tagadja a szellemi faji jelleget.** A faj, akárcsak a nemzet, éppen „a jellem közösségét" jelenti Bauer számára. Szerinte vannak „megmagyarázhatatlan egyszerű faji tulajdonságok, amelyek nem vezethetők le semmiből", mivel „az antropológiai egység funkciói". Szerinte például a németeknek és a zsidóknak vannak bizonyos tulajdonságaik, amelyek nem nevezhetők másnak, mint faji tulajdonságoknak. A mi feladatunk az, hogy „levezessük és megmagyarázzuk" őket. (Érdekes: hogyan lehetséges ez, amikor épp az imént hallottuk tőle, hogy a faji tulajdonságok nem vezethetők le és megmagyarázhatatlanok!)

III

Ha létezik meghatározott szellemi faji jelleg, ha a *fajok* mint olyanok „képességeikben és hajlamaikban különböznek egymástól", ebből az következik, hogy a fajokat fel kell és fel lehet osztani „felsőbb rendűekre" és „alsóbb rendűekre". Azok között, akik elfogadják „a képességeikben és hajlamaikban különböző fajok" létezésének tételét, természetesen lehetnek véleménykülönbségek e különböző „képességek és hajlamok" megítélésében. Egyesek ilyen, mások olyan képességeket és hajlamokat tarthatnak értékesebbnek. A megítélésben mutatkozó ezen nézeteltérés folytán a fajok rangsorolása ennek az álláspontnak a különböző híveinél különböző, de valamennyien egyetértenek abban, hogy a rangsorolás lehetséges és szükséges. A fajvédőknél pontosan ez a helyzet. Valamennyien rangsorolnak, de egyesek a németeket tartják a „legfelsőbb rendűeknek", utánuk következnek az angolok, majd a franciák stb., s valahol a rangsor végén kullognak a zsidók,

* Neue Zeit, XXV. II. 38.
** Neue Zeit, 1905. I. 630.

az arabok, a négerek stb., miközben mások első helyre állítják a franciákat, majd valamivel hátrább a németeket, a többieket pedig ugyancsak a rangsor alsó fokaira, akárcsak az előbbiek; megint mások a zsidókat teszik a legelőkelőbb helyre stb.

Kautsky kivétel. Az ő álláspontja nem egyezik sem a mienkkel, sem a fajvédőkével. Noha határozottan elfogadja a jellegbeli *faji* különbségeket, mégis több ízben hangsúlyozza, hogy „a skála felállítása" „megoldhatatlan probléma" (507. o.), hogy „a fajok között a képességeik alapján rangsorolást megállapítani nem tudunk" (538. o.).

De miért nem? Ha a különböző fajok képességei és hajlamai különbözők, ha ráadásul megállapítjuk, hogy köztünk és a primitív népek között „szörnyű" (ungeheuer) és „óriási" (riesengross) „szellemi szakadék" (536. o.)* tátong, akkor mi kifogás lehet az ellen, hogy a saját „fajunkat" felsőbb rendűnek tekintsük azoknál a fajoknál, amelyek az „óriási" szakadék túlsó oldalán sorakoznak fel?

Kautsky *négy* ilyen ellenvetést sorol fel.

Mindezeket az ellenvetéseket gondosan elemeznünk kell és meg kell vizsgálnunk, mennyire meggyőzőek. Ezt természetesen nem azért kell elvégeznünk, hogy saját magunkat meggyőzzük. Nekünk erre nincs szükségünk, a faji rangsorolás lehetetlenségéről és megengedhetetlenségéről meg vagyunk győződve *Kautsky* nélkül is, mivel nem fogadjuk el azt a nézetét, hogy vannak képességeikben és hajlamaikban a természettől fogva különböző fajok. Számunkra csak az a kérdés: mennyire meggyőzők ezek a kifogások azok számára, akik elfogadják a tételét. Mert ettől függ az, hogy lehet-e *Kautsky* álláspontján maradva nemcsak szóban, hanem ténylegesen is ellenfele valaki a fajelméleteknek, lehet-e mentes a faji előítéletektől, vagy pedig *Kautsky* álláspontja csupán különleges leplezett formája a fajvédők ugyanazon reakciós tanításának.

1. *Első ellenvetés.* A faji rangsorolás azért nem lehetséges, mert bár megállapíthatjuk a különböző faji jellegek tényét, nem tudjuk pontosan megmondani, miben állnak ezek.

„A fajoknak már testi jegyek alapján történő elhatárolása sem mindig könnyű. A szellemi jegyek még nehezebben állapíthatók meg, mint a testiek" (539. o.). „Minden népnek meghatározott ‚nemzeti jellege' van. De valamely kultúrnép *jellegét minden kétséget kizáró módon megállapítani nehéz*" (541. o.). Különösen megnehezíti a dolgot az, hogy a történelem során valamennyi nép több ízben vándorolt, szakadatlanul keveredett más népekkel és belül is differenciálódott (539. o.).

Látjuk, hogy még a nemzeti jelleg megállapítása is *nehéz*. De ez még nem minden. Minden nép „nemzeti jellege" két elemből áll: szerzett tulajdonságokból, amelyek a környezet hatásának eredményei, és vele született, örökletes tulajdonságokból. Az adott nép *faji* jellegéhez csak az utóbbiak tartoznak, mivel „a szerzett tulajdonságok egyáltalán nem feltétlenül örökletesek, tehát nem feltétlenül *fajképzők*. Ez csak bizonyos körülmények közt fordul elő" (542. o.). „Még ha sikerülne is megállapítani valamely nép nemzeti jellegét, még mindig nem tudnánk, hogy ennek a jellegnek melyik része örök-

* Lásd az ugyanilyen értelmű kijelentést a Zsidóság és faj c. brosúrában. 40. o.

letes faji jegy és melyik a környezet hatásának eredménye, amely nem vált örökletessé és a környezet változásával együtt változik" (541. o.). Továbbá: „Ha még ma is rendkívül nehéz megállapítani valamely jelenkori kultúrnép nemzeti jellegét, akkor eddig még csak kísérletet sem tettek annak megállapítására, hogy valamely nép nemzeti jellegének mely része tulajdonítandó a faj hatásának és mely része a múltbeli életkörülmények hatásának" (542. o.). Végezetül a faji jelleg meghatározását még nagyobb mértékben, mint a nemzeti jelleg meghatározását, megnehezítik a vándorlások, a keveredés és a belső differenciálódás (539. o.).

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy „valamely jelenkori nép szellemi faji jellegét megállapítani *rendszerint igen nehéz*" (561. o.).

Ehhez még hozzá kell tenni, hogy az emberek szellemi képességeire és hajlamaira vonatkozó ítéleteink mind megbízhatatlanok, mert az emberek képességeit és hajlamait nem figyelhetjük meg közvetlenül, velük kapcsolatban csak indirekt következtetéseket vonhatunk le annak alapján, hogy az emberek hogyan viselkednek meghatározott környezetben, meghatározott feltételek között (540. o.).

Ha pedig ez így van, ha nem tudjuk meghatározni a népek szellemi faji jellegét, akkor magától értetődik, hogy nem tudjuk összehasonlítani sem őket.

Szándékosan idéztük Kautsky véleményét ilyen részletesen azért, hogy az olvasóban ne maradjon semmi kétely abban a tekintetben, hogy ez a fölöttébb egyszerű és önmagában ellentmondó ellenvetés *Kautsky*nál nem véletlen, könnyedén odavetett frázis, hogy ő ezt *alaposan megfontolta* és és minden vonatkozásban *kifejtette*. Ez a körülmény igen fontos azért, mert ha ennek az ellenvetésnek nyilvánvaló értelmetlensége ellenére olyan nem buta ember, mint *Kautsky*, alapos megfontolás után mégis hajlandó előállni ezzel az ellenvetéssel, ezzel szemléletesen demonstrálja képmutatását: azt, hogy a fajvédőkkel folytatott harcban tudatosan foglal el védhetetlen álláspontot; helyesebben: tudatosan alkalmatlan fegyverrel támadja őket. (Lőjj, fiú, csak vigyázz, hogy ne találjon!)

Hiszen csak a vak nem látja, hogy „a faji jelleg megállapításának lehetetlenségéről" szóló mindezen elképzelések és érvek ugyanannyi elképzelést és érvet szolgáltatnak a szilárd faji jelleg létezéséről szóló fajvédő tételek védelmére. Valamely nép „faji szellemi lényegéről" nem tudunk véleményt mondani ezért meg ezért — de ez a „faji szellemi lényeg" létezik. Nem tudjuk megállapítani pontosan a faji jelleget, mert az igen bonyolult, rejtett stb., de az, hogy van ilyen jelleg, az tény. Sőt: a faji jelleg pontos megállapítása nem lehetetlen, hanem csak „rendszerint igen nehéz". Természetesen korántsem az a lényeg, hogy határozottan és véglegesen elvessük a fajelméletet, hanem csak az, hogy ne vonjunk le elhamarkodott végleges következtetéseket, ellenben igyekezzünk leküzdeni a nehézségeket, amelyek a faji jellegek pontos megállapításának útjában állnak. A tudomány feladata nem a fajelméletek leleplezése, hanem igazolásuk további tudományos kutatások alapján.

Tudatában vagyok annak, hogy ez a következtetés olyan szörnyen reakciós, hogy az olvasó, bármennyire barátságtalan érzelmeket táplál is *Kautsky*val szemben, hajlamos lesz azt hinni, hogy ezt a következtetést

mégsem *Kautsky* vonta le, hanem én, mivelhogy túlságosan buzgón bírálom őt. Ezért kénytelen vagyok — vállalva azt a veszélyt, hogy az olvasó boszszús lesz a sok idézet miatt — ismét átadni a szót *Kautsky*nak.

Először is lássuk a faji jelleg *szilárdságának* kérdését. A „megállapítás lehetetlenségéről" szólva *Kautsky* azt mondja, hogy különbséget kell tenni a jelleg *kialakulása* és *megnyilvánulása* között. A jelleg kialakulásában a legnagyobb szerepet a külvilágnak azok a tényezői játsszák, amelyek huzamos időn át egyformán hatnak, de: „Mindezekben a sokrétű, olykor egymásnak ellentmondó hatásokban *mindig ugyanaz a már kialakult jelleg nyilvánul meg*" (542. o. Saját kiemelésem. — *S. E.*).

Továbbá, a jelenkori népek szellemi faji jellegének megállapítása egyebek közt azért nehéz, mert „a legtöbb esetben teljesen lehetetlen megállapítani annak a régmúlt időnek külső feltételeit, amelyben ez a jelleg kialakult" (561. o.).

Tehát: a *jelenkori* népek szellemi faji jellege és „a régmúlt időben kialakult" szellemi faji jelleg közé *Kautsky* egyenlőségjelet tesz — a szellemi faji jelleg nemcsak úgyszólván térbelileg szilárd (szilárd, állandó eltérés más fajok faji jellegétől), hanem az idő tekintetében is (a faji jelleg változatlansága a legrégibb időktől napjainkig).

Az iménti idézet folytatása azután megadja az általam fentebb levont következtetés világos megfogalmazását magának *Kautsky*nak a szavaival.

(Azokat a feltételeket, amelyek közt a faji jelleg kialakult, lehetetlen megállapítani) „nem azért, mert a fajnak és jellegének megállapítása megfejthetetlen titokba ütközik, hanem azért, mert az ehhez szükséges összes bizonyítékok hiányzanak". De a mi mostani nem tudásunk (unser jetziger Ignoramus) nem okvetlenül jelenti a jövőbeli nem tudást (Ignorabimus). A további kutatások fejleszthetik a módszereket és megállapíthatnak olyan tényeket, amelyek merőben váratlan felfedezésekkel (Einblicke) gazdagíthatnak bennünket . . . Ott, ahol még semmit sem tudunk, el kell ismernünk nem tudásunkat, és ezzel további kutatásokra kell serkentenünk az ismeretlen felderítése érdekében (561. és köv. oldalak).

Egyelőre legyünk óvatosak a népek közti szellemi faji különbségek megállapított ténye alapján levont következtetéseinkben, mivel nem lehet megállapítani ezeknek a különbségeknek a pontos tartalmát, folytassuk a tudományos kutató munkát e különbségek tisztázása érdekében — ez az a békeszerető platform, amelyet a „marxista" *Kautsky* szembeszegez a fajvédők harcos platformjával.

Ami a faji rangsorolás kérdését illeti — amely körül lényegében az egész probléma forog —, teljesen nyilvánvaló, hogy *Kautsky* vegetáriánus platformja nem tart vissza senkit, aki ezt a rangsorolást el akarja végezni. Mit törődik a fajvédő azzal, hogy pontosan megállapítható-e a különböző faji jellegek tartalma vagy sem. Számára éppen csak annak a ténynek a megállapítása a lényeges, hogy, mondjuk, a német és a zsidó, vagy a fehér és a fekete között szilárd faji különbségek vannak, hogy e „fajok" mindegyike rendelkezik a faji — fizikai és *szellemi* — tulajdonságok komplexumával. Hogy e két komplexum közül melyik tekintendő értékesebbnek — ebben a kérdésben egyik fajvédő sem megy tanácsért a szomszédba, *Kautsky*hoz. És *Kautsky* akár tucatszor is bebizonyíthatja a német „fajvédőknek", hogy

„a részletek nem ismeretesek még", hogy „a régmúlt időt" még nem kutatták eléggé, hogy egyelőre tovább kell kutatni és nem szabad elhamarkodott következtetéseket levonni, nem lehet megállapítani „skálát" stb., stb. — válaszuk rövid és logikus lesz: „Az ön dolga az, hogy megállapítsa a faji különbségek tényét, a mi dolgunk eldönteni, melyik faj szimpatikus nekünk, melyik ellenszenves! Ön mint kozmopolita kacérkodhat a zsidóival vagy négereivel, de nekünk kedvesebbek saját németeink. De gustibus non est disputandum."

2. *Második ellenvetés.* Az elmondottak lényegében már választ adnak *Kautsky*nak a rangsorolás ellen felhozott második ellenvetésére is, amelynek lényege a következő: szellemi faji jellegek léteznek, de a fajok közti szellemi különbségek nem *mennyiségiek*, hanem csupán *minőségiek*.

„Az ilyen minőségileg különböző jegyeket egymáshoz mérni, felsőbb rendűnek és alsóbb rendűnek minősíteni ugyanúgy lehetetlen, mint például nem lehet azt állítani a különböző használati értékekről, hogy az egyiknek nagyobb a használati értéke, a másiknak meg kisebb" (536. o.). *Kautsky* ezután párhuzamot von a *fajok* és a *nemek* szellemi különbségei között. A férfinak és a nőnek is „különböző képességei vannak, a nemi életben betöltött különböző funkcióiknak megfelelően. Vannak dolgok, amelyekhez a férfi jobban ért, mint a nő, és viszont." De ezen az alapon nem lehet azt mondani, hogy a férfi magasabb rendű. „Ugyanez a helyzet a fajokkal is. *Szellemi lényegük* lehetséges *örökletes különbségei* egyáltalán nem jelentik azt, hogy az egyik faj magasabb rendű a másiknál" (537. o. Saját kiemelésem. — *S. E.).*

Itt először is arra kell felhívnunk a figyelmet, hogy *Kautsky* nem marxista, nem dialektikus szellemben interpretálja a mennyiséget és a minőséget. Mit jelent „a nem mennyiségi, hanem csak minőségi különbség"? Ha a „fajok" közt vannak minőségi különbségek, akkor ezek nyilván abból erednek, hogy az eredetileg egységes emberi nem egyedeinek tulajdonságai bizonyos *minőségi változásokon* mentek át, s az egyedek egy részénél (akik most az *A* fajhoz tartoznak) ezek a minőségi változások az eredeti tulajdonságokhoz képest mások voltak, mint az egyedek másik részénél (akik most a *B* fajhoz tartoznak). Hogyan mennek hát végbe a minőségi változások? A mi marxista, dialektikus materialista felfogásunk szerint a minőségi változások úgy mennek végbe, hogy a mennyiségi változások fokozatosan felhalmozódva minőségi változásokba mennek át. A pithecanthropus minden egyedének volt bizonyos *X* tulajdonsága. Ez a tulajdonság mennyiségi változásokon ment át. Ezek a mennyiségi változások az emberi nem különböző részeiben különböző ütemben és különböző formában felhalmozódva a különböző (most már mondhatjuk:) *fajoknál* különböző jellegű minőségi változásokra vezettek, és ezzel létrehozták a fajok közti minőségi különbségeket. Az, aki azt mondja, hogy bármiféle különbség „nem mennyiségi, hanem *csak* minőségi", ezzel elismeri, hogy fogalma sincs a marxista dialektikáról.

Kautsky számára az egyetlen lehetséges fenntartás az, hogy a „mennyiség" és „minőség" kifejezéseket nem tudományos értelemben, hanem hétköznapi, vulgáris értelemben használja, azt óhajtván hangsúlyozni, hogy nem *egynemű*, ezért összemérhetetlen nagyságokról van szó. Szavainak ezt az értelmezését mintegy igazolja az is, hogy a továbbiakban a fajok közti

különbségeket a használati értékek közti különbségekkel hasonlítja össze. De éppen ez az összehasonlítás mutatja meg világosan az adott ellenvetés meddőségét és tartalmatlanságát. Hogy a használati értékeket nem lehet *összemérni* abban az értelemben, hogy az egyik értékét nem lehet kifejezni a másikban — ez igaz, és ez elmondható a szellemi faji különbségekről is.* De vajon milyen logika alapján veszi *Kautsky* egy kalap alá az *összemérést* és az *értékelést?* Vajon a használati értékeket nem értékelik többé vagy kevésbé hasznosnak, teljesen függetlenül csereértéktől, árúktól és mennyiségüktől? Vajon nem értékesebb minden ember számára a levegő és a táplálék, mint egy hangszer vagy egy nyakkendő? Más kérdés, hogy az esetek többségében nincs objektív kritériumunk a különböző használati értékek hasznosságának összehasonlítására. Ezek rangsorolása a különböző emberek szempontjából különböző, de ilyen vagy olyan rangsorolás létezik minden ember számára. Ugyanez a helyzet — mint fentebb már említettük — „a szellemi faji tulajdonságokkal" is. Itt objektív kritériumot találni még nehezebb, vagy egyáltalán nincs is ilyen kritérium. Viszont a rangsorolás különfélesége kisebb: a faji tulajdonságok értékelése nem annyira egyéni, mint a használati értékek értékelése. Ott a társadalmi mozzanatok mellett viszonylag nagy szerepet játszanak az egyéni (fizikai és szellemi) tulajdonságok és szükségletek is. Ha nem két használati érték közti választásról van szó, hanem „hasznossági skála" felállításáról, akkor ez a skála különböző lesz csaknem minden egyed esetében. Viszont a különböző jellegek megítélésében annak az embernek az egyéni tulajdonságai, aki értékel, elenyészően csekély szerepet játszanak. Az értékelés ebben az esetben főleg az értékelő személy társadalmi (osztály-, nemzeti stb.) helyzetétől függ. Az egyéniségnek csak annyiban van jelentősége, amennyiben természetesen sok függ a társadalomnak (a saját osztálynak vagy a másik osztálynak) az egyénre gyakorolt ideológiai befolyásától, az egyén osztálytudatosságának fokától stb. De mindenesetre tény, hogy ezek a variációs lehetőségek nem túlságosan nagyok. E variációk megfelelnek a fajvédők különböző csoportjainak: más az értékelésük a „teuton" fajvédőknek, s megint más a „latinok"-nak stb.

Az eddigieket összegezve azt mondhatjuk, hogy *Kautsky* „minőségi" elméletének van egy határozott eredménye: miközben egyáltalán nem küszöböli ki a faji rangsorolást, megmagyarázza és igazolja azt, hogy a fajvédők miért nem értenek egyet értékeléseikben. A faji különbségek minőségi különbségek. Ahhoz, hogy értékük szempontjából összehasonlítsák őket, nincs egységes kritérium. Következésképpen elkerülhetetlenek a különböző értékelések és a különböző rangsorolások attól függően, hogy az egyik vagy a másik fajvédő a minőségileg különböző faji tulajdonságok közül melyiket részesíti előnyben.

Egyébként ez az egész ellenvetés — amely szerint a faji különbségek minőségi jellege akadályozza az értékelést és az összemérést — a fajelméletek három csoportjának (a mennyiségi, a minőségi és a disztributív

* Mi itt a „szellemi *faji* különbségekről" beszélünk, úgy, mintha valóban léteznének, mivel a létezésüket egyformán elismerő fajvédők és *Kautsky* közti vitákról van szó. Számunkra, akik nem ismerjük el ezeket a faji különbségeket mint olyanokat, ennek az egész vitának természetesen nincs semmi jelentősége.

csoportnak) csupán egyikére vonatkozik. Amikor ismertettük a faji különbségek különböző értelmezéseit, láttuk, hogy a két utóbbi (a mennyiségi és a disztributív fajelméletek) hívei a faji különbségeket éppen *mennyiségi* különbségeknek tekintik (lásd ebben a kötetben 44. o.).

*

Még jellemzőbb a faji különbségeknek a nemi különbségekkel történő összehasonlítása. *Kautsky* gondolkodásának reakciós lényege itt teljes egészében megmutatkozik. Megtudjuk tőle, először is, hogy a faji különbségek ugyanolyan jellegűek, mint a férfi és a nő közti különbségek, vagyis megszüntethetetlenek *(Kautsky* ezzel ellentétes, evolucionista véleményét illetően lásd ebben a könyvben, 133. és köv. oldalak); másodszor pedig, hogy a férfinak és a nőnek, akárcsak a különböző fajoknak, nemcsak a képességeik különbözők, hanem „szellemi lényegük" is.

Hogy *Kautsky* miért gondolja, hogy a civilizált fehér ember nem tekinthető magasabb rendűnek a kannibálnál — ha annyira különböző szellemi tulajdonságaik és képességeik nem gazdasági és társadalmi életük ideiglenes eredményei —, ez ugyanolyan érthetetlen, mint az, hogy a férfit ne tekintsük magasabb rendűnek a nőnél, ha azok a különbségek, amelyek szellemi tulajdonságaikban rejlenek, nem a társadalmi feltételekben gyökereznek, hanem „szellemi lényegük" különbségeiben. (És talán még valami érthetetlen: hogy-hogy szerzőnk mindeddig nem tett egyetlen lépést sem abban az irányban, hogy ez a tézise „a férfi és a nő különböző szellemi lényegéről" bekerüljön a szociáldemokrata párt programjába, amelynek ő az eszmei vezére!)

*

Ugyanezt a gondolatot, nevezetesen azt, hogy a különbségek „merőben minőségi" jellege miatt lehetetlen a mennyiségi rangsorolás, Kautsky még ilyen formában is kifejezi:

„Nehéz megmondani, melyik faj felsőbb rendű. Ahhoz, hogy ezt a kérdést eldöntsük, figyelembe kellene venni nemcsak egyes jellemvonásokat, hanem az egész jellemet, minden megnyilvánulásában. De ez sem segít, mivel a jó jellemvonásokkal szembe lehet állítani a rosszakat" stb. (538. o.)

Kautsky, „a faji rangsorolás ellenzője" itt maga adja értésünkre, hogy a faji rangsorolás tagadását ő maga sem veszi komolyan. Mint kiderül, ő nem a felsőbb és alsóbb rendű fajok létezését tagadja, csak azt állítja, „nehéz megmondani", hogy a különböző fajok közül melyiket tekintsük „felsőbb rendűnek". Megint csak arra redukálja a dolgot, egyrészt, amit már hallottunk tőle, hogy „nem lehet megállapítani" az egész jellemet, másrészt, hogy a „jó" és „rossz" tulajdonságok fogalmai viszonylagosak. Az eredmény ugyanaz; bármelyik fajvédő így válaszol neki: minek kell megállapítanunk a németek és a zsidók, vagy az angolszászok és a négerek *összes* tulajdonságait ahhoz, hogy megítéljük, melyikük magasabb rendű? Nekünk teljesen elegendő, ha meg tudjuk állapítani — mint ezt ön is elismeri — *egyes* jellemvonásaikat, amelyeket a legfontosabbnak és döntőnek tartunk, és amelyek egyikük felsőbbrendűségéről tanúskodnak. Hogy emellett az általunk elismert felsőbb rendű faj szintén nincs híján a fogya-

tékosságoknak, az alsóbb rendű faj pedig a pozitív tulajdonságoknak, ez a mi kérdésünk szempontjából lényegtelen.

3. *Harmadik ellenvetés.* A rangsorolás azért lehetetlen, mert habár szilárd szellemi faji jellegek léteznek és változatlan formában öröklődnek, de „megváltozott körülmények közt ez a változatlan formában történő öröklés nem folytatódhat a végtelenségig. Ez mindenfajta fejlődés megállását jelentené. Ez folytatódhat néhány emberöltőn át, de végül is az új környezet befolyása szükségképpen változtatóan hat az öröklött jegyekre, ha ez a környezet jelentősen különbözik az előzőtől és számottevő, változtató hatást gyakorol az organizmus életére" (489. o.).

Másképpen szólva: nem tekinthetjük magunkat „felsőbb rendűnek", mint a legelmaradottabb primitív népek, mivel a „szellemi szakadék" köztünk és a primitív népek közt „ha óriási is, de nem áthidalhatatlan" (536. o.).

Kautsky itt, mint kitűnik, *az evolúciós fajelmélet* álláspontját fejti ki. Ez látszólag a kérdés kompromisszumos megoldása, valójában viszont kitérés a megoldás elől, s ugyanakkor nyitva hagyja az ajtót a fajvédők előtt. A két következetes álláspont — a fajvédők és ellenfeleik — harcában az ütköző szerepét akarja játszani, meg akar őrizni egy sajátos „semlegességet". De a faji kérdés harcmező. Mint minden háborúban, itt is lehetetlen az igazi semlegesség, a semlegesség mindig vagy barátságos, vagy ellenséges semlegesség. Az evolúciós fajelmélet semlegessége az igazi fajelmélet tekintetében barátságos semlegesség és az ellentétes álláspont tekintetében ellenséges semlegesség.

Mit mond tulajdonképpen ez az evolúciós álláspont? A fajvédőkkel teljes egyetértésben azt állítja, hogy szilárd szellemi faji jellegek léteznek, ezek változatlan formában öröklődnek hosszú évszázadokon át. Ez az álláspont a fajvédők álláspontjától csak abban különbözik, hogy a fajvédők a faji tagozódást örök időkre szólóan *véglegesnek* tekintik, az „evolucionisták" viszont kinyilvánítják azt a reményüket, hogy a faji különbségek valamikor a ködös távoli jövőben enyhülhetnek, sőt, el is tűnhetnek. A két nézet közti különbség tehát merőben akadémikus jellegű. Természetesen van némi elméleti jelentősége is. De mi a különbség köztük a gyakorlatban? Az égvilágon semmi. Hiszen a fajvédők nem a következő évezred során születendő nemzedékekkel szemben követelik fajvédő politika folytatását, hanem a jelenkori népekkel szemben. És a maguk szempontjából feltétlenül igazuk van. Ha a szilárd faji jelleggel rendelkező szilárd fajok ma léteznek, ha a fajvédők igazát a mára vonatkozóan elismerték, miért kellene *ma* lemondaniuk nézeteikről és következtetéseikről azon az alapon, hogy a *jövőben* megváltozik ez a helyzet? A naiv „evolucionista", amilyen *Kautsky* is, óhatatlanul zsákutcába kerül a rangsorolás ellen felhozott kifogásaival, mert minden fajvédő azt fogja mondani neki: rendben van, kész vagyok lemondani a négerek és a zsidók elszigeteléséről, amikor evolúciójuk folyamata befejeződik, de egyelőre önnek — mivel elismeri, hogy a négerek és a zsidók jelenleg nem teljes értékűek — velünk kell tartania.

Egyébként szerzőnk néhány lappal odébb már szerencsésen megfeledkezik az általa imént elismert evolúciós lehetőségekről, és mintha mi sem történt volna, azt állítja, hogy a fejlődés eredménye csupán a népek és az egyedek

„szerzett jellege", miközben az örökletes jelleg „eleve determinált történelmi fejlődésük kezdetétől fogva és meghatározza ennek a fejlődésnek a sajátosságát" (542. o.).

4. *Negyedik ellenvetés.* A faji rangsorolással szemben *Kautsky* legnyomósabb, döntő érvként külön elmélettel áll elő, amelyet én a *„fokozatok nélküli fejlődés"* elméletének neveznék. *Kautsky* ezt az elméletet olyan kardnak tekinti, amely egyetlen suhintással szétvágja a faji kérdés gordiuszi csomóját. A valóságban viszont ez az elmélet, amely nem más, mint a materialista történetfelfogás leegyszerűsített, vulgáris, meghamisított értelmezése, semmit sem nyújt a faji kérdés megértéséhez, semmit sem magyaráz meg és semmit sem bizonyít — legfeljebb talán azt, hogy maga *Kautsky* reménytelen útvesztőbe került, hiszen halomra dönti a faji rangsorolás ellen felvonultatott összes korábbi kifogásait, s ennek fejében semmi újat nem ad.

Kautsky ezt az elméletet néhány olyan nézet megcáfolása végett fejti ki, amelyeket a faji rangsorolás elméleti alapjának tekint. Először is tudnunk kell, mifélék ezek a nézetek, amelyekkel polémizál. Hallgassuk meg, hogyan fogalmazza meg őket.

1. „Még ha feltételezzük is, hogy az emberi nem egyetlen fajtól származik — amint ezt a mai etnológusok óriási többsége teszi —, mégis magától kínálkozik az a feltevés, hogy a különböző emberfajok, amelyekre felbomlott az eredeti egyetlen faj, a fejlődés során különböző feltételek hatása alá kerülve nem egyformán fejlesztik *megismerő képességüket, intellektusukat,* úgyhogy megkülönböztethetünk olyan fajokat, amelyeket a természet több tehetséggel áldott meg (begabt), és olyan fajokat, amelyek gyengébb szellemi képességeket mutatnak" (518. o.).

2. Azt a nézetet, amely szerint „nincsenek nem teljesértékű fajok", el kell vetnünk, mert: „hogyan egyeztethető össze ez a fejlődés elméletével? Vajon *a mind társadalmi, mind természeti lényként felfogott ember* fejlődésének a primitív népek nem a legalsó, a kultúrnépek pedig nem a legfelső fokát jelentik?" (519. o.)

3. „Azzal a feltevéssel szemben, amely szerint a kultúrnépek nem rendelkeznek magasabb rendű velük született képességekkel, mint a primitív népek, egy nyomós érvet hoznak fel. A magas kultúra szakaszában a gondolkodásmód más, mint az előző szakaszokban, ami a nyelv jellegének megváltozásában fejeződik ki. De valamely szerv funkciójának megváltozása szükségképpen megváltoztatja magát a szervet is. Hogyan lehetséges, hogy a kultúrnépek *gondolkodási szerve* nem különbözik lényegesen a primitív népek gondolkodási szervétől?" (524. o. Saját kiemelésem. — *S. E.)*

Kautsky az itt kifejtett nézetekkel a következő megfontolásokat szegezi szembe.

„Nincs tévesebb dolog, mint amikor azt hiszik, hogy a legalacsonyabb és a legmagasabb fokon álló mai kultúrnépek közti különbség átfogja az emberi fejlődés egész korszakát, kezdve a kiinduló ponttól egészen a máig elért legmagasabb pontig. Az a tény, hogy még a legelmaradottabb mai népek nyelve is magas fejlettségi fokra emelkedett, azt mutatja, hogy a múltban valamennyi nép elvégezte a kulturális fejlődés óriási munkáját, amely annyira kifejlesztette szellemi erőiket, hogy az, amit még meg kell szerez-

niük a további kulturális fejlődés során az örökletessé váló szellemi tulajdonságokból, jelentéktelen és nem elegendő ahhoz, hogy indokolja a kultúrnépek *tartós* fölényét a primitív népek fölött a szellemi erők tekintetében" (523—524. o. Saját kiemelésem. — *S. E.)*

Ami azt az érvet illeti, hogy a funkció megváltozása elkerülhetetlenül magának a szervnek a megváltozására vezet, *Kautsky* úgy véli, hogy „ezt a magától kínálkozó érvet megcáfolják különböző mozzanatok, úgymint: annak az időnek a rövidsége, amelynek folyamán valamely nép kultúrnépként élhetett; az osztálytagozódás és a társadalmi funkcióknak a nemek közti felosztása a kultúrnépeknél" (uo.).

Ezután következik ennek a három mozzanatnak a részletes magyarázata.

1. A szervek nem változhatnak meg azért, mert noha a magas fokú kultúra immár 10 000—20 000 éve létezik, „mégsem volt egyetlen olyan nép sem, amely az egész időszak folyamán a magas fokú kultúra birtokosa lett volna" (525. o.).

2. Az osztálytagozódás olyan tényező, amely egyformán akadályozza a kultúrembereknek a primitív emberhez képest magasabb szellemi fejlődését és szellemi elfajulásukat. Igaz, hogy a munkamegosztás és a technika fejlődése termelékenyebbé teszi a munkát, de egyszersmind egyhangúbbá is, úgyhogy ez a munka már jóval kevesebb önálló gondolkodást igényel. A vadembernek, technikai elmaradottsága folytán, „mindenhez kell értenie", elméje előtt pillanatonként új és új problémák vetődnek fel, ami jótékonyan hat gondolkodási szervének fejlődésére. A nagyüzemben dolgozó proletárnak vagy a földet művelő parasztnak viszont munkája egyhangúsága, a különböző és erős benyomások hiánya folytán gyengül az emlékezete, lassul szellemi fejlődése. A kultúra az elfajulás irányában hat rájuk. Ennek ellenére „szellemi erejük épségben (unversehrt) maradt", mert, először, „szerencsére a legmarkánsabban kifejezett effajta jelenségek még túlságosan fiatalok ahhoz, hogy örökletes jegyekké váljanak és a „nem teljes értékű ember" (Untermensch) új fajának kialakulására vezessenek",* és, másodszor, mert a kultúra e degeneráló hatása ellen hatnak más mozzanatok, amelyek elősegítik a kultúremberek szellemi képességeinek fejlődését, mégpedig: a) a termelékenység növekedésének arányában nőnek a szükségletek, tágul a látókör, és gyarapodnak az ismeretek; b) a kultúrember azon az áron, hogy lemond szükségleteinek bővítéséről, szabad időt szerezhet ahhoz, hogy különböző szabadon választott problémákkal foglalkoztassa és ily módon fejlessze elméjét. Igaz, a technika fejlődésével ezek az ellenható mozzanatok elesnek a paraszt, a kisiparos és a proletár szempontjából, de csak ideiglenesen. Korunkban ismét javult a helyzet. „A harcoló proletariátus közeledik ahhoz (ist daran), hogy kivívja a maga számára — és általában a dolgozó osztályok számára — a szellemi fejlődés lehetőségét . . ." A munkások elkezdték kivívni a szellemi tevékenység új lehető-

* *Kautsky* egyébként 1914-ben még azt írta, hogy a modern társadalom „az európai proletariátust a háziállatok szintjére taszítja" (Zsidóság és faj, 40. o.). A szerző nyilván úgy véli, hogy az európai proletariátus helyzete a „modern társadalomban" a világháború alatt és után sokkal jobb lett, és ezért volt kénytelen felülvizsgálni nézetét ebben a kérdésben.

ségeit a munkanap megrövidítésével és „a szabadidő ésszerű felhasználásával" egyrészt, hogy „visszatérjenek a természethez", másrészt, hogy részt vegyenek „a szellemileg felemelő kulturális tevékenységben". Ily módon kapitalista társadalmunkban a kizsákmányolt osztályok számára a szellemi fejlődés terén létrejött bizonyos egyensúly, amely biztosítja a kultúrnépek és a primitív népek egységét a szellemi tulajdonságok tekintetében. „Az osztálytársadalomban a technika fejlődése eddig a dolgozó tömegeknek nem magasabb szellemi fejlődésére, hanem degradációjára vezetett. Őrülhetünk, ha eközben a munkások örökletes szellemi tulajdonságai nem zuhantak a primitív népek színvonala alá. Ahhoz, hogy e színvonal fölé emelkedjenek, nem volt meg semmilyen feltétel" (528—530. o.).

Ami a kizsákmányoló osztályokat illeti, a helyzet ott sem jobb. Igaz, az ő szellemi fejlődésükre jótékonyan hat az, hogy sok szabadidejük van tudományos és egyéb szellemi foglalatosságokra, s hogy mint katonai és közigazgatási vezetők ők intézik az ügyeket, ők szabályozzák a társadalmi, politikai, diplomáciai stb. viszonyokat, amelyek mind bonyolultabbá és sokrétűbbé válnak. De ők sem emelkedhetnek a szellemi fejlődés magasabb fokára, mert, először, számukra teljesen megszűnt a létért való küzdelem, kielégíthetik összes szükségleteiket szellemi képességeik megfeszítése nélkül, és másodszor, az uralkodó osztályok tagjainak többsége szívesebben él az élvezeteknek és a züllésnek, ahelyett, hogy szellemi munkával foglalkozzék (531. o.).

3. „A legnagyobb akadály, amely miatt a kultúrnépek magasabb szellemi képességei nem rögződhetnek örökletes képességként, az, hogy a nőt szellemileg elnyomja a technikai haladás." A férfi azért nem emelkedhet magasabb szellemi fokra, mert az anya szellemi elmaradottsága visszahat gyermekeire is; a nő viszont azért nem szállhat alá alacsonyabb fokra, mert apjának magasabb szellemi fejlődése átszáll lányaira is. „Az eredmény az, hogy a kulturális fejlődés során sem a nő, sem a férfi örökletes intellektuális erői nem változnak észrevehetően" (533—534. o.).

Mindennek alapján *Kautsky* az alábbi következtetésre jut:

„A jelenleg magas és alacsony fokon álló népek egyaránt *ugyanannak a fejlődési folyamatnak* az eredményei. Az egyes népek kulturális elmaradottsága nem az örökletes szellemi nem teljes értékűség következménye, és a szellemi nem teljes értékűségnek nem is kell okvetlenül erre vezetnie. A kultúrembert az úgynevezett primitív ember fölé nem magasabb *szellemi képessége* helyezi, hanem *technikája*, a *termelés* technikája, amely óriási mértékben növeli ismereteinek anyagát, valamint *gondolkodásának* technikája, amely nem kevésbé csodálatosan fejlődött, mint a termelés technikája; gondoljunk csak a matematika nagy haladására stb." (535. o.)

Kautsky egész konstrukciójának értelmetlensége nyilvánvalóvá válik, ha közelebbről szemügyre vesszük, hogy lényegében mi ellen harcol.

Azokkal vitázik, akik úgy vélik, hogy a primitív népek a fejlődés *legalacsonyabb* fokát, a kultúrnépek pedig a *legfelső* fokát képviselik, hogy a köztük levő különbség átfogja „az emberi fejlődés *egész korszakát*". Ilyen tételt még nem fogalmazott meg egyik tudományos irányzat sem. A fajvédők nem azt állítják, hogy a néger a legalsóbb, az árja pedig a legfelső fokán áll ugyanannak a létránnak, hanem hogy mindegyik a *saját* fejlődési létrájának

eddigi legmagasabb fokán áll, de ezek a *létrák különbözők*. Fejlődés van itt is, ott is, de a különböző kiindulási legalsó formákból ugyancsak különböző legmagasabb formák jönnek létre, és ily módon a fejlődés két létrája közti áthidalhatatlan szakadék változatlan marad. Ami az evolucionista fajvédőket illeti, ők tényleg elismerik valamennyi faj közös fejlődési létráját, de eszük ágában sincs azt állítani, hogy a primitív népek ennek a létrának „legalsó fokát" foglalják el. Ellenkezőleg, azt állítják, hogy valahol a létra teteje felé áll a néger, s fölötte, két-három fokkal feljebb állnak a „felsőbb rendű fajok", amelyeket a néger idővel utolérhet.

Kautsky vitatja azt a nézetet, amely szerint a különböző népek *„különböző feltételek közé kerülve"* különbözőképpen fejlesztik intellektuális képességeiket. Már ebből láthatjuk, hogy a polémia ebben az esetben nem a következetes fajvédők ellen irányul, akik egyáltalán semmi komoly jelentőséget nem tulajdonítanak a környezet hatásának, nem feltételeznek semmiféle fejlődést az új feltételek hatása alapján. Szerintük éppen azok a faji sajátosságok, amelyek változatlanok maradnak a környezet megváltozása *ellenére*. Tehát itt csupán az evolucionistákról lehet szó.

De mivel akarja meggyőzni *Kautsky* az evolucionistákat arról, hogy nincs igazuk? Milyen tételeket szegez szembe velük?

Kautsky az evolucionisták álláspontjával vitázva maga is lényegében hasonló nézeteket fejt ki. Valóban: tagadja-e Kautsky azt, hogy a primitív népek („alsóbb rendű fajok") és a kultúrnépek („felsőbb rendű fajok") között — a különböző feltételek folytán, amelyek közé kerültek — különbségek vannak gondolkodási képességeik, gondolkodási szerveik tekintetében („szellemi erőik tekintetében")? Nem, nem tagadja. Csak azt mondja, hogy ezek a különbségek annyira minimálisak a primitív népek és az alsóbb rendű állatok közti különbségekhez képest, hogy nem foghatók fel különböző fokokként. Tagadja-e, hogy ezek a különbségek mégis annyira lényegesek, hogy e különbségek alapján a kultúrnépeket „felsőbb rendű", a primitív népeket pedig „alsóbb rendű" népeknek lehet tekinteni? (tagadja-e „a kultúrnépek fölényét a primitív népekkel szemben"?) Nem, nem tagadja. Csak azt mondja, hogy ez a fölény ideiglenes, nem tekinthető „tartósnak".

Mi akkor a különbség *Kautsky és más* evolucionista fajvédők között? Miért képzeli *Kautsky*, hogy amikor evolúciós nézeteket fejt ki, megcáfolja ezt az álláspontot?

A rejtély nyitja igen egyszerű. Megfejtését a legkönnyebben a következő példával illusztrálhatjuk. Valaki Amerikából Moszkvába készül, mert szeretné megnézni a Kremlt. Összeállítja útitervét a hajózási és vasúti menetrendek alapján: ennyi meg ennyi kilométert tengeren, ennyi meg ennyi kilométert pedig szárazföldön kell megtennie. Ez ennyi meg ennyi nap és óra. S akkor a barátja, aki ismeri Moszkvát, azt mondja neki: „A terved rossz, kihagytad a számításból a pályaudvar és a Kreml közti távolságot, ami három kilométer, tehát meg kell toldanod még fél órával." Utazónk természetesen azt feleli, hogy ez őt nem érdekli, hogy a három kilométer a 10 000 kilométerhez képest „nem távolság". És persze a maga szempontjából igaza van. De amikor megérkezik a Belorusz—Balti Pályaudvarra, hiába minden elméleti okoskodás, hogy végtelenül kicsiny a távolság a pályaudvar és a Kreml között, mégsem jut el elméleti okoskodással a céljához.

Kénytelen lesz elismerni „távolságnak" ezt a három kilométert, és fiákert vagy taxit bérelni.

A példa talán túlságosan „vulgáris", de legalább talál. A természettudós számára, aki az emberi nem eredetét és fejlődését tanulmányozza, a legprimitívebb néger és a legfejlettebb angol lord (vagy német „szupermarxista") „gondolkodási képességei" nem alkotnak különböző fokokat. De az olyan ember számára, aki tanulmányának tárgyául nem a homo sapienst választotta, mégpedig attól a pillanattól, amikor az kilépett az állatvilágból, a mai napig, hanem a modern emberiséget, az emberiség különböző részeinek különböző „szellemi erői" (bármilyen jelentéktelen is a különbség köztük a majomszabású őshöz képest) meghatározott értékeket fognak jelenteni, ha csak elismeri — és ezt nemcsak más evolucionisták, hanem *Kautsky* is elismeri —, hogy az emberiség bizonyos részei ma „a szellemi erők tekintetében fölötte állnak más részeinek".

Kautsky azt mondja: ezek nem nevezhetők fokoknak, mert az egyik ilyen „fokról" gyorsan föl lehet lépni a másikra. Az evolucionista pedig azt mondja: éppen, mert az egyikről fel lehet lépni a másikra, nevezem ezeket fokoknak. Ami pedig a gyorsaságot illeti, az más kérdés. Elvégre ez nem is olyan gyorsan történik.

Az evolucionisták és *Kautsky* között a lényeget illetően csak az a különbség, hogy *Kautsky* nagyobb jelentőséget tulajdonít a környezet hatásának, s ezért erősebben hangsúlyozza a fokok egymáshoz való közelségét és az egyik fokról a másikra való fellépés viszonylagos könnyűségét; az evolucionisták viszont, akik a környezet hatását gyengébbnek tartják, mint az örökletesség hatását, azt a körülményt hangsúlyozzák, hogy a fokok egymás fölött állnak és hogy az egyikről a másikra felkerülni viszonylag nehéz.

A rangsorolás ellen a „fokozatok nélküli fejlődés" elmélete alapján emelt ellenvetés tehát lényegében egybeesik az előző kifogással, amelynek értelmetlenségéről és nem meggyőző voltáról már fentebb beszéltünk.

Kautsky elméletének negatív oldalai nem csak abban mutatkoznak meg, hogy mint a faji rangsorolás elleni ellenvetés hatástalannak bizonyul ez az elmélet, hanem egyszersmind igen jól megvilágítja *Kautsky* nem marxista álláspontját is.

Láttuk, hogy *Kautsky* vitatja azt a nézetet, amely szerint a különböző fajok „*különböző feltételek közé kerülve*" különbözőképpen fejlesztik gondolkodási képességeiket. Miféle „feltételekről" van itt szó? Csupán a környezet természeti feltételeire gondol-e (a földrajzi környezetre stb.), vagy a társadalmi feltételekre is? Azt kell hinnünk, hogy erre is, arra is gondol, mert azok az evolucionisták, akiknek a nézeteivel *Kautsky* itt polemizál, mégsem rekesztik ki a társadalmi tényezőt a „feltételek" fogalmából, bármilyen csekély jelentőséget tulajdonítanak is neki. Ha viszont ez így van, tagadhatja-e egy marxista, hogy a „feltételek" (vagyis a természeti és a társadalmi környezet) megváltozása — bizonyos mértékig — megváltoztatja a gondolkodási képességet is? Talán mi tagadjuk azt, hogy az átlag angol gondolkodási képessége fölötte áll a primitív természeti és társadalmi feltételek közt élő néger gondolkodási képességének? Talán nem igaz az, hogy a kapitalista társadalom körülményei között korunk átlag férfija a nő

évezredes elnyomása következtében fölötte áll az átlag nőnek „a szellemi erők tekintetében"? (A különbség *jelentéktelensége* mit sem változtat e különbség tényén.) Talán mi nem azt mondjuk, hogy a nő szellemi elmaradottsága — csakúgy, mint a primitív népeké — annak a következménye, hogy meghatározott feltételek között él, s hogy e feltételek megváltozásával eltűnik ez a különbség is? Talán nincs igazuk — a mi szempontunkból is — az evolucionistáknak éppen ebben az egyetlen pontban, amikor azt állítják, hogy valamely szerv funkcióinak megváltozása szükségképpen megváltoztatja magát a szervet is? Hiszen elvégre éppen *Marx* mondta, hogy az ember, amikor a természetre hat, megváltoztatja saját természetét, hogy „a történelem nem más, mint az emberi természet szakadatlan változása" („A filozófia nyomorúsága").

De vajon ez itt a lényeg? Hiszen itt a *faji* rangsorolásról van szó. Nem arról, hogy az átlag angol fölötte áll-e az átlag pápuának, hanem arról, hogy valamely pápua „szellemi erőinek" meglevő gyengesége úgy tapad hozzá, mint egy meghatározott faj tagjához, úgyhogy ez a gyengeség mint megszüntethetetlen örökség megmarad a feltételek mindenféle megváltozása ellenére — vagy pedig eltűnik, mihelyt a pápua és utódai ugyanolyan körülmények közé kerülnek, amilyenek közt az angolok vannak. Nem az a kérdés, hogy vannak-e különbségek „a gondolkodási képességekben", és hogy lehetséges-e az evolúció ezen a téren. Ilyen különbségek — még elég jelentősek is — vannak, és az ilyen evolúció lehetséges. Az a kérdés, hogy ezek a különbségek *faji* különbségek-e, vagyis rögzítettek-e egy olyan legyőzhetetlen örökletességnek a láncai által, amely egyformán hat valamely meghatározott csoport minden egyedére minden helyzetben. Vajon „az angol gondolkodási képessége" *ugyanúgy* áll fölötte az amerikai néger gondolkodási képességének, mint az afrikai négerének? — ez a kérdés.

Nyilvánvaló, hogy a fajvédőknek nincs igazuk, amikor azt mondják, hogy a különböző *fajok* „gondolkodási képessége különböző". A fehér és a fekete amerikai gyári munkások „gondolkodási képességei" nem alkotnak különböző *fokokat*, bármilyen csekély közöket feltételezzünk is két fok között. De *Kautsky*nak sincs igaza, amikor a kérdést tűrhetetlenül leegyszerűsítve tagadja a kultúr*népek* és a nem kultúr*népek* „szellemi erői között" meglevő különbségeket. Hát lehetséges az, hogy a kulturált élet feltételei nem 10 000 év, hanem akárcsak egy évezred folyamán ne hassanak az emberek gondolkodási képességére? Lehetséges-e, hogy azon népek (*népek*, nem pedig fajok!) egyedeinek gondolkodási szervei, amelyek átélték a feudalizmus rendszerét, a kereskedelmi és ipari kapitalizmus rendszerét, ma pedig a monopolkapitalizmus korában élnek, nem fejlettebbek, mint a primitív vademberek gondolkodási szervei?

Mit bizonyítanak „tulajdonképpen" *Kautsky* azon terjengős okoskodásai, hogy sem a proletár, sem a tőkés nem tud a vadember fölé emelkedni a szellemi képességek tekintetében? Csak azt bizonyítják, hogy az egyik és a másik szellemi képességei közti meglevő különbségek „nem lényegesek", hogy a kultúrnépek és a primitív népek közti különbségek nem teszik az előbbieket az „übermensch" különleges fajává. A „lényeges" fogalma viszonylagos. De Kautskynak ezekben az okfejtésekben általában és egészé-

ben igaza van,* mivel bebizonyítja azoknak a fajelméleteknek az ostoba voltát, amelyek ezeket a különbségeket a fajok közti áthághatatlan határoknak tekintik. „A mennyiségi változások még nem válhattak minőségi változásokká" — mondta volna *Kautsky*, ha marxista lenne. Ehelyett elköveti ugyanazt a logikai hibát, amit a fajvédők elkövetnek. Azok azt mondják: különbségek vannak, tehát vannak különböző fokok is, vagyis különböző értékű fajok is. *Kautsky* viszont azt mondja: nem beszélhetünk a szellemi képességek különbségéről (valamennyi nép egyazon fokon áll), mert ha elismerjük a különbségeket és a fokokat, akkor el kell ismernünk e fokok különböző értékét, vagyis a faji rangsorolást is. Sem a fajvédők, sem *Kautsky* nem értik, hogy a különbségek és a fokok nem okvetlenül jelentenek különböző értékeket, hogy nemcsak a különbségek, hanem a fokok is bizonyos határig „nem lényegesek", mivel nem hoznak létre új minőséget.

Egyébként *Kautsky* itt is hű marad önmagához: az ingadozás és a kételyek ide is elkísérik. Ő maga kezd beszélni a kultúrnépek *„gondolkodási technikájának" fölényéről.* Ugyan mi más lehet ez, mint üres frázis? Hogyan lehetséges a gondolkodás magasabb technikája e gondolkodás szervének magasabb fejlettsége nélkül? Beszélhetünk-e vajon a kultúrnépeknek a primitív népek „technikájához" képest fejlettebb technikájáról e technika megfelelő „fejlettebb szervei": a gépek, a motorok stb. nélkül?

Azt jelenti-e ez, hogy beszélhetünk a primitív népek „örökletes szellemi nem teljes értékűségéről", a „természettől" több vagy kevesebb tehetséggel megáldott „fajokról"? Egyáltalán nem. Hiszen éppen az a lényeg, hogy a „gondolkodási képességek" és a „gondolkodás szervei" egyáltalán nem a faji örökletesség folytán, hanem a változó külső életfeltételek következtében különbözők — vagyis magasabb, illetve alacsonyabb rendűek.

Látjuk tehát, hogy először is míg „a fokozatok nélküli fejlődésnek" ez az ostoba elmélete szóban tagadja és cáfolja *Kautsky* másutt megfogalmazott evolúciós álláspontját (lásd „Harmadik ellenvetés"), valójában még egyszer megerősíti azt más, még zavarosabb formában; és másodszor, teljesen elutasítja azt a tételt, hogy a különbségek „nem mennyiségi, hanem merőben minőségi" jellegűek (lásd „Második ellenvetés"), s így felfedi azt az igazságot, hogy a különbségek éppen „merőben mennyiségi jellegűek", mert még nem válhattak minőségi jellegűvé.

IV

Ahhoz, hogy világos képünk legyen arról, milyen hihetetlen zűrzavar uralkodik *Kautsky* fejében az emberi fajok kérdését illetően, hogy kitapintsuk alaptalan, összefüggéstelen, olykor egymásnak élesen ellentmondó nézeteinek gyökereit, szemügyre kell még vennünk, milyen álláspontot foglal el Kautsky az egyik alapkérdésben, amely a fajvédők táborát kriti-

* A részletekben itt is sok a melléfogás. Arra a kérdésre, hogy a társadalmi helyzet milyen hatással van a „fajra", a továbbiakban még visszatérünk. (Lásd ebben a kötetben, IV. rész. 7. fej.)

kusaik táborától elválasztja: a *monogenezis* és a *poligenezis* híveinek eszmei harcára gondolunk.

Amikor ismertettük a fajvédők és burzsoá kritikusaik közti vitás kérdéseket, már tisztáztuk, hogy ezt a kérdést a tudomány által megoldottnak kell tekintenünk, mivel a modern tudomány legjobbjai mind elfogadják az emberi nem egységének hipotézisét, amelyet megerősítenek az összes általunk ismert adatok.

Kautsky másként vélekedik, neki az a véleménye, hogy az emberi nem eredetét illetően „különféle találgatások lehetségesek" (481. o.).

Ez az álláspont arra vall, hogy a szerző nem hajlandó számolni a modern tudomány legprogresszívebb képviselőinek véleményével. Ennek ellenére álláspontját nem lehet „elvetni". Az emberi nem egységének elmélete természetesen csupán tudományos hipotézis. Igazsága nem bizonyítható be úgy, mint ahogy bizonyíthatók a matematika vagy akár a politikai gazdaságtan tételei. S ha ez így van, akkor mindenkinek joga van azt mondani, hogy „különféle találgatások lehetségesek". De ha ilyen álláspontra helyezkedünk, legyünk következetesek, és vagy mondjuk ki a különböző találgatások lehetséges voltának tényét és hagyjuk nyitva a kérdést, ne vonjunk le semmiféle következtetést, vagy fogadjuk el az egyik lehetséges találgatást és fogalmazzuk meg következtetésünket a kérdésnek e határozott megoldása alapján. *Kautsky* viszont ehelyett egyforma határozottsággal fogalmaz meg az emberi nem egysége kérdésének különböző — egymásnak ellentmondó — megoldásain alapuló különböző állításokat.

1. Egy egész fejezetben azt a tényt ismerteti, hogy a fajok eredeti kialakulása az egységes pithecanthropus faj (Affenmensch) különböző helyekre való vándorlásának következtében ment végbe (483—489. o.). Másutt még egyszer megerősíti, hogy „az emberi fajok különbségeit kezdetben az idézte elő, hogy különböző életfeltételek közé kerültek" (493. o.). Még másutt is beszél „eredetileg egységes emberiségről" (499. o.), „az emberiség erősen kifejezett egységéről" (561. o.) stb.

Ezek az idézetek más hasonló megállapításokkal együtt arról tanúskodnak, hogy noha a monogenezis kérdésének végleges tudományos megoldása még nem született meg, *Kautsky* mégis elfogadja nemcsak az emberi nem egységét, hanem azt is, hogy az emberi nem eredetileg nemcsak *egy* volt, *hanem egységes is*, vagyis nem alkotott különböző fajokat; az utóbbiak csak a fejlődés későbbi szakaszain jöttek létre. Mindezek a megállapítások teljes összhangban vannak a legjobb antropológusok és etnológusok nézeteivel, amelyeket e kötet I. részében ismertettünk.

2. Ezzel az 1. számú nézettel szemben áll a homlokegyenest ellentétes nézet, mégpedig ugyanabban a fejezetben, ahol Kautsky ismerteti az eredeti fajok keletkezését a vándorlások útján. Ezt a nézetet így fogalmazza meg:

„Hogy a pithecanthropus különböző fajokból állt, még mielőtt a kényszerű emigráció kiűzte hazájából és különböző feltételek közé került, ez lehetséges, *sőt, valószínű*, ha a mostani emberszabású majmok alapján ítélünk, amelyeknek egyes fajtái, amellett, hogy erősen hajlamosak az egyéni variációkra, igen könnyen képeznek különböző fajokat is... Nyilván a különböző fajok képzésére való hajlamosság jellemezte a pithecanthropust

is. Ennek a hajlamnak azután nagy mértékben kedvezett az, hogy egyes csoportok a korábbi feltételektől erősen különböző. életfeltételek közé kerültek" (483. o.).

Mondanunk sem kell, hogy ez a nézet teljesen összeegyeztethetetlen azzal a *Kautsky* által kifejtett elmélettel, amely szerint az eredeti fajok a vándorlás folytán keletkeztek. Vagy elfogadjuk az első elméletet, vagy feltételezzük, hogy már a vándorlás előtt léteztek a pithecanthropus különböző fajai. Ha az utóbbi feltevés helyes, akkor az első elméletet el kell vetni mint valótlant. De mi is a helyzet tulajdonképpen?

a) Tegyük fel egy pillanatra, hogy ez valóban így van, hogy a pithecanthropus valóban különböző fajokból állt még hazája elhagyása előtt. Kérdezzük: *minek az alapján keletkeztek ezek a fajok?* A környezet hatásáról itt szó sem lehet, mivel az egyforma volt valamennyi egyed számára. Egy lehetőség marad: a fajok kialakulását a belső okok, az örökletes mozzanatok hatásának tulajdonítjuk. Amikor tehát feltételezzük, hogy a fajok léteztek már az eredeti haza elhagyása előtt, egyszersmind azt is feltételezzük, hogy az ember majomszabású ősei elődeiktől hoztak magukkal különböző belső adottságokat, vagyis *különböző fajtáktól származtak.*

Más szóval: ha feltételezzük, hogy az emberi fajok léteztek már azelőtt, hogy a pithecanthropus különböző helyekre vándorolt, ezzel, elsősorban, elvetjük azt a nézetet, amely szerint a környezet hatása döntő szerepet játszik, s elismerjük a fajvédőknek azt a tételét, hogy az örökletességnek kizárólagos, mindenható hatalma van; másodszor, tagadjuk az emberi nem egységét, elfogadjuk a poligenezis híveinek álláspontját.

b) Min alapszik ez a feltételezés? Analógia alapján levezethető abból a tényből, hogy az emberszabású majmoknak nagy hajlamuk van a fajképzésre. Ez az analógia azonban semmit sem ér, mert a tények meghamisításán alapul. Hogy az emberszabású majmok számos fajt alkotnak, ez valóban tény, amelyet a tudomány igazol. De éppen úgy megállapított tény az is, hogy ezek a különböző fajok különböző, földrajzilag egymástól elhatárolt helyeken élnek. Az emberszabású majmok ugyanazon nemének különböző fajai sehol sem fordulnak elő ugyanazon földrajzi környezetben. Tehát az emberszabású majmokkal vont párhuzam egyáltalán nem igazolja azt a feltevést, hogy a pithecanthropus fajai léteztek már az eredeti haza elhagyása előtt, ellenkezőleg, ismét csak igazolja *Kautsky* másik, ellentétes feltevését, amely szerint az eredeti emberi fajok a vándorlások révén keletkeztek.

3. A *Kautsky* fejében uralkodó zűrzavar nem merül ki csupán ezzel a két ellentétes állítással. *Kautsky* maga is érzi, hogy itt valami nincs rendben, hogy „feltevései" sehogysem illenek össze. Annak érdekében, hogy megszüntesse álláspontja ellentmondásosságát anélkül, hogy egyik „elméletét" is feladná, salamoni ítélettel próbálja megoldani a kérdést. Okfejtése végén olyan kompromisszumos megfogalmazással áll elő, amely szerint „az emberi nem szörnyű különfélesége" „végeredményben" vándorlások és keveredés útján jött létre *„a pithecantropus egy vagy több fajából"* (499. o.).

Kautsky, mint nagylelkű és óvatos ember, nyilván arra törekszik, hogy senkit se bántson meg: gondolja mindenki azt, amit akar!

Mi pedig már csak egyet kérdezünk *Kautskytól:* minek kellett ekkora

feneket keríteni a dolognak, minek kellett oldalak tucatjain szaporítani ezeket a zavaros okoskodásokat, fegyvert adni ezzel a fajvédők kezébe, kijelentvén, hogy kész lemondani az emberi nem egységét állító, a komoly tudomány által elfogadott hipotézisről, sőt, arról a feltétlenül helyes tételről is, hogy a külső környezet döntő szerepet játszik az ember fejlődésében — minek kellett mindezt megtennie, amikor mindezen okoskodások végén a kérdés éppoly megoldatlan, amilyen az elején volt?

Alább látni fogjuk, hogy az a kérdés, léteztek-e vagy sem a pithecanthropus különböző fajai, korántsem akadémikus, hogy *Kautskyt* éppen az első fajok eredetének kérdésében tanúsított ingadozása teszi teljesen fegyvertelenné, amikor komoly eszmei harcot kellene folytatnia az olyan nyilvánvalóan reakciós elméletek ellen, amilyen *Gumplowicz* elmélete (lásd alább ebben a kötetben 156. és köv. oldalak).

*

A vezér ilyen alapos „bűnbeesése" után nem csodálatos, ha ugyanannak a „marxista" tábornak kisebb nagyságai félreérthetetlenül olyan nézeteket hangoztatnak, amelyek igazolják a fajvédők tanait, és egyáltalán nem zavarja őket, hogy a tudomány már kimondta az utolsó szót az emberi nem egységének kérdésében.

Így például *Eckstein Zollschan* könyvéről írt recenziójában* azt mondja, hogy a kutatóknak nem azon kell vitatkozniuk, mely fajok „felsőbb rendűek" és melyek „alsóbb rendűek", hanem vissza kell nézniük a régmúlt időkbe, és meg kell állapítaniuk „*vagy* az emberek eredeti közös faji tulajdonságait, *vagy* azt a tényt, hogy az emberek különböző állatoktól származtak".

Nem foglalkozom most azzal, mennyire ügyetlen az olyan megfogalmazás, mint „az emberek eredeti közös faji tulajdonságai". (Hiszen ha a pithecanthropus egységes nem volt, nem alkotott fajokat, akkor nem lehet „faji" tulajdonságairól beszélni!) *Eckstein* itt lényegében ugyanazt mondja, mint *Kautsky*: „különböző találgatások lehetségesek", meg kell állapítani, melyikük a helyes. Addig viszont, amíg ezt nem állapították meg, a fajvédők tételeit ugyanolyan joggal el lehet fogadni, mint kritikusaik tételeit. S mivel ezt a kérdést aligha lehet valamikor is másképpen eldönteni, mint hipotézis formájában, a fajelméleteket sohasem lehet határozottan és végérvényesen megcáfolni.

Hogy *Eckstein* maga is a fajvédők álláspontján van, az látható már a kérdés feltevéséből is. Szerinte két lehetőség van: vagy kiderül, hogy az emberi nem — *a mostani helyzettel ellentétben* — valamikor egységes volt, vagy megállapítják azt a tényt, hogy a pithecanthropus *már akkor* különböző fajokat (vagy esetleg nemeket is?) alkotott. A jelenlegi emberiségen belüli szilárd faji sorompók létezését *Eckstein* mindkét esetben mint magától értetődő premisszát fogadja el.

De térjünk vissza a tanítványtól a mesterhez, s nézzük meg, hogyan oldja meg *Kautsky* a további kérdéseket: 1. A „faji érzés" vagy a „faji

* Neue Zeit, XXIX. I. 60.

ösztön" kérdését. 2. A fajok keveredésének kérdését. 3. A faji tényező történelmi szerepének kérdését.

V

Az örökletes faji érzés létezését *Kautsky* látszólag tagadja. Egyhelyütt legalábbis kategorikusan kijelenti:

„Az a feltevés, hogy ugyanannak a fajnak az egyedeit természetes ösztön (Drang) köti egymáshoz, merőben önkényes állítás. . ."

Már-már készek volnánk üdvözölni ezt a kijelentést: végre-valahára egy pontban teljesen egyetérthetünk *Kautsky*val. De. . . örömünk megint korainak bizonyul, mert szerzőnk rögtön így folytatja:

„. . . egyike azoknak a kollektív képzeteknek, amelyek megkülönböztetik a primitív népek gondolkodását, de egyáltalán nem korlátozódik rájuk" (563. o.).

Kautsky más helyen gúnyolódva ír a fajvédők „faji ösztönéről", mondván, hogy ez súgja meg nekik, melyik faj jobb, melyik rosszabb, ám ahelyett, hogy kimutatná az effajta elméletek hazug és mesterkélt voltát és társadalmi gyökereiket, a valóságban igazolja és alátámasztja az ilyen okoskodásokat a következő képmutató magyarázattal: faji ösztön nincs, az, amit a fajvédők ösztönnek neveznek, valójában a minden népet ősidők óta jellemző „primitív, naiv gőg", amely az ember „antropocentrizmusában" gyökerezik (507. o.; lásd még ebben a kötetben 166. o.).

Vagyis: a faji érzés mint olyan egyáltalán nem önkényes állítás. Faji érzés létezik, csak nem a *természetes* ösztönön alapszik, hanem az ősember pszichikumában gyökerezik, ahonnan átkerült a modern emberek pszichikumába is (valamennyiébe vagy nem valamennyiébe? — ezt nem tudni). Mi a különbség e két feltevés között annak a kérdésnek a szempontjából, hogy a fajvédőknek igazuk van-e vagy sem? Ha az ember pszichikumának szerves sajátja az a képzet, hogy egy valamely faj egyedeit természetes érzés köti össze, akkor attól függetlenül, hogy így van-e ez valóban vagy sem, a fajvédőknek a faji érzés létezéséből levont valamennyi társadalmi-politikai következtetése helyes.

Fentebb már tisztáztuk, hogy ilyen faji érzés — sem fizikai, sem pszichikai jellegű — sem a civilizált embereknél, sem a primitív népeknél nincs és soha nem is volt. (Lásd A „faji érzés" és a „faji ösztön" c. fejezetet.) Igen, a primitív népeknél előfordul — gyakran nem is alaptalanul — olyan képzet, hogy ugyanannak a *törzsnek* — de akkor sem fajnak — valamennyi egyedét vérrokonság fűzi össze. Náluk éppen ez a képzet az ideológiai alapja ugyanazon faj más törzseivel szemben érzett ellenséges érzületüknek. De ez a képzet határozottan éppen a primitív népekre „korlátozódik". Egyetlen német, még a legmegátalkodottabb nacionalista sem *hiszi*, hogy valamennyi német rokonságban van egymással. (Agitációs célokból esetleg állíthatja ezt, de az már más história.)

*Kautsky*nak tehát nincs szerencséje az olyan faji érzéssel sem, „amely összeköti ugyanazon faj egyedeit".

De vajon a faji érzés égető kérdése kimerül-e az *ugyanazon faj* egyedei közti rokoni érzés kérdésével? Hiszen a fajvédők számára a kérdésnek egyál-

talán nem ez az oldala a fontos, hanem az, hogy szerintük minden fajban megvan a *más fajokkal* szemben táplált gyűlölet vele született érzése, olyan örökletes ösztön, amely eltaszítja az egyik faj egyedeit a másik faj egyedeitől. Bennünket most az érdekel, hogyan vélekedik *Kautsky* erről a kérdésről.

Fentebb már idéztük *Kautsky*nak a fizikai faji ismérvekre vonatkozó nézeteit, többek közt azt a kijelentését is, hogy némely fajok egyes jegyeit más fajok ellenszenvesnek tartják, hogy „egyáltalán nem kétséges", hogy „*minden* fajnak megvannak a maga külön sajátosságai, amelyek más fajokban undort ébresztenek", hogy „vannak faji ellentétek, amelyek az örökletes tulajdonságokban gyökereznek" (lásd fentebb ebben a kötetben 121. és köv. oldalak). „Ámde — folytatja ugyanott — valamennyi (faji ellentét, amely az örökletes tulajdonságokban gyökerezik) az esztétikai ellentétekre redukálódik, amelyeknek a fajok közti szexuális kapcsolatok szempontjából van jelentőségük abban az értelemben, hogy megnehezítenek, illetve rövid ideig tartóvá tesznek bizonyos szexuális kapcsolatokat" (516. o.).

Nehezen képezelhető el, hogy valaki ennél félreérthetetlenebbül ismerje el az örökletes faji ösztön létezését. Eszerint például a színes bőrű bennszülöttek örökletes tulajdonságai eltaszítják a fehér embereket, szexuális undort ébresztenek bennük, s ily módon a fehérek és a színesek közti keveredés *természetes* akadályát jelentik. Emellett ezúttal a természet nagyon sajátosan jár el. Az örökletes ösztönnek, amelyet a természet elültetett a fehér ember lelkében, csodálatosan rugalmas jellege van. Nem taszítja el a fehér urat az üde, szép bennszülött leánytól, amíg hat az újdonság varázsa. Az „ösztön" nagylelkűen szunnyad és elnéző, amíg a fehér úr kellőképpen ki nem élvezi a színesbőrű ágyasának bájait. De mihelyt az úr eltelt vele, mihelyt a fehér úrnak, aki szereti a változatosságot, kedve szottyan újabb örömöket keresve tovább menni, a szolgálatkész ösztön azonnyomban jelentkezik a megerőszakolt (ha nem fizikailag, akkor morálisan megerőszakolt) és elhagyott leánnyal szemben, hogy a régi módon áldását adja a fehér „félisten" és a másik bennszülött leány új kapcsolatára, aki egyelőre még nem taszítja el az urat „örökletes faji tulajdonságaival".

Vagyis a „marxista" *Kautsky* az ártatlan „esztétikai faji ellentétek" szerény elismerésének örve alatt elméletileg igazolja egyrészt a faji keveredés ellenzőit, másrészt az „alsóbb rendű fajok" kizsákmányolásának egyik legkönyörtelenebb és legundorítóbb oldalát.

VI

Az állítólag „taszító tulajdonságokkal" rendelkező „alsóbb rendű" fajok elszigetelésének igazolása *Kautsky*nál új felfedezés, úgyszólván nem „örökletes" nézet — hogy az ő osztályozását alkalmazzuk —, hanem a saját „történelmi fejlődése" eredményeképpen „szerzett" nézet. Tizenöt évvel ezelőtt még más véleménnyel volt a faji keveredésről. Igaz, a fehér és a színes fajok közti keveredés ellenzőit akkor is igazolta, de akkor még nem mert ilyen nyíltan és kertelés nélkül beszélni „természetes taszításról".

Akkor ezt az igazoló elméletét fennkölt „etikai" megfontolásokra alapozta.*

„A négerek és a fehérek közti számos keveredés (so mancher Mischung) kedvező eredménye ellenére — írta „Zsidóság és faj' c. brosúrájában (104. o.) — mégis érthető, amikor még a színesekkel rokonszenvező kutatók is elítélik a fehéreknek színesekkel való keveredését. De ennek aligha van köze az örökletesség törvényeihez, inkább az etikához és az esztétikához. Ez az elutasítás (Abneigung) azokra a szexuális kapcsolatokra vonatkozik, amelyek a gyarmatokon keletkeznek, ahol a nőket nélkülöző fehérek uralkodó osztálya korlátlanul uralkodik a jogfosztott bennszülöttek fölött. Az ő közeledésük az adott esetben nem szerelmen alapuló szabad választás, hanem prostitúció, vagy inkább a nők megerőszakolása. A ‚faji keveredésnek' ezt az erőszakos formáját feltétlenül el kell utasítani, de az örökletesség kérdésének ehhez semmi köze sincs."

Hogy az olvasó teljes mélységében lássa *Kautsky* képmutatását és reakciósságát, meg kell mondanunk, hogy mindezeket az angol lord *Olivier* általa idézett szavaival kapcsolatban mondja, aki az angol Független Munkáspárt által kiadott „Fehér tőke és színes munka"** c. munkájában kíméletlenül leleplezi azoknak a fehér gyarmatosítóknak a képmutatását, akik akadályozzák a fehérek és a bennszülöttek keveredését és ellenséges magatartást tanúsítanak a kevert származásúakkal szemben állítólag fennkölt, „etikai" megfontolásokból, a valóságban viszont önző gazdasági és politikai jellegű okokból. „A kevert lakosságú területeken a színesbőrűekkel szemben uralkodó előítélet gyökereire világos fényt vet az a tény — írja *Olivier* —, hogy ez az előítélet inkább irányul a vegyes származásúak ellen, mint maguk a feketék ellen. Szerintem ennek főleg az az oka, hogy ezek a személyek közbülső formaként afféle hidat alkotnak, amelyen a színesek felemelkedhetnek, és ezzel veszélyeztetik — vagy legalábbis úgy tűnik, mintha veszélyeztetnék — az e közösségekben mindeddig uralkodó arisztokráciát alkotó fehérek gazdasági és társadalmi fölényét. Az e talajon keletkező ingerültség és gyűlölet sokkal élesebb formában nyilvánul meg, mint a faji gyűlölet állítólag létező ösztöne."

Ezt 1906-ban írta egy angol lord, nem úgy, mint a „marxista" *Kautsky*, aki 1927-ben „az örökletes tulajdonságok talaján keletkező faji ellentétekről" és „némely fajok" „eltaszító tulajdonságairól" fecseg! És *Kautsky* a faji politika e leleplezésével állítja szembe a maga „etikai" megfontolásait, állítólag a színesbőrű nők erényével törődve!

A néger nők megerőszakolása, szó se róla, undorító és bűnös dolog. De vajon a keveredés ellenzőinek, „a fajon belüli házasodás" híveinek és a fél-

* Egyébként az alább idézendő farizeus „etikai" megfontolás mellett ugyanabban a brosúrában van még más tétel is, amely teljesen méltó a mai, szociálimperialista *Kautsky*hoz, de amelyet akkor még nyilván nem mert részletesebben kifejteni. Brosúrája 104. oldalán különbséget tesz egyrészt a „rokonfajok" (vagyis az árják és a zsidók) közti keveredés, másrészt „az egymástól távoli fajok" (vagyis nyilván a fehérek és a színesek) közti keveredés között. Szerinte az előbbi keveredés „*rendszerint*" „nagymértékben hasznos", az utóbbi viszont csak „lehet hasznos".

** Sidney *Olivier:* White Capital and Coloured Labour, London, Independent Labour Party. 1907.

vérek üldözőinek van valami kifogásuk a keveredés *ilyen* formája ellen? Vajon nem ugyanazok a fehér gyarmatosítók harsognak a leghangosabban a színesek *társadalmi* elszigetelésének szükségességéről, akik éppen a legbuzgóbban gyakorolják a színes nők nemi kizsákmányolását? Vajon nem ők találják ki és hirdetik a „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajokról szóló tanokat? Vajon a bennszülött nők védtelen rabszolgai helyzete nem annak közvetlen következménye, hogy a képmutató fehérek, még akik állítólag „rokonszenveznek is a színesekkel", igazolják a gyarmatosítók faji politikáját — hol fennkölt etikai megfontolásokkal (mint *Kautsky* 1914-ben), hol az „örökletes eltaszító tulajdonságokról" szóló elméletekkel (mint *Kautsky* 1927-ben), ideológiailag megalapozva ezzel az elnyomott fajok politikai és társadalmi egyenlőtlenségét?

Elképzelhetünk-e kifejezőbb (és undorítóbb!) képet: az egyik oldalon az angol lordot, aki naiv demokratikus becsületességgel ostorozza *saját osztályának* faji politikáját és feltárja e politika igazi gazdasági gyökereit, s a másik oldalon azt az embert, aki igényt tart a nemzetközi szocialista munkásmozgalom vezérének és a „materialista történetfelfogás" legnagyobb képviselőjének címére, s vitába száll az előbbivel és igazolja a faji elnyomást — etikai-esztétikai megfontolásokkal!

VII

Eljutottunk a számunkra legfontosabb kérdéshez, nevezetesen ahhoz: játszik-e a faji tényező valamilyen szerepet a történelemben, és ha igen, milyen szerepet?

Azok után, amit már tudunk *Kautsky*nak a testi faji sajátosságok jellegére, a szellemi faji jellegre, a faji érzésre, a felsőbb rendű és alsóbb rendű fajokra stb. vonatkozó nézeteiről, természetesen naivitás volna, ha arra számítanánk, hogy szerzőnktől egyértelmű, világos, határozott választ kapunk erre a kérdésre. Az ezzel kapcsolatos válaszok is különbözők, s ugyanannyira ellentmondók, mint az előző kérdések különböző megoldásai.

*Kautsky*nak e kérdéssel összefüggő nézeteit három olyan csoportra oszthatjuk, amelyek lényegesen és élesen különböznek egymástól, és csak egyben hasonlítanak: abban, hogy mind egyformán alaptalanok és valótlanok.

A) Negatív válaszok

1

„Mindegy, hogy a fajnak tulajdonított történelmi szerepet az állítólag létező természetes vérrokonsági érzésre, vagy pedig a nyelv közösségére alapozzuk, gondosabb vizsgálat esetén úgy találjuk, hogy mindkét nézet egyformán híján van mindennemű szilárd alapnak" (569. o.).

Amint látjuk, ez meglehetősen határozott tagadás, azonban nem túlságosan meggyőző érvek. Érthetetlen, miért tartja *Kautsky* elegendőnek, ha

bebizonyítja, hogy az emberekben nincs *természetes* vérrokonsági érzés, és nincs feltétlen kapcsolat a nyelv és a faj között, s ezzel máris bebizonyította annak a nézetnek a tarthatatlanságát, amely szerint a faji tényezőnek van szerepe a történelemben. Talán csak ezen a két mozzanaton alapul ez az állítás? Talán nem képzelhető el a faji tényező szerepe természetes vérrokonsági érzés nélkül, valamint a faj és a nyelv közti kapcsolattól függetlenül? Talán nem fogadható el a faj történelmi szerepének tézise, ha azt a természetes érzés helyett, mondjuk, arra a hibás képzetre alapozzák, „amely megkülönbözteti a primitív népek gondolkodását, de nem korlátozódik rájuk", s amely szerint ilyen természetes érzés létezik (amit *Kautsky* is állít, lásd ebben a kötetben 144. és köv. oldalak), vagy arra, hogy ugyanaz a környezet a különböző fajok egyedeire különbözően hat és különböző tettekre készteti őket (amit ugyancsak *Kautsky* állít, lásd ebben a kötetben 176. és köv. oldalak) — persze azzal a feltétellel, ha elismerjük, hogy léteznek egymástól szilárdan elhatárolt fajok, amelyeknek megvannak a maguk fizikai és *pszichikai* ismérvei (amit ugyancsak elismer *Kautsky*, lásd ebben a kötetben 121. és köv. oldalak).

Kautsky idézett tétele *véleményünk szerint* teljesen helyes. Az a nézet, hogy a faji tényezőnek van szerepe a történelemben, bármire alapozzák is, valójában „híján van minden szilárd alapnak". De *Kautsky* tétele nem teljes. Nem általában tagadja a faji tényező szerepét, hanem csupán e szerep forrásainak meghatározott értelmezését, amely eltér az ő felfogásától, de amelyet ebben a formában legjobb tudomásunk szerint senki sem fogalmazott meg.

2

Kautsky szerint az a tény, hogy „faji háború" sohasem volt, döntő bizonyítékául szolgál annak, hogy a faj nem játszik történelmi szerepet. A háborúk mindig más talajon keletkeztek és keletkeznek. Ha pedig nincsenek faji háborúk, nincsenek fontos, a történelem szempontjából jelentős faji ellentétek sem.

El kell ismernünk, hogy a „faji háborúk" kérdése az egyik leglényegesebb kérdés a fajvédők elleni küzdelemben, különösen a világháború után, amelyet — különböző oldalakról — éppen a fajok háborújának tartottak. A fajvédők azt mondják, hogy minden háború faji háború. *Kautsky* ezt tagadja és az ellenkezőjét állítja. De tagadni és állítani nem elég, az embernek bizonyítania is kell, amit állít. Minket az a kérdés érdekel: mennyire hatékonyak *Kautsky* érvei a fajvédők tételeivel szemben?

„A háborúkat mindeddig rendszerint szomszédok viselik — írja *Kautsky*. — A szomszéd pedig — az óriási államok kialakulása és a tengerhajózás kifejlődése előtt — akár támadó, akár védekező fél volt, a legtöbb esetben ugyanahhoz a fajhoz tartozott, mint az ellenség." Igaz, fejtegeti tovább, lehetségesek voltak különböző fajú törzsek közti háborúk is, de csak három esetben: 1. amikor egy faj törzsei elvándoroltak más fajú törzsek által lakott távoli területekre; 2. azoknál a törzseknél, amelyeknél a tengeri hajózás technikája már eléggé fejlett volt ahhoz, hogy támadásokat intézhessenek

távoli part menti vidékek ellen, ahol más fajú törzsek éltek; 3. ott, ahol kivételképpen különböző fajú törzsek éltek egymás szomszédságában. „De még ilyen esetekben sem fordult elő soha, hogy két egész faj mint olyan hadat viseljen egymás ellen; még ilyen körülmények közt is előfordult, hogy valamely törzs nemcsak idegen fajú törzsek ellen viselt háborút, hanem olykor, sőt, gyakran és ugyanolyan ádázul saját fajának más törzsei ellen is."

Azután következnek a példák: az indiánok, majd az afrikai négerek egymás elleni háborúi a fehérek megjelenése előtt és után; a franciák és az angolok háborúi, az indiánok szövetségei a fehérekkel övéik ellen (513—514. o.).

Faji háborúk mint olyanok *Kautsky* véleménye szerint teljesen lehetetlenek a következő okokból:

a) A katonai szervezet „aligha esett valaha is egybe a fajjal", mert „a faj sehol és soha nem szerveződött meg mint társadalom. A faj mint olyan már csak ezért sem viselhetett soha háborúkat" (511. o.). „Egy egész faj mint olyan sehol sem állt szemben egy másik fajjal" (514. o.).

b) „Miért kellett volna a különböző fajoknak háborúkat viselniük egymás ellen? Miben rejlenek ‚természetes' ellentéteik?" — kérdezi *Kautsky* (515. o.). És rögtön válaszol is: ilyen ellentétek nincsenek, a fajok közti ellentétek merőben esztétikai jellegűek (lásd ebben a kötetben 144. és köv. oldalak), ilyen ellentétekből pedig sohasem keletkeznek háborúk.

c) Faji háborúk mint olyanok csak abban az esetben volnának lehetségesek, „ha a különböző fajok a természettől eredően felsőbb rendűekre és alsóbb rendűekre oszlanának, vagyis olyanokra, amelyek uralkodni hivatottak, és olyanokra, amelyek szolgálatra rendeltettek. Ebben az esetben természetesen az előbbieknek az utóbbiak leigázására irányuló törekvése és az utóbbiaknak az előbbiekkel szemben való védekezésre irányuló törekvése, vagyis a fajok harca, a természettől adott volna" (517. o.). De mivel a természettől eredően „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajok nem léteznek, a faji harc természetes szükségessége elesik.

d) „A ‚sárgák *faji harca* a fehérek ellen', a ‚sárga veszedelem', amellyel szemben ‚az európai népeknek' védeniük kell ‚szent javaikat', *nem más, mint* korunk koronázott és koronázatlan fecsegőinek tudományos aranyfüsttel bevont *üres frázisa*. E harc szükségszerűségének bizonyítására azonban csak két — igaz, teljesen vitathatatlan — tényt említhetnek: hogy az emberek fajokká csoportosulnak, és hogy az emberi társadalmak közt ősidők óta folynak háborúk. De hogy ez a két tény valahogy összefügg egymással, azt a faji harc egyetlen teoretikusa sem bizonyította be soha" (514—515. o. Saját kiemelésem. — *S. E.)*.

Kautsky érvelését itt új művéből idéztem. Lényegében ugyanezeket a gondolatokat már kifejtette „Zsidóság és faj" c. brosúrájában. A kérdés ottani fejtegetéséből az új tálalásban csak egy nem ismétlődik meg: az az „érv", amely szerint ha a különböző fajú törzsek közti háborúk nem minősülhettek is faji harcnak, az ellenség „idegensége" (Fremdartigkeit) mégis fokozhatta a harc kegyetlenségét és előidézhette a győzelem könyörtelen kiaknázását (43. o.). „A kizsákmányolás viszonyai és az érdekellentétek nem a faji különbségek talaján keletkeznek; a faji különbségek hatása

csak abban mutatkozik meg, hogy az ellentétek megnyilvánulása durvább jelleget ölt" (uo.).

Először is meg kell mondanunk, hogy *Kautsky*nál már a kérdés feltevése is helytelen. „A faj azért nem játszik történelmi szerepet, mert a háborúk nem faji jellegűek." De talán csak a háborúkon fordul meg a kérdés? Talán az egész történelem csak háborúkból áll? Mi, marxisták, talán nem azért vetjük el — egyebek közt — a burzsoá iskolákban tanított régi történelemtudományt, mert az egész történelmet a hadjáratok ismertetésére redukálja ahelyett, hogy minden vonatkozásban megvizsgálná a történelmi fejlődés folyamatát? Ha *Kautsky* valóban be tudná bizonyítani a fajvédőknek, hogy faji háború nincs, ezzel még korántsem likvidálná a faj történelmi szerepének elméletét. Ezzel csupán a faji tényező történelmi hatásának *egyik megnyilvánulási formája* esne el.

De *Kautsky* egyik érve sem meggyőző.

Hogy háborúkat nemcsak különböző fajú törzsek viselnek, hanem egyazon faj különböző törzsei is, az vitathatatlan tény. De ez a tény egyáltalán nem mond semmit a fajvédőnek a faji tényező jelentőségének általa megfogalmazott értelmezése ellen. Láttuk, hogy csaknem minden fajvédő kettős jelentést tulajdonít a „faj" fogalmának. Tágabb értelemben a „fehér fajról" beszélnek, szűkebb értelemben pedig e fehér faj különböző elágazásairól, úgymint: germán, latin, szláv stb. fajokról. Az, hogy a fehér faj egyes elágazásai közt örökletes fizikai és szellemi tulajdonságaik alapján ugyancsak vannak faji ellentétek, egyáltalán nem akadályozza meg azt, hogy a fehér emberek a feketéktől és a sárgáktól megkülönböztető közös faji tulajdonságaik alapján, összességükben még annál is hevesebb faji gyűlölettel viseltessenek a színesekkel szemben.

A fajvédő számára hasonlóképpen semmit nem mond az sem, ha az idegen fajú törzsekkel vagy népekkel kötött szövetségekre hivatkozunk. Talán a kínaiak nemzeti háborúja nem lesz nemzeti háború többé, ha szövetségesre találnak az oroszok személyében? Vagy, mondjuk, a proletariátus osztályharca a burzsoázia ellen elveszti osztályjellegét akkor, ha a proletariátus szövetséget köt a parasztsággal, sőt, egyes elmaradott országok forradalmi burzsoáziájával is? A háborúk jellegét nem a bennük részt vevő hadseregek összetétele határozza meg (hiszen ebben az esetben valamennyi imperialista hadjáratot „munkás-paraszt" hadjáratnak kellene tekintenünk), hanem azok az okok, amelyekből fakadnak, és az a cél, amelyért viselik őket.

„Hadat viselhetnek egymással különböző fajú törzsek, de sohasem háborúskodnak egész fajok mint olyanok." Megint semmitmondó érv, amely megkerüli a kérdés lényegét. Hiszen a kérdés így szól: milyen talajon és miért háborúskodnak? Ha egyáltalán léteznek világosan körülhatárolt fajok faji ellentétekkel, akkor ezeknek az ellentéteknek a következtében e fajok bizonyos *részei* miért ne kerülhetnének katonai konfliktusba egymással?

A háborúk faji jellegével szemben az egyetlen lényeges és döntő érv általában mindenfajta természetes faji ellentét tagadása — mivel ez a tagadás őszinte és megalapozott. Ha elesik az ok, el kell esnie ezen ok okozatának is. *Ez a mi marxista érvünk. Kautsky*nál azonban, aki, mint láttuk, úgy véli, hogy „kétségtelenül léteznek az örökletes faji tulajdonságokban gyökerező faji ellentétek", ez az érv éppen maga ellen szól. Mit sem változtat a dolgon,

hogy *Kautsky* ezeket az ellentéteket „esztétikaiaknak" nyilvánítja. *Azt hiszi,* hogy ezzel a minősítésével megszüntette az összeütközések természetes szükségességét. A valóságban viszont nyilvánvaló, hogy éppen ezzel ismeri el. Az „esztétikai" szó csak zavart okoz. Az emberek közti ellentétek vagy természetiek, vagy társadalmiak lehetnek. Az az állítás, hogy a faji ellentétek nem természeti, hanem esztétikai jellegűek, nem több, nem kevesebb, mint ostoba frázis, amely durva ellentmondást (contradictio in adiecto) foglal magában. Ha az ellentétek „esztétikaiak", ez azt jelenti, hogy éppen természetiek. Elvégre csak nem fogja *Kautsky* azt állítani, hogy a szexuális undor társadalmi ellentét. Aki elismeri az örökletes taszító tulajdonságok létét, az elismeri azt is, hogy az összeütközéseknek van természeti talajuk függetlenül a társadalmi mozzanatoktól.

Ugyanilyen öngyilkos érv az a kijelentés is, hogy nincsenek „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajok. Fentebb már meggyőződtünk róla, hogy *Kautsky,* bár szóban elveti azokat az elméleteket, amelyek indokolják a faji rangsorolást, a valóságban elismeri és lehetségesnek tartja ezt. Ha itt a faji harc szükségességét „természettől adottnak" ismeri el, amennyiben, úgymond, vannak „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajok, akkor világos, hogy amikor *ez után** kifejti a rangsorolással kapcsolatos megalkuvó nézeteit, amelyeket már lelepleztünk, ezzel fenntartás nélkül aláírja azt, amit itt vitat.

Első hallásra szépen hangzanak *Kautsky* azon szavai, amelyek szerint a sárga veszedelem elmélete merő értelmetlenség.** De bizonyítása most sem meggyőző, sőt, ellenkezőleg: elárulja egész koncepciójának tarthatatlanságát. Hiszen ha elismerjük az örökletes, egymást taszító faji tulajdonságokkal rendelkező, szilárd fajok létezését („az emberek fajokká csoportosulnak"), és ha ehhez még hozzávesszük azt a tényt, hogy az emberek „régóta háborúskodnak", ebből már magától értetődik éppen az a következtetés, amelyet *Kautsky* már levont régi brosúrájában: a faji tényező bizonyos szerepet játszik a háborúkban is, amennyiben kiélezi a konfliktusokat, a népek összeütközéseit „durvábbá" teszi stb. Vagyis mint kiderül, a faj történelmi szerepe ellen felvonultatott „háborús" érv annak tagadására és vitatására redukálódik, hogy a fajnak *kizárólagos* szerepe volna a népek háborús összeütközéseiben. A fajvédők — s nem is valamennyi, hanem csak a legradikálisabb fajvédők — véleménye szerint *minden* háborúnak *tisztán faji* jellege van. *Kautsky* — mint a *többi* mérsékelt fajvédő is — azt mondja, hogy a faji tényező csak részben magyarázza meg a háborúkat. A háborúk nem tisztán faji jelenségek. A faj csak bizonyos szerepet játszik bennük. Vagyis kiderül, hogy a faji tényező történelmi szerepének kérdésére adott tagadó válasz a valóságban nem tagadó, hanem kompromisszumos, megalkuvó válasz.

* A faji háborúk kérdését *Kautsky* az 511. és köv. oldalakon, a rangsorolás kérdését pedig az 518. és köv., 536. és köv. oldalakon és még a továbbiakban is tárgyalja.

** A továbbiakban még szó lesz *Kautsky* különös „marxizmusáról" azzal kapcsolatban, hogy Kautsky lépten-nyomon hangsúlyozza, hogy a faji ideológia „üres frázis", de semmilyen komoly kísérletet nem tesz azért, hogy feltárja ennek az ideológiának konkrét társadalmi gyökereit.

B) Pozitív válaszok

Kautsky gyenge érveivel még önmagát sem tudta meggyőzni arról, hogy helytelen a faji tényező történelmi szerepéről szóló tétel. Erről tanúskodik számos, jóval határozottabb és világosabb megfogalmazása és kijelentése, amelyet — fentebb idézett tételeivel szemben — a faj történelmi szerepe mellett tesz.

A haladó burzsoá kritikusok általában még a gondolatát is elvetik annak, hogy a faji tényező többé-kevésbé jelentősen befolyásolja a történelem menetét. Ezzel szemben a mi „materialista" történelemmagyarázónk úgy véli, hogy „a faji különbségek semmiképpen sem jelentéktelenek a történelem szempontjából". Hiszen „már régóta ismeretes, hogy az emberiség különböző fajokra oszlik, amelyek mindegyike különböző a természetét tekintve és különbözőképpen avatkozik be az emberiség társadalmi fejlődésébe, következésképpen történelmébe is", hogy „a fejlődés során az eredetileg egységes emberiség több különböző emberiségre bomlik szét (!), amelyek mindegyike a történelmi folyamat külön *a prioriját* (ein besonderes Apriori des historischen Prozesses) alkotja" (499—500. o.).

Fölösleges vitába szállnunk ezekkel és más hasonló tételekkel, miután már tisztáztuk, hogy a fajvédők lényegében teljesen hasonló tételei tarthatatlanok. Most már csak azt kell tisztáznunk: hogyan kapcsolja össze maga *Kautsky* ezeket a megállapításait azzal az ennek nyilvánvalóan ellentmondó tételével, hogy a faj történelmi szerepének elismerése „híján van minden szilárd alapnak".

De mielőtt rátérnénk *Kautsky*nak ezekre az úgyszólván kompromisszumos tételeire, szeretnék még egy igen jellemző részletet idézni, amely lényegében ugyancsak pozitív válasz a faji tényező történelmi szerepének kérdésére, csak éppen olyan a megfogalmazása, hogy tagadja a *nem faji* (nem örökletes, hanem szerzett) jelleg történelmi szerepét. *Kautsky* ezt mondja:

„Mind a népek, mind az individuumok esetében meg kell különböztetnünk a szerzett jelleget az örökletes jellegtől. Csakhogy az örökletes jelleg mint eleve adott (a priori) a népek történelmi fejlődésének legelején színre lép és meghatározza e fejlődés sajátszerűségét. A szerzett jelleg viszont a fejlődés eredménye. Sajátszerűsége meghatározott történelmi folyamatot feltételez. Magát a folyamatot viszont nem tudja megmagyarázni." (542. o.)

Kautsky itt két legyet üt egy csapásra: először, a leghatározottabb formában elismeri az ősidők óta ható faji tényező történelmi szerepét, és azt, hogy ezzel megmagyarázható az egész történelmi folyamat; és másodszor, nem kevésbé határozottan állítja, hogy a faji jelleg — ellentétben a szerzett jelleggel — nem eredménye a történelmi fejlődésnek, hanem előfeltétele, hogy ennek sajátszerűsége nem „feltételez meghatározott történelmi folyamatot". Ezt így jegyezzük föl!

C) Kompromisszumos jellegű válaszok

A faji tényező történelmi szerepének kérdésére *Kautsky* pozitív és negatív válaszai közti ellentmondás (legalább *Kautsky* számára) fölöttébb egyszerűen megoldódik. Csak az a baj, hogy nem egy, hanem több ilyen meg-

oldással szolgál; ezek a megoldások pedig nem kevésbé mondanak ellent egymásnak, mint a határozottan pozitív válaszok a határozottan negatív válaszoknak. Vizsgáljuk meg közülük a legfontosabbakat.

1

Kautsky véleménye szerint nem az a kérdés, hogy a faji tényező játszik-e bizonyos szerepet a történelemben — szerinte kétségtelenül játszik —, hanem az, hogy e kérdés ilyen vagy olyan megoldásának van-e valamilyen gyakorlati jelentősége. Úgy véli, hogy nincs jelentősége, mivel véleménye szerint a faji tényezőnek ezt a szerepét a történelemben nem tudjuk *megállapítani*.

„Egy bizonyos faj egy bizonyos egyede ugyanazon helyzetben egészen másképp cselekedhet, mint egy másik faj egyede. Ez természetesen szükségképpen *erős hatással van a történelem menetére, és mindegyik faj történelmi fejlődésének sajátos jelleget kölcsönöz.* Elméletileg kénytelenek vagyunk erre a feltevésre jutni. De a történelmi kutatás gyakorlata ennek mindeddig csak csekély hasznát látta" (539. o.).

„Tehát ha elméletileg el kell is ismernünk, hogy a fajnak van jelentősége a történelem menete szempontjából, konkrét esetekre vonatkoztatva *eddig* még nem voltunk képesek megállapítani ezt a jelentőséget. Ezért a faj a történetírás számára mindeddig semmit sem adhat" (542. o.).

Ez a kompromisszumos megoldás számunkra már nem új. Pontosan egybevág a faji jelleg kérdésének megoldásával. A faji tényező történelmi hatása tény, de *egyelőre* nem vagyunk képesek pontosan megragadni. Gyakorlati következtetés: a faj történelmi szerepéről szóló elméleteknek van reális alapjuk, de a fajvédők megfogalmazásai, konkrét következtetései elhamarkodottak. Talán igazak, talán nem. A jövő majd megmutatja, mert már tudjuk, hogy „jelenlegi nem tudásunk nem jelent jövőbeli nem tudást".

Ténylegesen az itt kimondott vélemény a faji álláspont elvi elfogadását jelenti, s közben Kautsky a kezét mossa azokkal a gyakorlati következtetésekkel kapcsolatban, amelyeket ebből az elméleti nézetből levonnak. („Hol az igazság? — kérdezte Pilátus, és hátat fordított.")

*

Mielőtt rátérnénk a kérdés második kompromisszumos megoldására — amely szöges ellentétben van az elsővel —, fel kell tárnunk egy mély ellentmondást, amely már ebben az első megoldásban is benne rejlik.

Fogadjuk el egy pillanatra ezt a megoldást. Ha a faji tényező valóban olyan erős hatást gyakorol a történelem menetére, hogy mindegyik faj történelmi fejlődésének különleges jelleget kölcsönöz, és ha ugyanakkor a faji tényező hatását egyelőre nem vagyunk képesek megállapítani, ez azt jelenti, hogy teljesen le kell mondanunk a történelmi folyamat mindenféle megértéséről és magyarázatáról. Elvégre hogyan értsük meg és magyarázzuk meg az emberiségnek — valamennyi faj összegének — a történelmi fejlődését, ha a legfontosabb tényező, amely mindegyik alkotórész fejlődésének különleges jelleget kölcsönöz, elrejtőzik előlünk az — egyelőre — áthatolhatatlan homályban?

Olyan ember számára, aki igényt tart a történelmi folyamat megértésére és megmagyarázására, természetesen elképzelhetetlen, hogy megrekedjen ebben a zsákutcában. Mindenáron keresnie kell a kivezető utat. És *Kautsky* megtalálja ezt a kivezető utat — persze olyan áron, hogy teljesen lemond imént idézett tételeiről.

„Egyelőre pedig a történelmi folyamatot főként azzal fogjuk megmagyarázni — írja —, hogy megvilágítjuk egyrészt a jelen külső feltételeinek a történelmi folyamatra gyakorolt hatását, és másrészt a múlt külső feltételei által hátrahagyott nyomokat, vagyis azokat a nézeteket és intézményeket, amelyek átkerültek ebbe a jelenbe, és amelyeket meg tudunk állapítani. Az emberiség egysége oly erősen kifejezett, és emellett az emberi léleknek (Psyché) a variációkra és alkalmazkodásra való képessége oly nagy, hogy a történelmi folyamatnak az a része, amely e megvilágosító munka után még homályban marad — mivel csak azokkal a faji sajátosságokkal magyarázható meg, amelyek megállapítása mindeddig nem lehetséges —, viszonylag csekély lesz" (561. o.).

Kiderül, hogy a történelmi fejlődést pompásan meg lehet magyarázni a faj hatásának megállapítása nélkül is. Kiderül, hogy a faj tisztázatlan hatása „viszonylag csekély". A faji tényező most már nem is gyakorol olyan erős hatást a népek történelmi fejlődésére; természetesen azt említeni sem kell, hogy éppen a faji tényező kölcsönöz különleges jelleget ennek a fejlődésnek. Tehát: a kérdésnek az a megoldása, amely szerint a faj, ha domináló szerepet játszik is a történelemben, de ezt a szerepet nem lehet megállapítani, nem megoldás. Ezt el kell vetni, s most a másik oldalról elindulva kell kompromisszumos megoldást keresni.

2

A második kompromisszumos megoldás még egyszerűbb, mint az a kijelentés, hogy „nem lehet megállapítani".

A faji tényező játszik *bizonyos* szerepet a történelemben, de ez nem jelenti azt, hogy vele meg lehet magyarázni az *egész* történelmet. A fajvédők hibája nem az, hogy elismerik a faji tényező szerepét a történelemben, hanem az, hogy eltúlozzák ezt a szerepet, az egész történelmet *kizárólag* a faji tényező hatásával — a fajok leküzdhetetlen ellentéteivel és a fajok örökös harcával — akarják megmagyarázni.

„Ott, ahol a történészek faji érvekkel operáltak, ezt nem mindig szerencsésen tették. A legújabb elméletek nem érik be azzal, hogy mélyebben megindokolják és világosabbá teszik ezt a megismerést (a faji különbségek megismerését. — *S. E.)*. Messze túlmennek ezen a megismerésen. Az emberiség egész történelmét a fajok különbségeivel és ellentéteivel akarják megmagyarázni" (500. o.).

„A fajok e sajátosságait és történelmi tevékenységét természetesen nem szabad eltúlozni. A lényegesben mindig utat tör magának az, ami közös az emberi természetben. De azt nem mondhatjuk, hogy a faji különbségeknek nincs semmi jelentőségük a történelem szempontjából" (uo.).

Itt nincs miről vitatkozni. Mindkét megfogalmazás csak látszólag kompromisszumos. Lényegében ugyanolyan pozitív választ adnak a kérdésre,

ugyanúgy elismerik a faji tényezőnek a történelemre gyakorolt hatását, mint azok, amelyeket fentebb, a B) pontban idéztünk. Természetesen megállapíthatjuk és meg is kell állapítanunk, hogy *Kautsky* itt szerényebben mondja ki faji álláspontját, mint ott, vagy az első kompromisszumos válaszában. Az ilyen kifejezések, hogy „nem az egész történelmet", „nem lehet azt mondani, hogy semmi jelentősége" stb., kétségtelenül kevésbé hasonlítanak *Chamberlain* vagy *Gobineau* tételeire, mint a fentebb idézett frázisok — „a történelmi folyamat különleges *a priorija*", vagy „a történelembe való különböző beavatkozás", vagy „a különleges jelleg kölcsönzése a történelmi fejlődésnek". De elvégre nem minden fajvédő lehet egyenlő a faji hit nagy prófétáival! A fajvédők sem egyformák. *Chamberlain* azok közé tartozik, akik mindig szélsőséges nézeteket hangoztatnak. *Kautsky* nemcsak a szocializmus táborában, hanem a fajvédők táborában is megalkuvó: nem mindig nyilatkozik egyformán radikálisan fajvédő elvbarátai szellemében, olykor mérsékeltebb hangot üt meg, sőt, időnként színlelt támadásokat intéz a fajelméletek ellen egyik vagy másik kérdésben. Hiszen végtére is valamiben különböznie kell a faji előítéletek nyílt védelmezőitől, ha el akarja rejteni igazi arcát, és a munkástömegek előtt olyan színben akar feltűnni, mint aki az első sorokban küzd a szocializmusért, az egész dolgozó emberiség egyenlőségéért és testvériségéért! De hát senki nem is mondja azt, hogy *Kautsky ugyanolyan* fajvédő, mint *Chamberlain* vagy *Gobineau*. Nem, ő mérsékelt, megalkuvó fajvédő, vagy ami ugyanaz: a fajelméletek megalkuvó, képmutató, *reakciós* kritikusa.

3

Kautsky záró következtetéseiben maga leplezi le, hogy a fajvédőknek a faji tényező történelmi szerepéről szóló tételeihez fűzött fenntartásai és korrekciói nem őszinték. A faji kérdés területén végzett kutatásainak eredményeit ugyanis a következőképpen összegezi:

„Tehát: ha *elméletileg elismerjük* is, hogy a faj hatása bizonyos történelmi jelenségeknek különleges jelleget kölcsönözhet, meg kell mondanunk, hogy *mindaddig*, amíg a fajok tanulmányozása terén végzett antropológiai kutatások — a szó szoros értelmében antropológiai kutatások — eredményei ennyire határozatlanok, amíg a fiziológiai átöröklési folyamat tekintetében ilyen nagy sötétségben tapogatózunk, addig a történészeknek, akárcsak a politikusoknak, tartózkodniuk kell attól, hogy a fajelméleteket munkájukban alkalmazzák, mert ebből *egyelőre* csak félreértések származhatnak." (569. o. Saját kiemelésem. — *S. E.)*

Ez a legteljesebb önleleplezés minden vonatkozásban: 1. A faj történelmi szerepét „elméletileg elismeri". 2. A legkiválóbb burzsoá tudósok antropológiai, fiziológiai, pszichológiai és más kutatásainak eredményeit, amelyek folytán valamennyien arra a határozott következtetésre jutottak, hogy a fajelméletek minden alapot nélkülöznek, „határozatlannak" nyilvánítja, hozzátéve, hogy ezért egyelőre sötétben kell tapogatóznunk. 3. A fajvédők hazug tanait és reakciós politikai következtetéseit nem veti el elvileg és véglegesen. Ehelyett kinyilvánítja szerény óhaját: „kérjük a politikus urakat, hogy egyelőre tartózkodjanak, nehogy valami baj történjen".

Milyen képmutatónak és szemérmetlennek kell lennie annak, aki a nyugateurópai munkásoknak ilyen szánalmas, megalkuvó, reakciós-pacifista álláspontot merészel odatálalni a faji kérdés „forradalmi marxista" értelmezése gyanánt!

*

Fel kell itt hívnunk a figyelmet még egy csekély „technikai" körülményre. Az olvasó bizonyára meglepődik, milyen zűrzavar uralkodik *Kautsky* műveiben a faji kérdés körül. De meg kell mondanom az olvasónak, hogy fejtegetésemben *Kautsky* ellentmondó nézeteit már bizonyos rendszerbe szedtem. A valóságban *Kautskynál sokkal nagyobb* a zűrzavar, élesebbek az ellentmondások. Idéztem például két egymásnak ellentmondó kompromisszumos megoldást. Ebből az olvasó olyan benyomást szerezhet, hogy *Kautsky* előbb kifejtette az egyik álláspontot, amelyet azután elvetett és kifejtette a másikat. De ez még nem olyan nagy baj. Valójában azonban, ha az olvasó felfigyel az idézett oldalak számozására, észreveheti például, hogy *Kautsky*nál a faji tényező az 500. oldalon „nem minden jelentőség nélkül való", az 542. oldalon döntő tényező, amely különleges jelleget kölcsönöz a történelmi fejlődésnek, az 561. oldalon hatása csekély, majd az 569. oldalon ismét feltámad, s „bizonyos történelmi jelenségeknek különleges jelleget kölcsönöz".

VIII

A faji tényező történelmi szerepével kapcsolatos Kautsky-féle nézetek kifejtése és bírálata nem volna teljes, ha nem vizsgálnánk meg külön, hogyan bírálja *Kautsky Gumplowicz* elméletét.

Gumplowicz a burzsoá szociológia egyik legrangosabb képviselője, akit a modern szociológiai tudomány egyik megalapítójának tartanak. Ugyanakkor ő a mai fajelméletek egyik legtekintélyesebb képviselője is. 1883-ban jelentette meg „A faji harc"* című művét, amelyet mind a fajvédők, mind kritikusaik — nem alaptalanul — a fajelmélet egyik alapvető „klasszikus" munkájának tartanak *Gobineau* és *Chamberlain* munkái mellett. *Gumplowicz* e munkájában kerek tant fejt ki, amelynek alaptételei a következőkben foglalhatók össze:

1. Az emberiség egész történelme a fajok harcának története; a történelem mozgatója a faji gyűlölet. Az emberi társadalomban minden harc, *az osztályharc is*, a faji ellentétek talaján folyik.

2. A meglevő fajok nem a történelem során, nem az egységes emberi nem differenciálódása útján jöttek létre, hanem oly módon, hogy számtalan, fizikai és szellemi tulajdonságait tekintve különböző kis törzs (vagy eredeti faj) egyesült és keveredett egymással. Az utóbbiak kezdettől fogva léteztek, mivel az emberiség különböző állat-ősöktől származott. (Poligenezis!) A történelem tehát a fajok keveredésének örökös folyamata, de új fajok nem keletkeztek másképp, csak a régi fajok keveredése útján.

* Der Rassenkampf. Soziologische Untersuchungen von Dr. Ludwig *Gumplowicz*. Innsbruck 1883.

3. Az emberek és az állatok közt az a fő különbség, hogy az emberek képesek és természettől fogva törekszenek egymás leigázására és kizsákmányolására. Az erősebb faj alárendeli magának és kizsákmányolja a gyengébbet. A különböző társadalmi képződmények nem mások, mint ezeknek az ellentéteknek a hordozói (rendek, osztályok, nemzetek), vagy ennek az elnyomásnak és kizsákmányolásnak a szervei (állam), vagy álcázó eszközök, amelyekkel elleplezik ezeket az ellentéteket az uralkodó fajok érdekében (az elnyomók és az elnyomottak egyesülése egy nemzetté).

Gumplowicznak csak legfontosabb alapgondolatait idéztem. De ezek teljesen elegendők ahhoz, hogy bármely *marxista* olvasónak világos képet adjanak arról, miféle elmélet ez. Ez *minden ízében reakciós* elmélet, amely megpróbálja tudományosan igazolni a gyenge népek elnyomását és kizsákmányolását az erősek által, a dolgozó osztályok elnyomását kizsákmányolóik által, s amely az elnyomás és a kizsákmányolás fennálló rendszerét örökös természetes szükségszerűségnek nyilvánítja. Tipikus ideológiai megalapozása a születő német imperializmusnak az első győzelem után, amelyet az erősebb „germán faj" vívott ki a gyengébb „latin" faj fölött.

Amint megjelent a reakciós obskurantizmusnak ez a nagy műve, az akkor fiatal „Neue Zeit" című szociáldemokrata folyóirat hamarosan közölte róla Karl *Kautsky* recenzióját, mégpedig egy összefüggő, eléggé alapos cikk formájában ezzel a címmel: „Egy materialista történészről".

Bármennyire hihetetlen is ez, *Kautsky* 1883-ban „*materialista* történésznek" nevezte azt a szerzőt, aki a fenti nézeteket kifejtette. Sőt, úgy találta, hogy ennek a „materialista történésznek" az elmélete, ami a következtetéseit illeti, csaknem teljesen megegyezik *Marx* tanításával. Lássuk most már, miben vélte felfedezni *Kautsky* Gumplowicz materializmusát, és milyen alapon nyilvánította ezt a szerzőt *Marx* szellemi ikertestvérének.

„Gumplowicz úr merőben más alapon áll, mint *Marx* — írja *Kautsky* —, gyűlöli a szocializmust és harcol ellene; ennek ellenére *olyan következtetésekre jutott, amelyek nagyon közel állnak Marx következtetéseihez.* Kénytelen ilyen következtetésekre jutni, mert *kiindulópontja ugyanaz, mint Marxé — az ember őstörténete.* Az általa megfogalmazott mozgástörvény meglehetősen közel áll *Marx* törvényéhez. *Marx* az osztályok harcát, Gumplowicz a fajok harcát tekinti a világtörténelem mozgató erejének, Gumplowicz fajfogalma emellett különbözik a szokásos faj-fogalomtól. Gumplowicz úr szemében nemcsak a ‚nemzetiség' fogalma, hanem a ‚faj' fogalma is csupán történelmi fogalom — amiben mi teljesen egyetértünk vele. A ‚fajok harcán' teljesen mást ért, mint amit ezzel a szóval rendszerint nevezni szokás. Ezen rendszerint független, egymás mellett álló fajok harcát értik, azt mondván például, hogy a latin, a germán és a szláv ‚fajok' harca a természetben gyökerezik és örökös. *Gumplowicz* úr távol áll attól, hogy ezt a mulandó harcot, amely modern eszmék terméke, jelenkori áramlatok kitalálása, természeti törvénynek kiáltsa ki. Az a faji harc, amelyről ő beszél, s amelyet a történelem mozgató tényezőjének tekint, merőben más: ez egymás fölé helyezett rétegeket alkotó fajok harca, úgy, ahogy ez az államon belül történik, vagyis az uralkodók és az elnyomottak közti harc . . . A primitív törzsek harca, amint az emberiség kikerült a kannibalizmus állapotából, arra vezetett, hogy az erősebbek elnyomták a gyengébbeket.

Ez az elnyomás a legkülönbözőbb formákat öltheti, de egy sajátosság állandó kísérője: a gyengébb munkájának kizsákmányolása az erősebb által. Azokat a munkákat, amelyeket az uralkodók nem akarnak maguk elvégezni, elvégeztetik az elnyomottakkal; így jön létre a munkamegosztás, a rendi tagozódás (Stände). A különböző szakmai rendek kezdetben mindig különböző törzsek, a különböző osztályok különböző fajokat is alkotnak. *Gumplowicz* tehát elérkezik oda, hogy azt, *amit Marx osztályharcnak nevez, ő a fajok harcának nevezi.*"

Kautsky ezután Gumplowicz elméletének fogyatékosságaival foglalkozik. A fogyatékosságokat főleg két pontban látja: 1. abban, hogy *Gumplowicz* a fajok harcát *örökösnek* tartja, és 2. hogy a munkamegosztást és a haladást elnyomás nélkül lehetetlennek tekinti. *Gumplowicz* e felfogásával polemizálva *Kautsky* elmondja, hogy az emberiség történetében három időszakot kell megkülönböztetni: az első időszak az osztály nélküli társadalom, amely még nem ismeri azt, amit Marx osztályharcnak nevez, *Gumplowicz* pedig a fajok harcának; a második időszak ma is tart, itt vannak osztályok és van állam, amelynek története az osztályharcok története (vagyis *Gumplowicz* terminológiája szerint: a fajok harcának története), és a harmadik időszak az eljövendő szocialista társadalom, amelyben már nem lesz osztályharc (vagyis *Gumplowicz* szerint fajok harca). *Gumplowicz* akkor téved, amikor azt hiszi, hogy a jelenlegi helyzet (a fajok harca, azaz *Kautsky* szerint az osztályharc) mindig megvolt és meg is lesz örökké. Nem látja továbbá, hogy a modern államokban már nincsenek faji különbségek; ilyenek csak a régmúlt primitív államaiban voltak. A modern államok más alapon állnak. A faji államban az elnyomottak osztályrésze kizárólagosan csak a munka volt. Az elnyomottaknak ma vannak bizonyos jogaik is, a törvény előtt egyenlők elnyomóikkal stb. Ez arról tanúskodik, hogy „új korszak küszöbén állunk", hogy „a legbiztosabb úton haladunk a fajok harcának teljes megszűnése felé".

Nem akarok foglalkozni a kisebb vétségekkel, amilyen például az az állítás, hogy *Marx* állítólag az ember őstörténetéből indult ki. (Eddig ugyanis azt hittük, hogy *Marx* a konkrét kapitalista valóságból indult ki!) Csak a leglényegesebbet veszem szemügyre.

Mivel igazolja *Kautsky Gumplowicz* elméletét? Azzal, hogy azonosítja *Gumplowicz* alapfogalmát, a „faj" fogalmát *Marx* osztály-fogalmával. S ily módon a *Gumplowicz* és *Marx* közti egész különbséget csupán terminológiai különbségekre redukálja.

Igaz-e ez?

Ez a leggyalázatosabb hamisítás, amilyet csak el lehet képzelni.

Noha *Kautsky* egyoldalúan fejti ki Gumplowicz tanát, megszépíti, s ugyanakkor elleplezi sok reakciós oldalát (például egyetlen szóval sem említi a poligenezisre vonatkozó álláspontját, de nem felejti el alaposan megdicsérni azért, mert tagadja, hogy az emberiség egy emberpártól származik), még abból is, ahogy ő kifejti *Gumplowicz* nézeteit, világos, hogy az utóbbi faj-fogalma nem azt a tartalmat foglalja magában, amelyet *Kautsky* tulajdonít neki, vagyis hogy *Gumplowicz* nem azt nevezi fajnak, amit mi, marxisták osztálynak nevezünk. Igaz, az osztályellentéteket a faji ellentétekre vezeti vissza, a különböző osztályok harcát különböző fajok harcának

tekinti. De az ő „faji harca"* nem merül ki az osztályok-fajok harcával („fajok, amelyek egymás fölé helyezett rétegeket alkotnak"). A faji harc *Gumplowicz*-féle rendszerében a döntő, az elsődleges éppen „a független, egymás mellett álló fajok", különböző, egymástól független törzsek harca, amelyek az uralomra és kizsákmányolásra irányuló örökletes törekvésük folytán harcolnak egymással azért, hogy más törzseket uralmuk alá kényszerítsenek. Az elnyomottak és az elnyomók közti harc *Gumplowicz*nál már másodlagos, a fajok örökös harcának folytatása megváltozott körülmények között és következésképpen megváltozott formákban. A faji harc, ahogy *Gumplowicz* értelmezi, folytatódik a modern államok között is és ezeken az államokon belül is. *Gumplowicz* faji harcnak tekint mindenféle harcot, nemcsak az osztályharcot, hanem a törzsek, a nemzetek és a népek közti háborúkat is. S amikor *Kautsky* azt mondja, hogy *Gumplowicz* távol áll attól, hogy faji harcnak nevezze a latin, a germán és a szláv fajok harcát, ugyanolyan messze jár az igazságtól, mint amilyen messze van Makó Jeruzsálemtől (vagy mint *Kautsky* a marxizmustól).

Nem igaz, hogy *Gumplowicz* értelmezésében a faj *történelmi* fogalom. Hiszen, mint láttuk, a továbbiakban maga *Kautsky* bírálja őt azért az állításáért, hogy fajok azóta léteznek, amióta az ember létezik, és örökké létezni fognak, vagyis addig, amíg létezik az emberiség. *Gumplowicz* szerint az egyes fajok más fajokkal való keveredés útján eltűnhetnek, ily módon új fajokat alkotva, de a faj mint kategória megmarad. *Kautsky*nak azt az állítását, hogy *Gumplowicz* faj-fogalma azonos *Marx* osztály-fogalmával, aligha cáfolhatja meg jobban más, mint ugyanannak a *Kautsky*nak *Gumplowicz*csal szemben megfogalmazott idézett ellenvetése azzal kapcsolatban, hogy az utóbbi helytelenül terjeszti ki a faji harcot a primitív osztály nélküli társadalomra és a jövő társadalmára egyaránt.

Mi értelme lehet annak, hogy *Kautsky* ilyen ostobán szépítgeti *Gumplowicz* fajelméletét? Mit jelent mindez? Talán csak egyszerű ifjúkori tévedése ez a huszonkilenc éves *Kautsky*nak, aki bár marxista volt, de még tapasztalatlan marxista, s helytelenül értelmezte az elolvasott könyvet, vagy éppen felületesen olvasta el? Vagy valami komolyabb dolog rejtőzik itt?

Elfogadhatnánk az előbbi feltevést, ha nem ismernénk *Kautsky* fentebb említett további fejtegetéseit a „faj és állam" témájáról. Hogy megértsük, miről beszél itt *Kautsky*, mindenekelőtt azt kellene megtudnunk, milyen értelemben használja itt a „faj" kifejezést: olyan értelemben-e, ahogy *Gumplowicz* alkalmazza (a marxista „osztály" fogalmat helyettesítő kifejezésként), vagy pedig másként, e szó tulajdonképpeni értelmében, vagyis fajon éppen fajt, nem pedig osztályt értve. Nézzük meg tehát, mit jelentenek fejtegetései e két értelmezés szempontjából.

1. Induljunk ki most abból, hogy a „faj" itt osztályt jelent.

Mit jelent ebben az esetben az az állítás, hogy a modern államokban már nincsenek faji (osztály-) különbségek, hogy ilyenek csak a régmúlt primitív államaiban voltak; hogy az elnyomott fajok (osztályok) a modern

* „Faji harcon" itt mindenütt természetesen a fajvédők értelmezte, egymással szemben természettől ellenséges fajok harca értendő, nem pedig az a társadalmi jelenség, amit mi nevezünk faji harcnak, amikor például az amerikai négereknek a faji egyenlőségéért vívott harcáról beszélünk (lásd IV. és V. rész).

államokban egyenlők elnyomóikkal a törvény előtt, és hogy a legbiztosabb úton haladunk (ezt 1883-ban írták!) a faji (osztály-) harc teljes megszűnése felé? A „faj" szó ilyen értelmezése esetén mindez azt jelenti, hogy nemcsak a bírált *Gumplowicz*nál, hanem a bíráló *Kautsky*nál sincs századrésznyi marxizmus sem, hogy *Kautsky* már akkor, 1883-ban olyan nézeteket hirdetett, amelyek szöges ellentétben vannak *Marx* tanításának alaptételeivel.

2. Vegyük szemügyre a második változatot: induljunk ki abból, hogy a „faj" fajt jelent.

Mit jelent ebben az esetben az az állítás, hogy noha a modern államokban már nincsenek faji különbségek, a primitív államok éppen ezeknek a faji ellentéteknek az alapjára épültek? Mit jelent az, amikor a primitív államok és a modern államok közt az elnyomottak jogi helyzete tekintetében mutatkozó különbséget azzal magyarázzák, hogy a primitív államok faji államok voltak, a modern államok pedig nem ilyenek? Ez azt jelenti, hogy teljesen megtagadják a marxizmust, amely szerint mindenfajta állam az osztályuralom szerve. Ez azt jelenti, hogy fenntartás nélkül elismerik a fajvédők alaptételét, amely szerint a faji tényező döntő, meghatározó történelmi szerepet játszik. Lehet-e azt mondani, hogy reménykedünk a faji harc* mielőbbi megszűnésében, ha nem ismerjük el, hogy van ilyen faji harc? És lehet-e történelmi tényezőnek tekinteni a faji harcot úgy, hogy ne tagadjuk meg *Marx* tanítását?

*Kautsky Gumplowicz*ról szóló cikkének közlésétől a „Materialista történetfelfogás" c. könyv megjelenéséig 44 év telt el. Ez idő alatt nem is tucatjával, hanem százával jelentkeztek *Gumplowicz* követői, nem százával, hanem ezrével jelentek meg olyan munkák, amelyek „faji gyűlöletet" és „faji harcot" hirdetnek Gumplowicz szellemében. Ezalatt az angol, az amerikai és más imperialisták népbutító faji politikája jóvoltából négerek, indiaiak, kínaiak és egyéb „alsóbb rendű" lények millióit irtották ki. Ezalatt óriási mértékben fokozódott a színes népek gyarmati kizsákmányolása, folyt a népeknek *(Kautsky* terminológiája szerint: „fajoknak") az emberiség történetében hallatlan és soha nem látott kirablása, amikor is nem csak a kizsákmányolt osztályokat rabolták ki a kizsákmányoló osztályok, hanem egész színes népeket (amelyek különböző osztályokat foglalnak magukban) fosztottak ki a fehér hódítók. Ezalatt sok ezer négert meglincseltek (s az áldozatok közt nem csak proletár származású négerek voltak, a hóhérok közt pedig akadtak fehér munkások is). Ezalatt lezajlott a legkegyetlenebb gyarmati háborúk egész sorozata, az imperialista világháború, sok száz pogrom, s végbement a faji téboly háború utáni virágzása stb.

Mindez, azt hihetnénk, elegendő alapot adhatott volna *Kautsky*nak ahhoz, hogy felülvizsgálja *Gumplowicz* „ártalmatlan" elméletéről vallott véleményét, hogy belássa: talán mégsem lehet olyan egyszerűen elintézni a faji harcnak ezt az elméletét azzal, hogy „hibás terminológiát alkalmazó marxizmusnak" nyilvánítja.

* Lásd a jegyzetet az előző oldalon.

*Kautsky*nak azonban e 44 éves rendkívül termékeny és sokoldalú írói tevékenysége során vagy ideje, vagy kedve nem volt hozzá, hogy felülvizsgálja régi, nyilvánvalóan hibás, nyilvánvalóan nem marxista Gumplowicz-értékelését. Még 1914-ben sem, amikor „Zsidóság és faj" c. brosúrájában vizsgálta a fajok kérdését, tehát kitűnő alkalom kínálkozott a faji kérdéssel kapcsolatos nézeteinek bizonyos revideálására, nem tartotta szükségesnek elvégezni ezt.

De aztán eljön az idő, s *Kautsky* fundamentális munkát ír a materialista történetfelfogásról, amelyben a faji kérdést is megvizsgálja minden oldalról. Azt sehogy sem teheti meg, hogy *Gumplowicz*ot ne említse. De ahelyett, hogy *Gumplowicz*csal együtt saját régi hibáit is megbírálja, kettős könyvelést vezet. Egyrészt visszautalja az olvasót saját régi cikkéhez, egyetlen szóval sem említve az ott kifejtett helytelen nézeteket, és így újólag megerősíti őket, másrészt kifejt bizonyos új megfontolásokat, amelyek részben ellentmondanak a régi nézeteknek, részben pedig új hibákat tartalmaznak, s ezek az új hibák elárulják saját faji álláspontját.

Kautsky ezúttal is azzal kezdi, hogy megdicséri *Gumplowicz*ot azért, mert elutasítja azt a bibliai felfogást, amely szerint az emberiség egy pártól származik. Ezután néhány felszínes megjegyzést tesz, amelyek *nem vetik el* ezt a reakciós elméletet mint ami szöges ellentétben van a marxista történetfelfogással, hanem csupán *bírálja*, mégpedig a faj történelmi szerepének kérdésében elfoglalt, saját megalkuvó álláspontja szempontjából, amelyet fentebb már ismertettünk.

Először is örömmel állapíthatjuk meg, hogy azt az alapgondolatot, amelyet *Kautsky* 1883-as cikkében megfogalmazott, s amelyre akkor alapozta *Gumplowicz* tanának egész értékelését, most ő maga veti el.

„*Gumplowicz* faji harcon *nemcsak* a különböző közösségek (Gemeinwesen) harcát érti, hanem minden társadalom különböző osztályai közti társadalmi harcot is, mert lényegében a *különböző osztályokat* is különböző fajoknak tekinti, amelyek közül az egyik leigázta a másikat, vagy pedig szakmai kasztoknak, amelyek fajjá válnak" (502. o. Saját kiemelésem — *S. E.)*.

Mint kiderül, *Gumplowicz* faji harcon egyáltalán nem azt érti, amit mi osztályharcon, hanem a különböző „közösségeknek" (vagyis törzseknek, népeknek, nemzeteknek stb.) és az egyes társadalmak különböző osztályainak a harcát. Vagyis elméletéről semmiképpen sem lehet azt mondani, hogy az osztályharc történetének „más kifejezéssel' történő „materialista" magyarázata, ellenkezőleg: ez mindenfajta társadalmi harc (s köztük az osztályharc) antimaterialista magyarázata a faji gyűlölet természetes ösztönével. A 44 év alatt „marxista" kritikusunknak, úgy látszik, volt elég ideje, hogy figyelmesebben elolvassa *Gumplowicz* könyvét.

*Kautsky*nak ezt a saját régi kritikáján eszközölt korrekcióját mindenképpen üdvözölnünk kellene, ha nem feledkezett volna meg arról, hogy levonja belőle a megfelelő következtetéseket. Ezek a következtetések maguktól kínálkoznak. Ha *Gumplowicz* a történelmet nem az osztályok harcával, hanem az ösztönös gyűlölet talaján folyó faji harccal magyarázza, akkor elméletét el kell vetni mint reakciós, helytelen elméletet, *Kautsky* régi hibás bírálatának pedig a szemétkosárban a helye. Ehelyett *Kautsky*, először is, fenntartás nélkül hivatkozik saját cikkére, s azt ezzel még egy-

szer aláírja, és, másodszor, *Gumplowicz* tanát „a jelenségek lelkiismeretes tanulmányozásának" nevezi, amelyet „komolyan kell vennünk", mondván, hogy ezt az elméletet nem azért kell elvetnünk, mert teljes egészében helytelen, hanem csupán azért, mert „részjelenségek megengedhetetlen általánosítása". „*Gumplowicz* történelmi megfigyeléseit nem lehet helytelennek nevezni, de ezek nem teljesek. Az általános folyamat egyik részjelenségét azonosítja magával a folyamattal" (501—502. o.).

Miben nyilvánul meg hát *Kautsky* szerint ez a „megengedhetetlen általánosítás"?

„*Gumplowicz* feltételezi, hogy kezdettől fogva az egész lakott földet benépesítette *'számtalan* emberi nyáj', amelyek *számtalan* különböző fajt alkottak. Szerinte az emberiség *fejlődésének egész menete* ettől a kiindulási stádiumtól kezdve nem új fajok kialakulása útján haladt, hanem csakis a különböző fajok szakadatlan harca útján, amelyben egyes fajok megsemmisítettek vagy leigáztak más fajokat és alkalmazkodtak. Szerinte voltaképpen ez *a történelem egész tartalma*" (500. o.).

„A fajok keveredésének legkésőbbi tendenciáját látja csak, és nem veszi észre az ezt megelőző tendenciát, azt, hogy az új feltételekhez való alkalmazkodás során új fajok képződtek. Ezenkívül a történelmi folyamatot alkotó számos ellentét és összeütközés közül *csak* a fajok ellentéteit és harcát látja" (501. o. Mindenütt saját kiemelésem. — *S. E.).*

Régi, jól ismert nóta ez (K. Kautsky szövege, a fajvédők zenéje): a faji tényező korántsem fikció, csak éppen nem lehet megmagyarázni vele az *egész* történelmet. A fajelméletek korántsem hazugok, csak éppen védelmezőik túlságosan messzire mennek; mérsékeltebbnek kell lenni.

Emellett észre kell vennünk, hogy *Kautsky* még saját megalkuvó álláspontjának keretei közt sem tud zöldágra vergődni.

1. Szemére veti *Gumplowicz*nak, hogy feltevése szerint az emberiség kezdettől fogva számtalan fajt alkotott, amelyek elterjedtek az egész földön. Fentebb már láttuk, hogy gyenge pillanataiban maga *Kautsky* is hajlandó feltételezni, hogy már a „majomemberek" (Affenmensch) „különböző fajokat" alkottak. Tehát közte és *Gumplowicz* között nézeteltérés csak e fajok számának kérdésében áll fenn. Éppen csak nem volt idejük megalkudni: hányat ismerjenek el, néhány tucatot, néhány százat, vagy néhány ezret? *A leglényegesebb kérdésben — azzal kapcsolatban, hogy Gumplowicz tagadja a monogenezist — itt sem ejt Kautsky egy szót sem,* noha e 44 év alatt a monogenezis elméletét az egész haladó tudomány elfogadta.

2. Mint láttuk, az 500. oldalon Gumplowicznak szemére veti, hogy nem veszi észre az új fajok kialakulását, hanem csak az ősidők óta létező fajok harcát látja. Ez egyszerűen nem igaz: *Gumplowicz* látja az új fajok kialakulását, de szerinte új fajok csak a régiek keveredése útján alakulnak, nem pedig a megváltozott külső feltételek hatására, amit igen jól tud maga *Kautsky* is, amint az kitűnik az 501. oldalon leírt és általunk fentebb idézett mondatából is. (Ez egyébként az egyetlen kifogástalan mondat az egész *Gumplowicz*-bírálatában.)

*

Kautsky a *Gumplowicz*ról írt cikkének ilyen címet adott: „Egy materialista történészről". Új nagy munkájának pedig ez a címe: „Materialista történetfelfogás". Az előbbi cím éppen annyira felel meg a valóságnak, mint az utóbbi: *Kautsky* pontosan annyira „történelmi materialista", mint amennyire *Gumplowicz* „materialista történész". Aki elolvassa *Kautsky*nak a „materialista történetfelfogásról" írt munkáját, feltétlenül meggyőződik róla, hogy ez a cím helytelen. Nem „materialista történetfelfogást" kellett volna írni, hanem „*történelmi* materializmust", mert *Kautsky* „materialista történetfelfogásáról" nem lehet beszélni, hanem csupán az ő „*történelmi*" materializmusáról, amely annyiban „*történelmi*", hogy az adott könyv tanúsága szerint Kautsky materializmusa végképp *történelemmé vált.*

De az olvasónak akkor sem lesz igaza, ha így gondolkozik. Ha ugyanis e nagy munka mellett a szerző felhívásának engedve elolvassa még a 45 évvel ezelőtt írt régi cikket is, kétségtelenül azt fogja mondani, hogy *Kautsky* materializmusáról még történelmi értelemben sem lehet beszélni. *Kautsky mindig legfeljebb csak szóban volt materialista. Kautsky*, a 29 esztendős kezdő marxista és a „marxizmus" 74 esztendős patriarchája méltó párt alkot — a *marxi* forradalmi tanítás lelkiismeretlen és képmutató meghamisítóinak párját. Mindazt, amit *Kautsky* „marxista" tevékenységének e két határköve közt érdemes, marxista szempontból helytálló van, azt legfeljebb „szerencsés félreértésnek" tekinthetjük, nem marxista alapvonalától való véletlen eltérésnek, amely időnként forradalmi szerepet játszott a szerző nem forradalmi lényegétől függetlenül, s gyakran annak ellenére.

IX

Miután tisztáztuk, hogyan fest a faji tényező történelmi szerepének „marxista" értelmezése *Kautsky* szerint, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a kérdést, hogyan fér össze ez az értelmezés e kérdés valóban marxista, *Marx* szerinti interpretálásával. Hiszen nem kell a marxizmus ötven esztendei múlttal rendelkező professzorának lenni, elegendő ismernünk az „Előszó ‚A politikai gazdaságtan bírálatához'" c. marxi munkát, hogy alapos kételyeink támadjanak azon nézetnek a marxista értelmezéssel való egyezését illetően, amely szerint a faji különbségek folytán „az emberiség több különböző emberiségre oszlik, amelyek mindegyike a történelmi folyamat külön a prioriját alkotja". Ezt magának *Kautsky*nak is éreznie kell. Ezért éppen az imént idézett tételével kapcsolatban szükségesnek tartja, hogy eloszlassa az olvasó esetleges kételyeit.

„E tény konstatálása — írja *Kautsky* (499. o.) — egyáltalán nem mond ellent a történelem marxi ‚közgazdasági' felfogásának. *Marx* maga is elismeri a faj jelentőségét a gazdaság alakulása (für die Gestaltung der Ökonomie) szempontjából. Marx azt mondja: ‚A társadalmi termelés többé vagy kevésbé fejlett alakjától eltekintve a munka termelékenysége természeti feltételekhez marad kötve. Ezek mind visszavezethetők magának az embernek a természetére, mint fajára stb., és az őt körülvevő természetre.'"*

* *Marx—Engels:* Művei, 23. köt. (A tőke, I. könyv.) Budapest 1967. 477. o.

Minden írni-olvasni tudó ember számára nyilvánvaló, hogy *Marx* e tétele egyáltalán nem mond ellent materialista történetfelfogásának. Hiszen itt *Marx* csak azt mondja, hogy minden ember munkájának termelékenységére hatással vannak mind saját fizikai tulajdonságai, mind pedig természeti környezetének adottságai; azaz: a gazdasági tényező nem az egyetlen tényező, s amikor elismerjük, hogy a gazdasági tényező a társadalmi fejlődés döntő tényezője, ez egyáltalán nem jelenti más tényezők tagadását. De minden írni-olvasni tudó ember számára ugyanennyire világos az is, hogy amikor elismerjük, hogy az egyén fizikai tulajdonságai befolyásolják munkájának termelékenységét, ez korántsem jelenti annak elismerését, hogy „az *emberiség* több különböző emberiségre oszlik", amelyek a történelmi folyamat „különböző a priorijját" alkotják. Ennek a reakciós tételnek az igazolását nem segíti elő semmiféle önkényesen kiragadott Marx-idézet.

Marx műveiben sajnos nincs egyetlen olyan hely sem, ahol közvetlenül reagálna a fajelméletekre. *Marx* tényleges, következetes tanítványai számára, igaz, ez nem különösebben fontos, mivel a történelmi materializmus alaptételei, amelyeket *Marx* megfogalmazott a híres „Előszó"-ban, valamint *Engels*nek az „Anti-Dühring"-ben, a „Feuerbach"-ban és különböző levelekben olvasható ezzel kapcsolatos kommentárjai teljesen világos és hiánytalan választ adnak a faj összes „átkozott kérdéseire", mégpedig olyan választ, amely megsemmisítő nemcsak a nyíltan reakciós fajvédők tanaira nézve, hanem e tanok álmarxista, felemás és megalkuvó kritikájára nézve is, amilyen a Kautsky-féle kritika is.

Nemcsak *Marx*, hanem *Engels* sem fordított szinte semmilyen figyelmet a fajelméletekre és a faji kérdésre. Hiba volna azonban ebből olyan következtetést levonni, hogy a faji kérdés nem fontos a marxizmus szempontjából. Sem *Marx*, sem *Engels* nem vizsgálhatta a faji kérdést a valóság aktuális égető kérdéseként, mivel abban a Németországban, Angliában, Franciaországban, amelyben ők éltek és amelyet elsősorban tartottak szem előtt a korukbeli klasszikus kapitalizmus tanulmányozásakor, az az éles és aktuális faji kérdés, amellyel mi találkozunk az imperializmus és a gyarmatpolitika mai korszakában főleg olyan országokban, mint az Egyesült Államok, Dél-Afrika stb., nem létezett.

De még az a rendkívül kevés megnyilatkozásuk is, amely a „faj" kérdésével kapcsolatos, teljesen kétségtelenné teszi, hogy:

először, amikor „fajról" beszéltek, kizárólag egyes fizikai tulajdonságokra gondoltak (nem választva külön még az örökletes tulajdonságokat sem a szerzettektől), nem pedig valamiféle „faji jellegre", akár csak fizikai „faji jellegre", szellemi faji jellegről nem is beszélve;

másodszor, kizárólag egyének tulajdonságairól beszéltek, s még csak a legcsekélyebb célzást sem tették arra, hogy lehetséges az emberi *társadalom* felosztása faji ismérvek alapján;

harmadszor, amikor elismerték, hogy a fizikai tulajdonságoknak van bizonyos szerepük a történelemben, mindig úgy fogták fel, hogy ez a szerep lényegtelen, másodrendű, amely végső soron ugyanúgy függ a gazdasági tényezőtől, s ugyanúgy megmagyarázható vele, mint, mondjuk, általában a személyiség szerepe a történelemben.

Annak megítélése szempontjából, hogy a marxizmus megalapítói hogyan vélekedtek a faji kérdésről, óriási jelentőségű *Engels* egyik szűkszavú, de igen gazdag tartalmú levele. 1894. január 25-én *Engels Starkenburg*hoz intézett levelében (közölte a „Sozialistischer Akademiker" 1895-ben) egyebek közt válaszolt *Starkenburg*nak arra a kérdésére, hogy „mi a faj és a történelmi személyiség szerepe a társadalom fejlődésében". Ez a válasz mindennél jellemzőbb arra, hogyan vélekedett *Engels* a faj kérdéséről.

Engels válaszát a következő szavakkal kezdi:

„Nézetünk szerint végső fokon a gazdasági feltételek határozzák meg a történelmi fejlődést. *De a faj maga is gazdasági tényező.*"*

Engels ezt mintha pontosan *Kautsky*nak mondta volna, aki úgy véli, hogy „miután tisztáztuk a jelenlegi külső feltételeknek és a múlt külső feltételei által a jelenbe átkerült nézetek és intézmények formájában hátrahagyott nyomoknak a hatását", „a történelmi folyamat egy része tisztázatlan marad, mivel csak a faji sajátossággal magyarázható, amelynek kialakulását eddig még nem lehetett tanulmányozni".

Engels e rövid, de világos „előszó" után részletesen tárgyalja a történelmi *személyiség* szerepének kérdését, szót sem szólva többé a „fajról", hanem kizárólag csak az *egyes személyiség* pszichikai, értelmi stb. tulajdonságairól beszél.

2. A FAJELMÉLETEK SZOCIOLÓGIAI ELEMZÉSE KAUTSKYNÁL

I

Fentebb említettük, hogy a marxizmus szempontjából elsőrendű fontosságú és elengedhetetlenül szükséges mindenfajta elméleti tanítás szociológiai elemzése. (Lásd „A fajelméletek szociológiai elemzése a burzsoá kritikusoknál" c. fejezetet.) Meggyőződtünk arról, hogy a burzsoá kritikusok adósok maradnak a fajelméletek bármiféle komoly, konkrét szociológiai elemzésével. Hátha *Kautsky* legalább ebben a tekintetben többet nyújt náluk.

Hiszen egy magát marxistának nevező teoretikusnak, amikor olyan „tudományos" elméletek egész sorozatával van dolga, amelyek igényt tartanak a történelmi fejlődés sokoldalú magyarázatára, és határozott társadalmi és politikai jelszavakat fogalmaznak meg, mindenképpen és elsősorban ezt a kérdést kell feltennie: miféle elméletek ezek? kiknek az osztályideológiáját fejezik ki? a különböző korokban és különböző országokban milyen konkrét osztályérdekek szülnek *különböző* tanokat és nézeteket, amelyek ebbe a gyűjtőnéven „fajelméletnek" nevezett komplexumba tartoznak?

Minden *marxista* tisztában van azzal, hogy a fajelméletek elemzésében és bírálatában éppen ebből a kérdésből kell kiindulnunk, s elejétől végig éppen ebből a szemszögből kell végeznünk vizsgálatunkat. Ugyanakkor minden marxista, aki elolvassa *Kautsky*nak a fajelméleteket tárgyaló könyveit, meggyőződhet (és meg kell, hogy győződjön) róla, hogy Kautsky-

* *Marx—Engels:* Válogatott művek, Budapest 1963. II. köt. 493. o.

nak fogalma sincs — vagy nem akarja, hogy fogalma legyen — a marxista módszernek erről az elemi szabályáról.

Az olvasó valószínűleg emlékszik a burzsoá kritikusoknak általunk idézett idealista, szubjektivista vagy vulgármaterialista szociológiai magyarázataira. Hozzájuk képest *Kautsky* semmi újat vagy majdnem semmi újat nem ad. Az a kevés új pedig, amit ad, sajna, nemcsak hogy nem hozza közelebb, hanem inkább még jobban eltávolítja a marxizmustól.

Mint kiderül, *Kautsky* is látja ezekben az elméletekben „az abszurd iskolás kitalálásokat",* „professzori agyrémeket",** amelyek egyrészt „a gondolat hiányában" és másrészt a túlságosan kifejlődött specializációban gyökereznek, amelynek következtében „egyes tudósok, igaz, jó ismerőivé válnak saját tudományuknak, de kisdeddé lesznek minden más területen, mégpedig fölöttébb elbizakodott gyermekké, mivel saját területükön minden beavatatlant messze fölülmúlva azt hiszik, hogy mindent jobban értenek másoknál, s azt képzelik, hogy az emberiség áhítattal meghajol minden szavuk előtt, amit kiejtenek" (uo. 508. o.). Ami pedig a történészeket illeti, ők szívesen alkalmazzák a fajelméleteket azért, mert ezek kényelmesek annyiban, hogy előre kész válaszokat adnak minden történelmi problémára (uo. 549. o.).

Ezen kívül a fajelméleteknek van még egy másik gyökerük is: szerzőik elbizakodottsága, „saját személyiségük előtérbe helyezése". „Mindezeknek az uraknak már az ‚ösztönük' is azt súgja, hogy az a faj, amelyhez ők tartoznak, a legnemesebb a világon, amely más fajok leigázására és kizsákmányolására hivatott" (uo. 507. o.).

És továbbá:

„Mindezek a nézetek az ember primitív, naiv gőgjéből, ‚antropocentrizmusából' fakadnak, amely elhiteti vele, hogy a Föld, amelyen él, az egész világ közepe, az ország, amelyben lakik, a Föld közepe, és hogy minden létező az ő kedvéért teremtetett."

Tessék, ez a fajelméletek keletkezésének „marxista" magyarázata!

Hadd tudjuk meg most már azt is, mivel magyarázzák „marxista módon" ezeknek az elméleteknek az elterjedését.

A fajelméleteknek azért van jó talajuk, mert „túlságosan megfelelnek az égető érdekeknek", „túlságosan megkönnyítik az idegen jelenségekkel kapcsolatos régi előítéletek és tévedések demagóg felhasználását", és ennélfogva felhasználják őket a „hivatásos patrióták",*** mert bennük „a nemzeti gyűlölet szabadon kiadhatja dühét".****

Amint látjuk, a „marxista" magyarázata alig marad el a megrögzött idealisták magyarázatai mögött (lásd fentebb *Finot* magyarázatait ebben a kötetben 90—91. o.).

De *Kautsky* nem volna *Kautsky*, ha legalább idealizmusában következetes volna. Nem, a szubjektív okok mellett rámutat bizonyos objektív társadalmi gyökerekre is. De ha elemezzük „marxista" kritikusunk e „szocioló-

* Zsidóság és faj, 45. o.
** Materialista történetfelfogás, I. köt. 509. o.
*** Zsidóság és faj, 44—45. o.
**** Materialista történetfelfogás, I. köt. 549. o.

giai magyarázatainak" tartalmát, kiderül, hogy a marxizmus tekintetében itt messze elmarad még nem marxista burzsoá kollegái mögött is. Igaz, ők is adósok maradnak az egyes tanok konkrét történelmi elemzésével, ők is csak kerülgetik a lényeget. De ők legalább keresik a társadalmi életnek azokat a konkrét jelenségeit, amelyeken a faji ideológia alapul, több tucatszor rámutatnak — ha nem is közvetlenül és nyíltan e tanok konkrét osztálygyökereire —, de legalább azoknak a társadalmi okoknak a jellegére, amelyek létrehozzák őket. Mindenesetre teljesen határozottan beszélnek a faji ideológia *kizsákmányoló jellegéről*, mindenféle demokráciával szemben való ellenségességéről stb. De mit mond a mi „marxistánk"? Egyetlen esetben sem megy tovább a közhelyeknél, még csak kísérletet sem tesz arra, hogy a konkrét társadalmi gyökerek elemzésébe bocsátkozzon.

Az egyetlen, amit ezzel a kérdéssel kapcsolatban a „Zsidóság és faj" c. brosúrából megtudunk, az az, hogy „az utóbbi évtizedekben" a „faj" fogalmát alkalmazni kezdték „társadalmi intézmények és törekvések megmagyarázására, helyesebben, igazolására" (12. o.). Hogy ezek *milyen* „intézmények és törekvések" — ez a kérdés föl sem vetődik. És ha a „faj" fogalma csak „az utóbbi évtizedekben" kezdett „társadalmi törekvések" igazolására szolgálni, akkor mit szolgált és milyen forrásokból keletkezett például *Gobineau* elmélete vagy a jelenkori fajelméletek többi elődje?

Nem jobb a helyzet a szociológiai elemzéssel *Kautsky* új művében sem. A fajelméleteknek csak ott lehet jelentőségük, ahol „az égető érdekek a maguk szolgálatába állítják őket" (569. o.). Miféle érdekek? Mely osztályok érdekei? Nem tudni.

Kautsky ezután ezt írja: „Bármilyen oldalról vizsgáljuk a fajelméletek alkalmazását a jelenkori politikában és a történettudományban, mindig arra a következtetésre jutunk, hogy a gondolat hiányából fakadnak. Ez a helyzet még a nagy tudósoknál is, mert ők is osztják azokat az elképzeléseket, amelyek az egy meghatározott kollektívához való tartozásban gyökereznek."

Mióta szoktak a marxisták a társadalmi jelenségek magyarázata elől kitérni „a kollektív jellegű elképzelésekre" való üres hivatkozással (miféle „kollektíva" ez? talán a professzorok testülete, ha már „nagy tudósokról" van szó?), s még ráadásul egyenlőségjelet tenni a „kollektív jellegű elképzelések" és a „gondolat hiánya" közé?

Akárhogy is, a tény tény marad: *Kautsky* nem ad semmiféle komoly, marxista szociológiai elemzést.

Azt hihetnénk, hogy ez csupán véletlen mulasztás. Talán *Kautsky* csak hely hiányában nem tudott részletekbe bocsátkozni (a könyv összesen 1700 oldalas!). De egy kis tény ékesszólóan tanúskodik e feltevés ellen. Fentebb említettük, hogy *Kautsky* a „Zsidóság és faj" c. brosúrában idézi *Olivier* szavait, aki azzal magyarázza a fehérek elutasító álláspontját a színesekkel való keveredéssel szemben, hogy a gyarmatosító tőkések félnek a keveredéstől, mivel ennek következtében esetleg elveszíthetik kiváltságos gazdasági helyzetüket a gyarmatokon. Itt elegendő lett volna egyetlen sor, ahol *Kautsky* kijelenti: „ez a jelenkori fajelméletek és faji előítéletek igazi gyökere!" — és akkor legalábbis általában és egészében helyes

kiindulópontot kaptunk volna a faji ideológia marxista szociológiai elemzéséhez. Habár ez a mű nem ezer oldalas, hanem csak százegynéhány oldalas, azért egy sort mégis minden nehézség nélkül lehetett volna áldozni erre a célra. Ehelyett, amint láttuk, a mi „marxistánk" szívfájdalom nélkül jónéhány sort szánt arra, hogy megcáfolja *Olivier* lényegében helyes magyarázatát, képmutató módon „etikai" megfontolásokkal próbálva igazolni a kevéredéssel szemben elfoglalt elutasító álláspontot!

II

Hogy *Kautsky* milyen messzire távolodott el a marxizmustól, azt igen jól mutatja az, hogy akárcsak burzsoá kollegái, ő is egy kalap alá veszi a mai imperialisták fajelméleteit az ősember „fajelméletével", és szinte semmi lényeges különbséget nem lát köztük.

A jelenkori fajvédőknek az a feltevése, hogy létezik „faji érzés", *Kautsky* véleménye szerint „egyike azoknak a kollektív jellegű elképzeléseknek, amelyek megkülönböztetik a primitív népek gondolkodását, de egyáltalán nem korlátozódnak rájuk" (563. o.). Másutt azt mondja, hogy a „faji ösztönről", a fehérek felsőbbrendűségéről szóló okoskodások „nem eredetiek", ellenkezőleg, „ősi eredetűek", „ősidők óta minden nép és népecske a teremtés koronájának tartotta magát" (507. o.). Ezután következik a döntő „tudományos" bizonyíték: a fajvédők azt tartják, hogy a színes fajok annak köszönhetik létüket, hogy az árja ősfeleség megcsalta a majommal az árja ősférjet, miként a primitív eszkimók azt hiszik, hogy a fehér ember egy eszkimó nő ledérségének a gyümölcse, aki kutyával hált. Az ember hirtelenjében nem is tudja, hogyan utasítsa vissza az ilyen „marxista" érvet, amely ignorál olyan „csekélységeket", mint az eszkimók primitív gazdasági és társadalmi élete és az imperializmus jelenkori rendszere közti különbség.

De erre aligha van szükség. Elegendő megállapítanunk azt a tényt, hogy a mi teoretikusunk a jelenkori imperialista burzsoázia ideológiájának részét alkotó fajelméletek osztálygyökereinek feltárása helyett a védtelen ősemberre való hivatkozással elkeni a faji tanítások osztályjellegét.

III

Mint már említettük, *Hertz* ugyan szintén egy kalap alá veszi az eszkimók és az angol-amerikai tőkések faji előítéleteit, mégis becsületesen (ha nem is sikeresen) igyekszik megmagyarázni, hogy a faji előítéletek jelentősége, valamint a politikai és a társadalmi életre gyakorolt káros hatásuk a civilizáció jelenkori magas fokú fejlődésével együtt fokozódik. *Kautsky* még ezt sem próbálja meg, ha nem számítjuk, hogy teljes egészében átveszi *Hertz* egyik magyarázatát, mégpedig azt, hogy a faji előítélet „reakció a vallásos hiedelmekkel szemben", s hogy a tudósok a vallás csődje folytán igyekeznek mindent a természettudománnyal megmagyarázni. Fentebb már tisztáztuk, hogy ez a magyarázat helytelen és értelmetlen. De érdekes

dolog: *Kautsky* mint „marxista" nem tudja egyszerűen átvenni ezt az „elméletet", kénytelen kiegészíteni ezt „marxista" módon (helyesebben *kautskysta* módon — a „Materialista történetfelfogás" c. könyve elején olvasható fenntartás szerint*). Mégpedig a következő módon egészíti ki. Elmondja nekünk, hogy a „burzsoá intellektuelek" egyrészt azért, mert a vallás csődöt mondott, másrészt azért, mert a burzsoázia számára egyre hasznosabb és szükségesebb a természettudomány, igyekeznek mindent összehangolni a természettudományokkal, mindent a természet törvényeivel összhangban megmagyarázni. Ebben az igyekezetükben túlságosan messzire mennek, szem elől tévesztve, hogy az emberi társadalom a természet különleges területe, amelynek ugyanúgy megvannak a sajátos törvényei, mint ahogy a szerves természetnek megvannak a maga külön törvényei a szervetlen természethez képest. Azt hiszik, hogy az emberi társadalom megértéséhez elegendő ismerni az állati és a növényi organizmusok törvényeit. De mivel e nézet megalapozatlansága túlságosan nyilvánvaló, ugyanannak a burzsoá értelmiségnek másik része az ellenkező végletbe esik, azt hiszi, hogy az ember mint társadalmi, „etikai" lény egyáltalán nincs alárendelve a természet törvényeinek. „A modern polgári gondolkodás e két véglet között mozog."**

Ebből az okoskodásból, amint látják, csak úgy árad a „marxizmus" (ahogy ezt *Kautsky* értelmezi).

1. Egy meghatározott osztály (a burzsoázia) ideológiáját nem ennek az osztálynak a termelésben betöltött szerepével magyarázza, hanem a burzsoázia értelmiségének szubjektív hajlamaival. Ily módon az a kérdés, hogy egy osztálynak miért vannak különböző ideológiái, nem oldódik meg, hanem egyszerűen elesik: ha a döntő, a burzsoázia ideológiáját meghatározó tényező nem a tőkések osztályérdeke, hanem a burzsoá értelmiség pszichológiája, akkor természetesen világos, hogy a burzsoá ideológia különböző formákat ölt a különböző intellektuelek ízlése szerint.

2. A burzsoá ideológusok két táborra oszlanak: a természettudomány vulgáris magyarázóira, akik egyáltalán nem számolnak a társadalmi fejlődés törvényeivel, valamint a vallásos etikai idealistákra, akik az ember vonatkozásában egyáltalán nem veszik figyelembe a természet törvényeit. Hogy hová sorolják a burzsoá gondolkodásnak azokat a — különösen

* Az I. köt. 16. oldalán a következő meghökkentő sorokat olvashatjuk: „Az, amit itt megfogalmazok, *saját történetfelfogásom* indokolása, amely egyrészt kalauz, másrészt — az itt választott formában — az életem folyamán a marxizmus szolgálatában végzett egész munkám eredménye. Igaz, az itt kifejtett történetfelfogást nagy tanítóimnak köszönhetem. De azzal, hogy ezt a módszert ötven esztendőn át alkalmaztam az elméletben és a gyakorlatban, saját történetfelfogásommá tettem. Mivel pedig itt saját felfogásomat fejtem ki, eleve értelmetlen minden olyan vita, hogy helyesen értelmezem-e egyik vagy másik marxista tételt. Elvégre senki sem állíthatja, hogy helytelenül értelmezem önmagamat. Ha pedig az olvasó azt mondja, hogy őt a marxi történetfelfogás érdekli, nem pedig az enyém, akkor azt válaszolom neki, hogy a többiek is mind, akik csak kifejtették a történelmi materializmus tanítását, ténylegesen csak saját felfogásukat fejtették ki. Valamennyien *Marx*tól tanultunk, és az ő kutatásaira és gondolataira támaszkodunk. De mindegyikünk saját szemével nézi mind ezeket, mind pedig a valóságot." (A szerző kiemelései.)

** Zsidóság és faj, 11—12. o.

nagy számú — képviselőit, akik így vagy úgy számolnak a természet törvényeivel is, a társadalmi fejlődés törvényeivel is (például a fajelméleteknek csaknem minden burzsoá kritikusát), az olyan rejtély marad, amely minden jel szerint egyáltalán nem izgatja a mi „materialista" teoretikusunkat.

IV

A fajelméleteknek miféle marxista *értékelését* várhatjuk ilyen szociológiai elemzés után? Ha egyszer ezeknek az elméleteknek nincsen semmiféle objektív, reális gyökerük korunk társadalmi feltételeiben, ha egyszer ezek csupán őseinktől örökölt csökevények, ha egyszer alkalmazásuk a jelenkori társadalomban intellektuel okoskodások gyümölcse („professzori kitalálások", „reakció a vallással és a vallásos hiedelmekkel szemben" stb., stb.), akkor világos, hogy semmiféle komoly jelentőséget nem szabad tulajdonítani nekik. Igaz, károsak ezek az elméletek, mivel „nemcsak hogy nem segítik elő megismerésünket, hanem inkább ellenkezőleg: jelentős mértékben elködösítik"; „a gondolat hiányából" születtek, s miután megszülettek, „továbbra is fenntartják a gondolat hiányát". A politikában való alkalmazásuk még bizonyos „túlkapásokra" is vezethet. De mindez nem fontos, lényegtelen. „Ezek a nézetek csak mint agitációs frázisok tehetnek szert történelmi jelentőségre."

Minden felnőtt ember megérti, milyen gyakorlati következtetések fakadnak ebből az értékelésből. Kell-e küzdeni üres, semmiféle reális alapra nem támaszkodó agitációs frázisok ellen? De ha már harcolni kell ellenük, akkor természetesen csakis békés felvilágosító propagandával!

A kérdésnek erre a vonatkozására a továbbiakban még visszatérünk. (Lásd „A burzsoá és kispolgári kritikusok társadalmi-politikai arculata" c. fejezetet.) Itt egyelőre csak azt akarjuk legszögezni, hogy a fajelméletek „marxista" kritikusa azoknak az embereknek az ideológiáját, akik nemcsak elméletben hirdetik, hanem a gyakorlatban is véghez viszik az olyasféle „túlkapásokat", mint a lincselések, a pogromok, a színes népek bestiális kiirtása, szerényen „agitációs *frázisnak*" nevezi.

3. KAUTSKY „TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUSA" A FAJI KÉRDÉS ÉRTELMEZÉSÉBEN

I

Egyáltalán nem meglepetés számunkra, hogy a fajelméletek burzsoá kritikusainak az álláspontja felemás és ingadozó, hogy megtalálhatók náluk a faji előítéletek meglehetősen jelentős maradványai, és szinte teljesen adósok maradnak a konkrét szociológiai elemzéssel. Tudjuk, hogy ez nem véletlen. Egészen természetes, hogy nem dialektikusan szemlélik a tárgyalt kérdéseket, s hogy nem találunk náluk dialektikus materialista nézeteket, mert hiszen valamennyien burzsoá gondolkodók. Mint ilyenek csakis vagy idealista, vagy vulgármaterialista magyarázatok és nézetek megfogalma-

zására képesek. Emellett egy cseppet sem titkolják idealizmusukat, ellenkezőleg: büszkék rá, mert az idealista világnézetet tartják egyedül helyesnek. Frappánsan bizonyítja ezt az a furcsa, meghökkentő tény, hogy amikor a fajvédők elleni küzdelemben ezek ostoba és vulgáris állításain felháborodva a leggyilkosabb, legsértőbb és megsemmisítő érvet akarják kimondani, tanításukat *„materialistának"* nevezik.*

Amikor hozzáláttunk a *Kautsky*-féle kritika elemzéséhez abból kiindulva, hogy őt félreértésből a marxista, vagyis dialektikus materialista világnézet képviselőjének tartják, azt reméltük, hogy megtaláljuk nála mindazt, amit hiába kerestünk a burzsoá kritikusoknál: a dialektikus módszert, a marxista szellemben megfogalmazott magyarázatokat, a fajvédők tanainak határozott és következetes, szászázalékosan elutasító, negatív értékelését és konkrét marxista szociológiai elemzését. Sajnos nála sem találtunk semmi ilyesmit. Ellenkezőleg: a témakörünkbe vágó műveinek elemzése megmutatta, hogy a burzsoá kritikusok összes fő fogyatékosságai nem kisebb, hanem inkább nagyobb mértékben megismétlődnek nála. A „faji probléma" körébe tartozó kérdések marxista felvetésének és megoldásának nyomát sem láttuk nála.

Napnál is világosabb, hogy ez sem lehet „véletlen". Nem lehetünk dialektikus materialisták általában és ugyanakkor idealisták a részletkérdésekben. Nem lehetünk „forradalmárok" általában, úgy, hogy közben bármiféle reakciós nézetet hirdetünk.

Az általunk vizsgált *Kautsky*-féle kritika — akárcsak a burzsoá szerzők kritikája — óriási szervi fogyatékosságai ellenére, a rengeteg helytelen, hamis, reakciós gondolat ellenére néhány többé-kevésbé helyes érvet is ad a fajelméletek ellen. Ezeket az érveket, akárcsak a burzsoá kritikusok sok érvét, természetesen el kell ismernünk és fel kell használnunk a fajvédők elleni ideológiai harcban. (Éppen ezt tettük e könyv I. részében.) De ebben a tekintetben *Kautsky*nak a fajokról értekező művei szinte jelentéktelenek, jóval kevésbé értékesek, mint a burzsoá kritikusok művei, annál is inkább, mert szinte minden, ami *Kautsky*nál értékes és elfogadható, gépies ismétlése annak, amit már előtte kimondtak a burzsoá szerzők.

De az, amit *Kautsky* a faji kérdésről elmond, óriási jelentőségű más szempontból: teljesen világosan megmutatja, mennyit ér *Kautsky* marxista, dialektikus materialista világnézete, véglegesen és visszavonhatatlanul eloszlat mindenféle, esetleg még egyesekben megmaradt kételyt abban a tekintetben, hogy *Kautsky* teljesen eltávolodott a marxizmustól. Tudjuk, hogy *Kautsky* alapvetően eltér a marxizmustól a forradalom legfontosabb alapkérdéseiben (a demokrácia és a diktatúra, az imperializmus stb. kérdésében), de egyesek még azt hihették, hogy talán az elvontabb, kevésbé aktuális, kevésbé éles, mondjuk, természettudományos vagy kultúrhistóriai kérdésekben még maradtak nála bizonyos marxista vonások. Most viszont

* Hadd idézzünk néhány példát *Hertz*től. Hertz materialistának nevezi azt a véleményt, amely szerint a sötét színnek megfelel a sötét lélek (64, 77. o.), azt a nézetet, amely szerint a nyelv jellemző a „faji lélekre" (126. o.). Más helyütt azt mondja, hogy az egész „faji tanítás" általában „kritikátlan materializmus" (28. o.). Idézi *Münsterberg*et, aki „az agytekervényekről szóló tant" „újabb materialista játéknak, a világnézet szánalmas pótlékának, egy filozófiaellenes kor termékének" nevezi (24. o.).

már tudjuk, hogy még a kommunizmus és a szociáldemokrácia közti harc szempontjából látszólag semleges kérdésekben, például az emberi nem egységének vagy a fajok keveredésének kérdésében is reakciós álláspontot foglal el.

Számos határozottan idealista vagy vulgármaterialista, metafizikus nézetével már az előzőkben megismerkedtünk. Ebben a fejezetben a már elmondottak kiegészítéséül szeretnénk némi szemléletes összesítést, áttekintést adni *Kautsky*nak az emberiség természeti és társadalmi fejlődésére vonatkozó nyilvánvalóan nem marxista nézeteiről.

Kautsky alább idézett nézetei megmutatják, hogy mindazokban a kérdésekben, amelyekkel kapcsolatban szóvá tettük a burzsoá kritikusok bizonyos idealista vagy vulgármaterialista hibáit, „marxista" kollegájuknál bőségesen találunk ugyanilyen, ha nem rosszabb, vétségeket.

Vegyük sorra ezeket a „vétségeket" ugyanazoknak a kategóriáknak a figyelembevételével, amelyek a burzsoá kritikusok esetében vizsgálatunk vezérfonalát alkották.

II

Az ideológiai tényező túlbecsülése. (Idealista történetfelfogás)

Más helyütt már említettük azokat az idealista, szubjektivista magyarázatokat, amelyeket *Kautsky* a burzsoá kritikusokhoz hasonlóan a fajelméletek eredetét és terjedését illetően ad. A továbbiakban még foglalkozunk azokkal a nem kevésbé idealista következtetésekkel, amelyeket ebből az idealista értelmezéséből levon. (A *fajelmélet* túlbecsülése, a konkrét faji probléma lebecsülése és teljes ignorálása; a faji kérdésnek kulturális kérdésként való tárgyalása. — Lásd IV. rész, 1, 3, 4. és 9. fejezet.)

Itt csak egy kérdéssel akarok foglalkozni, amelynek *Kautsky*-féle értelmezése világosan megmutatja, hogy az idealista nézetek milyen mélyen gyökeresedtek meg a „materializmus" ezen önjelölt papjának fejében. *A jelenkori imperialista háborúk okainak és jellegének* kérdésére gondolok.

Természetesen nem akarom boncolgatni *Kautsky*nak általában a háborúra vonatkozó nézeteit, csak azokat a gondolatait fogom tárgyalni, amelyeket a bennünket érdeklő faji kérdéssel kapcsolatban fejt ki. De ez is teljesen elegendő ahhoz, hogy egész ragyogásában bemutassuk a „materialista történetfelfogásról" szóló „fundamentális" munka szerzőjét.

Kautsky az 1914 októberében megjelent „Zsidóság és faj" c. brosúra előszavában felháborodva ír azoknak a fajvédőknek a nézeteiről, akik az imperialista háborút a fajok harcának tekintik.

„Ahelyett, hogy a háborút a hadviselő országok konkrét gazdasági és politikai feltételeivel magyaráznák, ahelyett, hogy ezt egy meghatározott politika, meghatározott gazdasági tendenciák és erőviszonyok által előidézett eseménynek tekintenék, amely tehát más politika, más tendenciák és más erőviszonyok esetén nem következett volna be, (a fajvédők — *S. E.)* a háborút elkerülhetetlen természeti szükségszerűségnek, a fajok közti harc egyik mozzanatának fogják fel" (7. o.). És a továbbiakban azt mondja:

„A mostani háború következményei főleg a békefeltételek jellegétől függenek majd, attól, megfelelnek-e ezek a feltételek a történelmi fejlődés irányának, és megszüntetnek-e számos olyan képződményt és intézményt, amelyek akadályozták mind a gazdasági fejlődést, mind a politikai tevékenységet, és még rosszabb feltételeket teremtettek, mint azok, amelyeket a kapitalizmus elkerülhetetlenül létrehoz" (10. o.).

A mi „történelmi materialistánk" véleménye szerint tehát a háború nemcsak hogy nem természeti szükségszerűség — gazdasági és politikai okok idézik elő —, hanem gazdaságilag sem elkerülhetetlen, még a kapitalizmusban sem. A háborúkért, a háború utáni bomlásért és nyomorért nem maga a kapitalizmus felelős, hanem csak azok, akik elvetik a sulykot és „szuperkapitalista" feltételeket teremtenek. Ha a kapitalista államot derék, békeszerető emberek fogják kormányozni — amilyen például *Kautsky* —, akkor háború sem lesz.

Így írt *Kautsky* 1914-ben (ugyanakkor az imperialista háború támogatása mellett szavazott!). *Kautsky* ezután saját szemével látta egy négyesztendős világméretű mészárlás borzalmait, látta, hogy ezt a háborút olyan kormányok folytatják, amelyekben nem kevés elvbarátja ül, s ezek az elvbarátai papíron — akárcsak ő — „más politikát és más tendenciákat" hirdettek. És mégis, a háborús (és háború utáni) tapasztalatok eredményeképpen egyáltalán nem változtatta meg azt a nézetét, hogy a háborúk a kapitalizmusban „nem elkerülhetetlenek", hanem még azt a következtetést is levonta, hogy az általa korábban kimutatott gazdasági okok egyáltalán semmi szerepet nem játszanak: a háború — csupán egyes emberek politikai cselszövéseinek következménye! Brosúrája második kiadásának (1921) előszavában ezt írja:

„Az államok katonai ellentétei *semmiféle leküzdhetetlen tényezőben*, sem a faj természeti tényezőjében, *sem pedig a növekvő birodalmak gazdasági tényezőiben* nem gyökereznek . . . Az államok közti mai ellentétek csakis olyan kis klikkek ellentéteiben gyökereznek, amelyeknek csupán abban rejlik erejük, hogy a dolgozó tömegek hagyják magukat az orruknál fogva vezetni" (6. o.).

A mi olvasónk esetében nincs szükség arra, hogy értékeljük, bíráljuk vagy éppenséggel cáfoljuk a történelem effajta „materialista" magyarázatát.

Szeretném itt felhívni a figyelmet *Kautsky* még egy „érdekes" gondolatára a háborúkkal kapcsolatban, ezúttal nem a jelenkori imperialista háborúkkal, hanem az ókori és középkori háborúkkal összefüggésben. *Kautsky* — mint materialista! — kategorikusan elutasítja, mint már láttuk, a fajvédőknek azt a felfogását, amely szerint a háború a fajok összeütközése. Igazát bizonyítandó ebben a kérdésben egyebek közt a következő érvet vonultatja fel:

„A primitív törzsek harci erőivel, majd a városi polgárok és a feudális vazallusok hadaival *csak a harcolók beleegyezése* esetén lehetett hadat viselni. Csak akkor vállalták a halált, amikor élet és halál kérdéseiről volt szó, amikor óriási érdekek forogtak kockán — vagy legalábbis ezt hitték —, amikor valami nagyot lehetett nyerni vagy veszíteni. De hogyan keletkezhettek effajta érdekellentétek a fajok örökletes esztétikai sajátosságaiból? Pedig ha a fajok harcát természeti szükségszerűségnek, mégpedig egyete-

mes, állandó természeti szükségszerűségnek, a történelem mozgató erejének tekintjük, akkor az érdekellentéteknek éppen a fajok esztétikai sajátosságaiból kellett keletkezniük."*

Itt most nem fogunk vitatkozni a marxizmus oly tekintélyes tanítójával, mint *Kautsky*. Beérjük annak a ténynek egyszerű leszögezésével, hogy a „Materialista történetfelfogás" c. fundamentális munka szerzője azt állítja: 1. hogy a középkori jobbágyok és kézművesek tömegei jószántukból és saját érdekükben mentek háborúba; és 2. hogy e tömegek „valami nagyot" nyerhettek a feudális háborúkból.

Ez aztán a „materialista történetfelfogás"!

III

A természeti tényező túlbecsülése a társadalmi tényező rovására. (Mechanikus materialista történetfelfogás)

Ez az „elhajlás" megmutatkozik *Kautsky*nál a faji kérdés egész tárgyalásában. Maga a „faj" fogalma az ő szemében merőben természettudományos fogalom. Az eredeti fajok keletkezésének és jellegének kérdését kifejtve kizárólag a természeti mozzanatokat veszi számításba. Ami napjaink faji problémáját illeti, az ő szemében csak az a kérdés, hogy helyes-e a faji felosztás a természettudomány szempontjából. A kérdés társadalmi vonatkozását nem veszi észre. Akárcsak a „Zsidóság és faj" c. brosúrában, a „Materialista történetfelfogás" c. könyvben is több tucat oldalon át elmélkedik az állati és emberi fajok közti különbségről, a majomember keletkezéséről és eredeti fejlődéséről stb., azokat az égetően aktuális kérdéseket viszont, amelyek a fajok jelenlegi társadalmi egyenlőtlenségével függenek össze, néhány semmitmondó, a jobbik esetben képmutató, a rosszabbik esetben nyíltan reakciós frázissal intézi el. (Lásd erről részletesebben a IV. részben.)

*Kautsky*nál a természeti tényező túlbecsülése a legmarkánsabban ott nyilvánul meg, ahol az örökletesség és a környezet hatása közti viszony kérdését tárgyalja.

Amikor vitáztunk a fajvédőkkel, akik kizárólagos jelentőséget tulajdonítanak az örökletes tényezőnek, már idéztük *Kautsky*nak azt a kijelentését, hogy a környezet csak az egyik tényező, amely hat az organizmusok fejlődésére, a másik tényező pedig az örökletesség. Ugyanott utaltunk rá, mennyire szerencsétlen *Kautsky*nak az a megfogalmazása, hogy az örökletesség „konzervatív", a környezet hatása pedig „forradalmi" tényező. Itt hangsúlyoznunk kell ennek az általában természetesen helyes megfogalmazásnak a másik fogyatékosságát, nevezetesen azt, hogy *Kautsky* az örökletesség és a környezet hatását egy sorba állítja annak megjelölése nélkül, hogy e két tényező közül melyik a fontosabb, melyik az alapvető, az elsődleges, a döntő.

Minden egység, mind a természetben, mind a társadalomban dialektikus egység, a dialektikus egységben pedig az egyik alkotó elem elsődleges,

* Materialista történetfelfogás, I. köt. 517. o.

meghatározó szerepet játszik. A fajvédők elleni küzdelemben természetesen elsősorban azt a tényt kell hangsúlyozni, hogy az örökletesség nem az egyetlen tényező, amely szerepet játszik az organizmusok keletkezésében és fejlődésében, ugyanilyen tényező a környezet hatása is. De egymagában ez a tény nem elegendő. Tisztázni kell e két hatás viszonyát is.

Mi ezt a viszonyt már tisztáztuk. Idéztük mind a burzsoá kritikusok véleményét, mind a természet- és társadalomtudományok sok kiválóságának véleményét, akik egybehangzóan állítják és bizonyítják, hogy elsődleges, döntő szerepet éppen a külső tényező játszik, amelynek hatása mögött — ha az elég erős és tartós — elmarad az örökletesség. Mi, marxisták módszertanilag helytelennek tartjuk a kérdés ilyen feltevését: „örökletesség vagy környezet". Az örökletesség és a külső hatások harcában az egyik vagy a másik tényező győzelme összeütközésük konkrét feltételeitől függ. E két tényező egyikének vagy másikának döntő, meghatározó szerepéről csak abban az esetben lehet beszélni, ha ezt a döntő szerepet nem a fajvédők értelmezése szerint fogjuk fel, akik szerint e tényezők egyike, nevezetesen az örökletesség, mindenható tényező, amely szükségképpen mindig legyőzi a külső feltételek hatását. Amikor mi a külső tényezők elsődleges, döntő szerepéről beszélünk, ezeknek egyáltalán nem tulajdonítunk mindenható, mindig győzedelmeskedő erőt. Csak azt állítjuk, hogy nincsenek olyan megmerevedett örökletes elvek, amelyek eleve vereségre kárhoztatnák a külső tényezők minden hatását, biztosítva a mindenható örökletesség akadálytalan működését. Ellenkezőleg, az a véleményünk, hogy az örökletes elv minden hatása ilyen vagy olyan mértékben szükségképpen megtörik a külső hatások prizmáján keresztül. Semmiféle örökletesség nem kerülheti el a külső tényezők — mind a természeti, mind a társadalmi tényezők — módosító hatását. Ami nevezetesen a társadalmi tényezőket illeti, az örökletes elv a gazdaságon keresztül fejti ki hatását, miközben sok társadalmi mozzanat az örökletes elvektől függetlenül hat. Ezért, éppen ebben az értelemben el kell ismernünk, hogy a külső környezet hatása elsődleges, döntő.

Kautsky fentebb említett megfogalmazásából ez nem tűnik ki. Kérdés: véletlen-e ez?

Nem véletlen. *Kautsky* másutt azt mondja: „az is helytelen, ha az ember meghatározott magatartásának meghatározó okát kizárólag környezetében keresik, s az is helytelen, ha ezt az okot testi (és pszichikai) hajlamában kutatják kizárólagosan" (490. o.).

Persze lehet az ember skolasztikus, és mondhatja azt: ami helytelen, az helytelen. Ha ez az állítás is, meg a másik állítás is helytelen, akkor mindkettő *egyformán* helytelen. Ahogy például „elméletileg" lehet azt állítani, hogy a paraszt, aki megütötte feleségét, és a hóhér, aki kivégezte a forradalmárt, „egyformán" erőszakot követett el. A pofon is erőszak, a kivégzés is erőszak. De a betűrágók kivételével minden ember előtt világos, hogy ha két dolog nem egyenlő értékű, hiányuk sem lehet „egyforma" fogyatékosság. A környezet hatásának lebecsülése (vagy ami ugyanaz: az örökletesség mindenható befolyásának deklarálása) és az örökletesség lebecsülése (vagyis a környezet hatásának túlbecsülése) ugyanúgy nem „egyformán helytelen", mint ahogy a pofon és a gyilkosság nem mondható

egyforma testi sértésnek. Vagyis amikor *Kautsky* minden fenntartás nélkül egy sorba állítja a külső környezet és az örökletesség hatását, ezzel túlbecsüli az örökletességi tényezők szerepét és szilárdságát.

De ha az idézett helyek csak közvetve utalnak *Kautsky* e felfogására, *„az egyenlő feltételek egyenlőtlen hatásáról" szóló elméletében* ez a felfogás nyíltabban jelentkezik, s immár semmi kétséget nem hagy bennünk.

Kautsky ezt az elméletet első ízben általános, ki nem fejtett formában a „Zsidóság és faj" c. brosúrában fogalmazta meg a következőképpen:

„A környezet még az állat esetében is csak az egyik tényező, amely meghatározza teste formáját és erejét. Egyenlő feltételek esetén a környezet természetesen egyenlő hatást fejt ki. De e feltételek közé tartozik maga az organizmus is, amely elszenvedi a környezet hatását. *Egyforma környezet nem feltétlenül egyformán hat a különböző organizmusokra, de mindegyikre különbözőképpen hathat.* Ha a különböző fajok elhagyva régi környezetüket, amelyben kialakultak, új, közös környezetbe kerülnek, valamennyien meg, változnak ennek az új környezetnek a hatására, de nem okvetlenül egyformán. Az amerikai feltételek másképpen hathatnak a fehér emberre mint a mongolra, s megint másképp a négerre" (25. o. Saját kiemelésem. — *S. E.*).

Már ebben a rövid megfogalmazásban is világosan látszanak ennek az „elméletnek" összes fő fogyatékosságai — természetesen a materialista történetfelfogás szempontjából.

1. Hogy különböző egyedek vannak, s hogy ugyanannak a környezetnek a hatása a különböző egyedekre különböző — ez aranyigazság. Az adott közös környezetnek az X fajból való A egyedre gyakorolt hatása más lehet és valószínűleg más is lesz, akárcsak ugyanannak a környezetnek az Y fajból való B egyedre gyakorolt hatása, s miként ugyanannak a környezetnek ugyanazon X fajból való C egyedre gyakorolt hatása is más lesz, mint a két előbbi esetben. A „feltételek" közé tartozik az *egyed* organizmusa is — ez azt jelenti, hogy a fejlődés a környezeten kívül függ az egyén örökletes és *szerzett* (fizikai és pszichikai) sajátosságainak *egész komplexumától*. Ezért csak azt lehet mondani, hogy a környezet különbözőképpen hat a különböző egyedekre, de nem lehet kijelenteni, hogy a környezet különbözőképpen hat a különböző *fajokra*. A „faji jelleg" (ha még feltételezzük is létezését) csak az örökletes sajátosságokat öleli fel (azok közül sem mindet), és ha van is „faji jelleg", az még egyáltalán nem zárja ki a különbségeket ugyanazon faj egyedei között a nem örökletes sajátosságok területén. Amikor tehát *Kautsky* az *egyedekkel* kezdi megfogalmazását, majd váratlanul a mondottakat minden alap nélkül a *fajokra* vonatkoztatja, ezzel durva logikai bakugrást követ el, amely csak naiv, együgyű embereket téveszthet meg.

2. Az a kifejezés, hogy „a környezet különbözőképpen hat", nem pontos. A hatás ugyanaz, csak eredményei különbözők aszerint, hogy az egyes egyedek hogyan reagálnak erre a hatásra. A különbség éppen azon a talajon keletkezik, hogy a környezet hatása mindenkire ugyanabban az irányban fejtve ki befolyást kiegyenlíti az egyedek addig különböző „diszpozícióit".

Vegyük szemügyre *Kautsky* már említett példáját: tegyük fel, hogy egy

amerikai néger, egy fehér és egy mongol letelepszik Afrikában, az Egyenlítő közelében. Az ottani éghajlat kitermeli a pigmenteket, feketére színezi a bőrt. A négeren, akinek a bőre már fekete, az afrikai éghajlat hatása elenyészően csekély mértékben, a mongolon nagyobb mértékben, a fehér emberen viszont rendkívül nagy mértékben mutatkozik meg. Az eredmény nem az, hogy fokozódtak, hanem ellenkezőleg, az, hogy csökkentek köztük a különbségek. *Kautsky* ahelyett, hogy hangsúlyozná a környezet e kiegyenlítő hatását, a hatás különbözőségét (helyesebben: a reakció különbözőségét) hangsúlyozza, formulájával ürügyet adva a kérdés olyan értelmezésére, mintha a környezet a különböző egyedekre különböző hatást gyakorolva nemcsak hogy nem egyenlítené ki a különbségeket, hanem ellenkezőleg, még fokozná őket.

3. Tudjuk, hogy a környezet az organizmusokra gyakorolt hatását lassan fejti ki. A külső hatásoknak csak elenyészően csekély része — ráadásul ezek közül is a legjelentéktelenebb — mutatkozik meg viszonylag rövid időn belül. Ahhoz, hogy a környezet hatása szabad szemmel láthatóan tükröződjön az organizmuson, rendszerint több nemzedékre van szükség. A meghatározott környezet által különböző egyedekre gyakorolt meghatározott hatás első fázisában előtérbe kerül az egyedek reakcióinak különbözősége. Minél tovább tart ez a hatás, annál inkább háttérbe szorul ez a mozzanat, és előtérbe kerül e hatás kiegyenlítő effektusa. *Kautsky* megfogalmazása kizárólag az első fázist veszi számításba, s elhallgatja e folyamat további menetét.

Ennek az egész elméletnek a tarthatatlansága még világosabban megmutatkozik azokban a részletesebben kifejtett megfogalmazásokban, amelyek *Kautsky* új művében találhatók. Az eredeti megfogalmazásban ugyanis az állati organizmussal, az egyeddel kezdte, és csak ezután ugrott át, úgyszólván törvénytelenül, a fajra mint olyanra, most viszont már rögtön a fajjal kezdi.

„Az a mód, ahogyan a meghatározott környezet hat a fajra, megsemmisíti, eltorzítja vagy fejleszti azt, nemcsak magától a környezettől függ, hanem *a faji jelleg eleve adott a priorijától is*. Ezért ugyanaz a környezet igen különböző módon hathat két különböző fajra . . . Ez nemcsak a különböző fajokra vonatkozik, hanem ugyanazon faj különböző egyedeire is, akiknek különböző örökletes képességeik és ösztöneik vannak" (489—490. o.).

Itt, amint látjuk, *Kautsky* maga árulja el elmélete tarthatatlanságát. Hiszen ha ugyanazon faj különböző egyedeinek reakciói nem kevésbé különbözők, mint a különböző fajok egyedeinek reakciói, akkor a reakciókban meglevő *faji* különbségekről értelmetlenség beszélni.

Továbbá: *Kautsky* a régi megfogalmazásban csak elpalástolta a környezetnek a különböző fajokra gyakorolt kiegyenlítő hatását, az új megfogalmazásokban viszont már kereken kimondja azt a nézetet, amely szerint annak következtében, hogy ugyanazon környezet különbözőképpen hat a különböző fajokra, a fajok közti különbségek egyre növekszenek.

„Amint szilárdan kialakultak a különböző faji típusok, mindegyikük különbözőképpen reagált ugyanarra a környezetre. Ha két különböző faj ugyanazon életfeltételek közé került, ez még korántsem jelentette azt, hogy

feltétlenül hasonlóvá váltak egymáshoz. Mindegyikük megváltozhatott *különböző irányban*. Ily módon a vándorlások végeredményben olyan helyzetet hoztak létre, hogy az emberi fajok változatossága nagyobb volt, mint az ember életfeltételeinek a változatossága. Ugyanazon feltételek közt a legkülönbözőbb fajok élhettek . . . A vándorlások azzal idéznek elő faji különbségeket, hogy ugyanazon fajta különböző egyedeit különböző életfeltételek hatásának teszik ki. Amint ezek a különböző fajok már kialakultak, a köztük levő különbségek még tovább növekedhetnek azért, mert ugyanazok a feltételek különbözőképpen hatnak a különböző típusokra" (493—494. o.).*

Ha elfogadjuk ezeket a tételeket, kiderül, hogy ha már a különböző fajok létrejöttek, soha többé el nem tűnhetnek.** Amikor a különböző fajok különböző feltételek közt élnek, nemcsak megőrzik faji különbségeiket, hanem e különbségek állandóan növekednek a különböző környezet hatásának következtében; ha viszont a különböző fajok ugyanazon környezetbe kerülnek, a különbségek megint csak növekednek, most már a közös környezetnek rájuk gyakorolt különböző hatása következtében. Nem segít ezen a népek és a fajok semmiféle vándorlása, semmiféle keveredése (az együttes élet értelmében; a vegyes házasságok útján végbemenő keveredés igen fontos mozzanatát *Kautsky* itt teljesen figyelmen kívül hagyja!), ellenkezőleg: minél gyakoribb és nagyobb arányú a vándorlás és a keveredés, annál nagyobb a fajok változatossága. Az emberiség örökös szétforgácsoltságra ítéltetett.

Napnál világosabb, hogy ennek az egész ostoba reakciós elméletnek a gyökere *a társadalmi tényező teljes ignorálása*. Minden az örökletes tulajdonságoktól függ, még a külső környezet hatása is, amit *Kautsky* itt merőben természeti környezetként interpretál. Hiszen ha a társadalmi élet szerepét is figyelembe venné, különbséget kellene tennie a társadalmi feltételek közössége esetén fennálló közös természeti környezet és a társadalmi feltételek különbözősége esetén fennálló közös természeti környezet között. Természetesen nem lehet tagadni, hogy a közös környezet kiegyenlítő hatását jelentős mértékben fékezi a társadalmi differenciálódás. A különböző társadalmi feltételek ugyanazon a természeti környezeten belül különbözőképpen hatnak, akárcsak a különböző természeti feltételek. De a lényeg ebben az esetben is a külső hatások különbözőségében rejlik, nem pedig az örökletes mozzanatok különbözőségében, hiszen ez utóbbiak nem döntők, mivel nem tudnak sokáig ellenállni a külső környezet hatásának.

Az „ugyanazon környezetnek a különböző fajokra gyakorolt különböző hatásáról" szóló elméletével *Kautsky* nemcsak a marxizmustól került vég-

* Néhány lappal hátrább (539. o.) *Kautsky* még egyszer megfogalmazza, bár néhány szó módosítással „a különböző feltételek egyenlőtlen hatásáról" szóló tételét, hangsúlyozva, hogy ugyanaz a környezet különbözőképpen hathat nemcsak a különböző fajú organizmusok formáira, de a különböző fajok egyedeinek magatartására is.

** Jellemző *Kautsky*ra, hogy más helyütt (509. o.) az ugyanilyen értelemben nyilatkozó *Luschan* szavait idézve (lásd ebben a kötetben 84—85. o.) felháborodva jegyzi meg, mennyire helytelen Luschannak ez az 1911-ben megfogalmazott, de 1921-ben meg nem ismételt álláspontja, holott ő maga ugyanilyen reakciós következtetésre jutott 1927-ben.

telen messzeségbe, hanem óriási reakciós lépést tett hátra még azokhoz a progresszív nézetekhez képest is, amelyeket ezzel a kérdéssel kapcsolatban a burzsoá tudomány többé-kevésbé becsületes képviselői kifejtettek.

Vegyük ismét szemügyre akár csak azt a *Hertz*et, aki semmiféle „fundamentális munkát" nem írt a „materialista történetfelfogásról". *Hertz* igen helyesen állapítja meg: „Ugyanannak a környezetnek teljesen különböző hatása lehet attól függően, milyen fejlődési fokon áll az adott nép a betelepülés idején, és milyen a viszonya a környező népekhez." *Hertz* emellett még, *Kautsky* reakciós elméletével ellentétben, több ízben hangsúlyozza „az etnológia, az antropológia, a néplélektan és a szociológia" által megállapított tényt, hogy „egyforma külső feltételek esetén a különböző népek fejlődése annyira hasonlóan megy végbe, hogy a faj többé-kevésbé lényeges hatása számára már nem marad hely". Ugyancsak *Hertz* idézi *Preuss* professzornak azt a megállapítását, hogy „egyforma nevelés és egyforma környezet" esetén a legelmaradottabb népeknek a fejlődésre való képessége nem marad el a fehérek ezen képessége mögött, majd idézi *Thileniust* és *Ehrenreich*et, akik úgy vélekednek, hogy a nem egyenlő örökletes mozzanatok talaján egyforma feltételek hatására kialakul a kultúrák hasonlósága, s számtalan más idézetet is hoz a legkiválóbb antropológusok, etnológusok, szociológusok stb. műveiből, akik *Kautsky*tól eltérően ugyanilyen progreszszív szellemben nyilatkoznak.*

Ha meg akarjuk adni a valóság helyes képét, hangsúlyoznunk kell:

1. *A különböző természeti és társadalmi feltételek különböző hatását*, amely azonban *mulandó*, mivel a népek közti természeti korlátokat fokozatosan kiküszöböli az emberiség technikai és társadalmi fejlődése („az ember társadalmasítja a természetet"), a társadalmi válaszfalak pedig teljesen eltűnésre vannak ítélve az eljövendő szocializmusban.

2. *Az egyforma természeti és társadalmi feltételek kiegyenlítő hatását*, ami záloga az emberiség jövendő egységének, mindenfajta faji, nemzeti, osztály- stb. különbség jövendő eltűnésének, miközben csupán az egyes egyedek azon másodrendű sajátosságainak fokozódó változatossága marad fenn, amelyek biztosítják az individuális alkotás soha nem látott fellendülését az egységes, egyetemes emberi közösség égisze alatt.

*

Hadd említsünk még egy jellemző példát arra, hogy *Kautsky* mennyire túlbecsüli az örökletesség szerepét, mennyire nem érti és lebecsüli általában a külső környezet és különösen a társadalmi tényező szerepét.

Láttuk, hogy *Kautsky* szerint lehetséges, hogy az ember majomszabású őse kialakította az emberi fajokat még mielőtt elhagyta eredeti hazáját.

Mit jelent ez? Amíg „eredeti hazájukban" éltek, ennek a „majomembernek" összes egyedeire ugyanaz a környezet — mind természeti, mind társadalmi környezet — hatott. Milyen talajon képződtek akkor a fajok? Ez csak abban az esetben volt lehetséges, ha kezdettől fogva különböző örökletes csírákat hordoztak magukban. Ez pedig azt jelenti, hogy *Kautsky* felté-

* Rasse und Kultur, 22, 328. és 373. o. — Lásd ebben a kötetben I. rész, 6. és 7. fej.

telezi nemcsak a poligenezist, hanem a fajok kialakulását is ugyanazon környezeten belül, a külső feltételeknek mindennemű közrejátszása nélkül, kizárólag az örökletesség talaján.

*

Kautsky nem jobb a burzsoá kritikusoknál. De nem is rosszabb. A társadalmi tényező ignorálása vagy lebecsülése mellett *Kautsky*nál természetesen előfordul a társadalmi tényező elismerése is. Csakhogy ennek a társadalmi tényezőnek vajmi kevés értelme van.

Nem akarom azt mondani, hogy *Kautsky*nál semmiféle helyes és értékes szociológiai magyarázat sincs. Vannak ilyenek. De nem fogok példákat idézni, amint ezt a burzsoá kritikusok esetében tettem. Az ő esetükben természetesen plusznak kell tekintenünk, hogy noha burzsoá, idealista gondolkodók, szerencsés véletlen folytán helyes materialista gondolatokra bukkantak. Ám a marxizmus idős szuperprofesszorát nem dicsérhetjük meg azért, mert *olykor* valóban marxista nézeteket hangoztat. A katonát, aki *rendszeresen* elhagyja őrhelyét, ki fogja vállon veregetni csupán azért, mert *egyes* pillanatokban mégis őrhelyén áll? Az ilyen katonákat agyonlövik. De hány golyót érdemel a marxizmusnak az a tábornoka, aki a társadalmi fejlődés történelmi materialista felfogásának frontján olyan réseket hagy, mint a különböző fejlődési fokok létezésének tagadása, a népek közti összes különbség redukálása technikájuk különbségeire (lásd ebben a kötetben 134. és köv. oldalak), az osztálydifferenciálódás ignorálása olyan népek esetében, mint a kínaiak és a japánok (lásd ebben a kötetben 233. o.), ugyanazon környezet különböző hatásának hangsúlyozása stb., stb.

IV

Egyes természeti vagy társadalmi tényezők túlbecsülése

Nem foglalkozom részletesen azzal, hogy *Kautsky* hogyan becsüli túl a faji keveredést mint a kulturális haladás tényezőjét. Ő maga nem fordít különösebb figyelmet erre a kérdésre, beéri annyival, hogy egyszerűen kinyilvánítja a faji keveredés elengedhetetlen szükségességét a kulturális haladás szempontjából, pontosan és szóról szóra megismételve a burzsoá kritikusok tévedéseit.

Kautsky vitába száll a cionistákkal, akik szükségesnek tartják megőrizni a zsidó faj tisztaságát, mert szerintük a faji keveredés olyan tényező, amely hátrányosan befolyásolja az emberi nemet és csökkenti a kulturális fejlődésre való képességet, és ezt mondja: „Ez éppen annyi, mintha azt mondanánk, hogy az emberiség kulturális képessége csökken a kultúra növekedésével, mert hiszen az utóbbi egyértelmű a nemzetközi érintkezések és következésképpen a faji keveredések növekedésével."*

* Zsidóság és faj, 96. o. Más helyütt már láttuk, hogy noha *Kautsky* pozitívan értékeli a keveredésnek, mint olyan progresszív tényezőnek a szerepét, amely előmozdítja a kultúra fejlődését, s amely *szükséges* feltétele ennek a fejlődésnek, mégis kivételt tesz a színes fajokkal, és „etikai-esztétikai" megfontolásokból állást foglal a fehéreknek a színesekkel való keveredése ellen (lásd ebben a kötetben 144. és köv. oldalak).

Mint másutt már rámutattunk, a lényeg éppen az, hogy a kulturális haladás teljesen elengedhetetlen feltétele (civilizált körülmények esetén) a népek közti kulturális kapcsolat, nem pedig a fizikai keveredés, és hogy ez a két utóbbi nem okvetlenül jár együtt. Aki a kulturális kapcsolatot azonosítja a fizikai keveredéssel, s az előbbit lehetetlennek tartja az utóbbi nélkül, az olyan történelmi jelentőséget tulajdonít a fizikai keveredésnek, amilyennel az nem rendelkezik. Vagyis szánt szándékkal nem vesz tudomást a történelmi tényekről. (Lásd „A burzsoá kritikusok idealizmusa és metafizikus materializmusa . . ." c. fejezetünket.)

Kautsky a keveredés szerepének túlbecsülésével csak megismételte a burzsoá kritikusok hibáit, de ami másik hibáját, a *nyelv szerepének* túlbecsülését illeti, ebben a tekintetben mindenképpen eredetiségre tarthat igényt. Ráadásul a keveredés túlbecsülése az örökletesség szerepének vulgármaterialista eltúlzásában gyökerezik, a nyelv szerepének túlbecsülése viszont ismét *Kautsky* idealista hajlamairól, általában az ideológiai tényező túlbecsüléséről tanúskodik.

Hogy *Kautsky* mennyire túlbecsüli a nyelvi tényező jelentőségét, az már abból is kiderül, hogy a faj kérdésével foglalkozó száz oldalból mintegy 15 a nyelvről szól.

Itt természetesen nem elemezhetem részletesen *Kautsky* nemzet*elméletét*, amelyet korábban kifejtett különböző műveiben. Ennek bírálata külön nagy munkát igényelne. Ezúttal arra szorítkozom, hogy idézek egy helyet *Kautsky* „fundamentális" munkájából, ahol — a faji kérdéssel kapcsolatban — nézeteinek olyan klasszikus megfogalmazását adja, amely fényt vet mind nem marxista nemzetfelfogására, mind a nyelvi tényező történelmi szerepének idealista értékelésére.

„Az ugyanazon nyelvet beszélő emberek az állandó szoros kapcsolat folytán végül közös kultúrát is kifejlesztenek, amely különbözik más nyelvi közösségek (Sprachgemeinschaften) kultúrájától. A nyelvi kultúrának ez a kollektív jellegű képzetekben (Kollektivvorstellungen), szertartásokban, költészetben, jogi normákban megnyilvánuló közössége a nyelvi közösségen belül elősegíti azt, hogy a közösség tagjait még szorosabban összekapcsolja egymással és még inkább elszigetelje őket a többi nyelvi közösség tagjaitól.

Ily módon kialakulhat minden ilyen nyelvi és kulturális közösség esetében e közösség tagjainak különleges jellege, „nemzeti jellege" is, legalábbis ott, ahol ez a közösség igen kicsiny, huzamosan ugyanazon feltételek között él változtatás nélkül, és még nem mutat nagy társadalmi differenciációt. Hasztalan fáradozás volna, ha a modern kultúrnemzetek egészére vonatkoztatva igyekeznénk megállapítani ezek nemzeti jellegét. Itt minden vidék, minden jelentősebb város, minden szakma külön jelleget alakít ki, és ez a történelmi helyzettel együtt változik. A nemzeti jelleg itt Proteusznak bizonyul, amely kicsúszik a kutató keze alól és gyorsan változó, különböző formákat ölt.

Ezekkel a ködös, érzékelhetetlen képződményekkel ellentétben a nyelv teljesen egyértelmű (eindeutig) és határozott. Az ember összes nemzeti értelemben különböző szellemi jegyei közül ez az egyetlen, amely érzékelhető. *A történelmi folyamat szempontjából pedig természetesen az embernek*

csak szellemi jegyeit vesszük számításba, nem pedig a testi jegyeket" (564. o. Saját kiemelésem. — *S. E.).*

Nem vitatkozunk, csak a tényeket rögzítjük — és így sem könnyű a feladat.

1. A „kultúra" *Kautsky* szerint a nyelv gyermeke. A kultúra tehát nem a termelés és az elosztás technikájának fejlődésében és az e fejlődés talaján megszülető felépítmények, mint a tudomány, a művészet stb. fejlődésében rejlik. A kultúra azokat a „képzeteket, szertartásokat, költészetet, jogi normákat" jelenti, amelyek megfelelnek valamely meghatározott nyelvi ideológiának. Mindezek az ideológiai felépítmények megmagyarázhatók a nyelvvel, vagyis egy másik ideológiai felépítménnyel, anélkül, hogy megemlítenénk a mindezen felépítmények alapját alkotó technikai-gazdasági bázist.

2. *Nemzetek kizárólag a nyelv talaján keletkeznek és a nyelvi kultúra talaján fejlődnek.* Kautsky a gazdasági alapot, sőt, a természeti tényezőket is (a földrajzi helyzetet, az éghajlatot, a területi feltételeket stb.) teljesen figyelmen kívül hagyja.

3. A nemzetek, mondjuk, az angol és a kínai nemzet között az „egyetlen érzékelhető" szellemi különbség a nyelvük. Egyébként sir Chamberlain és, mondjuk, Szun Jat-szen szellemi arculata teljesen egyforma. A különböző nemzetek életében a technikai-gazdasági alakulat különbsége talaján semmiféle „érzékelhető" szellemi különbség nincs.

4. „A történelmi folyamat szempontjából az embernek csak szellemi jegyeit vesszük számításba." Gyönyörű. De e szellemi jegyek közül csak a nyelv „érzékelhető". Minden egyéb: a „nemzeti jelleg", a vidékek, a városok és a szakmák által létrehozott jellegek* — „ködös és érzékelhetetlen képződmények". A történelmi sorsfordulatok csak a nyelvet hagyják érintetlenül, tehát: a történelmi folyamat egyetlen „érzékelhető" mozgató ereje a nyelv. Tehát: pokolba az egész szociológiával — a nyelvészet kivételével. A történelemtudományt fel lehet és fel kell váltani az összehasonlító nyelvtudománnyal.

Ez a „civilizált" népekre vonatkozik.

5. Más a helyzet a nem civilizált népekkel.

A „nemzeti jelleg" és a „nemzeti kultúra", amely létrejön egy társadalmilag nem túlságosan differenciálódott, azonos feltételek közt élő szűk közösségben — éppen ez az a „szellemi faji jelleg", az a „faji talajon létrejött kultúra", amelyről a fajvédők beszélnek — ha a „fajt" e szó szűk értelmében fogjuk fel. (Tudjuk, hogy a tágan értelmezett faji egységek — árják, sémiták stb. — mellett a fajvédők is dolgoznak szűkebben értelmezett faji egységekkel, amilyenek a „németek", „zsidók" stb.) A fajvédők és *Kautsky* értelmezése közt csak az a különbség, hogy *Kautsky* a „faji jelleg" és a „faji kultúra" életét és hatását a nem civilizált népekre korlátozza. A nem civilizált népek történetét eszerint „nemzeti", vagyis szellemi faji jellegük határozza meg („a történelmi folyamat szempontjából az embernek csak szellemi jegyeit vesszük számításba"). Mivel pedig ezeknek a „szoros" (vagyis

* Az osztályokról nem történik említés: az a legvalószínűbb, hogy Nyugat-Európában az osztályok teljesen eltűntek. Hiszen *Kautsky* már 1883-ban azt írta, hogy „a legbiztosabb úton vagyunk" az osztályok eltűnése felé. E 44 év alatt az osztályok eltűnésének folyamata nyilván szerencsésen be is fejeződött.

a fajon belüli házasodást gyakorló) közösségeknek „nemzeti" (faji) jellege és „nemzeti" (faji) kultúrája a nyelv közösségének talaján alakult ki, a *nyelv és a faj közti kapcsolat* kérdése — s ezen belül következésképpen az *„indogermán probléma"* is — teljes egészében *a fajvédők szellemében oldódik meg*, amennyiben nem a mai kultúrnemzetekről van szó.

Tehát: a történelem mozgató tényezője a nem kulturált népek esetében a *faj*, a kultúrnépek esetében a *nyelv* — ez a végeredménye a történelem „materialista" magyarázatának *Kautsky* szerint.

*

Elemeztük a fajelméletek Kautsky-féle kritikájának legfontosabb gondolatait és érveit. Nyomon követtük nézeteinek 45 éves „fejlődését" is. Láttuk, hogy a faji probléma, amely 1914-ben „rejtély" volt számára, „megoldhatatlan probléma" maradt 1927-ben is. Láttuk, hogy noha a tudomány, illetve az antropológia stb. „eredményei egyelőre bizonytalanok" (unsichere), noha „minden ember ugyanazon a fejlődési fokon áll", noha a civilizált és a primitív népek közti különbségek szerinte a *technikai* különbségekre redukálódnak, a faji tényező *Kautsky* szerint mégis képes részlegesen meghatározni és megmagyarázni a történelmet. „Nem tud megmagyarázni mindent", jelentőségét „nem kell túlbecsülni", de azért mégis jelent valamit. „A történelmi folyamat egy része csakis a faji sajátosságokkal magyarázható meg."

Láttuk, hogy *Kautsky* adós marad mind a fajelméletek szociológiai elemzésével, mind a burzsoá kritikusok szociológiai elemzésével, vagy legalább valamilyen komoly bírálatával. Ahelyett, hogy feltárná ezeknek a faji ideológia mellett és ellen harcoló tanoknak a valóságos társadalmi gyökereit, e tanok szerzőihez hasonlóan terjengősen elmélkedik a megoldatlan természettudományos kérdésekről, vitatkozik azokkal az özönvíz előtti „tudományos" elméletekkel, amelyek szerint az emberiség Ádámtól és Évától származik, hosszan töpreng azon, hol élhetett a „majomember" stb. Ahelyett, hogy az effajta távoli kérdések iránt érdeklődő olvasót a vonatkozó természettudományos irodalomhoz utasítaná, ő maga pedig azokkal az égető kérdésekkel foglalkozna, amelyek iránt egy marxista szociológusnak érdeklődnie kell, olyan hazug skolasztikus elméleteket konstruál, amilyen a „fokozatok nélküli fejlődés" elmélete vagy „ugyanazon környezet különböző hatásának" elmélete.

Mindezek után természetesen mindenki megkérdezi: van-e legalább valamilyen különbség *Kautsky* és a fajvédők között, közte és a felemás burzsoá kritikusok között, vagy pedig e két kategória valamelyikébe kell sorolnunk őt?

Van különbség. Mind az előbbiektől, mind az utóbbiaktól gondosan külön kell választanunk őt, és egy külön harmadik kategóriába kell sorolnunk.

A fajvédőktől — noha sok nézete meglepően hasonlít az ő nézeteikhez — élesen elválasztja egész álláspontjának felemássága, határozatlansága és homályossága.

A fajvédők nyíltan beszélnek. Határozottan és következetesen vallják, hogy a faj szerintük az emberi társadalom fejlődésének legfőbb, döntő és meghatározó tényezője. Nem ingadoznak és nem kertelnek. Nyíltan hirde-

tik „az erősek jogát", nem titkolják, hogy helyeslik az „alsóbb rendű fajoknak" a „felsőbb rendű fajok" által történő elnyomását és kizsákmányolását. Az ő *elméleteik* tehát ránk nézve kevéssé veszélyesek. Egyetlen valamennyire is öntudatos proletár vagy becsületes dolgozó sem fogja követni őket.

Kautsky ellenben elméleteit — amelyek ugyancsak „az erősek jogát" igazolják és védelmezik — burkolt formában tálalja, tanításának igazi lényegét gondosan elrejti hangzatos marxista frázisok mögé. *Kautsky* a munkások számára ír, minden koncepciója arra irányul, hogy megzavarja a tapasztalatlan proletár olvasót. *Kautsky* objektíven nézve a fajvédők ügynöke a proletárok soraiban. A fajvédők és közte ugyanaz a különbség, mint a mai kapitalista államok konzervatív imperialista politikusai és azok szociáldemokrata stb. ügynökei között. *Houston Chamberlain* a „tudományban" ugyanaz, mint *Austen Chamberlain* a politikában, *Karl Kautsky* pedig ugyanaz, mint a politikában *Ramsay MacDonald* vagy *Paul Boncourt*.

De éppolyan élesen különbözik *Kautsky* a liberális burzsoá kritikusoktól is. Igaz, az utóbbiak is felemások és határozatlanok. Álláspontjuk gyakran szintén nem világos, ők is zavart támasztanak és elleplezik a lényeget, végeredményben ők is védelmezik és igazolják az elnyomást és a kizsákmányolást, csak más, közvetett úton. De van bennük bizonyos becsületesség. Nem rejtik el, nem titkolják osztályarculatukat. Nem tüntetik fel magukat a forradalmi proletariátus védelmezőinek és képviselőinek. Nyíltan beismerik, hogy ellenségei a forradalomnak, hogy úgy félnek tőle, mint a tűztől. (Emlékezzünk arra, amit *Hertz* mondott, hogy neki „nem rokonszenves a forradalmi lelkület".) Félrevezethetik és magukkal vonhatják a korlátolt pacifista kispolgárt, de az öntudatos proletárra nem különösebben veszélyesek.

A proletariátus, minden elnyomott és kizsákmányolt nép legveszélyesebb, legbecstelenebb és legádázabb ellensége az a teoretikus, aki a „forradalmi marxizmus" mezében (ráadásul ötven esztendős múlttal a háta mögött) megy a dolgozó tömegek soraiba, megígéri nekik, hogy kifejti előttük saját forradalmi osztálynézeteiket, forradalmi tanítóik doktrináját, és a „történelmi materializmus" harsány dobpergése közepette alattomban ellenforradalmi burzsoá zagyvasággal mételyezi tudatukat. *Finot*, *Hertz* vagy *Luschan* — ugyanaz, mint *Wilson* a 14 pontjával vagy *Herriot* a „demokratikus pacifizmusával". *Kautsky* mint a faji kérdés teoretikusa — ugyanaz, mint *MacDonald* a maga indiai vagy palesztinai „munkáspolitikájával" vagy Hermann *Müller* szocialista páncélos cirkálóival.

A FAJI KÉRDÉS MINT TÁRSADALMI PROBLÉMA A BURZSOÁ ÉS KISPOLGÁRI KRITIKUSOK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

A fajelméleteknek a burzsoá szerzők által megfogalmazott kritikája nem elégít ki bennünket. Nekünk, marxistáknak, ki kell dolgoznunk saját kritikánkat, amely következetesen és maradéktalanul szétzúzza a fajvédők egész hazug tanát. A legfőbb: ki kell dolgoznunk e tanok alapos szociológiai elemzését, feltárva ezek konkrét társadalmi gyökereit. Emellett el kell végeznünk maguknak a kritikusoknak a bírálatát és szociológiai elemzését, le kell lepleznünk faji előítéleteiket, fel kell tárnunk ezek társadalmi gyökereit és ártalmatlanná kell tennünk ezeknek az uraknak a reakciós ideológiáját azok számára, akik fel akarják használni — sok tekintetben mégis értékes — munkáikat a fajvédők elleni ideológiai küzdelemben.

Ám ha teljesen végrehajtjuk is ezeket a feladatokat, ezzel még nem oldottuk meg a faji problémát.

A burzsoá tudósok nem kevés időt és energiát fordítanak annak a kérdésnek a tanulmányozására és eldöntésére, hogy teljes értékűek-e vagy sem a négerek vagy a zsidók faji tekintetben. Senki sem mondhatja, hogy ez a kérdés nem fontos vagy nem érdekes. De az amerikai négert vagy a lengyel zsidót nem elégíti ki, ha bebizonyítják *elvi* teljes értékűségét. Én persze ember vagyok — mondja az amerikai néger munkás —, de elnyomnak és kizsákmányolnak, mert fekete vagyok. Nekem kevesebbet fizetnek, s engem többet dolgoztatnak mert fekete vagyok. Engem megvetnek és gúnyolnak, megfosztanak az elemi polgárjogoktól, ütnek és gyilkolnak, mert fekete vagyok. A fehér amerikai munkások osztálytestvéreim, de ők „fekete ördögnek" neveznek, nem vesznek be szervezeteikbe, és alkalomadtán nem átallanak petróleummal leönteni és meggyújtani, hogy mulatságukat leljék ebben. Hogyne egyesülnék külön szervezetben fekete testvéreimmel, fajtestvéreimmel, akik társaim az elnyomatásban, hogyne erősítenénk faji szolidaritásunk kötelékeit, hogyne fejlesztenénk faji öntudatunkat, hogyne folytatnánk elszánt és elkeseredett harcot a faji elnyomás és a faji egyenlőtlenség ellen?

A faji kérdés úgy, ahogy előttünk áll a konkrét valóságban, nem az emberi fajok kérdése, amelyet az antropológusok és etnológusok tárgyalnak műveikben, s nem is a megszállott tudósok vagy politikusok fajelméleteinek kérdése. Ez *annak a társadalmi egyenlőtlenségnek, annak a különleges elnyomásnak és szuperkizsákmányolásnak a kérdése,* amely a mi „magas kultúrájú" világunk sok helyén még mind a mai napig sújtja az óriási dolgozó tömegeket (részben még a nem dolgozó elemeket is) *mintegy* azon az alapon, hogy „alsóbb rendű" fajhoz tartoznak.

Ebben a fejezetben azt fogjuk megvizsgálni, hogyan vélekednek a valóságos életnek ezekről az égető, aktuális gyakorlati kérdéseiről a fajelméletek burzsoá és kispolgári kritikusai.

1. A FAJI PROBLÉMA REDUKÁLÁSA A FAJELMÉLETEK KÉRDÉSÉRE

Magától értetődik, hogy a gyakorlatban mindaddig szó sem lehet a faji probléma helyes felvetéséről, amíg a kritika legjobb képviselői a baj gyökerét a professzorok faj*elméleteiben* keresik. Minden baj, mondják ők, éppen ebből a „faji őrületből" fakad, és kész. Ha a gyakorlati életben „igazságtalanságok" vagy „túlkapások" jelentkeznek faji talajon, minderről a *„faji előítéletek"* tehetnek, ezeket pedig a faj*elméletek* termelik. Ha például a kormányok könyörtelen gyarmati politikát folytatnak és embertelenül bánnak gyarmataik színes lakosságával, ezért egyes politikusok a felelősek, akik „faji betegségben" szenvednek és átviszik a fajelméleteket a politikába. A faji túlkapások és egyéb „igazságtalanságok" csupán a fajvédők tanainak következményei. A fajelmélet az alap, minden egyéb pedig felépítmény.

A fajelméleteknek valamilyen végzetszerű csodatevő hatást tulajdonítanak.

A fajelméletek „nagy fokú türelmetlenségre, vak egyoldalúságra, a kritikus gondolkodás képességének elvesztésére" vezetnek — mondja *Hertz*. Annak folytán, hogy a faji előítéleteket átviszik a politikába, kialakul „a megvetés más népekkel és azok eredményeivel szemben", „kegyetlen harcot folytatnak mindenfajta felszabadító mozgalom ellen, mert azt úgy tekintik, mint az alsóbb rendű faj lázadását a felsőbb rendű faj ellen". A fajelméletek „a nemzeti és társadalmi ellentétek kiéleződésére" és „a nyers erőszak kultuszára" vezetnek (4. o.). Másrészt „a politika területén a faji ösztönök következménye az anarchia" (409. o.). A faji eszme és a faji gyűlölet volt a világháború fő oka (19. o.) stb., stb.

Vagy idézzük *Finot* szavait, amelyek szemléletesen, teljes mélységében és teljes oktalanságában mutatják meg e szerzőnek az elmélet mindenható erejébe vetett naiv és vak hitét: „A tiszta és változatlan fajok hibás *elve* és a szerves egyenlőtlenségek hazug *elmélete* végzetszerűen és elkerülhetetlenül örökös vitákra és kiúttalan félreértésekre vezet. Viszont amikor majd *kiküszöböljük ezeket az elveket*, meg fogjuk érteni egyazon ország összes lakosának nyilvánvaló és abszolút testvériségét. Az emberek közti különbségek csak egyéniek, és ezért *elméletileg* nem marad hely a belső és a külső (? — *S. E.*) gyűlölet számára, mint ahogy nem marad hely az egyik osztály társadalmi és politikai uralma számára a másik fölött. A *faji hazugság romjain* felépül a szolidaritás és a valódi egyenlőség, amely az emberi méltóság iránti tisztelet *ésszerű érzésén* alapul" (505. o. Mindenütt saját kiemelésem. — *S. E.*).

Bármelyik liberális burzsoá kritikus műveiből az effajta kijelentések egész csokrait szedhetjük össze, s ezek mind kizárólagos jelentőséget tulajdonítanak a faj*elméleteknek*, miközben teljesen vagy csaknem teljesen ignorálják *a faji gyakorlat* kérdését. Csaknem mindig a fajelméleteket és a faj

eszmét támadják, s közben nem veszik észre vagy elhallgatják, illetve legalábbis háttérbe szorítják a mai élet valóságos faji összeütközéseit és a belőlük fakadó konkrét, aktuális kérdéseket.

Nem meglepő, ha a fajelméletek és a faji előítéletek szerepének és jelentőségének ez a — szerényen szólva — túlbecsülése a valóság szörnyű félreértésére és szánalmas faji pacifizmusra vezet a gyakorlatban.

A liberális burzsoá szerzők annyira elteltek azzal a gondolattal, amely szerint egyes tudósok faj*elméletei* károsak, hazugok és igazságtalanok, hogy fejükben nem marad hely az imperialista államok *faji gyakorlatának* konstatálására, tanulmányozására és elemzésére. Rendkívül fontosnak tartják a hazug, s a történelem fejlődésmenetére oly nagy és káros hatást gyakorló elméletek és következményeik megszüntetésének kérdését, s kizárólagosan ezzel az egyetlen kérdéssel foglalkoznak. Nem csoda, ha eközben a „faji kérdés", ahogyan az az elnyomott népek előtt áll, akik a saját bőrükön érzik a faji politika gyümölcseit, teljesen elkerüli figyelmüket. Őket nem az élet által felvetett faji kérdés érdekli és foglalkoztatja, hanem *a faji kérdés kérdése*, amelyet vaskos könyvekben és folyóiratokban tárgyalnak. Szerintük ez a kérdés lényege, s ez a faji kérdéssel összefüggő fő feladat szerintük, magától értetődően, éppen rájuk vár mint az objektív igazi tudomány embereire.

Az, amit a burzsoá kritikusokról mondtunk, érvényes — némi fenntartással — *Kautsky*ra is. A faji konfliktusok alapja szerinte is a fajelmélet, amelyet „a gondolat hiánya szül, és amely további gondolathiányt teremt", és ezáltal „túlkapásokra" vezet. Ő is úgy véli, hogy ha meg akarunk szabadulni ezektől a túlkapásoktól, meg kell szüntetni az őket szülő káros elméleteket. De a burzsoá kritikusok legalább kellő figyelmet fordítanak a fajelméletre, s könyörtelen háborút hirdetnek ellene (más kérdés, hogy ebben a háborúban, mivel ideológiailag gyengén vannak felvértezve a fajvédőkkel szemben, gyakran az ő malmukra hajtják a vizet), *Kautsky* ellenben még ebben az elméleti harcban is „pacifista". Ő az egész faji ideológiát üres „agitációs frázisnak" minősíti, amely nem érdemel komoly figyelmet, s ugyanakkor jelentékeny engedményeket tesz a fajvédőknek kivétel nélkül minden lényeges kérdésben.*

A „mester" nyomdokaiban haladnak tanítványai is. Otto *Bauer*** például teljesen nyíltan demonstrálja pacifizmusát, kijelentvén, hogy szerinte „minél kevésbé leszünk *kénytelenek* védekezni a fajelméletekkel szemben, annál jobb" (saját kiemelésem. — *S. E.*). Gyakorlati szempontból a faji kérdés nem létezik. Az egész feladat csupán a védekezés, de az is csak elméleti téren áll fenn, és csak annyiban, amennyiben sehogy sem tudjuk elkerülni a harc felvételét. (És ez az ember nem pirul el, amikor kimondja a „forradalom" szót!)

Ugyanilyen szellemben írták *Fleischmann*, *Eckstein* és *Olberg* korábban már idézett cikkeiket. Mindenütt ugyanaz a félénk védekező irányvonal

* Materialista történetfelfogás, I. köt., 519, 569. és más oldalak, amelyeket másutt már idéztünk.

** Neue Zeit, 1902, I. 630. o.

a fajelméletekkel szemben, és sehol egy szó a reális faji kizsákmányolásról, a konkrét valóság égető kérdéseiről, arról, hogy az elnyomott fajoknak védekező *és támadó* harcot kell vívniuk elnyomóik ellen.

2. A FAJNAK MINT TÁRSADALMI KATEGÓRIÁNAK IGNORÁLÁSA

A fajelméletek burzsoá és kispolgári kritikusai számára a „fajnak" mint társadalmi kategóriának a fogalma egyáltalán nem létezik. Kivétel nélkül valamennyien úgy értelmezik a fajt, mint merőben természettudományos kategóriát. Ezzel az antropológusoktól kész formában átvett fogalommal dolgoznak, bírálva, javítva vagy elvetve a régi faj-definíciókat. A kritikusok legjobbjai, amikor ezt a fogalmat a mai valóságra alkalmazzák, mint láttuk, helyes eredményre jutnak: megállapítják, hogy a természettudományos faj-fogalom, amely oly fontos és becses az állat- és növényvilágot tanulmányozó természettudósok számára, egyáltalán nem alkalmazható a modern, civilizált emberi *társadalomra*. Vagy arra az álláspontra helyezkednek, hogy ez a kifejezés csak feltételes értelemben, jobb híján alkalmazható az antropológiai kutatások céljaira *(Luschan, Hertz)*, vagy teljesen elvetik, s helyette más meghatározást ajánlanak, amely állítólag jobban megfelel a jelenkori valóságnak *(Finot)*.

Egyiküknek sem jut eszébe, hogy amikor a „felsőbb rendű fajokat" antropológiai, pszichológiai stb. szempontból nem létezőknek nyilvánítják, ezzel egyáltalán nem szüntetik meg azt a tényt, hogy vannak *alsóbb rendű fajokként kezelt társadalmi csoportok*, amelyeknek tagjait külön elnyomás és kizsákmányolás sújtja az osztály- vagy nemzeti alapon megvalósított elnyomás és kizsákmányolás mellett, vagy annak ellenére, hogy osztályhelyzetüket vagy nemzeti hovatartozásukat tekintve ők maguk esetleg a kizsákmányolók csoportjához tartoznak. A burzsoá kritikusok egyáltalán nem látják — vagy nem akarják látni —, hogy amikor mint tarthatatlant elvetik a „faj" fogalmát, és a természettudományos faj-definíciót nem helyettesítik szociológiai jellegű definícióval, ezzel szemet hunynak azon társadalmi viszonyok fölött, amelyek a modern társadalomban az általuk elvetett „alsóbb rendű" és „felsőbb rendű" fajokra való alaptalan felosztás talaján jönnek létre, mégpedig azoknak a társadalmi csoportoknak a jóvoltából, amelyek ezt a felosztást nem vetik el, mivel ez és a belőle fakadó gyakorlati következmények megfelelnek osztályérdekeiknek.

Ha az antropológus kritikusok, mint például *Luschan*, figyelmen kívül hagyják a társadalmi faji kategóriát, ez nem meglepő. Ezek az emberek bezárkóznak saját tudományuk szűk keretei közé, s rendszerint eleve lemondanak arról, hogy beavatkozzanak a társadalomtudományok szférájába. „Törjék a fejüket az államférfiak, az én dolgom az, hogy elmondjam, ami a valóságban van" — mondja *Luschan* (persze a *természeti* valóságot értve ezen), amikor szembe kell néznie az amerikai néger kérdés társadalmi vonatkozásával.

Az ilyen tudósoknak szemrehányást sem tehetünk azért, mert ignorálják a társadalmi problémát, hiszen ezt ők maguk beismerik. Műveiket olyan forrásoknak kell tekintenünk, amelyek olykor értékes tényadatokat közöl-

nek valamelyik meghatározott tudomány területéről, de nyilvánvalóan *egyoldalú* adatokat, amelyeket felhasználásuk előtt egyeztetni kell más tudományok, s közöttük a társadalomtudományok adataival. Csak azért tehetünk szemrehányást nekik, mert olykor mégis megfeledkeznek arról, hogy nem akarnak beavatkozni a szociológusok dolgába, és gyermekesen naiv nézeteket hangoztatnak (lásd *Luschan* eszmefuttatását Törökország pusztulásáról, a horogkeresztről stb., 108, 241. o.).

A baj azonban az, hogy nem csupán a természettudósokra jellemző a társadalmi faji probléma mellőzése, az, hogy még csak meg sem kísérlik a szociológiai faj-definíció megfogalmazását. Vétkesek ebben a fajelméletek összes burzsoá és kispolgári kritikusai, köztük azok is, akik szocialistának képzelik magukat és állítólag éppen mint szocialisták, sőt, mint ,,marxista szocialisták" vizsgálják a faji problémát.

Nézzük meg a már ismert legkiválóbb burzsoá kritikusokat, *Hertz*et és *Finot*-t, valamint a ,,marxista" *Kautskyt* és *Bauer*t. Láttuk, hogyan bírálják ők a fajvédőket. Most azt vesszük szemügyre, hogyan határozzák meg a ,,fajt" ők maguk.

Hertz szerint: ,,A faj természettudományos fogalom. A nem (species) alosztályait jelenti, amelyek öröklik jegyeiket" (26. o.).

Nem kívánok foglalkozni azzal, helyes-e ez a meghatározás a természettudomány szempontjából. (Természetesen helytelen. Lásd I. rész, I. fej.) Csak megállapítom azt a tényt, hogy *Hertz* egész könyvében nem találunk semmilyen más meghatározást, a szerző következetesen tartja magát éppen ehhez a természettudományos meghatározáshoz. Mivel pedig összes kutatásai arról győzik meg, hogy általában ,,még a nemek közt sincs áthághatatlan szakadék, s még kevésbé van ugyanazon nem fajai közt", és hogy különösen a jelenkori emberiségen belül a faji csoportok közt semmiféle szilárd határt megállapítani nem lehet, mert a jelenkori emberiség valamennyi csoportja egymásba folyó, ismérveik labilisak, és, főleg, ,,tiszta" faji csoportok csak ritka kivételként léteznek, amennyiben vannak egyes elmaradott primitív törzsek, ezért *Hertz* teljesen logikusan arra a következtetésre jut, hogy a ,,faj" fogalmát csak feltételesen, a természettudományban lehet alkalmazni, ,,a gondolkodás ökonómiája végett".

*Hertz*nek a társadalmi faji kategóriával összefüggő vakságára igen jellemző egyik zavaros kijelentése, amellyel a faji felosztás alaptalanságát és mesterséges voltát igyekezett bizonyítani.

,,Jellemző — mondja —, hogy egyes népeken belül gyakran kialakulnak olyan rendek és kasztok, amelyeknek általános megvetésben van részük anélkül, hogy ez az idegen származással indokolható volna" (96. o.).

Mit jelent az, hogy ,,indokolható volna"? Ha a ,,lehetőséget" abban az értelemben fogjuk föl, hogy a tudomány szempontjából megengedhető, akkor ilyen lehetőség nincs a faj tekintetében sem. Ha viszont általános értelemben, a reális, anyagi lehetőség értelmében fogjuk fel, akkor az érdekelt uralkodó társadalmi csoportok számára minden lehetséges. A kasztokra, rendekre stb. való felosztást éppenséggel mindig az említett csoportok állítólagos közös eredetével indokolják. Amikor *Hertz* elutasítja a társadalom mesterséges faji felosztását, természetesen igaza van abban, hogy ennek a felosztásnak tudományos szempontból nincs semmi alapja. De nem vesz

tudomást arról, hogy hiába bizonyítja be ennek *a társadalmi életben ténylegesen érvényesített felosztásnak* a tudományos tarthatatlanságát, mert a felosztás reális következményei megmaradnak.

Finot még tovább megy. Elveti még a „faj" fogalmát is, s a „válfaj" kifejezéssel helyettesíti. Az utóbbit pedig a következőképpen határozza meg:

„Az emberi válfaj *olyan egyedek csoportja, akiket bizonyos állandó jellemző jegyek összekötnek egymással és ugyanakkor átmeneti, múlandó vonások megkülönböztetnek más emberi csoportoktól.* Az állandó jellemző jegyek ebben az esetben azok, amelyek egyaránt jellemzik az egész emberiséget. A múlandó vonások azok a különbségek, amelyek a környezetet alkotó sok körülmény következményei és ideiglenes jellegűek. Ennek a definíciónak az az előnye, hogy hangsúlyozza az emberiség egységét és számításba veszi az emberi és állati felosztások közti fontos különbséget" (91. o., a szerző kiemelése).

Ha maga *Finot* megemlíti definíciójának előnyét, mi kénytelenek vagyunk megemlíteni fogyatékosságait. A definíció első része, amely az egész emberiséget egyaránt jellemző állandó jegyekről szól, teljesen fölösleges. Értelmetlenség azt mondani, hogy a „válfajt" alkotó csoportot ezek a jegyek kötik össze, hiszen ezek a vonások éppen hogy az *egész emberi nemet* fűzik egybe, s nem jellemzők külön valamelyik csoportra. Ha viszont a csoport jellemzésére elfogadjuk a „múlandó", csupán a környezettől függő, vagyis nem örökletes jegyeket, ilyen csoportokat ezrével találhatunk aszerint, milyen vonásokat tekintünk kritériumnak, s ebben az esetben az „emberi válfaj" fogalmába besorolhatjuk az osztálycsoportokat, szakmai, nemzeti stb. csoportokat is. S legfőképpen: ennek a definíciónak semmi köze sincs az általánosan elfogadott „faj"-fogalomhoz, azon kívül, hogy az is merőben természettudományos fogalom. Ez a definíció lényegében lemond az általánosan elfogadott természettudományos faj-fogalomról, s helyette másik tartalmatlan, szétfolyó természettudományos fogalmat ad, amelynek nincs semmiféle gyakorlati értéke, s ugyanakkor nem említi a faj szociológiai meghatározásának kérdését.

Finot azt mondja, azért veti el a „faj" fogalmát, mert „a faj csupán absztrakt képzet, amely agyunkon kívül nem létezik" (84. o.). „A ‚faj' kifejezés csupán szellemi tevékenységünk, intellektusunk terméke, amelynek nincs semmi reális alapja. A tudománynak szüksége van fajokra mint hipotetikus keretekre (cadres hypothetiques) ... Fajok csak a mi *agyunkban*, csak *bennünk* léteznek, de nem kívülünk" (501. o. Saját kiemelésem. — *S. E.).*

Finot a fajvédők „faj"-fogalmát elemezve *Spencer*re hivatkozik, aki szerint „mindenfajta osztályozás csak szubjektív koncepció, amelynek a természetben semmiféle elhatárolás nem felel meg. Ezeknek az osztályozásoknak egyetlen célja, hogy elhatárolják egymástól és rendszerezzék vizsgálatunk tárgyait, s ezzel megkönnyítsék elménk munkáját" (83. o.).

A „faj"-fogalom kérdésének metafizikus megközelítése itt világosan látható. Aki azt mondja, hogy mindenfajta osztályozás szubjektív koncepció, amelynek a valóságban nincs reális alapja, az szubjektív idealista álláspontra helyezkedik, tagadja általában a külvilág objektív realitását. E nézet helytelenségéről meggyőzően tanúskodik az egész természettudomány, amely a konkrét természeti valóságban reálisan létező állatfajtákat és állat-

fajokat talál. Hogy a sertések vagy kutyák különféle fajtáit megkülönböztető zoológus faji felosztása nem pusztán kitalálás, hogy ez a felosztás nemcsak a zoológus agyában létezik mint „a munka megkönnyítésére" szolgáló „hipotetikus keret", hanem a tényleges valóságban, azt senki sem tagadja. „The proof of the pudding is in the eating" (A pudding próbája az, hogy megeszik) — mondta Engels. Ha *Finot* úrnak a fényűzően berendezett párizsi étteremben yorkshire-i sertésből készült sült helyett halon hizlalt sertés sovány combját tálalják fel, aligha fogadja el a pincér mentegetőzését, hogy a két étel közti különbség csak a tiszteletre méltó vendég fejében létezik.

Az *emberi fajok* mint reális összességek, mint az emberi társadalom csoportjai, amelyeket maga a természet választott el egymástól, valóban nem léteznek reálisan, de nem azért, mert „minden osztályozás csak a mi fejünkben" van meg, hanem azért, mert *ez* az osztályozás nem helyes osztályozás, nem számol a természeti és a társadalmi valósággal, amelynek valamikor megfelelt a faji tekintetben tiszta etnikai csoportokra való felosztás, de amely tovább él és zavarja az elméket azután is, hogy ez a felosztás az emberi nem természeti és társadalmi fejlődése folytán, a számtalan keveredés, nemzeti, osztály- stb. differenciálódás folytán már régóta nem olyan realitás, amelynek gyakorlati jelentősége van az ember társadalmi élete szempontjából.

Az „emberi faj" fogalmának a természetben semmiféle szilárd elhatárolás nem felel meg — ez igaz. De vajon nem léteznek-e reális, szilárd elhatárolások a jelenkori társadalomban? A „felsőbb rendű és alsóbb rendű" emberi fajok közti áthághatatlan határok csak egyes reakciós antropológusok fejében léteznek — ez tény. De vajon az Egyesült Államokban a fekete emberek számára rendszeresített külön vagonok szintén „absztrakt képzetek, amelyek agyunkon kívül nem léteznek"?

Amikor a szociológus elutasítja a „faj" antropológiai fogalmát, ez teljesen helyes, csak az nem helyes, ahogy ezt az elutasítást *Finot* indokolja. Ám ez az elutasítás csak részleges választ ad arra a kérdésre, hogy léteznek-e fajok vagy sem. A fajnak mint természeti kategóriának a modern szociológia számára nincs semmi reális jelentősége. De ténylegesen nagy jelentősége van mint történelmileg kialakult társadalmi kategóriának.

•

*Kautsky*nak a faji problémával kapcsolatos felfogása egyezik a burzsoá kritikusok felfogásával abban, hogy a faji probléma az ő szemében is merőben természettudományos probléma. *Kautsky* azt a faji kérdést látja, amelyet „biológiai megismerés nélkül nem lehet gyümölcsözően tárgyalni" (171. o.). Az ő definíciója is tisztán természettudományos definíció. Helyesebben: egyáltalán nem is definiálja a fajt. Ehelyett beszél a faj „ismérveiről" (489. o.) és a fajok eredetéről (479. és köv. oldalak), de közben egész figyelme éppen a természeti tényezőkre összpontosul. Fentebb már láttuk, hogy a természeti tényezők (különösen az örökletesség) túlbecsülése tekintetében *Kautsky* még a burzsoá kritikusoknál is rosszabb (lásd ebben a könyvben III. rész, 3. fej.).

A faj mint társadalmi kategória *Kautsky* szerint sem létezik. Szerinte a politikában indokolatlan a fajok mindenféle emlegetése mindaddig, amíg az antropológia és a fiziológia ezzel kapcsolatban semmi határozottat nem tud mondani, amíg ezek a tudományok a fajok kérdésében „sötétben" tapogatóznak.

Ezek a tudományok persze „sötétben tapogatóznak". De vajon csak „egyelőre"? Vajon van rá lehetőség, hogy ezek a tudományok valamikor alapot adjanak a faj-fogalom politikai felhasználására? És mi a helyzet a marxista *szociológiával?* Az is sötétben tapogatózik a fajokat illetően?

A fajelméleteket, amelyek az antropológiára és a fiziológiára való hivatkozással igazolják a faji politikát, nem szabad bevezetni a politikába — mondja Kautsky. Helyes. De mi legyen azokkal, akik nem „sötétben levő" antropológiai különbségekről beszélnek, hanem társadalmi különbségekről, a burzsoá társadalom bűnös tetteiről, a faji kizsákmányolásról, a pogromokról, a fényes nappal véghezvitt lincselésekről stb.? Ezeket a kérdéseket sem szabad bevinni a politikába? És az állítólag antropológiai alapon elnyomott emberek felszabadító eszméivel és mozgalmaival? Ezekre sem kell reagálnia a politikusnak?

Kautsky mindezekre a kérdésekre nem ad sem igenlő, sem tagadó választ. Egyszerűen nem beszél róluk. Sem a fajoknak tulajdonított vérrokonság alapján, sem a nyelvek rokonsága alapján nem lehet a fajnak történelmi szerepet tulajdonítani — mondja. Igaz. De tagadnunk kell-e a „szín" alapján érvényesített valóban létező társadalmi különbségek történelmi szerepét? A fajvédők elméletei az egy meghatározott kollektívához való tartozással kapcsolatos elképzelések termékei, — mondja *Kautsky*. Ez igaz. Ebből azonban azt a következtetést vonja le, hogy ezért el kell vetni őket. Ez már nem igaz. Ezek az elméletek nem azért hazugok, mert a „kollektív eredet" képzeteiben gyökereznek, hanem azért, mert a képzetek, amelyekben gyökereznek, a valóságot görbe tükörben mutató helytelen képzetek. Az elnyomott fajok ideológiája is kollektív jellegű képzetek terméke. Az persze kérdéses, hogy ezek a képzetek mennyiben tükrözik helyesen a valóságot és mennyiben helytelenül. De ezt a kérdést fel kell tenni és meg kell oldani, nem pedig elhallgatni, és beérni annyival, hogy deklaráljuk a fajelméletek helytelenségét.

3. A FAJOK TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGÉNEK IGNORÁLÁSA

A faj természettudományos kategória. De tekintettel arra, hogy az egyedek és a népek közti fizikai és pszichikai különbségek labilisak és változékonyak, hogy minden népnél megtalálhatók a legkülönbözőbb fizikai és pszichikai tulajdonságok, hogy a civilizált világ valamennyi népe keveredett stb., faji különbségekről csak feltételesen lehet beszélni világosan kifejezett testi különbségekkel rendelkező egyedek vagy népek összehasonlításakor a tudományos vizsgálat megkönnyítése végett. A valóságban csupán az individuumok testi és pszichikai sajátosságai léteznek, amelyek közül egyesek az ugyanazon etnikai, nemzeti stb. csoporthoz tartozó egyedeknél többékevésbé hasonlóak, de az említett okok miatt nem adnak alapot az emberi-

ség faji felosztására. Ez lényegében a faji problémát liberálisan kezelő kutatók legfőbb álláspontja. Röviden: tagadják a fajt mint szilárd természeti kategóriát, vitatják azt, hogy az antropológiai faji felosztásnak bármiféle jelentősége volna a társadalmi élet szempontjából és — egyetlen szót sem szólnak a fajról mint társadalmi kategóriáról.

Annak tagadása, hogy a fajnak mint természettudományos kategóriának bármiféle jelentősége van az ember társadalmi életében, nem csak hogy nem mond ellent azon állításunknak, hogy létezik egy társadalmi faji kategória, hanem éppenséggel elengedhetetlen előfeltétele ennek. Éppen, mert a fajok mint az emberi társadalom természetes csoportjai nem léteznek, beszélhetünk és kell beszélnünk a faji ideológiáról mint a jelenkori kapitalista társadalom gazdasági alapjának felépítményéről, valamint a faji kérdésről mint társadalmi problémáról. Ha a fajvédőknek, akik „alsóbb rendű" és „felsőbb rendű" fajokról mint természeti kategóriákról beszélnek, igazuk lenne, tanukat természettudománynak, a faji harcot pedig természeti jelenségnek kellene elismernünk.

De ha *egyoldalúan* tagadják az antropológiai faji felosztás jelentőségét (a társadalmi jelenségként létező faji felosztás jelentőségének egyidejű hangsúlyozása nélkül), ennek negatív oldala is van. Ez elkerülhetetlenül megtéveszti nemcsak liberális szerzőink olvasóit, hanem őket magukat is, mert elpalástolja a kérdés másik oldalát. Az, aki csupán a szilárd és elhatárolt „faji jellegekké" össze nem álló labilis és változékony testi és szellemi különbségek tarka kavalkádját látja, egészen természetesen nem ezeket a különbségeket fogja hangsúlyozni, amelyek nem tagolják az emberiséget szilárd faji csoportokra, hanem éppen az egész emberiség egységét. Ám amikor csak azt a *helyes* tételét hangsúlyozza, hogy az emberiség fizikai és pszichikai tekintetben egységes, saját maga számára is észrevétlenül általánosítja tételét, s noha figyelmét összpontosítja mindenre, ami az emberiséget egyesíti, nem veszi észre azokat a társadalmi mozzanatokat, amelyek az emberiséget megosztják.

Fentebb már láttuk, hogy mindezek a liberális szerzők mennyire vakok a legsarkalatosabb társadalmi kategóriával, az *osztályokkal* szemben (lásd ebben a kötetben 118. és köv. oldalak). Az persze nem lehet véletlen, hogy ennyire nem értik társadalmi valóságunk legelemibb alapjait. Ennek mélyen gyökerező okai vannak e szerzők társadalmi lényegében, s erről még a továbbiakban lesz szó (lásd „A burzsoá és kispolgári kritikusok társadalmi-politikai arculata" c. fejezetet). A burzsoá szerzők az elnyomott fajok társadalmi egyenlőtlensége tekintetében ugyanúgy meghökkentő értetlenséget árulnak el, mint a döntő fontosságú osztálykülönbségek tekintetében. Készek harsány frázisokat pufogtatni a „fehér vadakról, akik nem értik és kizsákmányolják a bennszülötteket" *(Luschan)*, arról, hogy a faji politika a kizsákmányoló és uralkodási ösztönök kifejezése *(Hertz)*, hogy a faji politika „túlkapásokra" vezet *(Kautsky)*, de ezeknél a közhelyeknél tovább nem mennek.

Az e kérdésben elárult — tudatos vagy nem tudatos — vakságukat a legjobban az szemlélteti, ahogy az amerikai néger kérdéssel foglalkoznak. Száz meg száz, ezer meg ezer oldalakat írnak a faji kérdésről, de napjainknak ezt a legaktuálisabb, legégetőbb „faji kérdését" kizárólag a fajvédők-

kel folytatott polémia keretében tárgyalják. Azt bizonygatják, hogy a néger „is ember", hogy a néger „nem más majomtól" és nem is a fehér nőnek a majommal való szerelmi kalandjából származott, himnuszokat zengenek a négerek szép szellemi tulajdonságairól, bizonygatják, hogy a négerek igenis felemelkedhetnek a fehérek kulturális színvonalára stb. A néger kérdést a természettudomány és — mint ők mondják — a „szellemtudomány" szempontjából vizsgálják. De a néger kérdést úgy, ahogy az valóságosan létezik az amerikai négerek számára, a sokmilliós néger tömegek gazdasági, politikai és társadalmi egyenlőségének kérdését egyáltalán nem érintik, vagy ha szóba hozzák, úgy foglalkoznak vele, hogy inkább hallgattak volna, mint például *Luschan*, aki azt ajánlja, hogy alakítsanak külön néger köztársaságot Amerikában, a déli államokban, valamiféle „szegregációs övezetet".*

Figyelemre méltó, hogy a társadalmi egyenlőségnek mindezek a nagy hangú hívei teljesen ignorálják az elnyomottak társadalmi egyenlőségéért vívott harc konkrét kérdését — *az egyenlőtlenség hívei elleni harc ürügyén.* Mert ők ugyebár olyan szenvedélyes hívei az egyenlőségnek, hogy hallani sem tudnak az egyenlőtlenségről. Az ő szemükben maga az „egyenlőtlenség" szó annyira gyűlöletes, hogy törölték a szótárukból. „Miféle egyenlőtlenség lehet itt?" — kérdezik. — „Minden ember egyenlő. Nincsenek változatlan, lényeges különbségek." S a végeredmény az, hogy ott, ahol ténylegesen létezik az egyenlőtlenség, *az ellene való harc helyébe az egyenlőtlenség puszta tagadása lép.*

Minden ember egyenlő — mondja *Hertz*, — mindenkinek vannak jó és rossz tulajdonságai, amelyek benne rejlenek „az egységes emberi természetben"; „pozitív" és „negatív" tulajdonságok általában viszonylagos fogalmak (304. o.). Ezután — mint ezt már *Hertz*től megszoktuk — következnek a véget nem érő bizonyító dokumentumok, a tekintélyes kutatók véleményei: ez meg ez az etnológus tanulmányozta az ausztrálokat, ez meg ez a pápuákat, ez meg ez a professzor ennyi meg ennyi évet töltött Afrikában, s valamennyien olyan következtetésre jutottak, hogy „a különbségeket kizárólag a környezetnek kell tulajdonítani, és hogy a környezet megfelelő megváltoztatása esetén a legelmaradottabb fajok is fokozatosan felemelkedhetnének a legfejlettebbek színvonalára és viszont".**

Mindez persze nagyon szép és igaz. Nekünk is az a véleményünk, hogy például a négerek minden tekintetben felemelked*hetnének* a fehérek színvonalára, *ha* a helyzet megfelelően megváltozna. De ha ez így van, akkor nem azt kell mondani, hogy ha így meg így volna, akkor minden nagyon szép lenne, hanem azt, hogy vannak *társadalmi különbségek*, amelyek megszüntetését akadályozza a környezet, a helyzet, és következésképpen az utóbbit meg kell változtatni. Ez a következtetés szerintünk magától adódik *Hertz* egész érveléséből. De nem. Az imént hivatkozott *Myers* professzor szavaira, s nyomban utána helyeslően idéz még egy „tanút", neve-

* Népek, fajok, nyelvek. 1925. 34—35. o.
** *Myers* professzor szavai, amelyeket *Hertz* idéz, 329. o

zetesen a német imperializmus egyik afrikai képviselőjét, bizonyos *Vohsen* konzult, akinek az a véleménye, hogy „a néger csak *színében* különbözik az európaitól".

Hertz másutt egyetértőn hivatkozik *Bastian*ra, aki „a különböző népeknél gyakran előforduló számtalan markánsan kifejezett egyezést az egységes emberi lélek elemi eszméinek" tekinti (373. o.).

Még inkább légből kapottak *Finot* okoskodásai. Lényegében minden ember egyenlő („valamennyi válfaj egyformán kedves a dolgok örök elvének"), mivel az emberi lélek egy, közös. Az emberek közti különbségek csak másodrendűek, nem lényegesek és nem állandók. Következésképpen: az emberek egyenlőtlenségéről nem lehet beszélni. A fehérek és a feketék közti különbségek mind „a környezet múlandó termékei"; „a külső feltételek következtében jöttek létre, s ugyanígy el is tűnnek" (286. és köv. oldalak, 500. és köv. oldalak).

Miközben a burzsoá kritikusok erejüket és ékesszólásukat nem kímélve bizonygatják, hogy természeti (fizikai és pszichikai) és „etikai" alap hiányában megengedhetetlen a faji rangsorolás, mellőzik azt az egyszerű tényt, hogy noha ez alaptalan és megengedhetetlen, a tényleges társadalmi valóságban az emberek mégis „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajokra oszlanak, mivel vannak olyan társadalmi csoportok, amelyeket „mindennemű természetes vagy morális alap nélkül" a társadalom nem teljes jogú, nem teljes értékű tagjaivá degradáltak, amelyek a politikai jogok, a társadalmi és szociális feltételek tekintetében reálisan másokhoz képest alacsonyabb fokon állnak. A burzsoá kritikusok nem látják vagy elhallgatják, hogy a fennálló társadalmi rendben bizonyos társadalmi csoportok — amelyeket nem a faj légből kapott kötelékei, hanem a kizsákmányolóként betöltött társadalmi szerep reális kapcsai kötnek össze — érdekeltek abban, hogy az irreális, feltételes természettudományos faji felosztást egy valóságos társadalmi felosztás alapjává tegyék meg, és amelyeknek, másrészt, minden lehetőségük megvan erre, mégpedig nem képzeletbeli faji fölényük, hanem reális gazdasági és politikai hatalmuk révén.

Finot és elvbarátai a fajvédőket bírálva a következő logikai bukfencet követik el: előbb alaptalannak, megengedhetetlennek nyilvánítják a faji felosztás talaján levont társadalmi-politikai következtetéseket, s azzal végzik, hogy ezeket az alaptalan, de reálisan meglevő társadalmi különbségeket nem létezőknek tekintik. Mint az „ész" emberei, úgy vélik, hogy ha bebizonyítják valamely jelenség ésszerűtlenségét, ezzel már megszüntették magát a jelenséget is.

A fajelméletek „progresszív" burzsoá kritikájának üressége, akadémikus, „szobatudós" jellege sehol olyan frappánsan és meggyőzően nem mutatkozik meg, mint éppen abban a hidegvérű nyugalomban, amellyel a burzsoá kritikusok elfordulnak a valóságos élet égető problémáitól, megelégedve *a társadalmi baj elméleti megszüntetésével*. „Az emberek közti különbségek csak egyéniek" — mondják, és következésképpen a társadalmi egyenlőtlenség számára *„elméletileg nem marad hely"*.

Ez valóban klasszikus példája a tudós képmutatásnak és együgyűségnek. Amerikában lincselik a négereket? — Ennek „elméletileg" nincs helye — mondja *Finot*. De mégis, mi legyen a lincseléssel, ha gyakorlatilag létezik?

— Ez nem ránk, tudósokra tartozik — feleli *Luschan* —, ez a politikusok dolga, törjék ők a fejüket.

A fajok társadalmi egyenlőtlensége számára *ugyanúgy* nincs hely, mint az osztályuralom számára — mondja *Finot*. Tehát nemcsak a faji, hanem az osztályellentétek is kitalálások, „professzoros koholmányok". „Elméletileg" nincs számukra hely. De pontosan mely elmélet szerint nincs? Világos, hogy azon elmélet szerint, amely az osztályantagonizmus — éppúgy, mint a faji ellentét — alapját kizárólag az „emberi természetben", az ember örökletes fizikai és pszichikai tulajdonságaiban keresi. De hová tegyük azt az elméletet, amely a természeti mozzanatokon kívül látja a társadalmi mozzanatokat is: a társadalom gazdasági alapját, a termelési viszonyokat és az ezek talaján keletkező társadalmi jelenségeket? Az ilyen elméletben természetesen *van* hely az osztályegyenlőtlenség számára, *valamint* a faji antagonizmus számára *is;* de ez az elmélet *Finot* és kollégái számára elfogadhatatlan, ez az elmélet „nyers materializmus". De mi történjen a tényekkel, amelyek igazolják ezt a „nyers materialista" elméletet? Amelyek makacsul szembeötlenek, noha „nem természetesek" és „alaptalanok", és szöges ellentétben vannak *Finot* elméleti megállapításaival? Nyilvánvaló: ha a tények ellentmondanak a természettudományosan megalapozott elméletnek, annál rosszabb a tényekre nézve.

*

Miután láttuk, hogy a szociológus kritikusok hogyan ignorálják a fajok társadalmi egyenlőtlenségének problémáját, nem kell részletesen foglalkoznunk azzal a vaksággal, amelyet ebben a tekintetben a fajelméletek antropológus és etnológus kritikusai árulnak el. Ez utóbbiak lelkiismeretesen vizsgálják a természeti valóságot és megalapozott tudományos következtetésre jutnak: „Az egész emberiség csupán egyetlen egységes nem".* Ez a megállapítás számukra a legfőbb igazság, amelyet becsületesen és a legnagyobb buzgalommal védelmeznek. (E tudósok legjobbjairól beszélek, amilyen *Luschan* is.) De ennél tovább nem mennek. Ami kívülreked speciális látókörükön, mindenféle társadalmi és egyéb „semmiség", az nem érdekli őket. Társadalmi különbségek, politikai felosztások stb. — mindez nem fontos, mulandó, ingatag, tökéletlen emberi kezek műve. A tudomány emberei számára mindez nem fontos (elvégre őket nem lincselik!), számukra csak annak van jelentősége, ami szilárd és örök életű, mert az őstermészet teremtette.

*

Ha elkezdjük keresni az emberiség természetes egységéről szóló effajta okoskodások alapját, amelyek leplezik az emberiség tényleges társadalmi megoszlásának tagadását — ez a megoszlás a fajvédők szerint faji okokból ered, valójában viszont a mai társadalom társadalmi-gazdasági rendszerén alapul —, ugyanazt a metafizikus nézetet találjuk meg, amelyet valamennyi burzsoá kritikus axiomaként fogad el, azt a nézetet, amely

* *Luschan:* Népek, fajok, nyelvek, 179. o.

szerint az emberi természet ismert, meghatározott, az emberi nem minden egyede esetében közös, szilárd és adott.

Az egyes szerzők között csupán az a különbség, hogy egyesek szerint (akiket nálunk *Hertz* képvisel) ez az emberi természet természettudományos kategória, mások szerint viszont (például *Finot* szerint) szellemi jellegű kategória. Az előbbiek a mechanikus, metafizikus materializmus szemszögéből nézik a világot, az emberben főleg a természeti lényt, az állat legmagasabb rendű típusát látják, amelynek minden egyede a lényeges vonásokban egyforma természetes fizikai tulajdonságokkal rendelkezik, s éppen e tulajdonságok alapján alakul ki a lényegében egységes, az egész nemre nézve közös pszichikum. Az utóbbiak viszont, lévén idealisták, az emberiség egységének alapját az egész emberiség számára közös, egységes szellemben látják, amelyen mint bázison emelkedik az ember egységes fizikai természete.

Ezek is, azok is abban különböznek elődeiktől (az előbbiek a XVIII. és XIX. századi metafizikus materialistáktól, az utóbbiak minden idők idealistáitól), hogy ilyen vagy olyan mértékben és formában elfogadva az evolúciós elméletet, az emberi természetet nem elvontnak, szilárdnak, egyszer s mindenkorra adottnak tekintik, hanem lehetségesnek tartják további fejlődését. De valamennyien megegyeznek abban, hogy vagy szinte teljesen ignorálják, vagy jelentős mértékben lebecsülik a társadalmi tényezőknek az emberi természet kialakulására, fejlődésére és változására gyakorolt hatását. Hiszen csak szembe kell szegeznünk okoskodásaikkal a *Marx* által fölfedezett egyszerű, elemi igazságot, nevezetesen azt a tényt, hogy az ember a természetre hatva megváltoztatja saját természetét is, s rögtön világossá válik, hogy a jelenkori emberiség egységes természete — üres absztrakció.

Feltétlenül igaz, hogy az ember fizikai természete egységes. Az is igaz, hogy ez a természet viszonylag igen állandó, nem egyik napról a másikra változik és módosul, hanem lassú evolúció útján. De mit bizonyít ez? Lehet-e egyáltalán külön beszélni az ember „fizikai" vagy „szellemi" természetéről? Az ember fizikai természetének egysége még nem oldja meg a faji különbségek kérdését. Hiszen vannak fizikai különbségek az egyének között fizikai természetük egysége ellenére. Miért nem választhatjuk külön az egyének meghatározott csoportjait, amelyeknek egyforma, bár lényegtelen, fizikai tulajdonságaik vannak? — Azért — felei *Hertz*, akárcsak a fajelméletek burzsoá kritikusainak többsége —, mert ezek a másodrendű fizikai különbségek semmilyen szerepet nem játszanak a szellemi jelleg kialakulásában. (Lényegében eljutunk „az emberi lélek egységéhez", amelyről *Finot* beszél.) De tagadható-e, hogy az „emberi lélek" e feltétlen „egysége" ellenére az egyes egyedek közt vannak jelentős szellemi különbségek, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy az egyedeket értékesebbekre és kevésbé értékesekre osszák fel? Ki fogja vitatni például, hogy *Spinoza*, *Marx*, *Lenin*, vagy az emberi gondolkodás más óriásai nemüknek szellemi tekintetben értékesebb egyedei, mint mások? Ha pedig vannak ilyen különbségek és e különbségek alapján lehetséges az egyedek rangsorolása, akkor világos, hogy ezeket az egyedeket szellemi tulajdonságaik hasonlósága alapján megfelelő csoportokra lehet felosztani. Az, hogy ezek-

nek a szellemi tulajdonságoknak vajmi kevés közük van a testi tulajdonságokhoz, mit sem változtat a dolgon. S főleg nem változtat azon a tényen, hogy az ember fizikai és pszichikai „természete" — mint általában mindenfajta fizikai és pszichikai tulajdonsága — szoros kapcsolatban van egymással, és nem kevésbé szoros kapcsolatban van az ember „társadalmi természetével" is.

Itt emlékeztetnünk kell a burzsoá kritikusokat saját nézeteikre, amelyeket oly szenvedélyesen védelmeztek a fajvédőkkel folytatott harcban arra a döntő szerepre, amelyet mind a testi, mind a szellemi tulajdonságok kialakulásában játszik a környezet, a külső feltételek — köztük a társadalmi feltételek — hatása. Az ember társadalmi életének feltételei ilyen vagy olyan hatást gyakorolnak valamennyi testi és szellemi tulajdonságára, tehát magára a természetére is. Az ember szellemi természete — és fizikai természete is, bár ez jóval kisebb mértékben és hasonlíthatatlanul lassabban — folytonosan változik és fejlődik társadalmi helyzetének hatására, a társadalmi feltételek változásának hatására, végeredményben a termelőerők fejlődésének és a termelési viszonyok e fejlődés következtében végbemenő változásának hatására. Ha az emberi természetet konkrétan, teljes egészében vizsgáljuk, s olyannak vesszük, amilyen a valóságban — nem pedig absztraktan elszakítva egyik (fizikai, szellemi vagy társadalmi) oldalát a többitől —, akkor el kell ismernünk, hogy ez a valóságos emberi természet a jelenkori emberiség esetében nem egységes (hogy például az angol tőkés gyáros „természete" nem ugyanolyan, mint a munkanélküli kínai kulié) és hogy ez a valóságos természet állandóan és szakadatlanul változik a társadalmi viszonyok változásával és fejlődésével.

Éppen azért, mert stabil, egységes emberi természet nincs, mert az embernek sem fizikai, sem szellemi élete nincs elszigetelve — és nem is szigetelhető el — a társadalmi élettől, éppen ezért értelmetlenség és ostobaság faji jellegről — akár testi, akár pszichikai faji jellegről — beszélni, hanem beszélhetünk: 1. alkati különbségekről az egyedek vagy egyedek csoportjai között, amelyeket kizárólag testi alkatuk szempontjából tekintünk csoportoknak (antropológiai faj); 2. vagy az egyedek közti szellemi különbségekről, amelyek főleg meghatározott *társadalmi csoportok* (osztályok, nemzetek stb.) tagjaiként elfoglalt társadalmi helyzetükben gyökereznek, valamint az egyedek különböző ilyen társadalmi csoportjai közti szellemi különbségekről, amelyek éppen abban gyökereznek, hogy ezek a csoportok társadalmi csoportok; és 3. végül beszélhetünk és beszélnünk kell az egyedek és csoportjaik közti azon társadalmi különbségekről, amelyek a testi (alkati) jelleg különbségeit meghatározó *egyik tényezőt* és a szellemi jelleg eltéréseit meghatározó *legfőbb, legfontosabb, döntő tényezőt* alkotják.

Éppen ezt lehet és kell bebizonyítanunk szemben a fajvédőknek azzal a metafizikus locsogásával, amely szerint létezik valamiféle kiküszöbölhetetlen, „természeti" és „szellemi" faji egyenlőtlenség. Ennek azonban az a feltétele, hogy ne gyártsunk ugyanilyen metafizikus bölcselkedéseket „az emberiség egységes (fizikai) természetéről" vagy „az emberi lélek egységéről" — mint a burzsoá kritikusok teszik —, hanem vizsgáljuk meg és elemezzük a reálisan létező testi, szellemi és társadalmi különbsége-

ket, feltárva ezek igazi jellegét és tényleges okait. Eközben természetesen nem szabad vakon elmennünk azon társadalmi különbségek mellett — és a belőlük fakadó szellemi (többek közt ideológiai) jellegű különbségek mellett —, amelyek reálisan léteznek az antropológusok szótárából kölcsönzött „faj" névvel illetett bizonyos társadalmi csoportok között. Egyébként az adott társadalmi csoportokat kizárólag csak azért illetik ezzel a névvel, mert azok a társadalmi csoportok, amelyek érdekeltek e csoportok társadalmi egyenlőtlenségének konzerválásában, az egyenlőtlenség igazolása végett úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a társadalmi különbségek egyes csoportok fizikai és szellemi felsőbbrendűségének, más csoportok nem teljes értékűségének következményei volnának.

*

A „marxista" *Kautsky* számára egy kissé kínos volna, hogy egyszerűen csak az „emberi természetre" hivatkozzon.* Ő kénytelen differenciáltabban tárgyalni az emberek fizikai és pszichikai egyenlőségének, illetve egyenlőtlenségének kérdését. Fentebb már megvizsgáltuk ezt a zavaros és ellentmondásos álláspontot. Érdeme szerint értékeltük „a fokozatok nélküli fejlődés" Kautsky-féle leegyszerűsítő elméletét, amely szerint az összes népek — kultúrnépek és a primitív népek egyaránt — a fejlődés ugyanazon fokán vannak annak ellenére, hogy a köztük tátongó „óriási szakadékot" ténynek ismeri el. Itt azonban nem az érdekel bennünket, hogy *Kautsky* az emberiség fizikai és szellemi egységének kérdésében hol liberális-megalkuvó, hol éppenséggel reakciós álláspontot foglal el. Ezúttal azt kell leszögeznünk, hogy *Kautsky* a fajok társadalmi egyenlőtlensége tekintetében ugyanolyan értetlen János, mint burzsoá kollégái.

Kautsky hosszasan bizonygatja, hogy fizikai és szellemi téren lényeges különbségek a kultúrnépek és a primitív népek között (vagyis a „felsőbb rendű" és az „alsóbb rendű" fajok között) nem lehetnek, mégpedig főleg a társadalom osztálytagozódása következtében. Elhallgatja azonban azt a körülményt, hogy éppen az osztálytagozódásnak és a mai társadalmi rendszer ebből fakadó sajátosságainak következtében óriási társadalmi-politikai különbségek vannak közöttük. *Kautsky* az utóbbiak egész komplexumából csak a technikai különbségeket, a gyarmati népek kulturális elmaradottságát és az uralkodó, civilizált imperialista nemzetek fölényét látja és ismeri el. A gyarmatosításnak csupán pozitív (a valóságban igen jelentéktelen) hatását (a korszerű technika behatolását) hangsúlyozza, elpalástolva a gyarmati rendszer borzalmait, az imperialista szuperkizsákmányolást és a magas kulturájú „fehér fajnak" a színesek fölötti brutális rabszolgatartó hatalmát.

Kautsky ahelyett, hogy elemezné, mondjuk, az afrikai négerek elnyomott helyzetének tényleges okait, akiket kulturális elmaradottságuk ürügyén a fehér imperialisták elnyomnak és kizsákmányolnak, és fellázítaná az elnyomás és az egyenlőtlenség ellen mind magukat az elnyomottakat,

* Bár helyenként ettől sem riad vissza. Igy például egyhelyütt, mint már láttuk (ebben a kötetben 154. o.), a faji különbségek történelmi szerepének eltúlzását azzal az indokolással utasítja el, hogy „a lényegesben mindig kiütközik az, ami közös az egész emberi természet vonatkozásában".

mind az imperialista országok megtévesztett dolgozó tömegeit, amelyek eltűrik kormányaik gyarmati gaztetteit, maga tart képmutató prédikációt a gyarmati népek kulturális-technikai elmaradottságáról, maga hirdeti, hogy e népek csak vessék alá magukat a civilizált tanítómesterek uralmának, és igyekszik megnyugtatni a színes páriák haldokló millióit: örvendezzetek, kedves barátaim, nincs ebben semmi rettenetes, hiszen ti ugyanannak a fejlődési folyamatnak az eredményei vagytok, mint fehér uraitok, a fejlődésnek ugyanazon a lépcsőfokán álltok. Ti nem vagytok kevésbé értékesek, mint civilizált bátyáitok, csak békességben hallgassatok rájuk, és jó dolgotok lesz.*

Így vélekedik *Kautsky* a gyarmati országok elnyomott népeinek társadalmi egyenlőtlenségéről. A faji elnyomás más formáiról, nevezetesen azokról, amelyek esetében technikai elmaradottságról nem lehet szó, mint például az amerikai négerek faji elnyomásáról, az Amerikában és más országokban élő japánok és kínaiak becsmérléséről stb., nemeslelkűen hallgat.

Hogy világosan láthassuk, mennyire nem vesz tudomást *Kautsky* a társadalmi egyenlőtlenségről, érdemes idéznünk egy passzust, ahol szokása szerint „marxista módon" megbírálja ezúttal *Ratzelt*. A német tudós „Anthropogeographie" c. könyvében a következőket írja:

„A mai emberiséget, úgy kell tekintenünk, mint amely középütt foglal helyet a múlt emberisége, amelyet jelentősebb belső különbségek talán még fajtabeli különbségek is jellemeztek, és a jövő emberisége között, amelyet kevésbé számottevő belső különbségek fognak jellemezni" (II. köt., 585. o.).

Kautsky az alábbi kommentárt fűzi *Ratzel* e megállapításához:

„*Ratzel* itt főleg a faji keveredés hatására gondol. Az antropológusok többségéhez hasonlóan — általában — kevés figyelmet fordít a gazdasági tényezőre. De a fejlődés irányát helyesen látja . . . A jövő nem azt ígéri, hogy a fajok kizsákmányolt és kizsákmányoló fajokra oszlanak, hanem azt, hogy a fajok feloldódnak az egységes emberiségben."**

Először is, *Ratzel* mint olyan tudós, aki nagy jelentőséget tulajdonít a külső tényezők hatásának, itt természetesen nemcsak és még csak nem is főleg a faji keveredés hatására gondol, hanem ezzel együtt a külső környezet hatására is.

Másodszor, *Ratzel* nem marxista, hanem burzsoá etnológus és antropológus, Minden joga megvan hozzá, hogy a faji kérdést merőben antropológiai

* Hogy teljes nagyságában lássuk, milyen mélyre zuhant ötvenesztendős politikai múltra visszatekintő marxistánk, nem lesz érdektelen összehasonlítanunk ezeket a következtetéseket, amelyeket *Kautsky* a fajok természeti egyenlőségének önmaga által megállapított tényéből vont le, a nem marxista, hanem burzsoá *Finot* megfelelő idealista — ám becsületes és logikus — következtetéseivel. „Az emberi egyenlőség elve — mondja Finot — nem ad jogot arra, hogy gyilkolják az úgynevezett alsóbb rendű népeket, mint ahogy megfosztja jogaiktól azokat, akik mások fölötti uralomra tartanak igényt. Ha minden nép egyenlő, ha különböző külsejük csupán a változó feltételek következménye, akkor milyen elv alapján engedhető meg boldogságuk összetörése és függetlenségi joguktól való megfosztásuk?" (I. m., 502. o.) Ezeket a meghatóan naiv szavakat több mint 20 évvel ezelőtt vetették papírra, de telibe találják a mai Kautskyt.

** Zsidóság és faj, 41. o.

szempontból vizsgálja, nem bocsátkozva a kérdés szociológiai vonatkozásának vizsgálatába. Viszont a kérdést ebből a szemszögből vizsgálva olyan következtetésre jut, amely százszázalékig helyes,* amikor *már a jelenben* meghatározza azt a tendenciát, hogy az emberek közti belső antropológiai különbségek el fognak tűnni.

Harmadszor, ha *Ratzel*nek teljesen igaza van akkor, amikor az emberek közti különbségek eltűnésének tendenciájáról beszél, ez csak annak köszönhető, hogy kizárólag a testi különbségekről beszél, nem érinti a társadalmi különbségek kérdését, vagyis elvonatkoztat a „gazdasági tényezőtől". Ha figyelembe venné a gazdasági tényezőt is, ha számolna nemcsak a fizikai, hanem a társadalmi különbségekkel is (ami *Kautsky* véleménye szerint hiányzik elemzéséből), akkor éppen ellenkező következtetésre kellene jutnia, mivel az emberek közti gazdasági különbségek, a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók közti különbségek, sajnos, egyelőre egyáltalán nem mutatják az eltűnés tendenciáját, ellenkezőleg, egyre éleződnek és mélyülnek. A *jövő* természetesen ezen a téren is azt ígéri, hogy „a fajok feloldódnak az egységes emberiségben". De miféle „fajokról" van itt szó? Ha a fajokról mint antropológiai kategóriákról beszélünk, akkor nemcsak a jövő, hanem a jelen is magában hordozza egybeolvadásuk tendenciáját. Ha viszont a fajokról mint társadalmi kategóriákról beszélünk, akkor kizsákmányolt és kizsákmányoló fajokra való tagozódásuk tényét tagadni ugyanannyi, mint tagadni a faji kérdést mint társadalmi problémát. A burzsoá antropológusnak joga van arról beszélni, hogy „a fajok feloldódnak az egységes emberiségben", amikor ezt mondja, csak azt mutatja, hogy ebben az esetben nem kendőzi el az igazságot. De amikor egy magát marxistának nevező szociológus beszél olyan *mai* tendenciáról, hogy „a fajok feloldódnak az egységes emberiségben", ezzel megtagadja a marxizmust, mivel elkendőzi az igazságot. Amikor azt mondja, hogy a jövőben a fajok feloldódnak, elkeni azt a tényt, hogy a jelenben a fajok kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra oszlanak. A marxistának elsősorban a jelenről, a fizikai különbségek eltűnésének és a társadalmi különbségek elmélyülésének jelenlegi tendenciájáról kell beszélnie. Ha pedig a jövőbe akar tekinteni, nem a fajok jövőbeli eltűnéséről kell beszélnie, hanem az osztályok jövőbeli elhalásáról, amely magával hozza majd minden más társadalmi egyenlőtlenség eltűnését, köztük annak az egyenlőtlenségnek az eltűnését is, amely a már most eltűnőben levő állítólagos faji (antropológiai) különbségeken alapul.

*Ratzel*nek igaza van, amikor azt mondja, hogy az emberiség az egység felé tendál, noha nem említi a gazdasági tényezőt, amely ugyancsak az emberiség egységéhez vezet — mondja az álmarxista *Kautsky*. Ha *Kautsky* valóban marxista lenne, ezt kellene mondania: *Ratzel*nek igaza van, amikor konstatálja az emberiség egységesülési tendenciáját, *noha* a jelenkori kapitalista társadalomban a gazdasági tényező e tendencia ellen hat, mivel az emberiséget kizsákmányolt és kizsákmányoló osztályokra, nemzetekre és fajokra osztja.

* Csupán az a hipotézise nem helyes, hogy a múltban lehetségesek voltak a fajtabeli különbségek is, de ez mit sem változtat a jelent és a jövőt illető következtetéseinek helyességén.

Egyébként érdekes lenne megkérdezni *Kautskyt*: szerinte hogyan fér össze „a fajok — jövőbeli — feloldódásába" vetett szenvedélyes hite következő nem kevésbé buzgón védelmezett tételeivel: 1. amely szerint „az emberiség szörnyen sokféle" (ungeheure Mannigfaltigkeit), s gyökeresen különböző faji csoportok százai léteznek; és 2. amely szerint mindegy, hogy ezek a csoportok különböző körülmények vagy ugyanazon körülmények közé kerülnek, mindkét esetben csak mélyülhetnek a köztük levő különbségek. (Lásd ebben a kötetben, III. fej., 177–179. o.)

4. A FAJI ELNYOMÁS TÁRSADALMI ÖSSZEKAPCSOLÓ HATÁSÁNAK TAGADÁSA

Fentebb azt mondottuk, hogy a burzsoá kritikusok eleve nem beszélnek a fajról mint társadalmi kategóriáról. Általában ez így is van. De kivételként az általános szabály alól olykor közvetve érintik ezt a kérdést is. Ám ezt nagyon ködösen, rejtetten teszik, s csak azért, hogy megpróbálják bebizonyítani e társadalmi kategória lehetetlenségét.

A faji elnyomás és kizsákmányolás a faji felosztás teljes megalapozatlansága ellenére és e felosztástól teljesen függetlenül létezik. A reális faji elnyomás az elnyomott faj egyedei között reális társadalmi kapcsolatot teremt, különleges társadalmi kapcsot alkot az alsóbb rendű fajoknak *nyilvánított* egyes csoportok tagjai között. A faji elnyomásnak az elnyomott „fajra" gyakorolt ezen társadalmilag összeforrasztó, egyesítő hatását a burzsoá kritikusok vagy nem látják, vagy ignorálják, vagy tagadják.

Hadd idézzek néhány olyan jellemző érvelést, amellyel a burzsoá és kispolgári kritikusok igazolni próbálják a társadalmi faji kapcsolat lehetetlenségét.

*Hertz*et az a nemes szándék vezeti, hogy megcáfolja a fajelméletek koncepcióit, amelyek az emberiségnek „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" faji kategóriákra való felosztásán alapulnak, s eközben anélkül, hogy észrevenné, kilép a faji rangsorolás tárgyalt kérdésének keretei közül, és egy olyan elméletet fejt ki, amely lényegében nemcsak a faji kategóriát tagadja, hanem általában minden társadalmi kategóriát. Egyhelyütt kifejti azt a gondolatot, hogy a fajt egy típusú egyedek halmazának, a különböző fajokat pedig nem egyenlő értékű csoportoknak tekinteni azért nem lehet, mert ugyanazon a *társadalmi* csoporton belül az egyedek nem egyenlő értékűek, sőt, ugyanaz az ember is különböző értékű, ha a tevékenység rengeteg különféle fajtájának szemszögéből nézzük (389. old.).

Másutt ugyancsak *Hertz* olyan értelemben nyilatkozik, hogy faji kapcsolatról azért nem lehet beszélni, mert más társadalmi kapcsolatok erősebbek, mint az egy fajhoz tartozás, és ezért nem lehet szó a faj összeforrasztó hatásáról. „A rendi szolidaritás, a vagyon vagy a szellemi rokonság kötelékei — mondja — mindig erősebbnek bizonyultak, mint a megosztó faji ösztönök" (97. o.).

Nyivánvaló, hogy ha az egyedek különböző értékűsége megakadályozza összeforrásukat, nemcsak a „faj" kategóriáját kell elvetni, hanem az osztály, a nemzet kategóriáját és minden más társadalmi kategóriát is. To-

vábbá, ha azt mondjuk, hogy más kötelékek erősebbek, mint a „faji ösztön", ezzel csak kitérünk a kérdés elől. Hiszen faji ösztön nincs. A kérdés az, hogy mi erősebb: a rendi, szellemi stb. szolidaritás, vagy pedig az elnyomott faj szolidaritása? És nem is csak ez a kérdés. Hiszen ismeretes, hogy a vagyon (a mi kifejezésünkkel: az osztályszolidaritás) stb. kötelékei erősebbek lehetnek, mint, mondjuk, a nemzeti szolidaritás. Azt jelentené ez, hogy a nemzet mint társadalmi kategória nem létezik?

Különben világos, hogy ez a két idézett álláspont ellentmond egymásnak. Ha a nem egyenlő értékű egyedek nem alkothatnak erősen összeforrott társadalmi csoportot, a rendi szolidaritás stb. is illuzórikus.

A fentihez hasonló másik elgondolást különösen *Finot* hangsúlyozza. Szerinte a fajról mint társadalmi kategóriáról azért nem lehet beszélni, mert „minden lénynek megvan a maga individualitása, és csak az egyed objektív realitás" (84. o.), mert „erkölcsünk, intellektusunk, minden lelki törekvésünk az egyedekre, nem pedig a népekre vagy fajokra orientálódik" (318. o.), mert „az emberek közti minden különbség csak individuális" (505. o.).

Úgy gondolom, fölösleges részletesen foglalkoznunk ezekkel a nézetekkel. Ha „csak az egyed realitás", ha tagadjuk a társadalmi életet általában, akkor természetesen talaját veszti a társadalmi faji kategória is.

Viszont nem hallgathatjuk el *Kautsky* nézeteit, azt a két fő érvet, amelyet elsősorban vonultat fel a faj társadalmi összeforrasztó hatásával szemben.

1. Faji kapcsolatról azért nem beszélhetünk, mert „a faj sehol sem szerveződött társadalommá".

Ez nem igaz, ha a fajt társadalmi kategóriának fogjuk fel. A kínai „faj" egyszersmind nemzetet is alkot, Amerikában a néger „faj" meghatározott társadalmi csoportként konkretizálódik stb.

2. Faji kapcsolatról azért nem beszélhetünk, mert a faj egyedei közt nincs sem vérrokonság, mint a családon belül, sem egyforma gondolkodásmód, ami még egy család tagjainál sem található meg.

Kautsky ennek a kérdésnek új könyvében egy teljes kis fejezetet szentel (562. és köv. oldalak). Ennek ellenére ez az érv teljesen oktalan.

Először is, a vérrokonság egyáltalán nem előfeltétele a társadalmi összeforrásnak. Hiszen talán az osztály vagy a nemzet tagjait vérrokonság fűzi egybe? És egyáltalában, lehet-e beszélni tiszta és teljes vérrokonságról a civilizált társadalom bármely nagyobb létszámú csoportját illetően? Ha viszont részleges vérrokonságról van szó, ez lehetséges a faj mint társadalmi csoport esetében is.

A faji vérrokonság, ahogy azt a fajvédők értelmezik, vagyis az olyan vérrokonság, amely a faj valamennyi tagját egyetlen nagy családdá fűzi össze és az egész fajt mint olyant elválasztja valamennyi többi fajtól, merő fikció. Földönkön egyetlen ilyen zárt faj sem létezik. De a legnagyobb hibát a fajvédők nem akkor követik el, amikor egy faj tagjainak vérrokonságáról beszélnek — eltúlozva ennek a valóban létező rokonságnak a fokát és jelentőségét —, hanem akkor, amikor tagadják a különböző fajok egymás közti vérrokonságát, vagyis az egész emberi nem rokonságát.

Ami az egyforma gondolkodásmód tagadását, valamint azt a kijelentést illeti, hogy ilyesmi még egy család tagjainál sem található meg, ez merő

dőreség. Éppen azért, mert a gondolkodásmód közösségének semmi köze sincs a vérrokonsághoz, nem feltétlen szükségesség, hogy valamennyi családtag egyformán gondolkozzék. Ám az is lehetséges, hogy egy család tagjai egyformán gondolkoznak. Ez teljes egészében társadalmi okoktól függ. Az emberek gondolkodása (mindegy, hogy egy család, egy osztály, egy nemzet vagy egy faj tagjai) annyiban hasonló vagy különböző, amennyiben hasonlók vagy különbözők létük társadalmi feltételei.

Ez a kérdés közvetlenül átvezet bennünket az elnyomott „fajok" faji ideológiájának kérdésére.

Mielőtt rátérnénk erre a kérdésre, meg kell említenünk, milyen zűrzavart támaszt *Kautsky*, akárcsak valamennyi kritikus, azzal, hogy nem különbözteti meg e két faj-fogalmat — a természettudományos és a szociológiai fogalmat. Ha a fajról mint természettudományos kategóriáról van szó (mondjuk, a fekete fajról, amely felöleli valamennyi világrész összes négereit), akkor teljesen világos, hogy ez a faj nem „szerveződött" és nem is „szerveződhet társadalommá", hogy e faj esetében tagjai vérrokonságáról csak olyan értelemben beszélhetünk, amilyen értelemben az egész emberiség rokonságáról beszélünk; a néger faj valamennyi tagjának közös gondolkodásmódjáról beszélni pedig merő zagyvaság. Ha viszont a fajjal mint társadalmi kategóriával van dolgunk (mondjuk az Egyesült Államok elnyomott négereivel), akkor ez a faj társadalommá szerveződhet, az ilyen faj esetében tagjai vérrokonsága — bizonyos mértékig — reális gyakorlati jelentőséggel bírhat (habár ugyancsak nem abszolút értelemben, mint a fajvédők képzelik), a *gondolkodásmód* bizonyos *közössége* pedig (a „faji ideológia") e faj esetében megcáfolhatatlan tény.

Most áttérünk erre az utóbbi kérdésre.

5. AKIK NEM ÉRTIK AZ ELNYOMOTT FAJ FAJI IDEOLÓGIÁJÁNAK ÉS FAJI ÖNTUDATÁNAK JELENTŐSÉGÉT

Az egyik legfontosabb és leghatékonyabb kapocs, amely összeköti a társadalmi csoportok tagjait egymással, a közös ideológia. Amikor a burzsoá és kispolgári kritikusok tagadják a faji elnyomás összeforrasztó hatását, ebben nagy szerepet játszik az is, hogy (tudatosan vagy nem tudatosan — ez más kérdés) figyelmen kívül hagyják az elnyomott fajok faji ideológiáját.

Igaz, az ember ideológiája végeredményben a termelésben betöltött szerepének tükröződése, és ezt következésképpen nem általában valamely társadalmi csoporthoz való tartozása, hanem éppen osztályhovatartozása határozza meg. Minden mai ember ideológiája vagy burzsoá, vagy proletár vagy kispolgári ideológia. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e csoportok mindegyik tagjának ideológiája egybeesik. Tudjuk például, hogy a gyáros és a kereskedő ideológiája nem azonos, hogy még a nehézipari tőkések ideológiája is más, mint a könnyűipari tőkéseké — nem beszélve a városi kispolgárság (a szatócs, a kisiparos stb.) és a falusi kispolgárság (a középparaszt és a szegényparaszt) ideológiája közti lényeges különbségekről.

Az ideológia kialakulásában a legfőbb, döntő, meghatározó tényező az osztályhovatartozás. Ez teremti meg az ember ideológiáját, ez adja meg ennek az ideológiának alapvető jellegét. De nem határozza és nem magyarázza meg ennek az ideológiának valamennyi alkotórészét, valamennyi sajátosságát.

Egyáltalán nem lehet kétséges, hogy, mondjuk, a mai kínai, dán és orosz középparaszt ideológiája nem azonos, mint ahogy nem azonos az amerikai és a kínai gyáros, az angol, a kínai és az orosz munkás stb. ideológiája sem. Mi, marxisták, tudjuk, miért különböző ugyanazon osztály tagjainak ideológiája a különböző országokban, a különböző népeknél és nemzeteknél. Az egész társadalmi élet alapját a termelési viszonyok alkotják. De e gazdasági alap fölött a politikai, jogi stb. felépítmények egész emeletsora emelkedik, amelyek, miután a gazdasági alap létrehozta őket, egyszersmind visszahatnak erre az alapra, és kölcsönösen hatnak egymásra. Ebből következik, hogy minden osztály ideológiája különböző formákban nyilvánulhat meg és szükségképpen különböző formákban nyilvánul meg aszerint, hogy milyen a politikai rendje annak az országnak, amelyben az osztály illető része él, hogy milyenek ennek az országnak a társadalmi életfeltételei, s milyen az egyes osztályoknak és különböző rétegeiknek a jogi-politikai helyzete az adott országban stb.

Ez arra vezethet, hogy a sajátos társadalmi viszonyok hatására a különböző, sőt, antagonisztikus osztályok ideológiájának is lehetnek egyszersmind bizonyos hasonló, egymáshoz nagyon közel álló vonásai. Senki sem tagadja például, hogy az orosz munkás ideológiájának és az orosz középparaszt ideológiájának — a lényeges különbségek mellett — vannak fontos közös vonásai is, vagy hogy még nemrég is (például az északi hadjárat idején) a kínai burzsoázia egy részének ideológiája sok tekintetben közel állt a kínai proletariátus ideológiájához.

Természetesen nem beszélhetünk olyan „nemzeti ideológiáról", amely egyesíti a különböző osztályokat és amely az osztályideológia fölött vagy legalábbis vele egy sorban áll. De beszélhetünk bizonyos ideológiai *vonásokról*, amelyek — egyes országokban vagy egyes népeknél — megtalálhatók a különböző osztályok ideológiájában a lényeges különbségek ellenére is, és a különböző osztályideológiák e közös vonásainak összegét feltételesen elnevezhetjük „nemzeti ideológiának".

Ugyanolyan értelemben, mint Kína forradalmi osztályainak „nemzeti ideológiájáról", beszélhetünk és kell beszélnünk, mondjuk, az amerikai négerek „faji ideológiájáról" is. A néger gyáros vagy kereskedő ideológiája lényegesen különbözik a néger munkás ideológiájától, és mindkét ideológia különbözik a néger paraszt ideológiájától. De valamennyi néger ideológiájában — osztályhelyzetük különbözőségére való tekintet nélkül — vannak közös vonások. Nevetséges volna kételkedni abban, hogy a lincselést vagy a diszkrimináló törvényeket a néger burzsoá éppúgy elítéli, mint a néger munkás.

Az ilyen faji ideológia létezését természetesen a burzsoá szerzők sem tudják tagadni, bármennyire szeretnék is. („Az elnyomottak lelkülete nagyon nem rokonszenves" — mint *Hertz* mondja.) De ezt az ideológiát ehet különbözőképpen magyarázni és értelmezni.

Más helyütt még részletesen meg fogjuk vizsgálni azt a kérdést, mi is ez a faji ideológia, milyen forrásokból táplálkozik és milyen a jellege.* De különösebb elemzés nélkül is világos számunkra, hogy e faji ideológia a faji elnyomásban gyökerezik, hogy következésképpen ez az ideológia csak különös fajtája, különös megnyilvánulási formája a jelenkori tőkés társadalmon belüli általános osztályantagonizmusból fakadó ellentétek ideológiai tükrözésének.

A burzsoá kritikusok, akik számára a faji elnyomás és a társadalmi egyenlőtlenség nem létezik, természetesen nem alkothatnak maguknak helyes képet sem erről a faji ideológiáról.

Hertz például azt állítja, hogy az elnyomott fajok elhiszik saját nem teljes értékűségüket, mivel ez a hit kialakult bennük az elnyomó faj fajelméleteinek ideológiai hatására, s úgy véli, hogy ez a hit igen veszélyes, mivel az elnyomott fajban „forradalmi tendenciákat szül, amelyek még jobban mélyítik a meglevő szakadékot" (404. o.).

Könyve előző kiadásaiban *csak* ezt a visszájára fordított „faji hitet" látta, az elnyomott fajok faji ideológiáját viszont egyszerűen nem vette észre. Könyve utolsó kiadásában (1925) — valószínűleg a háború utáni események (az amerikai „faji lázadások", a kínai forradalom, az indiai és az indonéziai nemzeti forradalmi mozgalmak, a marokkói események) hatására — már mintha homályosan értené, hogy az elnyomott fajoknak a kizsákmányolók által sugallt visszájára fordított faji hit mellett van saját faji ideológiájuk is.

Hertz természetesen távol áll attól, hogy megértse, mennyire különböző jellegű és milyen különböző szerepet tölt be ez a faji ideológia az elnyomott színes népek különböző osztályainál. Nem látja sem a faji sovinizmus (mint például a garveyizmus) reakciós lényegét, sem az elnyomott osztályok faji ideológiájának pozitív forradalmi szerepét. Csupán amiatt fúj riadót, hogy megjelent az elnyomott színes fajok valamiféle egységes faji felháborodása, amely a fehérek faji politikájának következménye és a fehér civilizáció elpusztításával fenyeget.

„A színes fajok óriási többséget alkotnak . . . Gondolhatja-e valaki komolyan, hogy ilyen óriási tömegek hagyják majd huzamos időn át nem teljes értékű lényeknek bélyegezni vagy igavonó barmokként leigázni magukat? Nincs már messze az az idő, amikor még a *fekete* faj is követelni fogja emberi jogait. Az a megalázó bánásmód, amelyben Amerika és az angol dóminiumok részesítik a *sárga fajt* a bevándorlási tilalmak formájában, már most Ázsia-szerte forrongó hangulatot szít, amely egyszercsak kirobban, s a fellángoló iszonyú faji harcban ki fogják irtani az európaiakat ezen a világrészen." (A III. kiadás előszava.)

Finot szerint, aki, mint láttuk, egyáltalán nem ismeri el a társadalmi csoportokat, természetesen nem létezik csoportideológia sem. „Csak az egyed realitás". Csak az egyed lelkületét ismeri és ismeri el. A faji ideológiát elveti a népek lelkületével és a faji jelleggel együtt.

Gúnyolódva említi például *Gumplowiczot*, aki azt mondja, hogy nehéz előrelátni, hogyan cselekszik valamely konkrét esetben az egyed, de hogy

* Lásd V. rész, 7. fej.

ezt pontosan megmondhatjuk az etnikai vagy társadalmi csoportot — a törzset, a népét, „a társadalmi vagy szakmai osztályokat" illetően (293. o.).

Gumplowicz ebben az esetben — ha túlságosan általános és kategorikus formában is — helyes gondolatot fejt ki. Az osztályt illetően kétségtelenül igaza van. Különböző minden egyed szellemi arculata, de az osztály szellemi arculata, az osztályideológia általában és egészében ugyanaz az osztály valamennyi tagjánál. Bizonyos mértékig érvényes ez az elnyomott nemzetekre és fajokra is, hiszen ezek tagjaira is jellemző valamilyen — nem is csekély mértékű — ideológiai közösség, amely összekapcsolja őket, és ugyanakkor el is választja őket más csoportoktól.

Ezt maga *Finot* is érzi. De mivel megrögzött idealista, nem a fajon belüli ideológiák hasonlóságáról és az elnyomó és elnyomott faj ideológiája, illetve ugyanazon faj különböző osztályainak ideológiája közti különbségekről beszél, hanem az emberek közt tátongó „szellemi-morális szakadékról".

Kautsky csak az elnyomó faj faji ideológiájának jelentőségét, valamint a fajelméletek — a koholt és hazug fajelméletek — jelentőségét ismeri el. Szerinte, mint fentebb láttuk, az elnyomott fajra nem jellemző a közös gondolkodásmód. Látja a faj tagjainak vérrokonságáról alkotott hibás elképzeléseket, de nem veszi észre az elnyomottaknak elnyomásukról alkotott helyes képzeteit. A legérdekesebb az, hogy beszél ugyanazon környezetnek a különböző fajokra gyakorolt különböző fizikai hatásáról (e gondolat reakciós voltát fentebb már kimutattuk, lásd e kötetben 176. és köv. oldalak), de nem beszél erről az ideológia tekintetében.

„A civilizált népek nemzeti jellegét – és még kevésbé faji jellegét — nem lehet megállapítani", és ezért „a történész nem tud mit kezdeni a faji jelleggel, éppúgy, mint a nemzeti jelleggel sem" (542. o.). Hogy mit kezdjen a történész a faji ideológiával, arról hallgat. És teljesen következetesen. Hiszen „csak az örökletes, nem pedig a szerzett jelleg játszik szerepet" (uo.), az ideológia pedig az utóbbihoz tartozik. A kínai nép „népi szellemét" azért tagadja, mert ezen a népi szellemen teljesen határozottan örökletes, állandó pszichikai jelleget ért. A kínaiak nem állandó, gyorsan változó, nem egységes, hanem osztályok szerint differenciált nemzeti (és részben faji) ideológiáját nem veszi észre. Noha úgy véli, hogy minden ember a fejlődésnek egyazon fokán áll, ugyanakkor elismeri a civilizált és elmaradott népek és fajok (nép és faj, mint láttuk, nála egy és ugyanaz) közt a képességekben és az ismeretekben, valamint „a gondolkodás technikájában" meglevő különbségeket, de mélyen hallgat az e gondolkodás tartalmában meglevő különbségekről.

„Zsidóság és faj" c. régi brosúrájának egyetlen helyén már-már érinti a forradalmi faji ideológia kérdését. Azt mondja, hogy a civilizált népek gyors fejlődése kiírtja az elmaradott népeket, vagy pedig háziállatokká változtatja őket. „De nem mindig és nem hosszú ideig hat ez a degradáló fejlődés – folytatja. — Mint ahogy a proletariátus minden erősebb rétege számára, éppúgy minden erős, a kapitalizmus által elnyomott és elmaradott nép számára eljön az idő, amikor a degradációból kinő a felháborodás e degradáció ellen, és végbemegy a fellendülés." (40. o.).

Ez után a teljesen helyes megállapítás után egy marxista számára csa egy maradhatott volna hátra: e gondolkodás forradalmi jellegét elemezve

üdvözölni és támogatni ezt a jogos felháborodást és elősegíteni ezt a fellendülést. Ehelyett a mi „marxistánk" tüstént siet kihúzni ennek az ideológiának a méregfogát: az elnyomott fajok fellendülése, mint megtudjuk, csak arra szorítkozhat, hogy fokozatosan, békés úton megszerezzék a civilizált fehérek szellemi és anyagi eszközeit, lemondva a „szellemi önállóságról" stb.

6. AZ ELNYOMOTT ÉS ELNYOMÓ „FAJOK" KÖZTI TÁRSADALMI HARC TAGADÁSA

A burzsoá kritikusok, akik a faji különbségek kérdését merőben természettudományos, biológiai és pszichológiai kérdésnek tekintik, és a testi és szellemi „faji" különbségek társadalmi jelentősége tekintetében merőben helyes negatív eredményekre jutnak, ezzel a *faji harc* kérdését is eldöntöttnek, mégpedig természetesen ugyanígy negatív értelemben eldöntöttnek tekintik. Olyan fajok, amelyeket összekapcsolna a faji ősök meghatározott, szilárdan körülhatárolt csoportjától örökölt speciális faji jelleg, nem léteznek; a „faji érzék" vagy „faji ösztön" kitalálás; az emberek közti testi különbségek másodrendűek, a szellemi jellegre nincs hatásuk; az egyének közt vannak szellemi különbségek, de ezek főleg nem az örökletes mozzanatoktól függenek, hanem a külső környezettől; a népek közti különbségek a kulturális fejlődés fokában meglevő különbségek; nincs semmiféle „természetes" gyűlölet és ellenségekedés az emberek között stb. Következésképpen: nem lehet beszélni természetes, örökletes faji ellentétekről, amelyek természeti alapon keletkező harcra vezetnének. Maga a „faji harc" fogalma értelmetlen, tudománytalan frázis.

Mindez természetesen száz százalékig igaz a természettudományos fajkategóriát illetően. Az antropológusok faj-felosztásából elképzelhetetlen és megengedhetetlen levonni bármiféle szociális, társadalmi következtetést. De a burzsoá és kispolgári kritikusok vakok. Ezek a kritikusok, mint erről már meggyőződtünk, nem látják azt a tényt, hogy a társadalom látszólagos természeti faji felosztása alapján a jelenkori társadalom uralkodó osztályai létrehozták a reális társadalmi faji tagozódást. S ha ezt nem látják, természetesen azt sem láthatják, hogy ennek a mesterséges, hazug, de egyszersmind reális társadalmi felosztásnak reális következményei vannak: az elnyomó és elnyomott fajok közti társadalmi harc.

„A nemzetek mai összeütközéseinek semmi közük sincs a faji ellentétekhez" — mondja *Hertz*, és utal arra, hogy az ellenségeskedő szerbek és horvátok, angolok és németek stb. éppenséggel faji rokonságban vannak egymással, hogy a nacionalisták vezérei nagyon gyakran más fajúak stb. (408. o.).

Ezek az utóbbi példák természetesen helytállóak. Ennek ellenére maga a tétel gyökerében helytelen. A szerbek és horvátok, a németek és angolok harcában a faj természetesen semmilyen vonatkozásban nem játszik szerepet. De a nemzetek jelenkori összeütközései korántsem merülnek ki az említettekhez hasonló nemzeti antagonizmusokban. Létezik nemzeti antagonizmus például az angolok és a kínaiak, az angolok és az indiaiak, a franciák

és a rifek stb. között, s erről már semmiképp sem lehet azt mondani, hogy semmi köze sincs a faji ellentétekhez. Igaz, nem a természeti jellegű faji ellentétekhez, nem is a fizikai és szellemi „faji" különbségekhez — amelyek közül az előbbiek nem érintik a társadalmi viszonyokat, az utóbbiak pedig fikciók —, hanem azokhoz az ellentétekhez, amelyek a faji előítéletek és a faji kizsákmányolás talaján, a színes „fajok" elnyomása és társadalmi egyenlőtlensége talaján keletkeznek.

A faji ellentétek és a faji harc vak tagadásának tarthatatlanságát a kritikusok maguk elárulják, amikor aggódó hangon beszélnek „a színes népek európaiak elleni felkelésének" veszélyéről, a „fekete" és „sárga" veszedelemről stb. De ahelyett, hogy elismernék és elemeznék az elnyomott népek és más, a fajvédők által „alsóbb rendű fajoknak" elkeresztelt társadalmi csoportok védelmi harcának társadalmi okait, az elnyomott fajoknak elnyomóik elleni harcát az elnyomott fajok *ideológiájával* magyarázzák, amelyet állítólag megnyomorított az elnyomók ideológiai befolyása. Emlékezzünk rá, milyen légből kapott okoskodással vezette le *Hertz* a faji lázadásokat abból, hogy az elnyomott (vagyis „alsóbb rendű") fajok elhiszik saját nem teljes értékűségüket.

Azt, hogy valamennyi kritikusnak a fajról alkotott egyoldalú nézete, a fajnak mint társadalmi kategóriának és az elnyomott fajok társadalmi egyenlőtlenségének metafizikus tagadása a faji harc ugyanolyan metafizikus tagadására vezet, a legszemléletesebben láthatjuk *Kautsky*nál.

Láttuk már, hogyan cáfolja *Kautsky* a fajvédőket a faji háborúk kérdésében.* A valóságban csak azt bizonyítja (hogy kielégítően-e, az más kérdés), hogy értelmetlenség a *természeti alapon* nyugvó faji antagonizmus, hogy ostobaság feltételezni a faji harc természeti szükségszerűségét. Az elnyomott faj által az elnyomó faj ellen vívott *társadalmi harcnak* a kérdését pedig fel sem veti. Ahelyett, hogy azt mondaná: vannak elnyomó és elnyomott fajok, amelyek harcolnak egymással, az előbbiek kiváltságaik megőrzéséért, az utóbbiak a társadalmi egyenlőségért, így beszél: a fajoknak kizsákmányoló és kizsákmányolt fajokra való felosztása „iskolás kitalálás", a jövő nem a tagozódást ígéri, hanem a fajok összeolvadását az egységes emberiségben. De hogy idáig hogyan jutunk el, arról hallgat. (Egyébként, más helyen már megismerkedtünk az elnyomott színesek számára készített receptjével: mondjanak le a gondolkodás függetlenségéről és tanuljanak a civilizált fehérektől.)

*Kautsky*nak van még egy érve annak igazolására, hogy a faji harc lehetetlen: valamennyi faj megosztott. „A faj sehol és soha nem szerveződött társadalommá." „Aligha fordult elő egyszer is, hogy valamely harcoló szervezet egybeesett volna a fajjal." „Soha faj zárt egységként nem állt szemben fajjal".** Ez az érv azonban határozottan semmit sem mond azzal szemben, hogy létezik *társadalmi* harc az elnyomó és az elnyomott fajok között. Igaz, a (látszólagos) fajok által alkotott egyetlen „társadalom" sem ölel fel teljes egészében valamely (antropológiai) fajt. De az a körülmény, hogy a fehér urak az afrikai négereket ugyanahhoz a „fekete fajhoz" sorol-

* Lásd ebben a kötetben III. rész, 148 . és köv. oldalak.
** I. m. 511, 514. o.

ják, mint az amerikai négereket, mit sem változtat azon, hogy az amerikai négerek mint olyanok harcban állnak a fehér amerikaiakkal, mégpedig nemcsak a kizsákmányolók és a dolgozók közti osztályellentétek talaján, hanem annak a talaján is, hogy a fehér faj a fekete fajt az osztályelnyomáson kívül mint fajt is elnyomja. És egyáltalán, az osztályok vagy a nemzetek mindig zárt egységként állnak szemben egymással?

7. A FAJ ÉS AZ OSZTÁLY KÖZTI KAPCSOLAT HELYTELEN ÉRTELMEZÉSE

A faji elnyomás és a faji kizsákmányolás vitathatatlan tény. Az, aki csak valamennyire is ismeri az amerikai négerek helyzetét, ezt nem vonhatja kétségbe. A faj mint társadalmi csoport létezik annak ellenére, hogy a faji felosztás a pszichológia, az etnológia stb. szempontjából nem állja ki a kritikát. Felmerül a kérdés: miféle kategória ez? Mi ez a különleges elnyomás és kizsákmányolás? Honnan ered és mi a gyökere?

A marxista számára, aki a történelmet mint osztályok harcát vizsgálja, elsősorban ez a kérdés: nem redukálódik-e a faji antagonizmus az osztályok antagonizmusára? Vajon a faji elnyomás és kizsákmányolás nem csupán részesete, nem csupán különös esete-e az osztályelnyomásnak?

Éppen ilyen nézettel találkozunk a magukat marxistáknak képzelő *Kautsky*nál és *Bauer*nál.

Fentebb már részletesen foglalkoztunk azzal a (tisztesség ne essék szólván!) „marxista" kritikával, amelyet *Kautsky* mondott *Gumplowicz*nak a faji harcról szóló elmélete fölött. Láttuk, hogy *Kautsky* 1883-ban — ellentétben *Gumplowicz*csal, aki az osztályharcot a faji harcra vezette vissza — azonosította a faji kérdést az osztályharc kérdésével. *Gumplowicz* azt mondja: mindenféle harc a fajok természetes harca. *Kautsky* így válaszol: nem, mindenféle harc osztályharc; az, amit ön a fajok természetes harcának nevez, valóban létezik, de az a valóságban osztályharc.

Láttuk továbbá, hogy *Kautsky* legújabb művében egy kicsit módosította álláspontját. Most ezt mondja: *Gumplowicz* ott téved, amikor általánosít, mivel az osztályokat is fajoknak nevezi. A valóságban létezik a fajok harca is, az osztályharc is, s emellett a faji harc csupán egyik részmegnyilvánulása az általános történelmi folyamatnak.

Ez lényegében ismét nem más, mint a *társadalmi* faji kérdésnek és az osztályok kérdésének, a faji harcnak és az osztályharcnak az azonosítása, mert amikor *Kautsky* a fajok harcát „a történelmi folyamat részjelenségének" ismeri el, arra a faji harcra gondol, amelyről *Gumplowicz* beszél, vagyis a természetes faji gyűlöleten (ezen a természetben valójában nem létező gyűlöleten) alapuló harcról, az elnyomott és elnyomó fajok (az általunk kifejtett értelemben felfogott fajok) közti társadalmi harcról viszont egyáltalán nem beszél, ezt teljes egészében besorolja az osztályharc rovatába.

Még világosabban és határozottabban fogalmazza meg ezt a leegyszerűsítő nézetet Otto *Bauer* a „Neue Zeit"-ben *Hertz* könyvéről írt cikkében. Érvelésének lényege a következő: az osztálytársadalomban minden ellentét osztályellentét, minden társadalmi harc osztályharc. Aki faji ellentétekről

és faji harcról beszél, az nem marxista, reakciós álláspontra helyezkedik. A „faji hit" elleni harc legjobb módja az osztályellentétek feltárása.

Hogy ez nem marxizmus, hanem a marxizmus paródiája, az világos. Hiszen más dolog azt állítani — miként a marxizmus állítja —, hogy a modern társadalom fő ellentéte az osztályok ellentéte, hogy minden összeütközésnek osztálygyökerei vannak, és más dolog leegyszerűsíteni a dolgot és mindenfajta ellentétet maradéktalanul az osztályellentétekre vezetni vissza. Ugyanilyen joggal tagadhatnánk a nemzeti ellentétek és összeütközések létezését is.

Egyébként ezt a nézetet a tapasztalat nyilvánvaló tényei elsöprik. Ha az Egyesült Államokban a faji egyenlőtlenség az osztályegyenlőtlenségre redukálódik, akkor rejtély marad, hogy a néger burzsoá hogyan került a néger munkással együtt a barrikádnak ugyanarra az oldalára a faji harcokban és a lincselések idején, miközben a fehér munkások a barrikád másik oldalán vannak a fehér burzsoáziával együtt, szemben fekete osztálytestvéreikkel.

A faji kérdésnek ez a leegyszerűsített felfogása nem marxista, tudománytalan felfogás, amely a szociáldemokraták és a reformisták opportunista politikájának alapja. Hiszen ha az egész kérdés kimerülne kizárólag a proletariátus és a burzsoázia osztályharcában, akkor egyáltalán nem kell harcolni az elnyomott faj társadalmi egyenlőségéért, az ilyen harc egyenesen ártalmas, csak akadályozza a fő harcot. A négerek hadd várjanak a szocializmus győzelméig. A felszabadult proletariátus azután felszabadít minden más elnyomottat is, többek közt az amerikai fekete fajt is. Így érvel, szinte szó szerint, Kautsky.*

*

A faji antagonizmus és az osztályantagonizmus azonosítása, a faji kérdésnek az osztályharc kérdésére való redukálása csupán egyik megnyilvánulása annak, hogy helytelenül értelmezik a faji kérdésnek és az osztályok kérdésének a kapcsolatát. Ezen kívül itt válaszra vár több más bonyolult és fontos kérdés is.

1. Vannak-e az osztályoknak fizikai és pszichikai ismérvei, és ha igen, mennyire állandóak, stabilak? Mondhatjuk-e azt, hogy bizonyos körülmények közt *az osztály fajjá alakulhat át?*

2. A fajvédők azt állítják, hogy a különböző osztályok lényegében különböző fajok, hogy az *összes* osztályok, akárcsak más társadalmi csoportok, faji alapon keletkeztek. Fentebb láttuk, hogy ez a nézetük nem felel meg a valóságnak. De e nézet megcáfolásával még nem oldottuk meg a másik kérdést: lehetséges-e mégis, hogy egyik vagy másik faj osztállyá váljon, vagy — ami egy és ugyanaz — *kialakulhat-e osztály a fajból és következésképpen lehet-e faji alapja?*

A liberális burzsoá kritikusok nem tagadják, hogy a fizikai és a szellemi sajátosságok kialakításában az egyik legfontosabb tényező az osztályhovatartozás. Sőt: ez egyenesen következik abból, ahogy a „külső környezet"

* Zsidóság és faj, 42. o.

szerepét értelmezik, mivel a környezetet az összes külső feltételek — mind a természeti, mind a társadalmi feltételek — eredményének tekintik. Igaz, azt nem látják, hogy a társadalmi tényezők sorában döntő, rendkívül fontos jelentősége van éppen az osztálytagozódásnak, de számos olyan találó megfigyelést és helytálló megjegyzést közölnek, amelyek igazolják a társadalmi feltételeknek az emberi organizmusra gyakorolt hatását.

Mint láttuk, *Hertz* egyetértőn hivatkozik *Pittard*-ra, aki kimutatta, hogyan függ a mezőgazdasági munkások fizikai növekedése attól, hogy használnak-e mezőgazdasági gépeket vagy sem. Ugyanő idézi — teljes egyetértéssel — *Rankét*, aki azt mondja, hogy a primitív ember, aki kénytelen kemény harcot vívni létéért, testi arányai tekintetében a legközelebb áll a kultúrnépek gépi munkát végző egyedeihez és a legtávolabb áll a majomembertől; az utóbbihoz legközelebb állnak azok, akik nem végeznek fizikai munkát, például a tudósok (37. o.). *Hertz* a szellemi sajátosságok tekintetében hangsúlyozza „a rendi szolidaritás és a vagyon kötelékeinek" stb. hatását (97. o.). *Finot* azt mondja: „az intellektuális munkával való visszaélés következtében sok civilizált népnél megfigyelhető a fiziológiai típus elkorcsosulása" (208. o.); ugyancsak ő fejtegeti, hogy a szakmának észrevehető hatása van az emberek fizikai és szellemi tulajdonságaira (342. és köv. oldalak). De következetesen csak „népekről", „szakmákról", „rendekről" stb. beszélnek, említeni sem merik az osztályokat — ettől úgy félnek, mint ördög a tömjéntől. *Hertz* például *Pittard* fenti magyarázatát minden fenntartás nélkül idézi, egyetért vele, ügyet sem vetve arra, hogy *Pittard* a mezőgazdasági gépek alkalmazásának vagy hiányának hatásával nem az amerikai mezőgazdasági munkások magas termetét és az európai mezőgazdasági munkások alacsony termetét magyarázza, hanem *általában* az amerikai *lakosság* magas termetét és az európai *lakosság* alacsony termetét.

De bármennyire vakok is a burzsoá kritikusok, azt nagyon jól látják, hogy a társadalmi helyzetnek az ember fizikai és szellemi tulajdonságaira gyakorolt hatása érv a fajelméletekkel szemben. Ha igaza van *Rankén*ak abban, hogy a testi arány különbségei a fajok közt nem nagyobbak, mint ugyanazon faj különböző szociális típusai között, akkor nem lehet beszélni egyik vagy másik faj fizikai nem teljes értékűségéről — állapítja meg *Hertz* jogosan (37. o.). Ha az emberek testalkata és pszichikuma szakmák szerint változik, függetlenül „faji" és „nemzeti" származásuktól, akkor a „faj" kategóriája egyáltalában értelmetlen — érvel *Finot*.

Ezzel szemben egyetlen burzsoá kritikusnak sem jut eszébe, hogy lehetségesnek tartsa az osztálynak fajjá való átalakulását.

Ami a másik kérdést (az osztályok faji alapon történő kialakulását) illeti, ez sem vetődik fel náluk. De semmi alapunk rá, hogy emiatt szemrehányást tegyünk nekik. Hiszen nem marxisták, az osztályok eredetének kérdése nem érdekli őket különösebben. A fajon belüli házasodás következményeiről szólva olykor kitérnek a kasztok és a rendek kérdésére, és haladó gondolatokat fejtenek ki a kasztok vagy a rendek ártalmasságáról. (Igaz, eközben gyakran leegyszerűsítik a dolgot, de ez más kérdés. Lásd ebben a kötetben 108. és köv. oldalak.) De *Hertz* például még a kasztokkal és a rendekkel kapcsolatban is helyesen mondja, hogy ezek a felosztások is faji alap nélkül, gazdasági alapon illetve egyáltalában társadalmi talajon

keletkeznek (96. o.). A faji csoportok osztályokká válásának kérdését egyáltalán nem érintik.

*

A burzsoá kritikusoktól eltérően, akik a faj és az osztály közti kapcsolat kérdését úgyszólván közömbösen nézik, a „marxista" *Kautsky* — egészen természetesen — fölöttébb nagy figyelmet fordít erre a kérdésre. A kérdést egészen határozottan teszi fel és — sajna — teljesen határozatlanul oldja meg, mégpedig másképpen 1914-ben, és megint másképpen 1927-ben.

A „Zsidóság és faj" c. brosúrában a következő tételeket fogalmazza meg:

1. Mind a természeti, mind a társadalmi környezet változása és az ezen megváltozott helyzethez való későbbi alkalmazkodás mind a testi tulajdonságok, mind a szellemi élet megváltozására, s következésképpen a szellemi élet szerveinek megváltozására vezet.

2. A társadalmi fejlődés ily módon a régi típusok megszűnésére (Auflösung) és új típusok kialakulására vezet. Különösen elősegíti ezt a munkamegosztás és az ennek alapján létrejövő osztálytagozódás.

3. „A munkamegosztás következtében egy népen belül kialakulnak olyan csoportok, amelyek más-más módon használják természetes szerveiket, illetve éppenséggel más-más szerveiket használják, és amelyek különböző helyzetben és különböző feltételek közt élnek. Ilyen körülmények között e csoportok mindegyike különleges tulajdonságokra, különleges, részben fizikai, de elsősorban szellemi jegyekre tesz szert." Azért „elsősorban szellemiekre", mert a fizikai tulajdonságok „nehezen változnak", a szellemiek ellenben „rendkívül változékonyak".

4. „Másrészt a közös szakma egyformává alakíthatja különböző fajú emberek jellemét és elmoshatja a köztük levő különbségeket."

Ezekbe a tételekbe semmilyen vonatkozásban nem lehet belekötni. Valamennyi tétel teljesen következetes marxista tétel, teljesen megfelel a valóságnak és a történelmi tapasztalatnak. De —

Kautsky ezekből a tételekből rögtön levonja az alábbi általános következtetéseket:

1. „*Különböző osztályok különböző fajok jellegét ölthetik.* Másrészt, olyan különböző fajok találkozása, amelyek körében különösen fejlett valamilyen speciális szakma (Beschäftigung), arra vezethet, hogy ezek a fajok ugyanabban a közösségben (Gemeinschaft) különböző szakmákban (Berufe) dolgoznak, illetve különböző társadalmi helyzetet foglalnak el, hogy *ily módon a faj osztállyá alakul át.*" (Saját kiemelésem. — *S. E.)*

2. „Ahol a faji jegyek egybeesnek a szakmaiakkal (mit den beruflichen), ott a munkamegosztás következtében ezek a jegyek még markánsabb és határozottabb jelleget öltenek."

3. „Másrészt, a szakmai és osztályéletben szerzett tulajdonságoknak faji tulajdonságokká való átalakulását elősegítheti az a körülmény, hogy az ugyanazon osztályhoz, illetve ugyanazon szakmához tartozó emberek kénytelenek kizárólag saját csoportjukon belül házasodni."

Mi, marxisták, természetesen elismerjük az ugrásokat minden területen.

De azt a logikai ugrást, amelyet *Kautsky* produkál, megirigyelhetné még a legtapasztaltabb akrobata is.*

Vitathatatlan, hogy az osztályhelyzet hatására minden emberben „különleges, részben testi, de főleg szellemi tulajdonságok" alakulnak ki. Az angol proletárnak más a „lelke", részben más a teste is, mint az angol lordnak. *De mi köze ehhez a fajnak?* Először is, mondja maga *Kautsky* — és persze nagyon helyesen —, hogy ezek a szellemi tulajdonságok „rendkívül változékonyak", amiből az következik, hogy semmiképpen sem lehet „faji tulajdonságoknak" nevezni őket, mert a faji tulajdonságok legfontosabb kritériuma — mindenki egybehangzó véleménye szerint — az abszolút vagy viszonylagos *állandóság, szilárdság*. Másodszor, ha a testi tulajdonságok „nehezen változnak" — miként *Kautsky* ismét helyesen jegyzi meg —, az „osztály fajjá válásának" tétele a testi szférában is fölöttébb kétséges, még *Kautsky* fentebb idézett tételei szempontjából is, illetve semmiképpen sem következik belőlük.

E feltevés ellen, hogy az osztály fajjá válik — ismét *Kautsky* kifejezésével élve — „nyomós érvek" szólnak, s ezeket az érveket részben ő maga sorakoztatja fel — igaz, hogy nem 1914-ben, hanem 1927-ben.

Már ismerjük Kautskynak „a fokozatok nélküli fejlődésről" szóló elméletét (lásd ebben a kötetben 134. és köv. oldalak). Emlékszünk, hogyan igyekezett *Kautsky* bebizonyítani, hogy a faji rangsorolás lehetetlen, mivel még a civilizált és a primitív népek közt tátongó ezeréves „szakadék" is túlságosan kevés idő ahhoz, hogy az új osztályok — a földbirtokos, a tőkés- és a proletár osztály — osztályhelyzetük talaján szerzett tulajdonságai faji tulajdonságokká váljanak. Emlékezünk rá, hogyan bizonygatta könyve két különböző fejezetében (524—536. o.), hogy — az idő rövidségén kívül — éppen az osztályok és a nemek közti munkamegosztás folytán a civilizált társadalomnak sem kizsákmányolt, sem kizsákmányoló osztályai nem fejlődhettek — és a közeljövőben sem fejlődhetnek — faji tekintetben, sem előre, sem hátra. Igaz, ott arról beszél, hogy a *lelki* faji jelleg kifejlődése nem lehetséges osztályalapon, s ugyanakkor teljesen mellőzte a testi osztályjelleg kérdését. De szerintünk, a dialektikus materializmus álláspontján

* Annak szemléltetésére, hogy Kautsky mennyire semmibe veszi a logika legelemibb követelményeit is, nem érdektelen utalni a következőre. Mielőtt a fentebb felsorolt tételekről áttérne az imént idézett következtetésekre, *Kautsky* nézetei igazolása céljából hivatkozik *Ratzel*re, aki azt mondja: „Sok esetben, amikor ‚fajról' beszélnek, helyesebb volna ‚osztályról' beszélni. A társadalmi csoportokra (Stände) való felosztás valamennyi népnél együtt jár a testi különbségek kialakulásával" stb. (következnek a példák). Közvetlenül ezután Kautsky felsorakoztatja következtetéseit, mintegy magyarázva *Ratzel* szavait, s közben nem veszi észre — vagy nem akarja észrevenni —, hogy *Ratzel éppen az ellenkezőjét mondja annak*, amit ő mond a következtetéseiben. Hiszen Ratzel azt fejtegeti, hogy amikor a társadalmi helyzet talaján kialakuló testi tulajdonságokról van szó, nem lehet „fajokról" beszélni, hanem csakis osztályokról és az osztályhovatartozásnak az ember testi fejlődésére gyakorolt hatásáról. Ebből a (Ratzel becsületére legyen mondva — marxista) tételből azt a szédületes ellentétes következtetést levonni, hogy „tehát különböző osztályok különböző fajok jellegét ölthetik", csak olyan ember képes, aki magát csalhatatlannak, olvasóit pedig — enyhén szólva — gyengeelméjűeknek nézi.

levő marxisták szerint a „léleknek" a testtől való elszigetelése lehetetlen.

Vagy elismerjük a fajt és a faji jelleget a fajvédők szellemében, vagy nem. Az előbbi esetben az osztály vagy átalakulhat ilyen fajjá mind testi, mind szellemi tekintetben — vagy nem. Az utóbbi esetben viszont — vagyis ha a fajt tudományosan, marxista módon, mint tisztán antropológiai, nem pedig mint szociológiai, és még csak nem is etnikai kategóriát fogjuk fel — értelmetlenség az osztálynak fajjá való átalakulásáról beszélni, csupán arról lehet szó, hogy az osztályhelyzet talaján fejlődnek az egyén vagy a csoport ilyen vagy olyan testi és szellemi tulajdonságai. De ezek a tulajdonságok nem ölthetik a fajvédők szellemében felfogott faji tulajdonságok jellegét (vagyis egy meghatározott etnikai, nemzeti vagy társadalmi csoport örökletes jegyeinek jellegét), már csak azért sem, mert az egyetlen út, amelyen ez végbemehetne — amelyre *Kautsky* a harmadik következtetésében utal — nem létezik. A „kizárólag a csoporton belüli házasodás" kényszere a civilizált osztálytársadalomban — és itt csakis erről van szó — merő illúzió. A házasodást természetesen lehet tetszés szerint szabályozni, de csak a tudomány betokosodott agyú filiszterei hivatkozhatnak a vegyes házasság megtiltására, amikor jól tudják, hogy az ilyen tilalmak az osztálytársadalom története során sohasem voltak hatékonyak a nemek közti reális érintkezés szempontjából. A történelem éppen az ellenkezőjét tanúsítja: ott, ahol a különböző társadalmi vagy más csoportok *legális* nemi érintkezését a legszigorúbban nehezítette meg a törvény vagy a „közvélemény", a leginkább virágzottak e csoportok *illegális* nemi kapcsolatai, különösen a kizsákmányoló csoportok férfiai és a kizsákmányolt csoportok női között.

Ami e következtetések második pontját illeti, az teljesen értelmetlen.

a) A faji jegyek és a szakmai jegyek egybeeséséről azért nem lehet beszélni, mert „faji jegyeken" *örökletes* tulajdonságokat értünk, a szakmai jegyek pedig szerzett tulajdonságok. Igaz, a szerzett jegyek örökletessé válhatnak, de fel kell tételeznünk, hogy ebben a pontban nem az ilyen, már örökletes szakmai jegyekről van szó, mert róluk a következő (3.) pont szól, amelynek értékét már fentebb tisztáztuk.

b) Értelmetlenség azt mondani, hogy *a munkamegosztás révén* markánsabbá és határozottabbá válnak azok a faji jegyek, amelyek *egybeesnek a szakmai jegyekkel*, mert „a szakmai jegyekkel egybeeső faji jegyek" megjelenése feltételezi a munkamegosztás rendszerének előzetes kialakulását. Ha viszont ezt a tételt úgy értelmezzük, hogy a munkamegosztás, amely létrehozta ezeket a jegyeket, sok egymást követő nemzedék életén át érvényesülve tovább hat az örökletesség révén, akkor ismét elérkezünk a „belső házasságok kényszerének" kérdéséhez, vagyis ahhoz a legendához, amely szerint a civilizált társadalomban lehetséges a fajon és osztályon belüli házasodás.

Megmarad tehát az első következtetés második része, a faj osztállyá való átalakulásának kérdése.

Ezt a kérdést további két részre kell bontanunk.

a) Amennyiben a primitív osztály nélküli társadalomról van szó, értelmetlenség az a tétel, hogy a különböző fajok ugyanazon a közösségen belül

különböző szakmákat űznek. Amikor különböző fajok találkoznak*, „amelyek mindegyikének körében különösen fejlett egy valamilyen speciális szakma", két eset lehetséges. Vagy különálló közösségekben élnek tovább, anélkül, hogy keverednének egymással, érintkezésük kimerül a cserében stb. — ilyenkor nem lehet szó „ugyanazon a közösségen" belüli különböző szakmákról. Vagy közös etnikai csoporttá egyesülnek — ekkor természetesen nagyon is lehetséges különböző szakmai csoportok kialakulása a különböző fajokból (etnikai csoportokból), de ebben az esetben az etnikai egybeolvadást elkerülhetetlenül követi a faji keveredés is (hiszen ahol nincs osztálytagozódás, nem lehet olyan ok sem, amely visszatartja a korábbi faji — etnikai — csoportokat az egymás közti nemi érintkezéstől), úgyhogy „ugyanazon a közösségen belül különböző szakmákat űző különböző fajokról" csak az új etnikai csoport együttélésének első rövid szakaszában lehet beszélni.

Kautsky tétele tehát az osztály nélküli társadalomra vonatkoztatva, ha nem is egészében helytelen, de nincs semmi értéke. Ártalmatlan, de egyszersmind haszontalan fecsegés.

b) Nem ilyen ártalmatlan ez a tétele, amikor az osztálytársadalomról van szó. Az osztálytársadalom — mind az ókori, mind az újkori osztálytársadalom — történetében gyakran előfordult, hogy egyes etnikai vagy nemzeti csoportokat más csoportok leigáztak és évszázadokon át kegyetlenül kizsákmányoltak. Az osztálytársadalom primitív formái (a rabszolgatartó rendszer) idején ez valóban arra vezethetett — és gyakran arra is vezetett —, hogy a leigázott, elnyomott nép elnyomott és kizsákmányolt osztállyá vált. De:

1. Még az osztálytársadalom e primitív formái tekintetében sem lehet azt állítani, hogy „a különböző fajok különböző osztályokká váltak azon az alapon, hogy mindegyikük körében fejlett volt egy speciális szakma". A rómaiak vagy az arabok által leigázott afrikai négerek nem azért váltak rabszolgákká, mert ők földművelők voltak, leigázóik pedig nem (ez elvégre nem mindig volt így), hanem azért, mert a rómaiak és az arabok rablóhadjáratokat folytattak ellenük. A fajok azért alakultak át osztályokká, mert egyikük oldalán állt vagy a nyers erő, vagy a magasabb technikai-gazdasági fejlődés.

2. A hódítások következtében kialakult új elnyomott osztályok rendszerint sem faji, sem etnikai tekintetben nem alkottak egynemű tömeget, mert a rablóhadjáratokat szervező népek nem elégedtek meg egy bizonyos törzs vagy nemzet leigázásával, hanem igyekeztek minél több idegen népet leigázni és rabszolgájukká tenni.

3. Még azokban a kivételes esetekben is — ha egyáltalán voltak ilyenek —, amikor az elnyomott osztály egyetlen, faji és etnikai tekintetben homogén csoportból alakult ki, ez a csoport, miután elnyomott osztállyá vált, rögtön bomlásnak is indult „tiszta faj" minőségében, mert keveredett az elnyomó „fajjal", amelynek férfiait legalábbis semmiféle törvény vagy szokás

* Valójában itt természetesen nem „különböző fajokról" kellene beszélni, hanem különböző fajokhoz tartozó különböző etnikai csoportokról.

nem tarthatta vissza attól, hogy a jogfosztott rabszolganőket ágyasaikká tegyék.

4. Ez az egész kérdés lényegében nem különböző fajok, hanem különböző etnikai csoportok különböző osztályokká való átalakulásának kérdése. Mégpedig először is azért, mert a hódító nép már természetére nézve is kevert fajú volt. A történelemben nem volt olyan eset, hogy népek úgy viseltek volna háborút idegen területen, hogy ugyanakkor ne kerültek volna nemi érintkezésbe az idegen népekkel; ellenkezőleg: a háborúk mindig is a faji keveredés fő motorjai voltak. Másodszor, a leigázottakat nem faji, hanem etnikai (vagy nemzeti) ismérvek alapján vetették fogságba és rabszolgasorba.

De Kautsky tételének,— amely szerint a faj osztállyá alakulhat át —, igazi értelme akkor tűnik elő, ha a számunkra érdekesebb újkorra, a kapitalizmus fejlődésének időszakára vetjük tekintetünket.

Lehet-e beszélni az elnyomott fajnak osztállyá való átalakulásáról a kapitalizmusban? Semmiképpen sem lehet.

Először, a kapitalizmusban bármiféle (tiszta) „fajokról" csak feltételesen és fenntartásokkal lehet beszélni.

Másodszor, a kapitalista leigázás (gyarmati hódítás stb.) nem faji elv alapján történik. Nem fajokat hódítanak meg és igáznak le, hanem országokat, népeket és nemzeteket, amelyek különböző fajokat, sőt, a legtöbb esetben különböző etnikai csoportokat foglalnak magukban.

Harmadszor, a legjobb *(Kautsky* e tételének igaza szempontjából legjobb) esetben: ha a leigázott csoport etnikai és faji összetételét tekintve többékevésbé homogén, nyomban a leigázás után lassú vagy gyors ütemben megkezdődik a faji keveredés.

Negyedszer és legfőképpen: ott, ahol megjelent a kapitalizmus — még ha csak az idegen, hódító kapitalizmus formájában is —, a tőke által kizsákmányolt és elnyomott etnikai (vagy ha úgy tetszik: faji) csoportok nem maradhatnak huzamosabb ideig homogén társadalmi csoportok. A kapitalizmus maga alá rendeli az összes kapitalizmus előtti formákat, amelyekkel találkozik. Megjelenik a feudális faluban, kiszorítja onnan a hűbérurakat, a jobbágyparasztok homogén osztályát szétbontja gazdagokra és szegényekre, falusi burzsoáziára, dolgozó kisgazdákra és mezőgazdasági proletárokra. Megjelenik a gyarmatokon, és létrehozza a komprádorokat. Megjelenik a rabszolgatartó társadalomban (mint Amerikában történt), „felszabadítja" a rabszolgákat, akiknek egy része önálló gazdává — sőt, egészen kis része gazdag burzsoává —, óriási többsége pedig a tőke bérmunkásává válik stb.

Következésképpen egyáltalán nem mondhatjuk, hogy a kapitalizmusban „a faj osztállyá alakul át". Csak azt mondhatjuk, hogy a kapitalista burzsoázia felhasználja a faji különbségeket (a létező és a koholt különbségeket) a színes proletariátus szuperkizsákmányolásának, az elmaradott népek imperialista elnyomásának és kizsákmányolásának igazolására, hogy a burzsoázia olykor faji alapon teremti meg a kizsákmányolás és a társadalmi egyenlőtlenség különleges rendszerét, hogy tehát a faji elnyomásnak és kizsákmányolásnak osztálygyökerei vannak. De aki az elnyomott fajokat osztályoknak minősíti, az: 1. elkendőzi az elnyomott fajok osztálydifferen-

ciálódásának tényét, és 2. ugyanakkor elméleti alapot teremt ahhoz, hogy opportunista módon lemondjon mind az elnyomott fajok, — amelyek egyszersmind elmaradott, elnyomott gyarmati népek (mint például a kínaiak, az afrikai négerek stb.) — imperializmus ellen, nemzeti függetlenségért vívott forradalmi felszabadító harcának támogatásáról, mind pedig annak a forradalmi harcnak a támogatásáról, amelyet az elnyomott faji kisebbségek (mint például az amerikai négerek) vívnak a teljes gazdasági, politikai és társadalmi egyenjogúságért.*

8. AKIK NEM ÉRTIK A FAJI PROBLÉMA ÉS AZ IMPERIALISTA VALÓSÁG NEMZETI-GYARMATI KÉRDÉSÉNEK SZERVES ÖSSZEFÜGGÉSÉT

Az, aki a fajt merőben természettudományos kategóriának tekinti, eleve megfosztja magát attól a lehetőségtől, hogy megértse a nemzeti és a faji kérdés közti szoros összefüggést. Ez az összefüggés azonban a gyakorlatban lépten-nyomon jelentkezik, úgyhogy semmiféle elméleti okoskodással nem lehet kitérni előle. Ennek következménye az, hogy mindazoknál a burzsoá szerzőknél, akik nem ismerik el a fajt mint társadalmi kategóriát, ebben a kérdésben csak a legnagyobb zűrzavart találjuk.

De a burzsoá kritikusok nem csupán azért képtelenek megérteni a nemzeti és a faji kérdés kölcsönös összefüggést, mert nem ismerik el a fajt mint társadalmi kategóriát. Ennek másik oka az, hogy nem látják világosan és helyesen a nemzetet mint társadalmi kategóriát.

Hertz szerint „a nacionalista nemzete valamennyi tagja számára egyenjogúságot követel" (389. o.). A fajvédők nemzetellenesek, mert ellene vannak az *államnak* és a *demokráciának* (409. o.). Sőt, *Hertz* olyan messzire megy, hogy a nacionalizmust egy kalap alá veszi a szocializmussal, amikor azt állítja, hogy mindkettő „a közösségi érzelmek hangsúlyozásán alapul, miközben a faji gyűlölet a nemzeti és társadalmi egységek lerombolására törekszik" (1. o.).

* Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy az osztályhelyzet és általában a társadalmi helyzet milyen hatással van az ember testi fejlődésére, lásd a következő speciális műveket: E. *Atzler:* Körper und Arbeit, 1927; Dareste *de la Chavanne:* Histoire des classes agricoles en France, 1858; *Deutschmann:* Zur Entstehung des deutschtiroler Bauernstammes, 1913; *Doniol:* Histoire des classes rurales en France, 1867; P. *Fahlbeck:* Die Klassen und die Gesellschaft. Eine geschichtlich-soziologische Studie über Entstehung, Entwicklung und Bedeutung des Klassenwesens, 1922; G. *Hansen:* Die drei Bevölkerungsstufen, 1889; H. *Herkner:* Die Arbeiterfrage, 2. Aufl., 1897 (Kap. XIX.); O. *Karstädt:* (in „Deutsche Schule", 1917, Heft 8, 9); R. *Kuczynski:* Der Zug in die Stadt (Münchener volkswissenschaftliche Studien, 24); *Kohlbrugge — Utrecht* (in „Zentralbl. f. Anthrop.", 1901); H. *Lundborg:* Der Einfluss der Industrie auf die Rasse und Volksgesundheit (Arch. Soz. Med. Hyg. Bd. 14.); H. *Lundborg:* Bedeutung der Bauernklasse. Stockholm, 1924; A. *Manes:* Der Soziale Erdteil, 4. Aufl. 1914; *Niceforo:* Anthropologie der nichtbesitzenden Klassen, 1910; *Pfitzner:* Sozialanthropologische Studien (Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, 1902); *Schnapper — Arndt:* Sozialstatistik, 1908; Ю. М. *Стеклов:* Рассыпанная Храмина. (Социально-антропологические очерки бедных классов. Изд. „Деннца", Moszkva, év nélkül), 144—175. o. *(Niceforo* könyvével kapcsolatban).

„*Nincs két egymással szemben ellenségesebb princípium, mint a faj és a nemzet.* Igaz, tagadhatatlan, hogy a jelenkori nacionalizmus a legtöbb esetben faji megfontolásokra támaszkodik, de ezzel közvetlenül saját nemzete legfontosabb létérdekei ellen hat, és valójában ‚nemzetellenes'. A fajelmélet azt tanítja, hogy gyűlöljük az idegen fajt, hogy az idegen faj megváltoztathatatlanul nem teljes értékű, hogy a ‚nemes faj' szempontjából káros a keveredés. A nemzeti politika arra törekszik, hogy befolyása alá vessen idegen nemzeteket és kiterjessze saját nemzetiségét. Durvább formában ezt elnyomással és erőszakos asszimilációval igyekeznek elérni, rafináltabb formában pedig a kultúra nemzeti elemeinek terjesztésével és az idegen nemzet szívének megnyerésével (!). A faji politika ezzel szemben az idegen fajok elszigetelésére törekszik. Igyekszik a fajokat a legszigorúbban elhatárolni egymástól, kasztok keretei közé szorítani őket, nem enged meg semmiféle egybeolvadást, az alsó kasztok számára megtiltja a kultúrában való részvételt — ezek a faji politika eszközei. Nálunk ennek legkövetkezetesebb példája az antiszemitizmus, amely nem ‚németesíteni' akarja a zsidókat, hanem ellenkezőleg, elszigetelni igyekszik őket." (404—405. o.)

Ebből az egész okoskodásból teljesen nyilvánvaló, hogy a nemzeti kérdés e tudós specialistája reménytelenül összezavarja és egy kalap alá veszi a legkülönbözőbb dolgokat.

Először is, ő csak olyasmit ismer, mint „nemzet" általában, „nacionalizmus" általában, „nemzeti mozgalom" és „nemzeti politika"általában. Hogy vannak elnyomott és elnyomó nemzetek, hogy az angol gyarmatosítók „nacionalizmusa" és az indiai vagy kínai forradalmárok nacionalizmusa két különböző dolog, hogy létezik például a lengyel fasiszták „nemzeti politikája" és a szovjet kormány nemzeti politikája — mindez az ő számára hétpecsétes titok.

Egyébként még azt sem mondhatjuk, hogy *Hertz* összezavarja az elnyomók reakciós nacionalizmusát és az elnyomott népek forradalmi nacionalizmusát. Nem: az utóbbit egyszerűen nem veszi észre, létezéséről nem vesz tudomást. Szerinte a nacionalizmus már természeténél fogva agresszív. Más szóval: nacionalizmuson és nemzeti politikán kizárólag az imperialista államok reakciós nacionalizmusát és reakciós nemzeti politikáját, gyarmatosító politikáját és a nemzeti kisebbségek elnyomásának politikáját érti.

Másodszor, a nemzeti politikának két megnyilvánulási formáját ismeri — a durva formáját, vagyis az elnyomást és az asszimilációt, és a rafinált formáját, amely „a kultúra terjesztésében" és „a szívek megnyerésében" nyilvánul meg. Ha *Hertz*, ez a naív úriember, az egykori Osztrák—Magyar Monarchia állampolgára még nem tudja, akkor a mai Csehszlovákia bármely cseh vagy szlovák állampolgára meg tudja neki magyarázni, hogy „a kultúra terjesztése" és a „szívek megnyerése" éppen azok a *jelszavak*, amelyeknek örve alatt az egykori Habsburg-monarchia realizálni igyekezett durva asszimilációs politikáját. *Ez* a két forma nem két forma, hanem csak egy: *Hertz* első megfogalmazása a „nemzeti politikusok" *tetteiről* szól, a második viszont *szavaikat* reprodukálja. De a nemzeti politika e formája (az elnyomás és az asszimiláció a kultúra terjesztésének *örve alatt)* csupán egyike a nemzeti politika két formájának. Másik formája: éppen az az *elszigetelési* politika, amelyet *Hertz* megpróbál szembeállítani a nemzeti

politikával mondván, hogy ez az elszigetelés a faji politika jellemzője. (A továbbiakban még részletesen megvizsgáljuk, hogy a nemzeti politika miért és mikor nyilvánul meg az egyik, miért és mikor a másik formában. Lásd V. rész, 3. fej.)

Ha egyrészt a nacionalizmus és a nemzeti politika, másrészt a fajelméletek és a faji politika között *Hertz* csak abban látja a különbséget, hogy az egyik tendenciája az *egyesítés*, a másiké pedig a *megosztás*, akkor nemcsak hogy e két princípium szembeállítása nem jogosult, hanem ellenkezőleg, el kell ismerni, hogy ez a két princípium szükségképpen igen közel áll egymáshoz, mivel az egyik tendenciája egybeesik a másik két lehetséges tendenciájának egyikével.

Hertz egész idézett okoskodásában egyetlen egy helyes gondolat van, mégpedig az, hogy a nacionalizmus nem a fajon alapul. A reakciós, agresszív nacionalizmus — amelyről *Hertz* kizárólagosan beszél — nem az emberek közti természetes különbségekben gyökerezik, hanem életük társadalmi rendszerében, a termelésnek és az elosztásnak abban a rendszerében, amely lehetővé teszi az egyik társadalmi csoport számára, hogy elnyomja és kizsákmányolja a másik csoportot. Meghatározott társadalmi viszonyok és ezek meghatározott politikai felépítménye — ez a forrása az elnyomók és az asszimilálók jelenkori nacionalizmusának. De ez csak fele az igazságnak — helyesebben harmada. (Azt sem *Hertz* mondja ki, hanem mi; *Hertz* csak tagadja a nacionalizmus faji alapját, de nem mondja meg, hol keressük tényleges alapját.) Az igazság fennmaradó kétharmadát *Hertz* nemcsak hogy nem látja, hanem éppenséggel vitatja.

a) Ha igaz az, hogy a nacionalizmus nem természetes faji különbségeken alapul, hanem objektív gazdasági és politikai feltételeken, akkor nem kevésbé igaz az, hogy a mai hódítók és elnyomók nemzeti politikája sem — *Hertz* szerint hibás — ideológiájuk következménye, hanem ugyanolyan felépítménye a reális gazdasági alapnak, mint maga a faji ideológia. Egy tőről fakadtak, különböző megnyilvánulási formái ugyanazoknak a viszonyoknak: az elnyomott osztályok kizsákmányolásának, az elmaradott leigázott népek kizsákmányolásának.

Hertz emellett a nacionalizmus valóságos faji alapját tagadva több ízben azt állítja, hogy a nemzeti ideológia a faji ideológia következménye. (Lásd 2. o., 403. és köv. oldalak.)

b) Szerintünk mind a kizsákmányolók nemzeti és faji ideológiája, mind nemzeti és faji politikája ugyanannak a gazdasági alapnak rokon, de nem azonos felépítménye. Szerintünk egyformán oktalanság azt mondani, hogy a nemzeti politika a faji ideológia következménye, vagy azt, hogy a faji ideológia a fokozódó nacionalizmus következménye. *Hertz*, mint láttuk, az első pontban nem ért egyet velünk, a nemzeti politikát jelentős mértékben éppen a faji gondolat következményének tekinti. De ha ez így van, akkor azt kellene várnunk, hogy feltétlenül egyetért velünk a második pontban. Hiszen ha elfogadjuk azt a tételét, hogy a nemzeti gyűlölködés éleződése a faji gondolat megjelenésének a következménye, akkor semmiképpen sem lehet állítani ennek ellenkezőjét. Ha a nacionalizmus a faji gondolat szülötte, akkor a faji gondolat nem lehet a nacionalizmus szülötte. Az olvasó valószínűleg emlékszik még *Hertz* másutt már idézett szavaira, amelyek szerint „a XIX. század utolsó évtizedeiben erősen előtérbe nyomult

a német nacionalizmus, s ezzel párhuzamosan rendkívül megerősödött a faji gőg, és a befolyásos körök megvetéssel kezdtek tekinteni a kevésbé értékes román és szláv népekre" (13. o.).

Hogyan lehet a faji ideológiát egyszerre a nacionalizmus okának és okozatának tekinteni — ez körülbelül ugyanolyan jellegű rejtély, mint az isten-ember dogmája, amely szerint az isten-ember az isten fia, és ugyanakkor maga az isten, vagyis saját apja.

Hertz egész álláspontjának alapja: *a nemzet és a faj*, a nacionalizmus és a faji elv *mechanikus szembeállítása.*

„Még a felületes szemlélet is azt mutatja, hogy faj és nemzet nem azonos" — mondja könyve legelején (2. o.). Számunkra, akik a fajt társadalmi kategóriának tekintjük, ez teljesen elfogadható. És ha *Hertz* beérte volna ezzel a megfogalmazással, csak annyi ellenvetést tehetnénk, hogy ez nem elegendő, mert nem ad választ erre a kérdésre: mi az összefüggés, milyen a viszony a nemzet és a faj között. De már láttuk, hogy *Hertz* nem éri be ezzel a negatív megfogalmazással, a továbbiakban pozitívan is definiálja a faj és a nemzet viszonyát: a faj és a nemzet két ellentétes, egymással kibékíthetetlen princípium. Ráadásul véleménye szerint nemcsak a nemzeti politika és a faji politika egymás ellentétei, hanem még a fajvédő *Wirth*-tel is egyetért, aki szerint: „Létszükségleteiket tekintve nép és faj szöges ellentétben vannak egymással".* Mondanunk sem kell, hogy ha a fajt társadalmi kategóriának tekintjük, akkor ez nem igaz. De mit jelent ez, ha a fajt merőben természettudományos kategóriának tekintjük, mint *Hertz* teszi? *Hertz* nem veszi észre, hogy ha a „fajt" és a „nemzetet" szembeállítja egymással, ezzel elismeri a speciális faji érdekek és ellentétek létezését („egymással szöges ellentétben levő létszükségletek").

A nemzeti és faji principium ellentétességének és kibékíthetetlenségének ebben a merőben helytelen tételében gyökerezik több olyan, néha valósággal ostoba állítás, amelyeket *Hertz* a nemzet és a faj közti kapcsolat tekintetében fogalmaz meg. Vegyünk szemügyre ezek közül néhányat.

1. A faji politika a nemzeti politika ellentéte. A fajra támaszkodó „nacionalizmus" az adott nemzet ellen irányuló nacionalizmus. „A háború után Németországban és más államokban kialakult helyzet a saját nemzet ellen acsarkodó nacionalizmus vonásait ölti" (409. o.).

Ha tisztában vagyunk a nacionalizmus lényegével és ismerjük gyökereit, és tudomásul vesszük, hogy különféle „nacionalizmusok" vannak (más az imperialisták reakciós nacionalizmusa és megint más az elnyomott népek forradalmi nacionalizmusa), akkor világos, hogy ez oktalan megállapítás. Semmiféle forradalmi nacionalizmust nem tekinthetünk „a saját nemzet ellen acsarkodó" nacionalizmusnak. Ami viszont az elnyomó nemzetek reakciós nacionalizmusát illeti, nyilvánvaló, hogy *minden* effajta nacionalizmus, nemcsak az, amely faji érvekkel operál és kihasználja a faji előítéleteket, de az elnyomók bármilyen, a faji motívumoktól „legtisztább" nacionalizmus is, *részben* „a saját nemzet ellen acsarkodik". Az angol uralkodó osztályok nacionalizmusa, ami az írek ellen irányul, éppen annyira ellenkezik az angol nemzetiségű munkások érdekeivel, mint mondjuk a

* A. *Wirth:* Rasse und Volk, 201. o. Idézi *Hertz*, 404. o.

német fasiszták antiszemita politikája Németország összes dolgozóinak dérekeivel. A legvadabb faji politika pedig a „legtisztább" nemzeti politikánál nem kevésbé „tombol" részben a saját nemzet érdekében, nevezetesen: e nemzet kizsákmányoló osztályainak érdekében. Aki azt állítja, hogy a nemzeti politika *az egész nemzet* érdekében való, a faji politika viszont ennek az absztrakt „nemzetnek" az érdekei ellen irányul, az a „nemzetet" szociális egységnek tekinti belső osztályellentétek nélkül.

2. Mint már láttuk, *Hertz* szerint az egykori Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásának az volt az oka, hogy az ország uralkodó körei a nemzetet fajnak tekintették.

Jó, tegyük fel, hogy ez így igaz. De vajon az angol uralkodó körök a kínaiakat nem tekintik alsóbb rendű fajnak? Vagy az amerikai politikusok nem tekintik fajnak a négereket? Vajon e két országban ez a nézet nem gyökeresedett-e meg tízszer erősebben, mint az egykori Ausztria—Magyarországon? Az ellentétes princípiumok keveredésének ez a végzetes hatása ugyan miért éppen Ausztriában mutatkozott meg, és egyáltalán nem akadályozza, hogy éljenek és viruljanak a faji előítéletek angol—amerikai hősei?

3. „A különböző fajoknak egy nemzetté való összeolvadása az erős nemzeti államok alapja" (405. o.).

Ez a megállapítás egyszerűen nem felel meg a valóságnak. Hiszen *Hertz* nem tagadhatja, hogy ugyanabban az Osztrák—Magyar Monarchiában a „fajok" keveredése maximális méreteket öltött. Ennek ellenére ő maga mondja, hogy ez az ország semmiképp sem válhatott „erős nemzeti államma", sőt, a „nemzetellenes" tendenciák következtében pusztult el. Ellentétes példa: Kína. Ismeretes, hogy Kína éppen az ókorban, amikor a faji keveredés jóval kisebb mértékű volt, mint jelenleg, „erős nemzeti állam" volt, ma viszont, amikor nem idegenkedik a keveredéstől, kis részekre szakadt, és mindeddig nem tudta megvalósítani a nemzeti egységet.*

Mindenki, aki látja a jelenkori társadalom társadalmi valóságát, tisztában van azzal, hogy az „erős nemzeti államok" kialakulása vagy szétbomlása nem lakosságuk faji keveredésének fokától függ, hanem az államokat alkotó társadalmi csoportok jellegétől, e csoportok erőviszonyaitól és a köztük szakadatlanul folyó osztályharc menetétől.

4. Hogy hová vezethet a faji politika és a nemzeti politika vak szembeállítása, *Hertz* elképesztő módon szemlélteti, amikor India példájára hivatkozik azt bizonyítandó, hogy a faji elv és a hazafiság összeegyeztethetetlen.

„A faji politika legjobb példáját — mondja — India mutatta . . . *Indiában nem alakulhatott ki a haza eszméje, mindegyik kaszt számára a kaszt volt a haza.* A felfokozott faji érzés akadályozta a nemzeti érzelmek és a hazaszeretet kialakulását. Ez az oka annak a hallatlan ténynek, hogy évezredeken át bármiféle hódítók — szkíták, arabok, törökök, mongolok, portugálok, franciák, sőt, még a zsákmányra éhes kereskedő társadalmak, a holland, a dán, az angol cégek is — jelentősebb ellenállás nélkül leigázhatták az óriási

* A húszas években Kína még nem volt egységes állam. Az országnak több nagy kiterjedésű része a különböző imperialista államok (Anglia, Amerika, Japán) szolgálatában álló vazallus-generálisok zsarnok uralma alatt volt.

ország bármely részét. Azok, akik szembeszálltak az idegen uralommal, *kizárólag* az Indiában élő török—mongol elemek voltak, de sohasem az igazi hinduk." (405—408. o.)

Ide juttathatja az embert a legjobb szándék is, ha felületesen bánik a történelmi tényekkel. Fölöslegesnek tartom, hogy itt részletesen bebizonyítsam mindezeknek az állításoknak lelkiismeretlen, rágalmazó jellegét. Aki elolvas bármilyen komoly munkát India történelméről, könnyen meggyőződhet róla, hogy az indiaiakban mindig is élt a haza eszméje, hogy India történetében nagyon is gyakori az indiaiak ellenállása — felkelése és lázadása — a hódítókkal szemben.*

A fajon belüli házasodás természetesen sok tekintetben negatív és káros jelenség. De nem komoly tudósok, hanem rossz vagy becstelen politikusok módszere az, hogy a fajon belüli házasodásnak rónak fel olyan következményeket, amelyek a valóságban nem járnak vele, csupán azért, hogy valamiképpen „kompromittálják".

*

*Hertz*nél nem kevésbé idealizálja a nemzetet *Finot* is. Szerinte a nemzet társadalmi egység belső ellentétek nélkül. „A morális és anyagi érdekek egyezése fogja össze a jelenkori népeket" (503. o.).

Igaz ugyan, hogy a nemzet harmonikus egységét egyelőre zavarja a faji ideológia. De ez csak addig lesz így, amíg nekünk (teoretikusoknak) nem sikerül leküzdenünk ezeket a hazug nézeteket. „Az igazi emberiségkoncepció — írja — korántsem rombolja le a hazafiság érzését, ellenkezőleg, erősíti azt és fokozza jelentőségét . . . Amikor majd a tiszta és változatlan fajoknak, valamint e fajok szerves egyenlőtlenségének ezek az elvei megszűnnek, meg fogjuk érteni az egyes országok lakosainak nyilvánvaló és abszolút egységét, valamint annak lehetőségét és szükségességét, hogy előrehaladjunk e testvériség politikai és társadalmi megvalósítása felé." (505. o.)

Amint látjuk, *Finot* ugyanazokat a hibákat követi el, mint *Hertz:* idealizálja a jelenkori „nacionalizmust", a nemzetet osztályok fölötti egységnek tekinti, teljesen szembeállítja a faji ideológiát a nacionalista ideológiával, és ráadásul gátlástalanul, egy francia hazafihoz méltó ékesszólással magasztalja a nacionalista sovinizmust.

*

Eltérően a burzsoá kritikusoktól, akik szembeállítják a nemzetet a fajjal, illetve a politikában a nacionalizmust a faji elvvel, a „marxista" *Kautsky* arra hajlik, hogy *azonosítsa* a faji problémát a nemzeti problémával, a faji politikát a nemzeti sovinizmussal, a faji elnyomást a nemzeti elnyomással, az elnyomott faj felszabadító mozgalmát a nemzeti felszabadító mozgalommal. A faji gondolatot „hivatásos hazafiak" eszközének tekinti.** A kultúr-„fajok" és a primitív „fajok" közt szerinte csak a technikában van különb-

* Lásd például a következő munkákat: *Cunningham:* History of the Sikhs, 1918; *Malleson:* History of the Indian Mutiny, 1879; I. R. *Holmes:* History of the Indian Mutiny, 1913; A. *Lovett:* History of the Indian Nationalist Movement; V. *Chirol:* India Old and New, 1921.

** Zsidóság és faj, 45. o.

ség, vagyis gazdasági fejlettségük színvonalában.* Ezzel a fajok társadalmi egyenlőtlenségének problémáját maradéktalanul a nemzeti—gyarmati kérdésre *redukálja*.

Ugyanilyen szellemben nyilatkozott már a „Zsidóság és faj" c. brosúrában, amikor utalt arra, hogy az utóbbi évszázadok folyamán óriási szakadék keletkezett a civilizált és az elmaradott „fajok" között, s hogy az elmaradott „fajok" haladása csak úgy lehetséges, ha lemondanak az önállósági törekvésről és átveszik a civilizáció vívmányait, értve ezen a fehérek technikai vívmányainak átvételét. Azt a tényt, hogy faji kérdés nemcsak a gyarmatokon van, hogy vannak esetek, amikor — mint például Amerikában — az antagonisztikus fajok ugyanazon „civilizált" rendszer keretei közt élnek, nyilvánvalóan szem elől tévesztette.

Míg *Kautsky* a nemzeti kérdésre redukálja a faji problémát, más „marxisták" egyszerűen azonosítják a fajt a nemzettel. Így például *Bauer* mind a nemzetben, mind a fajban „jellemközösséget" (Charaktergemeinschaft) lát. *Olberg* „külső és belső nemzeti sajátszerűségről" beszél (eine nationale Eigenart, äussere und *innere)*.

*

Azzal kapcsolatban, hogy a burzsoá kritikusok hogyan értelmezik a nemzeti kérdést a faji probléma interpretálásával összefüggésben, meg kell emlékeznünk a náluk uralkodó elképzelhetetlen terminológiai zűrzavarról. Mindenekelőtt arra gondolok, hogy példátlanul nagy előszeretettel használják a homályos „nép" kifejezést.

Ezt a kifejezést rendszerint a „nemzet" kifejezés szinonimájaként használják, ami nyilvánvalóan megengedhetetlen. A „nép" a szó eredeti jelentésében etnológiai szakkifejezés. Olyan emberek csoportját jelenti, akiket a vérrokonság kötelékei fűznek egybe. Ez a kifejezés ezért ma etnológiai értelemben csak néhány elmaradott primitív törzsre alkalmazható, amelyek valóban máig megőrizték etnikai jellegüket. A jelenkori társadalom kultúrnemzetei nem etnikai csoportok. Hiszen *Hertz* maga is így magyarázza: „Sok nemzet feltétlenül — népszerűen szólva — merőben véletlen képződmény, amely részben elszakadt legközelebbi vérrokonaitól, részben pedig különböző népek egybeolvadása útján keletkezett" (2. o.) — amivel mi természetesen nagyon is egyetértünk, azzal az egyetlen fenntartással, hogy ez nem *sok* nemzetre, hanem *valamennyi* nemzetre vonatkozik.

De a „nép" szónak más jelentése is van. Általánosan elfogadott a „lakosság" szinonimájaként való használata. Ebben az értelemben beszélünk például lengyel, orosz, brit „népről", értve ezen az említett országokban élő valamennyi nemzeti csoport közösségét. De a „nép" kifejezés a jelenkori civilizált népek esetében semmiképp sem helyettesítheti a „nemzet" kifejezést.

Lássunk néhány példát ennek illusztrálása végett:

„A kultúra mindig keveredés terméke — mondja *Hertz*. — Tisztán ‚népi' kultúra mint egy meghatározott népszellem megtestesülése csak elbizakodott tudatlanok képzeletében létezik. Minden lokálisan és nemzeti tekintetben elszigetelt kultúrát egyoldalúság, technikai és szellemi fogyatékosságok,

* Materialista történetfelfogás, 535—536. o.

valamint diszharmónia jellemeznek, amelyek a fejlődés feltételeinek korlátozottságával magyarázhatók és amelyek gyakran teljes bomlásra vezetnek." (385. o.)

Teljesen nyilvánvaló, hogy *Hertz* itt összekeveri a népet és a nemzetet. Megállapítása tökéletesen igaz a jelenkori civilizált nemzetek vonatkozásában, de nem állja meg a helyét sem az etnikai „népek", sem a civilizált országokban élő „népek" tekintetében.

Vagy másutt például azt bizonygatja, hogy a nyelv nem a fajhoz, hanem a „néphez" kapcsolódik. Megint világos, hogy itt nem népet, hanem nemzetet kellett volna mondania.

Míg a burzsoá kritikusok szemrebbenés nélkül egyszerűen „népnek" nevezik a nemzetet, anélkül, hogy tisztáznák e fogalmak különbözőségét, *Kautsky* nemcsak hogy ugyanezt teszi, hanem gyakran az ellenkező hibát követi el, s a primitív népeket és törzseket nevezi „nemzeteknek" (542, 564. és köv. oldalak). Nemcsak hogy beszél a primitív népek *„nemzeti* jellegéről", hanem szerinte éppen csak e népek esetében engedhető meg a nemzeti jelleg említése, mivel, úgymond, a kultúrnemzeteknél nemzeti jelleget nem lehet megállapítani. Hogy mind az egyik, mind a másik esetben ugyanazt érti e nemzeti jellegen, amit a fajvédők faji jellegnek neveznek (227. és köv. oldalak), az természetesen egyáltalán nem egyszerűsíti, hanem még zavarosabbá teszi egész koncepcióját.

Hogy milyen nagy fogalomzavar uralkodik az általunk tárgyalt szerzők műveiben, azt különösen jól mutatja az, ahogy *a keveredés kérdéséről* írnak, mivel a fajok keveredésének kérdését reménytelenül összekeverik a nemzetek, a népek, sőt az osztályok keveredésének kérdésével. Ők e négy kérdés helyett csak egy kérdést ismernek. Ez pedig a legteljesebb zűrzavarhoz vezet.

Mint az olvasó bizonyára emlékszik rá, *Hertz* azt állította, hogy a kulturális haladás lehetetlen a fajok keveredése nélkül, ahelyett, hogy a kultúrnemzetek és népek keveredésének szükségességéről beszélt volna.

Klasszikus példát idézhetünk *Finot*-tól, aki könyvének „A fajok keveredése" c. fejezetét a következő szavakkal fejezi be:

„Az ugyanazon éghajlati és intellektuális tényezők hatása alatt élő jelenkori népeknek is szükségük van arra, hogy új vér átvételével felfrissítsék vérüket. Nagyarányú keveredésük ugyanazokkal az előnyökkel jár, mint az ugyanazon országban élő különböző társadalmi osztályok keveredése. A francia és az amerikai népnek, rengeteg nép- és fajkeveredés e két termékének példája ékesen bizonyítja végtelen keveredéseik előnyeit" (273. o.).*

Szerzőink e fogalomzavar következtében megintcsak metafizikus megoldásra jutnak: minden fajon belüli házasodás (Inzucht) rossz, minden keveredés hasznos és progresszív. Ez az általánosítás pedig természetesen sok helytelen következtetésre vezet.

1. Mint már említettük, a kulturális haladás elengedhetetlen előfeltétele csak a népek és a nemzetek keveredése lehet, nem pedig a fajok keveredése, és még kevésbé az osztályok keveredése.

* Vö.: Zsidóság és faj, 32—33, 100, 104—105. o.

2. Nemcsak a szellemi fejlődés szempontjából, hanem az utódok fizikai egészsége szempontjából is alaptalan az az állítás, hogy a fajon belüli házasodás hatása minden körülmények közt feltétlenül káros.

3. Ami az „osztályok keveredését" illeti, itt természetesen nem lehet szó a tulajdonképpeni értelemben vett keveredésről, hanem csak vegyes házasságokról, amelyekről azt szokás mondani, hogy „ízlés dolga". Ahol osztályokról van szó, ott egységes válasz semmiféle kérdésre nem lehetséges. Hogy a vegyesházasságokat jónak vagy rossznak tartsuk-e, az attól függ: a) hogy pontosan milyen osztályok tagjai közti házasságról van szó, és b) hogy melyik osztályé a döntő szó. *Hertz vagy Finot* mint a demokratikus burzsoázia képviselői *prédikálhatják* a munkásoknak, hogy kívánatos a más osztályokkal való keveredés, így akarván elhitetni velük, hogy van „demokrácia"; *Gobineau* vagy *Chamberlain* mint a nem demokratikus nagyburzsoázia képviselői természetesen elleneznek mindenfajta keveredést, még a csak papíron hirdetett keveredést is. Ami viszont a proletariátust illeti, ő a kizsákmányoló osztályok képviselőivel kötött vegyes házasságokat magára nézve károsnak tartja — de természetesen nem biológiai értelemben, hanem azért, mert az ilyen keveredés rendszerint károsan hat a proletár fél osztályöntudatára és szilárdságára.

4. A burzsoá kritikusok azért hívei az osztályok keveredésének, mert fizikai keveredésüktől várják — mindenfajta társadalmi átalakítás nélkül — a társadalmi feltételek „egészségessé válását". Ez ismét csak azt mutatja, hogy egyáltalán nem értik a következőt: az osztálytagozódásnak nemcsak hogy nincs „faji alapja" — mint a fajvédők állítják —, de semmi köze sincs az emberek fizikai, szellemi sajátosságaihoz és képességeihez sem, hanem teljes egészében a fennálló termelési rendszeren alapszik, amely az embereket termelési eszközök tulajdonosaira és termelési eszközöktől megfosztottakra osztja.

*

A burzsoá kritikusok ignorálják korunk társadalmi faji problémáját. Nem látják a faji elnyomást és kizsákmányolást. Sőt, nemcsak hogy nem látják, de igen gyakran éppenséggel elpalástolják vagy védelmezik az imperialista államok faji politikáját. Ez persze másképp nem is lehet, mert merőben helytelen ideológiai elképzeléseik vannak a nemzeti problémáról általában, s így képtelenek észrevenni, hogy *az imperializmus idején a faji probléma szerves kapcsolatban van a gyarmati kérdéssel.*

Az imperializmus és rabló gyarmati politikája számukra nem létezik, ezt eleve képtelenek megérteni. Egyszerűen nem veszik észre. Sőt, mivel kizárólag a kulturális különbségekre figyelnek, — tudatosan vagy nem tudatosan — elleplezik nemcsak a faji elnyomásnak, hanem általában mindenfajta gyarmati elnyomásnak a tényét is.

Luschan az egyetlen, akinél nyomai mutatkoznak annak, hogy valamennyire megérti a gyarmati politika szerepét és jelentőségét a faji probléma szempontjából. De ahogy ő érti ezt, az, sajnos, több mint „sajátos"!

Luschan azt mondja, hogy nincsenek „vad népek", de „vannak egyes fehér vadak, durva, műveletlen, trópikus ingerültségben szenvedő európaiak, akik nem veszik maguknak a fáradságot, hogy megismerjék a bennszülöt-

teket, úgy viselkednek köztük, mint a vadak, az elképzelhető legkegyetlenebb módon bánnak velük és zsákmányolják ki őket" (179. o.).

Tehát nem a nagyhatalmak gyarmati politikája a bűnös, minden bajt csak egyes fehér emberek okoznak azzal, hogy durvák, műveletlenek, ingerültek. Nem az angol kormány a bűnös, hanem a trópusi láz!

Különben *Luschan* a fehér kormányok bűnéről más helyütt beszél, de szerinte legfőbb bűnük a gyarmatok színes lakosságával szemben nem az, hogy saját profitjuk érdekében kisajtolják a színesek vérét és verejtékét, hanem az, hogy „lebecsülik kultúrájukat", „nem veszik maguknak a fáradságot, hogy megismerjék a bennszülötteket" stb. (53, 179. o.).

Más helyütt Afrikáról szólva ugyanezt a szellemes gondolatot ismétli meg („Afrikában nincsenek más vadak, csak az eszeveszett fehérek"), és elmondja, hogyan pusztítja Afrikát a négy *S:* Sklavenhandel, Schnaps, Syphilis, Schundwaren (rabszolgakereskedelem, pálinka, szifilisz, ócska áruk), és elborzad a belga gyarmatosítók kegyetlenségei láttán (53. o.).

De mindez csak egyik oldala annak, ahogy az imperializmust és a gyarmati politikát értelmezi. A másik oldal, amely egy kissé másképpen fest, gyakrabban kerül előtérbe.

A belgák, úgymond, ilyenek. A németek ellenben egészen mások. Miközben elítéli a belgák gyarmati politikáját, könyve előszavában keserű könnyeket hullat a német gyarmatok elvesztése miatt. Mert a német gyarmatosítók nem olyanok ám, mint a műveletlen belgák. Csak nem képzelik, hogy a németek a gyarmatokon a színes fajok kizsákmányolásával és elnyomásával foglalkoztak? Szó se róla. Csupán anyagot gyűjtöttek az antropológusok és az etnológusok számára. A német gyarmatok elvesztése a tudomány vesztesége. És ezt *Luschan* a legnagyobb komolysággal mondja!*

Vannak tehát jó és rossz gyarmatosítók. S nemcsak a németek körében vannak jó gyarmatosítók. A fajvédőknek a zsidók kisebb értékűségére vonatkozó tételét megcáfolandó *Luschan* példaképpen nem holmi Marxra, Heinére vagy Spinozára hivatkozik, hanem zsidó származású angol arisztokratákra (Disraeli-Beaconsfieldre, lord Montagure, sir Isacs-re, sir Herbert Samuelre), és valóságos dicshimnuszokat zengedez róluk, mit sem zavartatva magát attól, hogy ezek az államférfiak Anglia rabló gyarmati politikájának képviselői, a faji elnyomás és kizsákmányolás könyörtelen végrehajtói.**

* Érdemes ezt a részt szó szerint idézni az olvasó szórakoztatására, mivel ez a burzsoá professzori bárgyúság tipikus példája a liberális demokratikus értelmiség egyik kiváló képviselőjénél.

„Sajnos kénytelen vagyok lemondani gyarmati csapataink mindazon tagjainak megnevezéséről, akik érdemeket szereztek az antropológia és az etnológia területén. Mély szomorúsággal emlékezem elhunyt barátaimra és tanítványaimra, és nem kisebb szomorúsággal gondolok azokra, akik életben maradtak, és akiket gyarmatbirtokaink elvesztésével erőszakosan elszakítottak gyümölcsöző tevékenységüktől. Emlékük nem tűnik el a tudományos irodalomból, és reméljük, hogy a berlini néprajzi múzeum afrikai osztálya hamarosan méltó emléket állít gyarmati csapatainknak — monumentum aere perennius."

** I. m. 164. o. *Montagu* India ügyeivel foglalkozó államtitkár volt, *Isacs* ugyancsak az indiai ügyekben „utazott", *Samuel* pedig Palesztina főmegbízottja volt.

A londoni kongresszuson tartott előadásában magasztalta a japán imperialistákat is, védelmezte őket azokkal szemben, akik a japánokat alsóbb rendű fajnak tekintették, s azt mondta róluk, hogy „ők az európai civilizáció meghonosítói Ázsiában", akik „Csuzimánál és Mandzsúria földjein talán a gondolatszabadságot mentették meg Európa számára". (A háború után írt új könyvében erről — teljesen érthető okokból — már nem beszél.)

Az előbbiekben már láttuk, hogyan magyarázza *Luschan* Törökország „bukását" a többnejűséggel és egyéb „tényezőkkel". Ott sem említette egy szóval sem az imperializmust.

Luschan más kollégái teljesen vakok — vagy úgy tesznek, mintha azok volnának. *Finot*, mindenféle „faji előítélet" szenvedélyes ellenfele könyve angol kiadásának előszavában méltatja „az angol—francia humanizmust", amely „ma* Európában nagy reményekre jogosító tendenciát mutat a fajok és a népek közti igazságosság harmonikus fejlesztésére". „Anglia és Franciaország arra hivatott, hogy irányítsa az úgynevezett alsóbb rendű fajok felszabadítását és valamikor sikeresen befejezze felvirágoztatásukat" (V. o.).

Finot a gyarmati hadjáratok borzalmait nem látja, viszont elragadtatott hangon ír arról, milyen nagyszerű lehetőségek nyíltak meg a civilizációtól elmaradt népek előtt. A derék angolok és franciák nagylelkű igyekezete eredményeképpen ezek az elmaradott népek „az európai gondolattal együtt elsajátítják az európaiak társadalmi és politikai előnyeit is** (!!), felfedezéseiket és találmányaikat is. Ily módon egyetlen emberöltő alatt hirtelen tagjaivá válnak a nagy civilizált családnak, és élvezni kezdik azoknak az intézményeknek az áldásait, amelyek kemény munka eredményeképpen évszázadok során alakultak ki" (286. o.).

Hertz az állítja, hogy a francia gyarmatokon „a színesek teljes elvi egyenjogúságot élveznek"*** (10. o.).

Anglia pedig, ha hihetünk *Hertz*nek (de vajon hisznek-e neki az indiaiak és a kínaiak?), a legprogresszívebb, legnemesebb ország, amelyet a legkevésbé fertőztek meg a faji előítéletek. Megkülönböztetett figyelmet érdemel az, amit *Hertz* a faji problémával kapcsolatos angol erényekről ír: az angolok mindenféle kritikánál jobban megmutatják annak a rokonszenvnek és „védelemnek" igazi értelmét és valóságos értékét, amelyben a humánus és ultrademokratikus burzsoá kritikusok részesítik az elnyomott fajokat. Figyeljék csak:

„Angliában kétségtelenül a legkisebb szerepet játsszák a faji előítéletek, mert valamennyi ország közül Anglia a legérettebb politikai szempontból, s világbirodalmában a legtöbb tapasztalatot szerezte a különféle fajokkal kapcsolatban. Indiában természetesen *csaknem* teljes egyenjogúság uralkodik, még a legmagasabb posztok is elérhetők az indiaiak számára."

* Ezt 1906-ban írta.

** Költői vénával megáldott szerzőnk természetesen nem említi az olyan „európai előnyöket", mint az ágyú, a pálinka stb.

*** Ez az egyenjogúság szerinte abban nyilvánul meg, hogy a színeseknek „sok helyen megadják az aktív és a passzív választójogot, kinevezik őket közigazgatási funkciókba", s állítólag nem tiltják a vegyes házasságokat sem. (Ez az utóbbi állítás persze nem egészen felel meg a valóságnak.)

(Mintha az indiai nép egyenjogúsága kimerülne azzal, hogy egyes indiai arisztokratáknak megengedik az angol urak hűséges szolgálatát! — *S. E.*) . . . „Csak idő kérdése, mikor kapja meg India ugyanazt a függetlenséget, mint a dominiumok. . . Új-Zélandban a maorik mind jogilag, mind ténylegesen teljesen egyenjogúak a fehérekkel, akárcsak a négerek Jamaicában és más területeken. Amennyire az angol parlament, az angol hivatalnokok és az angol papság befolyása kiterjed, a bennszülötteket mindenütt védelmezik, és igazságosan bánnak velük. Gondosan ügyelnek rá, nehogy olyan érzés támadjon bennük, hogy megvetik őket fajuk miatt." (11—12. o.)

Hát ez igazán kedves! A brit oroszlán az elnyomott nemzetek és fajok jóakarójának szerepében!

Csak az a baj, hogy a brit jószívűségnek ez az arany szájú védelmezője maga sem hisz szavainak. A továbbiakban például maga is kénytelen beismerni, hogy: „Az angolok, akárcsak valamennyi túlnyomóan germán nép, különösen idegenkednek attól, hogy keveredjenek a színesekkel, még ha azok a legősibb kultúrfajokhoz tartoznak is (vagyis: indiaiak, kínaiak, egyiptomiak, arabok)" (12. o.).

„Angliában a legkisebb szerepet játsszák a faji előítéletek." És mégis kiderül: „Angliában is mindig nagyon elterjedt volt az a meggyőződés, hogy az angol faj a legfelsőbb rendű. A legerősebben alkalmazták a faji érveket annak bizonyítására, hogy a ‚kelta' írek nem teljes értékűek az angolszászokhoz viszonyítva. . . , s a fennálló uralmi viszonyok ‚tudományos' igazolására." (11. o.)

De ha ez így van, mi az angolok érdeme? Ha az angolok nem jobbak másoknál, miért dicséri éppen őket, másokat pedig szid?

Kiderül, hogy az angolok bűnei mind múlt időben szerepelnek. Ezek csak ideiglenes tévedések (afféle ifjúkori botlások) voltak, és el is múltak mindenféle káros következmény nélkül, mondhatni, nyomtalanul.

„De az angolok politikai józansága és igazságérzete végül is elvetette ezeket a jámbor színezetű érveket, és *megoldották az ír kérdést*"* (uo. Saját kiemelésem. — *S. E.*). „Sok angol tudósnál és szerzőnél *találkoztunk* azzal a nézettel, amely szerint a teuton faj minden más fajnál felsőbb rendű. De ez a nézet csak egy romantikus érzelem kifejezése volt, s — az említett ír kérdésen kívül — nem volt semmilyen politikai hatása sem" (uo. Saját kiemelésem. — *S. E.*).

Hertz szerint az ír kérdést szerencsésen megoldották. Magának az ír népnek egy kicsit más a véleménye. Neki egy kicsit más elképzelései vannak a nemzeti felszabadulásról, mint *Hertz*nek és az általa magasztalt angoloknak. De ez persze „ízlés dolga". Tegyük fel, hogy az ír kérdést „megoldották". Ám mi a helyzet a gyarmatokon? Fentebb azt hallottuk *Hertz*től, hogy a gyarmatokon béke és boldogság uralkodik — ha nem számítjuk a vegyes házasságokkal szemben érzett némi undort. A következő oldalon azonban ilyesmiről értesülünk szerzőnktől:

„Az angol gyarmatokon igen különböző a helyzet. Egyes gyarmatokon, különösen az anyaországtól független domíniumokon, idegenkednek a színesektől és megvetik őket, olykor igen rosszul bánnak velük. Még az ázsiaiak — különösen az indiaiak, a japánok és a kínaiak — bevándorlását is jelentősen megnehezítik vagy teljesen megtiltják noha az, angol kormány

az indiaiak érzelmeire való tekintettel nem szívesen él ezzel. A tisztes társaságba a színeseket nem fogadják be, gyakran még azokba az iskolákba sem tehetik be a lábukat, amelyekben fehér gyerekek tanulnak. A vegyes házasság nem tilos, de ritkán fordul elő." (13. o.)

Az angolok tehát valóságos angyalok. Ahol a fajok kapcsolataiban akad valami rendellenesség, arról nem az angol kormány politikája tehet, hanem éppen az angol kormány befolyásának gyengülése, a dóminiumok és a gyarmatok túlságosan nagy önállósága.

Ám mi a helyzet ott, ahol a derék angolok teljhatalmú gazdák?*

„Dél-Afrikában (az egykori búr állam, Natal kivételével) a négereknek ugyanolyan választójoguk van, mint a fehéreknek. Az iskolázottsági és a vagyoni cenzus miatt azonban csak nagyon kevés négernek van szavazati joga" (uo.).

Először is el kell oszlatnunk néhány félreértést. 1. Nem Natal volt búr állam, hanem Transvaal és Oranje Köztársaság; Natalban viszont már évtizedekkel az egyesítés előtt angolok uralkodtak. 2. A négereknek nem Natal kivételével egész Dél-Afrikában volt (karikatúrákba illő) szavazati joguk, hanem csak az egyik angol gyarmaton (Fokföld).

Szó se róla, szép kis egyenjogúság: egész országok vannak, ahol a négereknek egyáltalán nincs szavazati joguk, ahol pedig papíron nem fosztották meg őket a szavazati jogtól fajuk miatt, ez csak annak köszönhető, hogy az antidemokratikus törvények enélkül is megfosztják őket minden politikai jogtól.**

„Ez nagy veszélyt rejt magában a jövőre nézve, mivel a feketék alkotják a lakosság többségét" — mondja *Hertz*, akit egyáltalán nem a jogfosztott négerek sorsa aggaszt, hanem az angol gyarmatosítók jóléte. Nehogy jogfosztott rabszolgáik holmi lázadások miatt kikerüljenek befolyásuk alól. Ezért ért egyet azokkal a próbálkozásokkal, hogy a fehér parlamentekkel párhuzamos „néger tanácsokat" alakítsanak, hogy ily módon, a két párhuzamos parlamenti rendszer létrehozásával egyrészt megnyugtassák a négereket egy demokratikus csalás révén, másrészt megerősítsék és szélesítsék a kínai falat a fajok között.

Az imperializmusnak a gyarmatokon folytatott *gazdasági* politikájáról, *a földről való elűzésnek, a kényszermunkának* a rendszeréről stb. *Hertz* sehol nem szól egy szót sem.

Így harcolnak a faji elnyomás és a faji politika ellen a legkiválóbb burzsoá kritikusok.

Figyeljük meg még, mit mond *Hertz* az Egyesült Államokban bevezetett bevándorlási tilalomról. Ez a tilalom szerinte a japánok és más színes népek elleni agitáció következménye.

„Persze itt nagy szerepet játszanak gazdasági mozzanatok is: az amerikai munkások félnek az alacsonyabb életszínvonalú bevándorlók konkurrenciájától. Ugyanezzel a mozzanattal találkozunk Ausztráliában, Dél-Afrikában,

* *Hertz* ezt a Dél-afrikai Unió megalakulása előtt írta.

** Azóta Herzog tábornok törvényével Fokföldön is megfosztották őket a szavazati jogtól.

Kanadában is. De a faji gyűlölet is nagy szerepet játszik, amint ezt különösen jól mutatja a japánok bevándorlása elleni mozgalom" (17. o.).

Mint *Hertz* a továbbiakban elmondja, ezt az agitációt rendszerint bűnöző elemek folytatják azért, hogy eltereljék magukról a közfigyelmet, majd csodálkozik azon, hogy e céljukat sikerült elérniük „annak ellenére, hogy *Roosevelt* elnök és sok kiváló amerikai férfiú határozottan óvott ettől".

A továbbiakban a legnagyobb komolysággal igyekszik „megcáfolni" a bevándorlás elleni érveket. (Hogy kit akar meggyőzni: a bűnöző agitátorokat vagy az általuk megagitált amerikaiakat — azt nem tudni.) A japánok elvégre kevesen vannak, s életszínvonaluk sem alacsonyabb, mint a kelet- és dél-európai bevándorlóké. A munkások persze „jogosan törekszenek" arra, hogy elhárítsák keresetük csökkenését, amivel az olcsó munkaerő kínálata fenyeget. De nem volna-e jobb — kérdezi *Hertz* —, ha törvényileg megtiltanák, hogy a vállalkozók alacsonyabb bérért alkalmazzák a külföldi munkásokat, vagy pedig ha külön adót vetnének ki a külföldi munkások által előállított termékekre? (18. o.)

Azután általános érveket vonultat fel általában a bevándorlási tilalmakkal szemben. A fehérek, úgymond, óriási területeket foglaltak el. Nincs elég munkaerő. A túlnépesedett Ázsia annyi munkaerőt adhatna nekik, amennyit akarnak, hiszen ott vannak a munkanélküli színes tömegek milliói. Ausztráliában, Amerikában és Dél-Afrikában a színes ázsiaiak e munkásseregei élelmiszert és nyersanyagot termelhetnének a fehér európaiak és amerikaiak számára, ily módon ők maguk is fizetőképes vásárlókká válnának, és bővítenék az európai és az amerikai tőkések értékesítési piacát. „De a világgazdaság felvirágzásának ez a feltétele elesik a bevándorlási tilalom miatt, amelyet a vak nyerészkedési vágy és a megrögzött faji gyűlölet diktál. Nem veszik figyelembe sem a színesek megélhetésének lehetőségét, sem a világ érdekeit." (19. o.)

Amint látják, pompás játszadozás ez a szavakkal.

1. Az imperializmus rendszere a maga rabló érdekeivel és az imperialista szuperkizsákmányolás verejtékeztető rendszerével, amely az igazi gyarmatok elégtelen volta következtében belső gyarmatokat hoz létre saját országaiban — nem létezik. Csak a „világgazdaság", vagyis az osztálykülönbségektől mentes egész emberiség érdekei léteznek, és vannak egyes kapzsi és ostoba emberek, akik ezt nem értik meg, nevezetesen: a munkások, akiknek ezt meg lehet bocsátani, mivel az imperializmus „igazságtalan helyzetet" teremt számukra, és a tőkések, akiket meg kell fegyelmezni, meg kell tiltani nekik, hogy igazságtalanul bánjanak a munkásokkal. És vajon ki hivatott erre? A kormány, vagyis azok az emberek, akiket ugyanezek az „igazságtalan" tőkések állítottak a kormánykerék mellé érdekeik őrzése céljából.

2. A gyarmati *elnyomás* szerzőnknél eltűnik. Nyoma sincs annak, hogy egyik nép elnyomná a másikat. Csupán egyes ostoba és véletlen félreértések vannak, amelyek nem magyarázhatók meg az angol vagy a francia imperializmus lényegéből, hanem csakis egyik vagy másik jellemtelen vagy műveletlen angol vagy francia szubjektív tulajdonságaiból. Vannak egyes fehér emberek, akiket megfertőztek a hazug, ostoba fajelméletek, és vannak más fehér emberek, akiket egyéni anyagi érdekeik késztetnek — „egyetemes

emberi szempontból" — igazságtalan vagy ostoba cselekedetekre, de a jelenkori társadalmi rendnek, a modern tőkés államnak semmi köze ehhez. A tőkés állam minden tőle telhetőt megtesz, hogy „erényessé tegye az embereket". A tőkés állam és a tőkés rend ártatlan, mint a ma született bárány.

3. *Hertz* a bevándorlás jogát nem a bevándorló tömegek érdekében, hanem a „világgazdaság" érdekében védelmezi, vagyis — a fennálló körülmények között — a világimperializmus érdekében.

*

Természetesen furcsa volna *burzsoá* demokratáktól azt várni, hogy másként vélekedjenek a „demokratikus" államok imperialista politikájáról. De hasztalan várnánk ilyesmit a mai szociáldemokratáktól is.

Persze, voltak és vannak is különféle szociáldemokraták, akiknek különböző a véleményük a gyarmati kérdésről. Húsz évvel ezelőtt láttunk olyan szociáldemokratákat, akik nemzetközi szocialista kongresszuson nyíltan felléptek és dicshimnuszokat zengtek az imperialista gyarmati politikáról, mondván, hogy „a gyarmati politika tekintetében nekünk (vagyis a szociáldemokrata pártnak) nem szabad tisztán negatív álláspontra helyezkednünk. Pozitív szocialista gyarmati politikát kell folytatnunk".* Emlékszünk továbbá, hogy ugyanakkor (1907-ben) megjelent egy ismert szociáldemokrata szerző könyve, aki szembeszállt a szociál-imperializmus teoretikusaival és nemcsak halomra döntötte e teoretikusok minden érvét és okoskodását, amely szerint gyámkodni kell az elmaradott, műveletlen népek fölött, s szükség van a gyarmati erőszakra, mert különben az elmaradott népek visszazuhannának a barbárságba, de nagy ékesszólással bizonygatta azt is, hogy perspektivikusan lehetséges az elmaradott gyarmati népek nem kapitalista fejlődése a szocializmus felé!**

Ilyenek voltak hajdanában a forradalmi szociáldemokrata szerzők és így vélekedtek a gyarmati politikáról!

De ez hajdanában volt, nagyon régen: húsz évvel ezelőtt. Azóta a forradalmi szociáldemokraták e dicső nemzedéke, sajnos, kihalt. (Az imént említett forradalmár szerző, aki oly szenvedélyesen védte az elnyomott népeket a szociál-imperialisták bűnös étvágyával szemben, 1914. augusztus 4-én szűnt meg létezni. *Karl Kautsky*nak hívták.)

A mai szociáldemokrata szerzők másképpen vélekednek a gyarmati kérdésről. Példaképpen idézhetjük *Karl Kautsky*t az 1914—1927-es évekből. A faji kérdéssel foglalkozó munkáiban ma ugyanolyan szenvedéllyel, mint amilyennel valamikor szétzúzta az akkori szociál-imperialisták elméleteit, halomra dönti azt a koncepciót, amelyet 1907-ben ő maga dolgozott ki.

A színes népek elnyomását és kizsákmányolását *Kautsky* — éppúgy, mint a burzsoá szerzők — olyan fejtegetéssel leplezi, hogy ezek a népek kulturális tekintetben elmaradottak, képtelenek az önálló fejlődésre, s

* A Szocializmus és gyarmati politika c. brosúra, *Bauer*nek, *David*nak és *Van-Kohl*nak a stuttgarti kongresszuson mondott beszédeiből közölt részletek. 5. és köv. oldalak.

** I. m. 55—64. o.

gazdasági és kulturális felemelésük nem lehetséges másként, mint hogy békésen alávetik magukat a tőkés gyarmatosítóknak.*

Azt a tényt, amely a monopolkapitalizmus idején elkerülhetetlen, nevezetesen hogy vannak elnyomó és elnyomott, uralkodó és leigázott népek és nemzetek, megpróbálja elleplezni, mondván, hogy valamennyi nép egyazon fokon áll, hogy a kizsákmányolókra és a kizsákmányoltakra való tagozódás nem „természeti szükségesség", hogy „a modern államok közti ellentétek nem kiküszöbölhetetlen természeti vagy gazdasági jellegű ellentétekben gyökereznek", hogy „a jövő nem azt ígéri, hogy a fajok kizsákmányoló és kizsákmányolt fajokra oszlanak, hanem azt, hogy összeolvadnak az egységes emberiségben" stb.**

Kautsky nem tárja fel a mai fajelméleteknek mint a kizsákmányoló gyarmatosítók ideológiájának — az imperialista valóság igazolására hivatott ideológiának — a valóságos gyökereit és igazi lényegét, ehelyett arról fecseg, hogy a nagyhatalmi politika és a gyarmati szörnyűségek hibás elméletek következményei, amelyek viszont „a gondolkodás hiányából" erednek.***

Kautsky ignorálja vagy elhallgatja a gyarmati országokban végbemenő osztálydifferenciálódást, amely az utóbbi évtizedekben és különösen az utóbbi években szédítő gyorsasággal fejlődik, valamint a keleti társadalomnak osztályszempontból különböző táborokra való felbomlását (a színes imperializmust — Japán, a feudális-reakciós elemeket, az imperialisták szekértolóit, a nemzeti reformistákat és a nemzeti forradalmárokat), s nem vesz tudomást arról sem, hogy e csoportból az első három kategória egységes frontot alkot az utóbbi ellen. Kautsky nemcsak 1914-ben vélekedett úgy, hogy általában „az ázsiai népekben" kell keresni „a világ forradalmi elemeit", a forradalmiság legtipikusabb példájaként a japán tőkéseket említve,**** hanem 1927-ben is azt mondja, hogy „ma olyan korba érkeztünk, amikor az *egész* keleti világ faji különbségre való tekintet nélkül *egyetlen* forradalmi fészekké válik — beleértve *Fél-Ázsiát (Oroszországot és a Balkánt) is*" (!!).***** (Saját kiemelésem. — *S. E.*)

Tempora mutantur et nos mutamur in illis!

9. A TÁRSADALMI FAJI KÉRDÉS MERŐBEN KULTURÁLIS PROBLÉMAKÉNT VALÓ FELFOGÁSA

A burzsoá kritikusok, miután tisztázták, hogy sem fizikai, sem pszichikai jegyek alapján nem lehet beszélni felsőbb rendű és alsóbb rendű fajokról, kizárólag kulturális téren látnak különbségeket a népek között. Ebből szerintük magától adódik az a következtetés, hogy e különbségek megszüntetéséhez csupán a fejlettebb népek kulturális munkájára van szükség, vagyis elegendő, ha ezek a fejlettebb népek átadják civilizációjukat az elmaradottabb népeknek.

* Zsidóság és faj, 40. o.
** Uo. 6, 12, 41. o.
*** Materialista történetfelfogás, I. köt., 507—509, 549. o.
**** Zsidóság és faj, 42. o.
***** Materialista történetfelfogás, I. köt., 549. o.

„Hagyjuk csak, hogy a civilizáció egy vagy két évszázadig hasson ott (mármint az elmaradott „alsóbb rendű" fajok körében. — *S. E.)* — és minden rendben lesz" — mondja *Finot*. A civilizációnak ugyanis az a sajátossága, hogy kiegyenlíti a népek közti különbségeket, „egyformán hat minden népre". A civilizáció „számtalan analóg (minden népre nézve analóg — *S. E.)* hatással kedvez az emberiségnek" és ily módon „egyre inkább egységre vezet", azon munkálkodik, hogy „a változatlannak tekintett vonások elolvadnak, mint a viasz a meleg hatására" (287, 350, 484. és köv. oldalak).

Természetesen senki sem emelhet kifogást, mondjuk, *Luschan* meghatározása ellen, amely szerint „nincs semmiféle vad nép, csak olyan népek vannak, amelyeknek más a kultúrájuk, mint a mienk". Az ilyen meghatározások helyesek, ha a kultúrát úgy értelmezik, mint mi, marxisták, vagyis főleg mint technikai-gazdasági kultúrát, mint a termelőerők fejlődésének magasabb fokát. De ezzel még nem merítettük ki a népek közti különbségek kérdését. A népek közti valamennyi különbség kulturális, vagyis elsősorban technikai-gazdasági fejlettségük különböző fokában gyökerezik. De ezen az alapon az évszázadok során más különbségek is kialakultak, mégpedig nemcsak szellemi jellegű különbségek, amelyekről oly buzgón beszél kivétel nélkül valamennyi burzsoá kritikus, hanem — és ez a legfontosabb (persze nem a kritikus urak, hanem a „kulturális tekintetben elmaradott" népek számára) — politikai-jogi jellegű különbségek is, kialakult a gazdasági és a politikai leigázás egész rendszere, amelyet kapitalizmusnak, illetve legújabb formájában nemzetközi imperializmusnak nevezünk. Nem az európai civilizációtól való absztrakt, légies „kulturális" (a kritikusok felfogásában „kulturális", vagyis: értelmi-szellemi) elmaradottság nyomja el, zsákmányolja ki, üti, veri, kínozza, lövi agyon és lincseli a négereket és a kínaiakat, hanem a teljesen reális angol, amerikai, francia és más tőkések teljesen reális katonái és egyéb szolgái hajtják ezt végre ugyanolyan reális, egyáltalán nem „szellemi" vas és acél fegyverek segítségével. (Bár egyébként szellemi fegyvereket is felhasználnak, mint például a keresztény vallást!)

A híres „civilizáció", amely *Finot* szerint „egyenlősíti" és „egyesíti" a népeket, a gyakorlatban *megosztja* a népeket (és következésképpen az úgynevezett „fajokat") elnyomó és elnyomott népekre *(Lenin)*, egyeseket milliomosokká tesz, másokat páriasorba taszít, és „jótékony" hatására nem a népek közti különbségek „olvadnak el, mint a viasz a meleg hatására", hanem a fekete, sárga és barna munkások egészsége és élete, a kínai és néger parasztok vagyona és gazdasága, az elmaradott népek minden valóban kulturális kezdeményezése.

Ebben a helyzetben az olyasfajta kijelentések, mint például hogy „a feketék nemcsak hogy nem áldozatai a civilizációnak, hanem, ellenkezőleg, a civilizáció hatására növekednek és fejlődnek",* képmutató kicsúfolásai

* *Finot*, 483. o. Ezt következtetésként mondja, miután megállapította, hogy a négerek meglepő kulturális fejlődést értek el Amerikában, ahelyett, hogy azt mondaná: meglepő, hogyan tudtak ekkorát fejlődni az amerikai civilizáció végzetes hatása *ellenére*, annál is inkább, mert a következő oldalon maga is kénytelen elismerni, hogy ez éppen így van.

a valóságnak, és — a legjobb esetben — szerzőik „társadalmi tekintetben fennálló tudatlanságáról" tanúskodnak (hogy azt a kifejezést alkalmazzuk, amelyet ugyanezek az urak alkalmaznak a fajvédőkre).

Ha meggondoljuk, mondja *Finot*, milyen óriási haladást értek el a „fekete amerikaiak" az utóbbi egy és negyed század alatt, teljes joggal remélhetjük, hogy a következő egy-két évszázad során sikerül megszerezniük „azt a fiziológiai és intellektuális típust, amely általában dominál az amerikai körülmények között" (485. o.). Szerinte az egész kérdés határozottan és félreérthetetlenül a „fiziológiai és intellektuális" különbségek megszüntetésének kérdésére redukálódik. A politikai-jogi különbségek megszüntetésének kérdését fel sem veti. (Pedig tudjuk, hogy ezek az utóbbi különbségek, a történelem pontos tanúsága szerint, megszüntethetők — persze, ha bizonyos „feltételek" megvannak hozzá — nem egy évszázad, hanem akár 24 óra alatt is. Elegendő emlékeztetnünk arra az októberi napra, amely egy csapásra megszüntetett nem kisebb „különbségeket"!)

Azt hihetnénk, hogy *Finot* azért nem beszél a politikai különbségekről, mert szerinte ezek származékosak, a „fiziológiai és intellektuális" különbségekből erednek, amelyek eltávolítása nélkül egyébként sem szüntethetők meg. De elvégre *Finot*-nak tudnia kell azt az egyszerű tényt, hogy vannak olyan „négerek", akiknek ereiben egynyolcad vagy egytizenhatod résznyi néger vér folyik, s hogy ezek ragyogó művészi, irodalmi, zenei és egyéb képességekkel rendelkeznek, amelyek díszére válnának bármely fehér „übermenschnek", úgyhogy ezek vonatkozásában intellektuális különbségekről egyáltalán nem lehet beszélni, egykori fiziológiai „faji" jegyeiket pedig, ha egyáltalán maradt belőlük még valami, mindenesetre mikroszkóppal kell keresni, s *Finot*-nak azt is tudnia kell, hogy ezeket az egykori (fiziológiai és intellektuális tekintetben) négereket, noha nyomokban sem mutathatók ki bennük a *Finot* szerint rendkívül fontos fiziológiai és intellektuális sajátosságok, a „civilizált" amerikaiak mégis „alsóbb rendű" fajnak tekintik, elszigetelik és meglincselik ugyanúgy, mint a legigazibb, tiszta vérű négereket.

*

Így vélekednek az „alsóbb rendű fajok" fejlődésének kérdéséről a liberális burzsoák. Szerintük az egész probléma nem más, mint az elmaradott népek kulturális, azaz szellemi fejlődésének problémája.

A „marxisták" természetesen másként értelmezik a „kultúrát". Az összes népek — mondja *Kautsky* —, mind a legcivilizáltabbak, mind a legelmaradottabbak, a fejlődésnek ugyanazon a fokán állnak; a köztük levő különbségek a technikának, a termelés technikájának és a gondolkodás technikájának a különbségei. Nem az a probléma lényege, hogy fölemeljük az elmaradott népeket szellemi tekintetben: a probléma e népek technikai fejlődésére redukálódik.

„A modern civilizáció vezető népei az utóbbi évszázadok során oly szédületes gyorsasággal fejlődtek különösen a technika területén, hogy előnyük (Vorsprung) egyre nőtt, s egyre hosszabb lett a távolság, amelyet az elmaradott népeknek meg kell tenniük e népek utolérése érdekében... Az emberiség nagyobb fele önállóan kutató, gondolkodó emberekből a fölöttük álló

(überlegener) mestereket szolgaian utánzó tanítványokká vált. De ez a helyzet átmeneti. Megszűnik mindegyik népnél, mihelyt eléri a modern kultúra magaslatát. Az ilyen fejlődés szilárd eredménye végül is minden bizonnyal az emberi nem szellemi egysége (Übereinstimmung) lesz."*

Amint látjuk, nincs olyan nagy különbség a liberális-burzsoá és a „marxista" álláspont között. Mindkettő szerint csak az a feladat, hogy megvalósítsuk „az emberi nem szellemi egységét", s megszüntessük a népek kulturális elmaradottságát. A két tábor nézetei csak az ehhez szükséges kulturális munka eszközeit és útjait illetően térnek el. A burzsoá liberálisok, akik a kultúra lényegét a szellemiben látják, úgy gondolják, hogy ez a cél elérhető az elmaradott „fajok" és népek szellemi nevelése útján; elméletük gyakorlatilag megtestesül Kínában az amerikai iskolákban, Ázsiában és Afrikában a misszionárius egyházakban, Amerika néger templomaiban és egyéb békés intézményekben. A „marxista" *Kautsky* reálisabban nézi a dolgot. Ő materialista, tudja, hogy mindez csak felépítmény. Elmélete a gyakorlatban nem éri be az iskolákkal és a templomokkal. Miközben valójában igazolja az ideológiai elnyomásnak ezeket az eszközeit (hiszen ha az elnyomott népek „a fölöttük álló mestereket szolgaian utánzó tanítványokká" váltak, nyilvánvalóan szükségük van iskolákra), úgy vélekedik, hogy a leglényegesebb a legfejlettebb technika meghonosítása a kulturális tekintetben elmaradott országokban. Az ő „marxista" álláspontja valósággal megköveteli a civilizált, technikailag fejlett államoktól, hogy a nem civilizált országokban fejlesszék ki a „civilizált" ipart és kereskedelmet, vagyis teremtsék meg a gyarmati kizsákmányolás rendszerét, mint az egyetlen olyan eszközt, amellyel emelhető az elmaradott népek kulturális színvonala.

*

Kultúra, kultúra és még egyszer kultúra! — ez kell nektek, mindenféle kínaiak, indiaiak, négerek és a kulturált európaiak és amerikaiak többi „szolgaian utánzó tanítványai". Ami pedig a társadalmi egyenlőtlenséget, a politikai elnyomást és függést stb. illeti — mindez nem tartozik a tárgyhoz. A liberális burzsoák számára ezek egyszerűen nem léteznek. Hiszen a civilizált országokban demokrácia uralkodik, minden ember egyenlő, a népek közti fizikai és kulturális különbségek lényegtelenek és ideiglenesek, nem adnak alapot ahhoz, hogy egyik nép fölényben érezze magát más néppel szemben. Persze vannak elvakult fajvédők és más effajta csirkefogók, akik faji előítéletektől vezéreltetik magukat. Ezeket likvidálni kell, de az ő likvidálásuk problémája is kulturális probléma; le kell leplezni és elméletileg le kell küzdeni a fajelméleteket, és minden rendben lesz. Ha mégis akadnak „egyes durva és műveletlen fehér vadak", akik, bár erre nincs „alapjuk", mégis „úgy viselkednek a bennszülöttek között, mint a vadak, és az elképzelhető legkegyetlenebb módon bánnak velük és kizsákmányolják őket" *(Luschan)*, ez csak kivétel, amely erősíti a szabályt. Az ilyenekkel meg kell és meg tud birkózni a kulturált, demokratikus állam a szokott módon, de ez nem jelent különösebb problémát. A kultúra fejlődésével

* Zsidóság és faj, 40. o.

minden rendbe jön; nincs szükség semmiféle erőszakos rendszabályra, „nem az egyenjogúság erőszakos meghonosítására van szükség, hanem a kölcsönös megértés lehetőségére".

A „marxista" *Kautsky* természetesen nem ilyen naiv. Ő mint „materialista történész" tudja, hogy:

„az európai népek gyors fejlődése a XVI. századtól kezdődően csak a kapcsolatok bővítése révén volt lehetséges, amely szoros érintkezést teremtett az összes fajok és népek között. A leggyengébb népekre ez valósággal gyilkos hatással volt, mivel a modern társadalom a nyers érdekellentéteken nyugszik — amelyek végzetesek mind a testre, mind a szellemre nézve. Egyes népeket kiirtottak, másokat háziállatok szintjére süllyesztettek".*

A technikai fejlődés problémáján kívül tehát vannak még más problémák is: az a probléma, hogyan válhatnak a háziállatok ismét emberré, hogyan küzdhetők le azok az erősek, akiknek az érdekei szöges ellentétben vannak a gyengék érdekeivel.

— Nem, mondja a *Kautsky*-féle „marxizmus", ilyen probléma nincs. A társadalmi-politikai feltételek csak a gazdasági alap felépítményét jelentik. Nincs szükség semmiféle harcra, a társadalmi-politikai feltételek megváltoztatásáért vívott mindenféle harc utópikus, amíg nem küzdötték le a technikai elmaradottságot. Lassanként, apránként tanulni kell, meg kell szerezni azokat „a szellemi és anyagi eszközöket", amelyekkel az uralkodó népek rendelkeznek, le kell mondani mindenféle önállóságról stb. (bölcs mondás! — *S. E.*). Ha ezek a népek ily módon elérik és megszerzik a technikai kultúrát, minden egyéb miatt nyugodtak lehetnek, akkor már minden jön magától.

10. A BURZSOÁ ÉS KISPOLGÁRI KRITIKUSOK GYAKORLATI PROGRAMJA A FAJI KÉRDÉSBEN

A burzsoá kritikusok pacifista „programja" többek közt a ‚civilizációba" vetett vak, nevetségesen naiv hitükön alapszik. Ahogy hisznek a tiszta objektív tudományban, ugyanúgy hisznek a tiszta, objektív, osztályok és fajok fölött álló, elfogulatlan „civilizációban".

Hogy is ne reménykednénk a civilizáció mindent „kiegyenlítő", mindent elsimító hatásában — mondják —, mikor saját szemünkkel látjuk, milyen óriási eredményekre volt képes ez a civilizáció már a múltban, és milyenekre képes a jelenben.

„Vajon a civilizáció nem harcolt-e mindig a faji és az emberi egyenlőtlenségek ellen? Nem oldotta-e fel a vér egységén alapuló primitív társadalmakat, nem vezette-e be az emberiség életébe elvként mindenkinek mindenkivel való érintkezését?" — kérdezi *Finot* (11. o.). „Az együttélés** átalakítóan hat az ember fiziológiai tulajdonságaira. Az emberiség egységére irányuló hatások szakadatlan körforgásában élünk" (286. o.).

* Zsidóság és faj, 40. o.

** Az amerikai négerek és fehérek együttéléséről van szó.

Még ragyogóbb a helyzet a civilizációnak az elmaradott népek szellemi fejlődésére gyakorolt hatásával. „A gondolkodó képesség fejlődésének lehetősége magában foglalja az évszázados eredmények felhasználásának lehetőségét is. Az, aki későn érkezett, könnyen pótolja azt, amit elmulasztott. A kultúra egész világa megnyílik a népek előtt, mihelyt meríteni kezdenek forrásaiból. Az európai gondolattal együtt elsajátítják az európaiak társadalmi és politikai előnyeit, felfedezéseit és találmányait. Ily módon egyetlen emberöltő alatt* hirtelen tagjaivá válnak egy nagy civilizált családnak, és élvezik az évszázadok kitartó munkájával létrehozott intézményeket" (uo.).

„A színes fajok nevelésének és felszabadításának problémája, a színesek és a fehérek közti kapcsolatok rendezése rendkívül nehéz — mondja *Hertz*. — De a haladás érdekében már nagyon sokat ígérő lépések történtek." (310. o.)

Ami a burzsoá kritikusokat illeti, ők legfontosabb és egyetlen feladatuknak a fajelméletek tudományos megcáfolását tekintik. Mivel minden baj oka a faji ideológiában keresendő, egészen logikus, hogy e baj ellen tudományos leleplezése útján kell harcolni. Emellett egyes kritikusok, mint például *Finot*, gyermeki naivitással azt hiszik, hogy az egész kérdés annak a „tudományos igazságnak" a megállapítására redukálódik, hogy léteznek-e vagy nem léteznek megszüntethetetlen különbségek a fajok között, hogy az emberek e kérdéssel kapcsolatos helyes nézeteitől függ a népek egész sorsa. Csupán az a feladat, hogy tudományos érvek segítségével nevetségessé és mindenki számára elfogadhatatlanná tegyük a fajelméletet. Ahhoz, hogy a hazugságot ártalmatlanná tegyük, csak ki kell józanítanunk azokat, akik hisznek benne. „Gyakran vannak olyan nézeteltérések, amelyek rögtön eltűnnek, csak rájuk kell fújni." A fajelmélet fantom, amely eltűnik, mint a délibáb, mihelyt az „elfogulatlan kritika" a közelébe ér. (Lásd 4, 10. és köv. oldalak, 285, 355. és köv. oldalak, 404, 501. és köv. oldalak, az angol kiadás előszava, VI. o.)

Ha a faji elnyomás az elméletek felépítménye volna, mint az idealista *Finot* képzeli, s nem éppen fordított volna a helyzet, akkor persze elegendő volna leküzdeni az elméleteket. A valóságban viszont még a tudomány százszázalékos világossága sem ad semmit a faji probléma gyakorlati megoldásához. A kérdés nem a Gleichwertigkeit, hanem a Gleichberechtigung — miként *Hertz* nagyon helyesen mondja. De, sajna, ő is, nem kevésbé naivul, mint *Finot*, azt hiszi, hogy elegendő tudományosan megállapítani, hogy nincs természeti alapja a társadalmi egyenlőtlenségnek, s máris megszűnik ez az egyenlőtlenség. „A feltételezett másodrendű különbségek — mondja — semmiképp sem használhatók fel arra, hogy velük indokolják egyik nép uralmát vagy fölényét más nép fölött" (VII. o.).

Szép szavak! Valóban nagy jelentőségük volna, ha, mondjuk, az amerikai négerek sorsa a naiv *Hertz* úr kezében volna. Sajnos, az amerikai kapitalista cápák más véleményen vannak. Ők úgy vélekednek — és nem is alaptalanul, hiszen hosszú évek tapasztalatai erről győzték meg őket —, hogy ezek a másodrendű különbségek kitűnően felhasználhatók uralmuk igazolására.

*

* Másutt *Finot* hosszabb időt említ. Lásd ebben a kötetben 245. o.

Azt hihetnénk, hogy a „forradalmi marxisták" valamivel józanabbul látják ezeket a dolgokat. De, sajnos, kiderül, hogy a materialista cím nem mindig segít. Otto *Bauer*, az ausztro-marxizmus korifeusa úgy véli, hogy a faji kérdéssel kapcsolatban egyetlen feladatunk van: munkáinkban fel kell tárnunk a társadalom osztályellentéteit. Lényegében ezekre vezethető vissza minden, tehát a fajokról külön beszélni sem érdemes. Minél ritkábban leszünk *kénytelenek* vitatkozni a fajvédő teoretikusokkal, annál jobb. Vagyis nemcsak hogy nincs semmiféle faji kérdés a gyakorlatban, hanem még a fajelméletek elleni elméleti harcnak is merőben védelmi harcnak kell lennie.

Igen ám, de mi legyen a szerencsétlen négerrel, akit éppen meg akarnak lincselni? — kérdezi a munkásolvasó *Bauer*től. Mi köze ehhez a néger szerencsétlenségének, a lincselésnek, a faji kérdésnek és minden egyéb apróságnak? — feleli ő mély „marxista" felháborodással. — Mindezt megmagyarázzák az osztályellentétek.

Kautsky, a marxizmus patriarchája aggkori gyengesége ellenére fiatalos mozgékonysággal még egy lépést tesz „előre". Fentebb idézett könyvében hangosan dicsekszik azzal, hogy ő mint jó marxista már 1886-ban, vitázva egyes tudósokkal, akik a kínaiak örökletes konzervativizmusáról beszéltek, „megjósolta"* a kínai forradalmat. Ő, *Kautsky*, már akkor tudta, hogy az az elmélet, amely szerint a kínaiaknak szilárd, állandó faji sajátosságaik vannak, tarthatatlan. Azóta sok esztendő eltelt, és *Kautsky* gyümölcsöző marxista tevékenysége nyilván jelentős eredményeket hozott, mert elégedetten jelenti ki, hogy „azóta mindezek a fajelméletek, amelyek a kínaiakat jellemző állítólagos konzervativizmust örökletes tulajdonságokkal vagy fogyatékosságokkal magyarázták, szertefoszlottak, mint a füst" (549. o.).

Kiderül tehát, hogy a faji kérdéssel kapcsolatban nincs más tennivaló az elméleti vitákon *kívül* (à la *Bauer*), sőt, nincs már szükség a fajelméletek elméleti megcáfolására sem. Faji kérdés már nem létezik. A Sipka-szorosban minden csendes! (Ezt írja a „marxista" *Kautsky* „Krisztus után" 1927-ben, talán éppen azon a napon, amikor megölték *Li Ta-csaót* és elvtársait, vagy amikor kivégezték az ifjú *Csengt*et.)

*

A fajelméletek likvidálása azonban mégsem az egyetlen feladat. A burzsoá kritikusok szerint ezen kívül még több más „gyakorlati" feladatot is meg kell oldani.

Azt már tudjuk, hogy szerintük mi a lényege ezeknek a feladatoknak: főleg és elsősorban le kell küzdeni a primitív vagy fejletlen népek kulturális elmaradottságát, terjeszteni kell körükben a legfejlettebb civilizációt. Hogy

* Ez a „jóslat" a következő szavakban fejeződött ki: „Kína további fejlődése a régi alapokon nem lehetséges. A kínai társadalom a történelmi fejlődés sodrában zátonyra futott. Most hatalmas lökést kap a gőzgéptől. Vajon merre tart majd?" És továbbá: „Az európai civilizáció eszközei és elsősorban a vasutak mozgásba hozzák és forradalmasítják a kínai nép e lomha tömegét, amely ősidők óta mozdulatlanul hevert." És jósunk szemrebbenés nélkül ki meri jelenteni: „ez egyike azoknak a sikeres marxista jóslatoknak, amelyekből levonom azt a következtetést, hogy a materialista történetfelfogás fölényben van a faji harc és az örökletes népszellem teoretikusainak felfogásával szemben" (548—549. o.).

ez a feladat kire vár, az is világos a fentiekből: ennek a legfejlettebb civilizációnak a hordozóira, a kulturált, osztályok és fajok fölött álló demokratikus államokra.*

De a kulturális munka nem az egyetlen feladata a civilizált államnak az elmaradott fajok tekintetében. Az államnak mint az osztályok és a fajok fölött álló szervezetnek gondoskodnia kell arról, hogy az egyes „eszeveszett" és „garázdálkodó" fehérek ne űzhessenek csúfot a szerencsétlen vadakból. Az államnak mint az igazi demokrácia képviselőjének be kell avatkoznia annak érdekében, hogy megteremtse ha nem is a teljes egyenjogúságot — hiszen ez lehetetlen —, de legalább a „kölcsönös megértést" és az „együttes munkát". Megfelelő „ésszerű" törvényeket kell alkotnia, amelyek eltávolítják a békés együttélés útjában álló akadályokat, megtiltják a színesek túlzott kizsákmányolását, biztosítják „kulturális fejlődésüket", hatálytalanítják a bevándorlási tilalmat, a vegyes házasságok eltiltását stb.**

Ám eközben az államoknak óvatosnak és mérsékeltnek kell lenniük. „Egy ésszerű faji politika alaptétele nem lehet az egyenlőség erőszakos meghonosítása, hanem csakis a társadalmi együttélést akadályozó egyenlőtlenségek kiküszöbölése. Semmiképpen sem szabad elősegíteni a keveredést különbségekre való tekintet nélkül".***

De mit javasolnak maguknak az elnyomott fajoknak? A négereknek, akiket lincselnek, és a kínaiaknak, akiknek „akárcsak a kutyáknak, tilos a bemenet"?

Az a gyakorlati tanács, amelyet a fajelméletek legyőzői védenceiknek adnak, igen egyszerű és teljesen megfelel fentebb vázolt elméleti álláspontjuknak: tanuljatok, kedves gyermekek, civilizálódjatok, és bízzatok az üdvözítő felvilágosult demokráciában. Várjatok, amíg a fehér emberek — akiktől benneteket semmilyen áthághatatlan akadály nem választ el, de akik a kulturális fejlődés magasabb fokán állnak — átadják nektek ezt az egész civilizációt, és méltóztatnak megszüntetni a rátok nézve kellemetlen félreértéseket, amelyek, ugyebár, éppen ezeknek a kulturális különbségeknek a talaján keletkeztek. (Vagy egyszerűbben szólva: üljetek és várjatok türelmesen, ölbe tett kézzel!)

De ugyan milyen *konkrét* gyakorlati lépéseket javasolnak az elnyomott fajok egyes élő képviselőinek annak érdekében, hogy elősegítsék ezt a kulturális átalakulást, hogy legalább valamelyest meggyorsítsák túlságosan lassú menetét? Nekik talán nincs semmi lehetőségük arra, hogy befolyással legyenek saját sorsukra?

Némi, igaz, nagyon szerény, lehetőség azért van — felelik erre szerzőink. Még bizonyos egészen konkrét „gyógyszereket" is ajánlanak. De receptjeik nagyon hasonlítanak annak az orvosnak a receptjeire, aki bőséges táplálkozást ír elő a beteg koldusnak. A leghatásosabb szerként például azt ajánlják a színeseknek, hogy minél gyakrabban kössenek vegyes házasságokat

* Emlékezzünk *Luschan*, *Hertz* és *Finot* ezzel kapcsolatos kijelentéseire, amelyeket más helyütt már idéztünk.

** *Hertz*, VII, 18, 338, 390. o.; *Luschan*, 34, 53, 179. o.; *Kautsky:* Zsidóság és faj, 40, 102. o., Materialista történetfelfogás, I. köt., 569. o.

*** *Hertz*, 390. o.

fehérekkel. De akadnak még ennél is eredetibb receptek. A maga professzori naivitásában elbűvölő *Luschan* például a „teuton faj védelmezői"* által üldözött zsidóknak azt ajánlja, hogy minden lehetséges félreértés elkerülése végett szerezzenek be horogkeresztes jelvényeket és hordják őket. „Ez valószínűleg véget vetne annak a gyermekes tüntetésnek — mondja —, amellyé az antiszemiták változtatták ezt az esztétikailag szép jelképet" (169. és köv. oldalak).** Ez aztán eredeti alkalmazása a homeopata gyógymódnak, nemde?

Ám szerzőink véleménye szerint nem ezek a részleges konkrét „intézkedések" a leglényegesebbek — az alsóbb rendű fajnak tekintett elnyomott színes emberek fő feladata nem pozitív, hanem negatív jellegű. Vagyis „tanuljanak meg józanul gondolkodni" és szabaduljanak meg a „vak szenvedélyektől", mivel csak „a vak szenvedélyektől és a féktelen érzelmektől mentes nép szabadulhat meg a gyámkodástól" írja *Hertz* (409. o.). Az a fő feladatuk, hogy törekedjenek „kölcsönös megértésre" és „együttes munkára" a fehérekkel, nem pedig arra, hogy lerázzák őket a nyakukról, mert „végzetes őrültség volna, ha arra törekednének, hogy teljesen megszabaduljanak az európai elemektől" (VII. o.). Törekedjenek arra, hogy kivívják „az őket megillető helyet a társadalomban", de csakis „e társadalom moráljának megsértése nélkül" (!) (390. o.). Igyekezzenek „pótolni erkölcsi és értelmi elmaradottságukat", „felemelkedni a legcivilizáltabb fehérek színvonalára". Ami a fehérek „társadalmi és politikai előnyeit" illeti, ezek megszerzéséért semmiféle különösebb harcot nem kell folytatniuk. Mihelyt az elmaradott népek „meríteni kezdenek" a művelt világ forrásaiból, „rögtön megnyílik előttük a kultúra egész világa", a fehérek minden felfedezése és találmánya rendelkezésükre áll, és „az európai gondolattal együtt átveszik az európaiak társadalmi és politikai előnyeit is".***

Ilyen recepteket írnak a burzsoá orvosok a társadalmi faji betegség leküzdésére.

S mi a receptje doktor *Kautsky*nak? A következő:

(Az elnyomott fajok haladása) „csak abban állhat, hogy átveszik azokat a szellemi és anyagi eszközöket, amelyek segítségével az ‚uralkodó népek' megteremtették domináló helyzetüket. Az uralkodó kapitalista nemzetek fölénye túlságosan nagy ahhoz, hogy az elmaradott nemzetek arra számít-

* „Faj védelmezőinek", „fajvédőknek" (Rassenschützler) a német fasiszták nevezik magukat, akik az „árja" és következésképpen antiszemita embléma gyanánt „horogkeresztes" (Hakenkreuz) jelvényt viselnek, módszeresen rendeznek pogromokat, terrorizálják és gyilkolják egyrészt a zsidókat, másrészt a munkásokat, vagyis röviden azzal foglalkoznak, amit *Luschan* jámbor együgyűségében „gyermekes tüntetésnek" nevez.

** Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy *Luschan* ebben a meglepően tömör és vázlatos könyvében teljes három oldalon át ismerteti a horogkereszt történetét, mivel be akarja bizonyítani, hogy a horogkereszt nem tisztán német eredetű. „Nálunk és más országokban sok művelt ember a horogkeresztet mint tiszteletre méltó és szép szimbólumot értékelte, még védjegynek is alkalmazták stb. jóval azelőtt, hogy az antiszemiták kisajátították." Végezetül pedig panaszkodik, hogy „most le kell mondanunk ennek a jelképnek a használatáról, ha nem akarjuk, hogy a műveletlen tömegek antiszemitizmussal gyanúsítsanak bennünket" (171. o.).

*** *Finot*, 284. és köv. oldalak, 484. o.

hassanak, hogy önállóan választott utakon utolérjék őket . . . Néhány évtized alatt elérhetik azt, amihez a vezető nemzeteknek sok évszázadra volt szükségük. De hogy ezt megtehessék, természetesen le kell mondaniuk eredetiségükről és zártságukról, szellemi függetlenségükről."*

Valljuk meg, nem rossz recept: valóban hatásos orvosságot ajánl!

11. HOGYAN KÉPZELIK EL A FAJI PROBLÉMA JÖVŐBELI MEGOLDÁSÁNAK PERSPEKTÍVÁIT A BURZSOÁ ÉS KISPOLGÁRI KRITIKUSOK

Könnyű annak, aki hisz a civilizációban!

„Vajon a civilizációnak — teszi fel a kérdést *Finot* —, vagy ha jobban tetszik: az angol—francia humanizmusnak, nem az a legnagyobb mértékben biztató tendenciája, hogy harmonikusan fejlessze a fajok és a népek közti igazságosságot? . . . A fajok jellemző vonásai igen mérsékelten szilárdak. Minden ember lelke egyforma. Ha figyelembe vesszük, hogy a civilizáció végtelenül sok analóg hatást gyakorol az emberekre, könnyen megérthetjük, hogy ez mind nagyobb mértékű egységesülésre vezet . . . A ragyogó jövő, amely oly sokat ígér a jövendő emberiségnek, az egész emberiségé. Ebből a jövőből nem marad ki egyetlen válfaj sem, mivel valamennyien egyformán kedvesek a dolgok örök elve számára." (207, 208, 287, 346, 349, 350, 484, 485, 492. o., valamint az angol kiadás előszava, V. o.)

Igaz, az egység felé tartó e harmonikus fejlődést zavarják a gonosz fajvédők hazug elméleteikkel és gyűlöletre uszításukkal. De ez az akadály csekélység.

„Ha közelebbről szemügyre vesszük ezt a dogmát, észrevesszük, hogy fantommal van dolgunk. Eltűnik, amint az elfogulatlan kritika első ízben közelít hozzá . . . Az árja — mind a germán, mind a gall — előítéletek megértek arra, hogy megcáfoljuk és kigúnyoljuk őket. A faji hazugság romjain felépül a szolidaritás és az igazi egyenlőség, amely az emberi méltóság iránti ésszerű tiszteleten alapul." (354. és köv. oldalak, 404, 505. o.)

Bármennyire csodálatosnak tűnik is — különösen miután megtudtuk, hogy a burzsoá kritikusok semmibe veszik a fajok társadalmi egyenlőtlenségét a *jelenben* — az emberiség *jövendő egységét* elsősorban éppen azzal hozzák összefüggésbe, hogy eltűnnek a fajok közti *társadalmi sorompók*. Emlékezzünk *Finot* szavaira:

„A tiszta és változatlan fajok hibás elve és a szerves egyenlőtlenségek hamis elmélete végzetszerűen és elkerülhetetlenül örökös vitákra és kiúttalan félreértésekre vezet. De amikor majd ezek az elvek hatástalanná válnak, meg fogjuk érteni az egyes országok lakóinak nyilvánvaló és abszolút testvériségét, s rá fogunk jönni, hogy lehetséges és szükséges az előrehaladás e testvériség politikai és társadalmi megvalósítása felé." (505. o.)

Ami a fizikai és a *szellemi* különbségeket illeti, ezek — még az emberiség jövendő egysége legszebb hangú dalnokának, *Finot*-nak a véleménye szerint is — sohasem tűnhetnek el, csak kevésbé intenzívvé és muléko-

* Zsidóság és faj, 40. o.

nyabbá válnak, mint ma. „Mivel növekszik azoknak a tényezőknek a száma, amelyek közösek lesznek az egész jövendő emberiség fejlődésében, az emberi válfajok fokozatosan elveszítik markánsan kifejezett különbségeiket. De az emberiség, miközben az egység felé halad, aligha fogja ezt valaha is elérni a szó abszolút értelmében. Az emberiségnek az egész földkerekségen szétszóródott különböző részei a különböző körülmények hatására megőrzik bizonyos különböző vonásaikat. De e különbségek élettartama és intenzitása csökkenni fog azért, mert az emberi lények közti kölcsönös kapcsolatok könnyebbé és aktívabbá válnak." (317—318. o.)

Tehát a fizikai és szellemi különbségek megmaradnak nemcsak *egyéni* fizikai és szellemi sajátosságok formájában, hanem megmaradnak a fajok is („az emberiség különböző részei különböző sajátosságokkal"), azzal az egyetlen különbséggel, hogy sajátosságaik kevésbé markánsan kifejezettek lesznek. És ezt ugyanaz a *Finot* mondja, aki állítólag egyáltalán nem ismeri el a „faj" kategóriáját, még a jelen vonatkozásában sem.

Hertz természetesen már nem ilyen optimista. A jövendőt jóval szkeptikusabban ítéli meg, nem az emberiség „szellemi egységéből", hanem az emberek közti fizikai különbségekből kiindulva. Több kutatás különféle ellentmondó adatait idézi azzal kapcsolatban, hogy: a) milyen jegyek és sajátosságok „kerekednek felül" (predominant) a különböző típusok keveredésekor, és egyáltalán vannak-e olyan sajátosságok, amelyek természettől fogva mindig dominálnak a keveredéskor; b) minek következtében és milyen törvények szerint megy végbe a szétválás (Entmischung); c) mire vezetnek a keveredések: egységes új típusra-e, mint ezt hajlamosak állítani *Myers*, Flinders *Petrie*, *Naville* és mások spanyol és egyiptomi példák alapján, vagy pedig különböző jegyek mozaikjára, új és új kombinációk és variációk örökös keletkezésére, vagyis számtalan új típusra — mint *Luschan*, *Fischer* és mások állítják. *Hertz* nem támogatja egyik véleményt sem, e kérdések megoldását a természettudományokra bízza (60. és köv. oldalak).

Szerinte ez nem is fontos. Hiszen szerinte nem a fizikai különbségeken fordul meg a dolog, hanem csak azon, hogy a fizikai különbségeknek megfelelnek-e a lényeges szellemi különbségek. Ha ez nem így van, és valóban nem így van — következtet *Hertz* —, akkor a meglevő különbségek nem akadályozzák az egész emberiség kulturális haladását. A különbségek nem hogy nem ártalmasak, hanem éppenséggel hasznosak a haladás szempontjából.

„Éppen a jellemek sokféleségében, a jó és a rossz keveredésében rejlenek azok a nagy mozgatórugók, amelyek mozgásba hozzák az ember szunnyadó erőit és arra késztetik őt, hogy kifejlessze minden tehetségét és közeledjen a tökéletesség felé" — mondja *Hertz Kant*ra hivatkozva (412. o.).

De miben fog kifejeződni az emberiség jövendő egysége, ha a fizikai és a szellemi különbségek megmaradnak? Abban, hogy ezek a különbségek csak egyéni jellegűek lesznek, de nem lesz olyan tagozódás, differenciálódás, amely ezeken a tulajdonságokon alapul, nem lesznek „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" népek és fajok (VII, 383. o.).

Ha közelebbről szemügyre vesszük, hogyan képzelik el szerzőink konkrétan az emberiség e társadalmi jövőjét, azt látjuk, hogy szerintük a jövőben nem teljes társadalmi egyenlőség jön létre, hanem afféle békés társadalmi

egyensúly, általános „polgárbéke", mégpedig annak eredményeképpen, hogy majd mindenki megérti, mennyire helytelenek az emberek egyenlőtlenségét hirdető nézetek.

„Az emberiség ebből a szempontból (vagyis az emberek egyenlősége szempontjából — *S. E.)* nézve konkrét koncepcióvá válik" — mondja *Finot*. — „Mivel az emberek közti különbségek csak egyéniek, *elméletileg* nem marad hely a belső és a külső gyűlölet számára, mint ahogy nem marad helye annak *sem*, hogy az egyik osztály társadalmi és politikai uralma alá vesse a másik osztályt" (501. és köv. o. Saját kiemelésem. — *S. E.)*.

Ismerjük *Hertz* véleményét, amely szerint „egyenlőtlenek szépen együtt élhetnek"; a jövendő társadalmi egység nem zárja ki a társadalmi különbségeket, mivel „az egyenjogúság nem a teljes egyenlőséget feltételezi, hanem csak a kölcsönös megértés lehetőségét".

A jövendő társadalmi „harmónia" nem jelenti majd a mostani társadalmi diszharmóniák kiküszöbölését, hanem csupán szabályozásukat, de nem a társadalmi rend megváltoztatása alapján, hanem annak révén, hogy növekedni fog a jellemükben, társadalmi. nemzeti stb. helyzetükben különböző emberek öntudata és erkölcsi érzéke. „A társadalmi haladás értelme az, hogy az ember képessé válik sajátosságainak helyes értékelésére, e sajátosságok fejlesztésére és azoknak az eszközöknek a szabályozására, amelyek segítségével kivívhatja az őt megillető helyet a társadalom erkölcsének megsértése nélkül." (390. o.)

A jövendő társadalmi egységnek ez a felemás volta szerzőinket egyáltalán nem aggasztja és nem zavarja: ennél többet ők maguk sem akarnak. *Hertz* szerint nem kell törekedni „a fajok egyenjogúságának erőszakos meghonosítására, hanem csak azoknak az akadályoknak az eltávolítására, amelyek erőszakosan gátolják a fajok közeledését". Emlékszünk *Luschan* szavaira is: a nemzetek jönnek és mennek, de a nemzetek és a fajok antagonizmusa megmarad, és ez így van „jól", mivel máskülönben „az emberiség juhnyájjá válna".

Fölöttébb eredeti kép alakul ki így. Ugyanazok a bátor kritikusok, akik oly harsányan mennydörögnek az „alsóbb rendű" és a „felsőbb rendű" fajokkal kapcsolatos előítéletek ellen, akik nem győzik eléggé elmarasztalni a fajvédőket „pesszimizmusuk"* miatt, mint kiderül, maguk sem túlságosan optimisták az általuk védelmezett — a fajvédők szerint „alsóbb rendű" — fajok jövőjét illetően. Igaz, nincsenek alsóbb rendű és felsőbb rendű fajok, amelyek közé szilárd, állandó és örökletes tulajdonságok emelnének válaszfalat, ámde létezik az óriási kulturális szakadék, amely fölött nem könnyű hidat verni. „A színes fajok emancipációjának problémája, a színesek és a fehérek kapcsolatainak szabályozása kétségtelenül igen nehéz dolog" — mondja *Hertz* (310. o.). „A néger kérdés végleges megoldását egyelőre sűrű homály fedi" — jelenti ki *Luschan* (34. o.).

* *Hertz* például szemére veti *Gumplowicznak*, hogy szerinte valamennyi faj egyformán vad, hitvány, gyűlölködő és uralomra szomjas. Ugyanakkor megjavulásukra, tökéletesedésükre semmi remény nincs, mivel mindez a természettől, az ösztönöktől ered (48. és köv. oldalak). — Lásd még *Finot* véleményét *Collignon* pesszimizmusáról (44. o.).

El kell ismernünk, hogy ezekben a pesszimista véleményekben megmutatkozik a szerzők bizonyos következetessége. Hiszen ha egyrészt a faji előítéleteken fordul meg a dolog, másrészt pedig azon, hogy valamennyi többi „faj" felemelkedjen a „civilizált" európaiak színvonalára, akkor ehhez meglehetősen sok idő kell. Ami az előbbi mozzanatot illeti, mint már láttuk, egyes kritikusok hajlamosak azt hinni, hogy az előítéletek szertefoszlathatók a tudományos igazság egyszerű megállapításával. De ezeket az optimista nézeteiket nyilván ők maguk sem veszik komolyan. Ugyanaz a *Finot*, aki oly magabiztosan kijelentette, hogy „a faji dogma fantomja eltűnik az elfogulatlan kritika érintésére, és ez az egész frazeológia összeomlik" (355. o.), aki szerint elegendő nem hinni az általánosan elfogadott előítéletekben, s azok máris ártalmatlanná válnak (az angol kiadás előszava, IV. o.) úgy ítéli meg a dolgot, hogy legalább száz esztendő kell, amíg a faji előítéletek megszűnnek. „Kétségtelenül beletelik egy évszázad, amíg a meggondolatlan tanok hatására meggyökeresedett vélemények eltűnnek." (356. o.)

Nem kevésbé szkeptikusan vélekedik *Hertz*. „A kölcsönös megértést iszonyúan megnehezíti a faji gőg és a faji gyűlölet ingerlő hatása." (VII. o.)

Elvégre azonban az elmaradott színes fajoknak az európai kultúrába való bekapcsolása igazán (a kritikusok ízlése szerint igazán) csak az után kezdődhet meg, miután a faji előítéletek már megszűntek, és a „kölcsönös megértés" létrejött. Vajon mennyi idő kell e munka befejezéséhez? Másképpen: a fajelméletek ellenfeleinek jóindulatú véleménye szerint mennyi ideig kell várnia az amerikai vagy afrikai négernek, hogy véglegesen és visszavonhatatlanul teljes jogú emberré váljon?

Az *optimista Finot* véleménye szerint ehhez már nem is egy, hanem esetleg több évszázad is kell* (485. o.).

Ebben persze nincs semmi meglepő. Hiszen nem az évek száma a lényeg, hanem az elv, legalábbis *Finot* szerint. A néger munkás vagy paraszt persze egy kicsit másképp ítélné meg ezt a kérdést. De ez már az érdekelt, elfogult ember véleménye lenne, a tudomány pedig „elfogulatlanságot" követel!

Nézzük meg, hogyan vélekedik a faji probléma megoldásának perspektíváiról *Kautsky*.

„A ‚színes népek' felszabadulása, akárcsak a fehér proletárok győzelme, csak idő kérdése."** „Várható, hogy egyformán kedvező feltételek esetén mindegyik faj eléri ugyanazokat a vívmányokat, amelyekkel a ‚legfelsőbb rendű fajok' büszkélkednek (!) — de nem feltétlenül rögtön."*** Hiszen még olyan „felsőbb rendű" fajnak is, mint a germán, több mint ezer évre volt szüksége ahhoz, hogy kijusson a barbárság állapotából és felhágjon a kultúra legmagasabb csúcsára. Igaz, a mostani elmaradott fajok jobb helyzetben vannak, mert ha „önállóan kutató, gondolkodó emberekből a fölényben levő mesterek szolgaian utánzó tanítványaivá váltak" is,**** abban

* *Finot*, igaz, egyhelyütt, mint előbb láttnk (ebben a kötetben 238. o.), annyira elragadtatja magát a civilizáció dicsőítésétől, hogy „egy emberöltőről" beszél. De hogy ezt ő maga sem gondolja komolyan, kiderül abból, hogy később több helyen is „egy vagy két", sőt „néhány" *évszázadot* mond.

** Zsidóság és faj, 42. o.

*** Uo. 39. o.

**** Uo. 40. o.

a szerencsében van részük, hogy a kapitalizmus korában élhetnek, amely „egész erejével a fajok csiszolásán munkálkodik, és ezzel előkészíti a társadalom magasabb formáját".* A kapitalizmus e jótékony hatásának eredményeképpen „az elmaradott nemzetek** néhány évtized alatt elérhetik azt, aminek eléréséhez a vezető nemzeteknek sok évszázadra volt szükségük".***

Ez igazán örvendetes kép. De, mint kiderül, mégsem ilyen egyszerű a dolog. „A jövő nem azt ígéri, hogy a fajok megoszlanak, hanem azt, hogy összeolvadnak az egységes emberiségben"****, de — az elmaradott nemzetek kultúrájuk felemelésén csak az után kezdhetnek el önállóan munkálkodni, miután már „elérték a modern kultúra csúcsait" a „felsőbb rendű" fajokhoz tartozó, „fölényben levő mestereik" segítségével, mivel a faji különbségek „csiszolása" csak az egész emberiség „szellemi egyesülése és gazdasági egyenjogúsága" után következhet, s az elmaradott fajok „a szellemi érettség tekintetében egyenlő értékűvé" csak a szocializmus létrehozása után válhatnak.*****

A kérdés világos, mint a nap. Minden elnyomott és kizsákmányolt fajra ragyogó jövő vár. Igaz, száz-kétszáz évig még tűrniük kell, amíg a kapitalizmus jótékony hatása meg nem teszi a magáét, „csiszolgatva" őket a tudomány és a technika legújabb vívmányainak alkalmazásával, de bizton számíthatnak a teljes egyenjogúság minden áldására — majd ha fagy.

12. A BURZSOÁ ÉS KISPOLGÁRI KRITIKUSOK TÁRSADALMI-POLITIKAI ARCULATA

A burzsoá és a kispolgári kritikusok társadalmi-politikai arculatának, vagyis kritikájuk osztálygyökereinek kérdése túlságosan bonyolult ahhoz, hogy itt részleteiben elemezzük. Csak a leglényegesebb megállapítására

* Uo., 42. o. — Azoknak, akik esetleg eddig még nem tudnák, megmondjuk, hogy a kapitalizmus jótékony hatása — a (Kautsky-féle) materialista történetfelfogás szerint — nemcsak a faji ellentétek elsimításában nyilvánul meg. Az *osztályok* ellentéteivel is kitűnően állunk. „A munkások elkezdték meghódítani a szellemi tevékenység mind újabb lehetőségeit . . . a munkanap rövidítése és az így nyert szabad idő ésszerű felhasználása útján . . ." (Materialista történetfelfogás, I. köt., 528—529. o.). És hát egyáltalán, minden tekintetben, a mai kapitalizmusra rá sem lehet ismerni, annyira megváltozott a legutóbbi 10—15 év alatt. A mai államok már nem osztályállamok. Ellentéteik és konfliktusaik nem a monopoltőkések, az ipari és finánctőkések különböző csoportjainak konkurrenciájában gyökereznek, hanem „olyan kis klikkek ellentéteiben, amelyek csak annak köszönhetik erejüket, hogy a dolgozó tömegek hagyják az orruknál fogva vezetni magukat" (Zsidóság és faj, 6. o.). Miközben az egész Kelet „egyetlen forradalmi fészekké" vált (lásd ebben a kötetben 233. o.), „Nyugat-Európa, amely a XVII. századtól a XIX. századig oly nyugtalan volt, most, a XX. században belső politikájában igyekszik megmaradni nyugodtabb vágányokon" (Materialista történetfelfogás, I. köt., 549. o.). — Ezt írta *Kautsky* 1927-ben Noske és Hindenburg Németországában!

** A terminológiai zűrzavart illetően lásd e kötet 224. és köv. oldalait.

*** Zsidóság és faj, 40. o.

**** Uo. 41. o.

***** Uo.

szorítkozom. Mindenekelőtt *Hertz*cel, a legprogresszívebb kritikussal kívánok foglalkozni. Az ő nézeteinek társadalmi és osztálygyökerei léptennyomon szembeötlenek.

Hertz teljesen és fenntartás nélkül híve a fennálló rendnek. Minden törekvése csak arra irányul, hogy korunk politikai és társadalmi életéből kiküszöböljön mindent, ami szerinte gátolja a fennálló rend békés fejlődését, ami a máig kialakult társadalmi rend pusztulásával fenyeget.

Határozottan ellenez minden olyan erőszakos lépést, amely a fennálló rend megdöntésére, vagy akár csak javítására irányul. („A civilizáció magasabb fokán a haladás csak a szellemi hagyományokra támaszkodva lehetséges." „Egy ésszerű faji politika alapja nem lehet az egyenlőség erőszakos megteremtése, hanem csakis a békés együttélést akadályozó egyenlőtlenségek kiküszöbölése.")

Hertz pacifista a csontja velejéig. Pacifizmusát azonban nem a háborútól szenvedő elnyomott és kizsákmányolt tömegek érdekeinek védelme diktálja („az elnyomottak lelkülete" neki „nagyon nem rokonszenves"!), hanem a fennálló rendért érzett aggodalom, mivel a fennálló rendre nézve a háborúk végzetesek lehetnek. Az elnyomottaknak nem azt tanácsolja, hogy harcoljanak felszabadulásukért, hanem azt, hogy békéljenek meg. („Csak a vak szenvedélytől és a féktelen érzelmektől mentes nemzet szabadulhat meg a gyámkodástól.") Az elnyomókat viszont arra igyekszik rábeszélni, hogy mondjanak le előítéleteikről saját érdekükben, nehogy az elnyomottakat felkelésbe kergessék, amely romba döntheti az elnyomás és a kizsákmányolás rendszerét. „Mindig figyelembe kell venni, hogy az ember kizsákmányoló és elnyomó ösztönét nemcsak az elnyomottak érdekében kell korlátozni, hanem — nem kevésbé — az urak érdekében is" (391. o.). Kiváltképpen érvényes ez a faji előítéletekre, mivel ezek „elősegítik a társadalmi dezorganizációt", amennyiben az elnyomott fajokat a „szélsőséges pártokhoz" való csatlakozásra késztetik (VIII. o.), s kialakítják bennük „a túlzott érzékenységet, az elkeseredést és a forradalmi tendenciákat, amelyek még jobban elmélyítik a meglevő szakadékot" (404. o.). A fehérek faji gyűlölete következtében „az elnyomottak faji elégedetlensége annyira fokozódik, hogy már a közeljövőben súlyosan veszélyeztetheti a világ békés fejlődését" (19. o.).

A Hertz-féle pacifizmus egyik igen jellemző vonása — amely egyébként csaknem valamennyi liberális kutatót jellemez — a „színes veszedelemtől" való félelem.* Érdekes, hogy noha *Hertz* elkeseredett ellenfele a fajelméleteknek, s elveti a faji gyűlöletnek és a faji harc elkerülhetetlenségének a faj-

* Fölöttébb érdekesen vélekedik például *Luschan*, a másik színtiszta liberális, aki — lévén ugyanakkor színtiszta német hazafi — nem átallja Németország legyőzőit a „fekete veszedelemmel" ijesztgetni, ami állítólag annak következménye, hogy a franciák színes csapatokat vetettek be a Németország elleni háborúban. (Lásd i. m., 53—54. o.) Csak *Kautsky*, a „szilárd" marxista nem enged ebben a vonatkozásban a csábításnak. Hogyisne: hiszen neki szilárd meggyőződése, hogy az elnyomott fajok háborgó lelkét neki sikerül megnyugtatnia a fentebb idézett vegetáriánus receptekkel, s ezért eszébe sem jut, hogy létezhet valamiféle színes veszedelem, amely fenyegethetné a jelenkori kapitalista rendszer, illetve — bocsánat! — a „legfejlettebb európai civilizáció" virágzását.

elméletek által megfogalmazott „természettudományos" magyarázatát, mégis fenntartás nélkül aláírja a fajelméletek riasztó és ostoba figyelmeztetéseit, amelyek szerint a fehér európaiakat (és amerikaiakat) „sárga" és „fekete veszedelem" fenyegeti. Igaz, ő nem ért egyet a fajvédőkkel ennek az aggodalomnak az indokolásában. A fajvédők ugyanis a színes veszedelmet az örökletes faji antagonizmus természetes következményének tekintik, *Hertz* szerint ez a veszedelem a „felsőbb rendű fajok" faji ideológiájában, faji előítéleteiben és faji politikájában gyökerezik. „Végzetes tévedésnek tartom az ázsiai nemzeteknek azt a törekvését, hogy teljesen kiűzzék az európai elemeket — mondja. — De hogy ilyen törekvés létezik, azon nem csodálkozhatunk, amíg az európaiak többsége még végzetesebb faji tébolyban szenved" (VII. o.).

Ő maga azért ellenzi a faji politikát, mert az „mérgező fermentum", amely egyszer a „legborzalmasabb faji harc" fellángolására vezethet, vagyis azzal fenyeget, hogy Ázsia felkel az európai elnyomók ellen és kiirtja őket (VII. o.). Az ázsiaiak Amerikába való bevándorlásának megtiltását azért ellenzi, mert az ilyen tilalmak jelentős mértékben fokozzák azt a veszélyt, hogy „világméretű harcba keveredünk Japánnal, sőt, egész Ázsia felkel a fehérek gőgje ellen" (17. o.). Egyetértően hivatkozik a fajvédő *Gregory*ra, mert ő „jól érzékeli azokat a szörnyű veszélyeket, amelyek a világ sok részén a mindinkább éleződő faji ellentétek következtében fenyegetik a civilizációt" (413. o.).

Hertz a „demokrácia" híve. De ugyan mit ért ő ezen a „demokrácián"?

„A demokrácia elmélete nem *egyenlő értékűséget* követel, hanem az ember *egyenjogúságát*, nem természetes, hanem politikai egyenlőséget" (388. o.).

„Az egyenjogúságnak nem feltétele a teljes egyenlőség, hanem csak a kölcsönös megértés lehetősége" (VII. o.).

A demokrácia szerinte egyáltalán nem jelenti az osztálykülönbségek és következésképpen a társadalmi egyenlőtlenség megszüntetését. („Talán csak egyenlők élhetnek együtt?") Az osztályoknak meg kell maradniuk, s az osztálykülönbségeknek is, de az osztályoknak „meg kell érteniük egymást", illetve, helyesebben, meg kell adni nekik a kölcsönös megértés lehetőségét. Az elnyomás és a kizsákmányolás szabadsága megmarad, de a kizsákmányolónak nem szabad túlságosan kizsákmányolnia, a kizsákmányoltnak pedig nem szabad erőszakosan ellenállnia. Mind a kizsákmányoltaknak, mind a kizsákmányolóknak „józannak" kell lenniük. („A demokrácia célja: józan gondolkodásra nevelni a népet."*)

Hertz akkor fedi fel a legjobban politikai arculatát, amikor könyve legutóbbi kiadásában két helyen az orosz bolsevikokat említi. Ezt mindkét helyen túlságosan erőszakoltan teszi, mivel semmi szükség sincs rá a tárgyalt kérdések szempontjából, úgyhogy érvelésének tendenciája, politikai célzatossága valósággal szembeötlő. Ezeket a megállapításokat kommentár nélkül idézzük, eléggé világosan beszélnek magukért.

Az egyik helyen, ahol a hagyomány szerepével kapcsolatos álláspontját fejti ki (lásd ebben a kötetben is, 113. és köv. oldalak), annak a véleményének igazolására, hogy a hagyomány „óriási hatalom", egy farizeus főpaphoz méltó diplomáciával utal a „a jakobinusok és a bolsevikok" példájára.

* I. m. 409. o.

„Óriási a hagyomány ereje — mondja —, és gyakran még a hagyomány forradalmár lerombolói is kényszerítő hatása alá kerülnek. A jakobinusok és a bolsevikok meg akarták semmisíteni a számukra gyűlöletes monarchikus hagyományok minden nyomát; ugyanakkor politikájukban tovább hatnak az abszolutizmus és az imperializmus nemzeti vonásai" (90. o.).

Még jellemzőbb a másik pont, ahol a bolsevikokra hivatkozik. A harmadik kiadás előszavában, ahol riadót fúj a „sárga veszedelem" miatt, azt mondja, hogy az európaiak teljes kiűzéséről ábrándozó ázsiaiak „végzetes tévedése" nemcsak az európaiak „ostobasága és önzése" miatt hódít teret, hanem azért is, mert „Ázsiának az európaiak elleni felkelését erősen támogatják az orosz hatalmasságok" (VII. o.).

Amint látjuk, a faji pacifizmus — korunk mindenfajta burzsoá és kispolgári pacifizmusához hasonlóan — nem átallja minden erővel támogatni és terjeszteni a nemzetközi imperialista ragadozóknak a „vörös imperializmusról" és „a bolsevista ázsiai veszedelemről" költött reakciós dajkameséit, noha ezek a mesék csak leplezik azoknak a „békeszerető" nagyhatalmaknak valóságos imperializmusát, amelyek új világháborút készítenek elő és szakadatlanul folytatják a katonai intervenciót az „alsóbb rendű" fajok által lakott országokban.

Ha ehhez még hozzátesszük: 1. *Hertz*nek a fajok jövendő fejlődésével kapcsolatos fentebb kifejtett nézeteit; 2. az osztályellentétek elkenését és a „polgárbéke" hirdetését; 3. a fejlett kapitalista nemzetek „nemzeti" politikájának idealizálását és védelmezését; 4. a gyarmati elnyomás leplezésére irányuló igyekezetét, akkor nem lehet számunkra kétséges, hogy kispolgári gondolkodóval van dolgunk, akit erősen átitatott és megfertőzött a mai imperialista országok nagyburzsoáziájának ideológiája.

Ugyanerre a következtetésre jutunk *Finot* esetében is. Csak néhány olyan mozzanatra utalok, amelyek teljesen világos képet adnak *Finot* társadalmipolitikai arculatáról.

1. Dicsőíti és védelmezi a burzsoá civilizációt, amely állítólag lehetővé teszi, hogy a fajok a jövőben egybeolvadjanak az egységes emberiségben.

2. Elpalástolja, sőt, határozottan tagadja a jelenkori társadalom osztálytagozódását és a jelenkori nemzetek belső osztályellentéteit, az összes emberek egyenlőségéről szóló frázisokkal leplezi a burzsoázia osztálydiktatúráját stb.

3. A fajok közti béke hirdetése ürügyén „polgárbékét" hirdet, az elnyomott népeknek azt ajánlja, hogy béküljenek meg és zokszó nélkül vessék alá magukat a kizsákmányolóknak.

4. Idealizálja és dicsőíti az imperialista nemzetek, különösen a franciák reakciós nemzeti sovinizmusát.

5. Elleplezi az imperialista ragadozók gyarmati politikájának valóságos mozgatóit és igazi lényegét, dicsőíti a gyarmatosítók, különösen a franciák és az angolok civilizátori tevékenységét.

6. A faji különbségek és a hazug fajelméletek tagadása ürügyén elleplezi a fajok társadalmi egyenlőtlenségét, a faji elnyomást és kizsákmányolást.

Akárkit emeljünk is ki a fajelméleteket tagadó kritikusok és tudósok tömegéből, meggyőződünk arról, hogy valamennyien ugyanígy dicsőítik a fennálló burzsoá, tőkés rendszereket és az imperialista rendszert, s aggód-

nak ezek fennmaradásáért és virágzásáért. Fentebb láttuk például, hogyan magasztalja *Luschan* a német burzsoázia nemzeti sovonizmusát és gyarmati politikáját, hogyan veri félre a harangokat a fekete veszély miatt. Lord *Olivier* hasonlóképpen azzal indokolja a faji előítéletekkel szemben elfoglalt elutasító álláspontját, hogy azok polgárháborúra vezetnek.

A fajelméletek liberális-burzsoá kritikájának társadalmi-politikai gyökerei most már tisztán állnak előttünk. Most már csak egy kérdés van hátra: mivel magyarázható az, hogy ugyanannak az osztálynak (a burzsoáziának vagy a kispolgárságnak) az ideológiájában ennyire különböző gondolati áramlatokat találunk, mint a fajelméletek és ezek liberális kritikája. Hogyan lehetséges például, hogy az amerikai burzsoázia egy része a faji pogromokat hirdeti, másik része pedig arra az álláspontra helyezkedik, hogy békében kell élni a négerekkel, „igazságosan" kell bánni velük, illetve hogyan lehetséges, hogy egyes német kispolgárok „fajvédők", mások pedig azt vallják, hogy „fajra" való tekintet nélkül biztosítani kell minden német állampolgár egyenjogúságát.

Számunkra ez nem új, hanem régen megoldott kérdés. Teljesen megegyezik azzal a kérdéssel (minthogy annak csupán részesete), hogy egy osztálynak miért vannak különböző pártjai, vagyis egyrészt a burzsoázia és a kispolgárság belső rétegeinek kérdésével (ezt minden esetben, azaz minden ország esetében külön-külön alaposan meg kell tárgyalni és el kell dönteni), másrészt pedig a burzsoázia „két taktikájának" kérdésével, amelyet *Lenin* oly világosan és meggyőzően vetett fel és oldott meg.

*

A burzsoá kritika társadalmi-politikai gyökerei világosan állnak előttünk. De külön kell foglalkoznunk *Kautsky*val, akinek a kritikáját olykor a rövidség kedvéért „kispolgári" kritikának neveztük. Helyes-e ez?

Nem egészen. *Kautsky* nem kisebb és nem nagyobb mértékben kispolgári kritikus, mint a „burzsoá" kritikusok. Az ő kispolgári ideológiáját egyáltalán nem kevésbé hatja át az igazi burzsoá, vagyis imperialista gondolat, mint „burzsoá" kollégáinak ideológiáját.

Az elmondottak után már nincs szükség arra, hogy ezt a megállapításunkat részletesen bizonyítsuk.

Láttuk, hogy *Kautsky* a burzsoá kritikusokhoz hasonlóan számos kérdésben ugyancsak védelmezi és támogatja a négerekkel és más „alsóbb rendű" fajokkal szemben táplált burzsoá előítéleteket, amelyek lehetővé teszik a kizsákmányolóknak, hogy biztosítsák a maguk számára a becsapott tömegek támogatását imperialista politikájuk végrehajtásában.

A burzsoá kritikusokhoz hasonlóan ő is azzal igazolja az imperialisták gyarmati politikáját, hogy az elmaradott, műveletlen népek önerejükből képtelenek felemelkedni a civilizált népek színvonalára, s ugyanakkor tagadja azt, hogy a fajok elnyomó és elnyomott fajokra oszlanak.

Ő is ignorálja a fajok társadalmi egyenlőtlenségét, amikor minden ember egyenlőségéről fecseg („minden ember — ugyanaz a fok"); ignorálja a fejlődő, elnyomott gyarmati nemzeteken belül végbemenő osztálydifferenciálódás folyamatát; a leigázott gyarmati népeknek azt ajánlja, hogy törődjenek bele sorsukba és vessék alá magukat a gyarmatosítóknak.

A burzsoá kritikusokhoz hasonlóan ő is az imperialista országok polgári demokráciájába veti reményeit; s amikor az elnyomottaknak azt ajánlja, hogy törődjenek bele sorsukba és vessék alá magukat a gyarmatosítóknak, továbbá tagadja a társadalmi-politikai faji probléma létezését, ezzel lényegében osztálybékét hirdet.

Amikor *Kautsky* elpalástolja az imperialista háborúknak és az imperialisták gyarmati politikájának valóságos jellegét, s arról fecseg, hogy a jövőben majd fokozatosan összeolvadnak a „fajok", békésen eltűnnek a faji antagonizmusok, itt is a kispolgári pacifizmus irányvonalát érvényesíti; pacifizmusával közvetlenül védelmezi és magasztalja a jelenkori imperialista rendszert; elleplezi az osztályharcnak a civilizált országokban bekövetkezett, háború utáni éleződését és a munkásosztály helyzetének rosszabbodását, amikor arról beszél, hogy növekedtek a munkások kulturális fejlődésének lehetőségei, hogy beköszöntött az európai történelem új, „békés" korszaka.

Fentebb már tisztáztuk, hogy noha *Kautsky* nézetei erősen hasonlítanak a burzsoá kritikusok nézeteihez — és következésképpen sok tekintetben a fajvédők nézeteihez is —, nem sorolható egy kategóriába sem ezekkel, sem azokkal. (Lásd ebben a kötetben 183—184. o.) *Kautsky* a liberális kritikusok többségével egyetemben az imperialista burzsoázia és ellenségei (a proletariátus és az elnyomott népek) közt ingadozó kispolgárság ideológusa; velük együtt pacifista és demokratikus frázisok örve alatt a reakciós burzsoá ideológiát terjeszti. De a faji kérdéssel kapcsolatos „tanítása", amelyet a „történelmi materializmus" mezébe öltöztet, a forradalmi proletariátus, az elnyomott és kizsákmányolt színes népek szempontjából a legártalmasabb és a legveszélyesebb.

A burzsoá liberálisok, köztük a legprogresszívebbek, például *Hertz*, *Finot* vagy *Luschan* művei ingadozásaik és a felemásságuk ellenére mégis energikus és becsületes harcot folytatnak egy reakciós gondolat ellen — ezeket széles körben fel kell használnunk, ugyanakkor természetesen kíméletlenül leleplezve kritikájuk ellentmondásos, következetlen és felemás jellegét, s megmutatva társadalmi-politikai arculatukat, figyelmeztetve arra, hogy ők objektíven az imperialista kizsákmányolás rendszerének védelmezői.

De ortodox marxista-leninista kritikánk tüzét elsősorban az imperialista burzsoáziának azokra az ideológiai ügynökeire kell összpontosítanunk, akik, mint *Kautsky* is, a faji kérdésben liberális álláspontra helyezkedő tudósok burzsoá eszméit „marxista" mezbe öltöztetik, és ezeket terjeszteni igyekeznek a proletárok között, akik még nem tudják megkülönböztetni a „marxizmust" a marxizmustól, és az elnyomott színes népek progresszív (proletár és értelmiségi) elemei között, akik az utóbbi években intenzíven hozzáláttak a marxizmus tanulmányozásához, és mohón kapva a marxista táplálékon nem veszik észre, mikor tálalnak fel nekik igazi jó termék örve alatt silány pótanyagot.

Ezek a „marxista" liberálisok rosszabbak és veszedelmesebbek mindenki másnál, mert elméleteikkel a fehér munkások nem öntudatos részét elbódítva ideológiailag alátámasztják és igazolják e réteg faji előítéleteit és ezzel erősítik a fehér és a színes dolgozók közt álló kínai falat, amelyet a burzsoázia azzal a céllal emelt, hogy fékezze az antiimperialista forradalmat. Ezek reakciósabbak minden reakciósnál, mert amikor a színes fajok forradalmi

elemeinek olyan állítólagos marxista nézeteket hirdetnek, hogy a faji kérdés mint társadalmi probléma nem létezik, hogy a színes népeknek bele kell törődniük sorsukba és le kell mondaniuk az önállóságról, ezzel elvonják őket attól, hogy forradalmi harcot vívjanak az elnyomott színes népeknek az imperialista járom alól való felszabadításáért, az elnyomott faji kisebbségek teljes gazdasági és társadalmi-politikai egyenjogúságáért. A faji liberalizmus egy munkásvezér szájából a szociáláruló opportunizmus legroszszabb formája: ez *likvidátorság*, mert lefegyverzi a nemzetközi proletariátust és a világ elnyomott népeit a világimperializmus elleni harcuk egyik legfontosabb és legnehezebb arcvonalán.

*

Az emberi nem természetes faji tagozódása az emberiségnek mint reális társadalmi összességnek az életében semmilyen szerepet nem játszik. Ennek ellenére a faji kérdés mint társadalmi probléma mégis létezik, mivel az emberek és a népek közti testi faji különbségeket és az ezek talaján keletkező faji előítéleteket a kizsákmányoló osztályok felhasználják arra, hogy biztosítsák és megszilárdítsák kiváltságos helyzetüket, fokozzák a nemzeti elnyomást, létrehozzák a kizsákmányolás különleges rendszereit stb.

Ezért a biológiai faj-kategórián kívül be kell vezetnünk a társadalmi kategóriaként felfogott faj fogalmát, amely olyan emberek csoportját jelenti, akik — függetlenül attól, hogy ugyanazon etnikai vagy nemzeti csoporthoz tartoznak-e — *bizonyos vonatkozásokban* külön társadalmi egységgé kapcsolódnak össze annak következtében, hogy a kizsákmányoló osztályok — saját csoportjukhoz tartozó vagy azon kívül álló kizsákmányolók — saját osztályérdekükből kiindulva egységes csoportnak *tekintik* őket, akik mint e csoport tagjai különös fizikai és morális tulajdonságokkal rendelkeznek, s ezek folytán különböznek más hasonló csoportoktól, ezek fölött vagy alatt állnak, és ennek ürügyén *bizonyos vonatkozásokban* különleges gazdasági, politikai vagy társadalmi feltételek közé helyezik őket, a csoport valamennyi tagját, annak ellenére, hogy ez a csoport a valóságban osztályszempontból differenciálódott, nemzeti, etnikai stb. szempontból heterogén.

A FAJI ANTAGONIZMUS JELLEGE ÉS TÁRSADALMI GYÖKEREI AZ IMPERIALIZMUSBAN

Megállapítottuk, hogy a burzsoá kritikusok és az álmarxista *Kautsky* könyveinek minden lapján kiúttalan zűrzavar uralkodik a társadalmi faji probléma tekintetében. Ezért ránk vár az a halaszthatatlan feladat, hogy komolyan fölvessük és sokoldalúan elemezzük korunk társadalmi faji kérdését, feltárjuk a valóban létező *társadalmi különbségek* és a szemünk láttára *mintegy* faji talajon valóban folyó *társadalmi harc* osztálygyökereit.

Annak, aki napjaink faji konfliktusait tanulmányozza, rögtön szemébe ötlenek egyrészt a faji kérdés és a nemzeti-gyarmati kérdés bizonyos hasonló vonásai, másrészt pedig a két kérdés közti különbségek. Fentebb már megismerkedtünk egyes burzsoá szerzőkkel, akiknek leegyszerűsítő nézetei szembeállítják a faji kérdést a nemzeti kérdéssel, valamint *Kautsky*val és elvbarátaival, akik nem kevésbé leegyszerűsítő módon azonosítják ezt a két problémát.

Ha világos képet akarunk kapni a jelenkori faji problémának mint az imperialista valóság társadalmi-politikai kérdésének jellegéről, mindenekelőtt tisztáznunk kell a két probléma hasonló vonásait és különbségeit.

A jelenkori faji antagonizmus elemzésekor különös figyelmet kell fordítanunk az Egyesült Államokban fennálló faji kérdésre két okból is:

Először is azért, mert a faji előítéletek és a faji konfliktusok ma sehol sem olyan élesek, mint éppen ebben az országban, a faji antagonizmus sehol sem nyilvánul meg ennyire világosan kifejezett formában (mondhatnám, *tiszta formában*, mivel az Egyesült Államokban nincs nemzeti antagonizmus *olyan formában*, mint más országokban); másodszor pedig azért, mert az Egyesült Államokban fennálló faji antagonizmus jellegének kérdése számunkra, kommunisták számára politikai szempontból rendkívül időszerű.

Ha kellőképpen meg akarjuk világítani a faji probléma jellegét az Egyesült Államokban és kielégítő választ akarunk adni arra a kérdésre, hogy a faji kérdés csupán egyszerű részesete-e a nemzeti kérdésnek vagy pedig specifikus kérdés, amely a nemzeti-gyarmati kérdésre alkalmazott megközelítési módunktól valamelyest eltérő megközelítési módot igényel, mindenekelőtt gondosan elemeznünk kell a következő kérdéseket:

1. A nemzeti antagonizmusok gazdasági gyökereinek kérdését.
2. Az uralkodó nemzeteken belüli osztályellentétek kérdését.
3. A különféle nemzeti sovinizmusok gyökereinek és jellegének kérdését.
4. Az elnyomott nemzetek nemzeti ideológiájának lényegét, valamint azt a hatást, amelyet erre a nemzeti ideológiára az osztálydifferenciálódás gyakorol, továbbá a nemzeti felszabadító mozgalmak jellegének és mozgatóerőinek ezzel összefüggő kérdését.

A nemzeti konfliktusok alkalmával minden esetben két történelmileg kialakult nemzeti csoport áll szemben egymással, amelyek mindegyike történelmileg kialakult gazdasági arculattal rendelkezik. Két antagonisztikus nemzet sohasem állhat a gazdasági fejlődésnek pontosan ugyanazon a fokán, az egyik okvetlenül megelőzi a másikat. Az egyiknél vagy már fejlett kapitalizmus van, a másiknál pedig még a kapitalizmus előtti formák dominálnak, vagy legalábbis az egyiküknél a kapitalista ipar és az ipari koncentráció fejlődése jóval előbbre tart, mint a másiknál. Két, gazdaságilag egyforma mértékben fejlett nemzet közti *nemzeti* konfliktus — értelmetlenség. Az ilyen nemzetek közti összeütközések igen gyakoriak, de ezeknek az az oka, hogy konkurrálnak egymással a kevésbé fejlett nemzetek kizsákmányolásában.

A *gyarmattartó nemzetek* által megvalósított nemzeti elnyomás gazdasági lényege és tartalma világos:

1. a nyersanyag (mégpedig olcsó nyersanyag) piac és a felvevő piac bővítése az elnyomó nemzet kapitalista ipara számára;
2. a terület növelése és ily módon az előnyös tőkebefektetés lehetőségeinek kiterjesztése;
3. olcsó munkaerő biztosítása.

Mindezek a mozzanatok egyben, a gyarmati extraprofit megszerzésében összegezhetők.

Az elnyomó nemzet burzsoáziája a gyarmatok kizsákmányolása révén egy időre enyhítheti rendszere bizonyos ellentmondásait: növelheti a termelést egy időre elkerülve a túltermelési válságokat, eredményesen konkurrálhat más nemzetek burzsoáziájával és fékezheti a társadalmi forradalmat saját országában.

Annak azonban, hogy az elnyomó nemzet a gyarmati országok rovására prosperáljon, döntő előfeltétele a gyarmati országok technikai-gazdasági elmaradottsága. Az imperalista Anglia, Franciaország stb. csak azért létezhet és foglalhatja el az első helyeket a mai nemzetek sorában, mert az indiai, kínai és más elmaradott, elgyötört dolgozók milliói kénytelenek garasokért dolgozni nekik, hiszen nincs más választásuk, mert az indiai, kínai és más bennszülött tőkések primitív, fejletlen technikájukra támaszkodva nem tudnak konkurrálni a nyugati tőkés nemzetek fejlett technikájával. A politikai elnyomás csupán megszilárdítása ennek a gazdasági fölénynek. A politikai elnyomás egyetlen értelme és célja: erőszakosan visszatartani az elnyomott nemzetek gazdasági fejlődését, hogy az elnyomó nemzetek minél tovább fenntarthassák gazdasági fölényüket, biztosítsák a gyarmati extraprofit „boldog" korszakának maximális meghosszabbítását. A gyarmattartó nemzetek és az elnyomott gyarmati népek közti nemzeti antagonizmus harc a gyarmati extraprofit megtartásáért, a gyarmatok gazdasági fejlődésének mesterséges fékezéséért (az elnyomó nemzetek részéről) és harc a szabad gazdasági fejlődésért (az elnyomott nemzetek részéről).

Ami a tőkésországok belső nemzeti antagonizmusait (vagyis a nemzeti többség és a nemzeti kisebbségek közti antagonizmusokat) illeti, meg kell különböztetnünk 1. az olyan nemzeti kisebbségeket, amelyek egész töme-

gükkel az országnak egy meghatározott, többé-kevésbé zárt részén élnek (például az írek), vagy legalábbis többé-kevésbé jelentős meghatározott területtel rendelkeznek, amelyen ők alkotják a lakosság többségét, miközben nemzetük többi része szét van szórva az országban vagy más országokban is (a csehek az egykori Ausztriában, a lengyelek, a lettek, az észtek a cári Oroszországban, a besszarábiaiak Romániában, a beloruszok, az ukránok Lengyelországban); és 2. az olyan nemzeti kisebbségeket, amelyek ilyen területtel nem rendelkeznek (a németek a cári Oroszországban, a magyarok, a németek Csehországban).*

Világos, hogy az első esetben a nemzeti elnyomás lényege és tartalma ugyanaz, mint a gyarmatok kizsákmányolása esetében. Az ilyen nemzeti kisebbségek területe valójában belső gyarmat az elnyomó nemzet számára. Az ilyen nemzeti kisebbségek és az őket elnyomó többség közti nemzeti antagonizmus jellege ugyanaz, mint a gyarmatokon.

Ott ellenben, ahol az elnyomás objektuma saját nemzeti területtel nem rendelkező nemzeti kisebbség, a gyarmati politika motívumaiból természetesen elesnek a piacok problémájával és általában a területtel összefüggő összes motívumok. E nemzeti csoportok elnyomásának gazdasági lényege (amikor is ilyen nemzeti csoportok lehetnek vagy kis népek, vagy „véletlen" elemek az ország nemzeti összetételében, például bevándorlók, telepesek stb.) kettős: a) az uralkodó többség felhasználja e nemzetek dolgozó osztályainak elmaradottságát olcsó munkaerő megszerzésére, s ennek révén nem gyarmati extraprofit biztosítására; b) az uralkodó többség felhasználja a történelmileg kialakult erőviszonyokat (az uralkodó politikai helyzetet) arra, nehogy e nemzetek születőfélben levő burzsoáziája egyenlő erejű konkurrensévé váljon a dolgozók kizsákmányolásában, s megnehezíti e burzsoázia számára a kizsákmányolás magasabb, fejlettebb formáira való áttérést (az Egyesült Államokban élő nemzeti kisebbségek — vagyis a bevándorlók első nemzedéke — tekintetében az utolsó mozzanat természetesen elesik).

2. OSZTÁLYELLENTÉTEK AZ URALKODÓ NEMZETEKEN BELÜL

Azokat a gazdasági viszonyokat, amelyek, mint láttuk, a nemzeti antagonizmust létrehozzák, megfelelő politikai intézmények és szervezetek szilárdítják meg. Az állam, amely a kapitalizmus előtt csupán az osztályuralom szerve volt, kibővíti funkcióit. A tőkésállam, miközben továbbra is az osztályelnyomás szerve marad a burzsoázia kezében, egyszersmind a nemzeti

* A nemzeti kisebbségek elnyomásáról szólva mindenütt olyan nemzeti kisebbségekre gondolok, amelyek gazdaságilag elmaradottak, kevésbé fejlettek az őket elnyomó nemzeti többséghez képest. A nem gyarmati jellegű nemzeti elnyomás esetében az is előfordul, hogy egyik vagy másik elnyomott nemzet gazdaságilag fejlettebb, mint az uralkodó nemzeti többség. (Ilyen volt például a lengyelek helyzete a cári Oroszországban, vagy a németeké a háború előtti Magyarországon, ilyen a németek helyzete Csehországban vagy Lengyelországban.) De mivel az ilyen nemzeti kisebbségek ritka kivételt alkotnak, semmi közük sincs az általunk tárgyalt kérdéshez, és ezért ebben a munkában nem foglalkozunk velük.

elnyomás szervévé is válik; az imperializmus idején pedig az államhatalom a finánctőke gyarmati politikájának hordozója lesz.

A nacionalizmus még progresszív, forradalmi formájában is (vagyis a kapitalizmus kialakulásának azon szakaszában, amikor a nemzet még csak kialakulóban van, és harcol nemzeti létéért és nemzeti függetlenségéért) burzsoá mozgalom. A proletariátus és más dolgozó osztályok érdekei egy időre kisebb vagy nagyobb mértékben egybeeshetnek a nemzeti függetlenségért (vagyis a kapitalista fejlődés szabadságáért) harcoló burzsoázia érdekeivel, de számukra a nemzeti forradalom nem öncél, hanem csak átmeneti szakasz az általános demokratikus (burzsoá) forradalomhoz és azon keresztül a proletár forradalomhoz. Ez az ideiglenes érdekegyezés azonban mégis teremt egy bizonyos nemzeti köteléket, amely egy időre szövetségesekként összeköti az antagonisztikus osztályokat. A nemzet és az általános nemzeti érdekek ideiglenes egységét még az is erősíti, hogy miközben a nemzet gazdasági és politikai önállóságáért harcolnak, egyszersmind harc folyik a kultúra, a nyelv szabadságáért, a nemzeti kultúra és a nemzeti nyelv megtartásának és fejlesztésének a jogáért is, és ebben a fejlődés e szakaszán még a nemzet valamennyi osztálya egyformán érdekelt. Tudjuk azonban, hogy amilyen mértékben növekszik a nemzet, fejlődnek a belső osztályellentétek is. A nemzeten belül egyre növekvő és mélyülő osztályantagonizmus széttöri a nemzet egységét. Mihelyt a nemzet a magas kultúrájú, vagyis tőkés szempontból igen fejlett nemzetek sorába lép, *egységes* nemzet mivolta megszűnik. Hiszen tudjuk, hogy a nemzet egyik kritériuma a gondolkodásmód és az e talajon kialakuló kultúra közössége. A tőkés nemzet „nemzeti kultúrája" absztrakció. Az osztálydifferenciálódás mélyülése arányában a nemzeti kultúra az uralkodó osztály kultúrájává válik. A proletariátus gondolkodásmódjának és kultúrájának semmi köze sincs a tőkések gondolkodásmódjához és kultúrájához.

Még rosszabb a helyzet a „nemzeti érdekekkel". Ha a születőfélben levő elnyomott nemzet nemzeti felszabadításáért vívott harca esetében még lehet beszélni általános nemzeti érdekekről, ez a kifejezés üres szólammá válik az uralkodó nemzet esetében. A fejlett kapitalista nemzet proletariátusának érdekei minden lényeges kérdésben szöges ellentétben vannak a burzsoázia érdekeivel. A nemzet uralkodó osztályának „nemzeti érdekei" (a nemzeti kisebbségek elnyomása, a gyarmatok kizsákmányolása stb.) nem felelnek meg a proletariátus érdekeinek. Még ha az uralkodó nemzet proletariátusának felső rétege megkapja is az elnyomott nemzetek kizsákmányolásából eredő extraprofit egy részét, a nemzeti-gyarmati kizsákmányolás és elnyomás szöges ellentétben van a munkásosztály életbevágó érdekeivel. A proletariátus osztálycélja a munka tőkés kizsákmányolásának megszüntetése, a kizsákmányolás egész rendszerének megdöntése, a tőkés rend megdöntése. Ugyanakkor e cél elérésének egyik legnagyobb akadálya, a jelenkori kapitalizmus egyik legfőbb támasza, amelyre támaszkodva a burzsoázia elodázhatja a kizsákmányolás rendszerének bukását, éppen a nemzeti-gyarmati kizsákmányolás révén szerzett extraprofit.

A burzsoázia nemzeti-gyarmati politikája nemcsak a munkásosztály végső céljai, hanem napi szükségletei és törekvései szempontjából is végzetes a proletariátusra nézve. Elegendő emlékeztetnünk két mozzanatra:

1. az imperialista háborúkra, amelyek elkerülhetetlenül együttjárnak ezzel a politikával és amelyek a munkások és a parasztok millióinak fizikai kiirtását jelentik; és 2. arra, hogy a burzsoázia nemzetiségi politikája az ország proletariátusát részekre szaggatja, szembeállítja és egymás ellen uszítja a munkásosztály egyik részét a másikkal, egészségtelen konkurrenciát támaszt közöttük; az elnyomott nemzetek olcsó munkaereje gyakran hozzájárul ahhoz, hogy fokozódik a munkanélküliség az uralkodó nemzet proletariátusa körében stb.

Minél inkább fejlődik a proletariátus, minél inkább erősödik osztályöntudata és forradalmisága, annál inkább felismeri, hogy mindenféle nacionalizmus összeegyeztethetetlen a proletár forradalmisággal. A gyarmati politikát folytató tőkésországok proletariátusa egyre inkább felismeri, hogy a saját burzsoáziájával való mindenfajta szolidaritás abszurdum, képtelenség, s hogy létre kell hozni és mindinkább meg kell szilárdítani a világ munkásosztályának és elnyomott dolgozóinak nemzetközi szolidaritását.

Az, amit a proletariátusról mondtunk, érvényes — mutatis mutandis — a többi dolgozó osztályra is. A parasztok vagy a városi kisiparosok ugyanolyan kevéssé érdekeltek a gyarmati kizsákmányolásban, mint a munkások, ugyanúgy érdekeltek a tőkés rendszer megszüntetésében, az imperialista háborúk kiküszöbölésében stb. De mert osztályhelyzetük szempontjából középütt foglalnak helyet, a saját osztályérdekeik és a nemzeti burzsoázia érdekei közti ellentét felismerése, az internacionalizmushoz való viszonyuk tekintetében messze elmaradnak a proletariátus mögött.

3. AZ URALKODÓ NEMZET NEMZETI SOVINIZMUSA ÉS NEMZETI POLITIKÁJA ÉS EZEK KÉT VÁLFAJA

Az uralkodó nemzet burzsoáziájának, amely a „nemzetnek" csupán elenyésző kisebbsége, nemzeti-gyarmati politikája megvalósítása érdekében szüksége van arra, hogy a kispolgárság többsége és a proletariátus döntő rétegei támogassák vagy legalábbis semleges álláspontra helyezkedjenek. Ezt a burzsoázia két úton éri el: 1. ideológiai befolyásolással, vagyis azzal, hogy a proletariátust és a kispolgári tömegeket a nemzeti sovinizmus szellemében neveli, és 2. oly módon, hogy mind a kispolgárság, mind a proletariátus felső rétegeinek bizonyos kiváltságokat és előnyöket nyújt az elnyomott nemzetek, s különösen a gyarmati népek rovására.

A kispolgárságot illetően — és a proletariátust illetően is, amíg az kevéssé tudatos és mint osztály kevéssé szervezett — döntő szerepe van az ideológiai befolyásolásnak. De ahogy növekszik a proletariátus és megteremti osztályszervezeteit a tőke elleni harcra, a kizárólag ideológiai befolyásolás már nem elegendő. Ahhoz, hogy a burzsoázia ideológiai befolyása meghozza a kívánt eredményeket, hogy a proletariátus magáévá tegye a burzsoá nemzeti-soviniszta ideológiát annak ellenére, hogy az érdekeivel ellentétes, a burzsoáziának meg kell teremtenie ügynökségét a proletariátuson belül, vagyis a proletariátus egy részét (felső rétegét), amely a munkásosztály szervezett mozgalmát vezeti, kispolgári munkásarisztokráciává kell változtatnia, amely érdekelt a burzsoázia nemzeti-gyarmati politikájában és következés-

képpen magáévá teszi, elfogadja a burzsoázia nemzeti-soviniszta ideológiáját.

Az elmondottakból világos, hogy nem beszélhetünk az elnyomó nemzet egészének „nemzeti ideológiájáról". Végeredményben mindenfajta „nemzeti ideológia" az adott nemzet uralkodó osztályának ideológiája, vagyis amennyiben korunk nagy tőkésországairól van szó, az ipari és főleg a finánctőke ideológiája. A burzsoázia nemzeti ideológiáján kívül lehet még beszélni a kispolgárság azon részének nemzeti sovinizmusáról, amelyet korrumpált a burzsoázia és amely kiváltságos helyzete folytán magáévá tette ezt a burzsoá ideológiát. De a proletariátus esetében nem lehet szó semmiféle nemzeti ideológiáról. A kapitalista fejlődés felső fokán a burzsoázia ideológiájának semmi köze sem lehet a proletariátus ideológiájához.

(Azzal kapcsolatban, hogy a „nemzeti ideológiát" általában hogyan értelmezzük, lásd IV. rész, 5. fej., az elnyomott nemzetek nemzeti ideológiájáról pedig a továbbiakban beszélünk még.)

Az elnyomó nemzet burzsoáziájának nemzeti ideológiája különböző formákban nyilvánul meg az elnyomó nemzet és az általa elnyomott nemzetek közti gazdasági és politikai erőviszonyoktól függően. Ennek az ideológiának a jellege aszerint módosul, hogy gyarmatok kizsákmányolásáról, vagy pedig a tőkésországon belüli nemzeti kisebbségek elnyomásáról van-e szó; hogy az adott nemzeti kisebbség egy külön közös területen egységes csoportot alkot-e, vagy pedig szétszórtan él az országban; hogy ez a nemzeti kisebbség mint nemzeti csoport egészében olyan területen él-e, amely az adott elnyomó nemzet burzsoáziájának van alárendelve, vagy pedig olyan nemzetnek a töredéke, amelynek elágazásai vannak más országokban, illetve, még saját nemzeti állammal is rendelkezik stb., főleg pedig aszerint, hogy milyen fokú mind az elnyomó nemzet, mind az elnyomott nemzeti kisebbségek gazdasági, politikai és kulturális fejlődése.

Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk az elnyomók nemzeti ideológiájának két típusát: ezek megfelelnek a tőkés burzsoázia két taktikájának, amelyeket a nemzeti politikában alkalmaz, s amelyeknek igazolása és indokolása az elnyomó nemzetek mindenkori nemzeti ideológiája. Az egyik taktika az elnyomott nemzetek erőszakos *megosztása és egymástól való elszigetelése*, a másik taktika az elnyomott nemzetek *erőszakos asszimilálása*.

Az imperialista burzsoázia legfőbb politikája az elnyomott nemzetekkel szemben (mind a gyarmati népekkel, mind az országon belüli nemzeti kisebbségekkel szemben) az elszigetelés politikája, az asszimiláció politikája viszont kivétel.

Az elnyomó nemzet burzsoáziája, amely kizsákmányolja a gyarmati és más gyenge nemzeteket, amely ez utóbbiak területét piacként és tőkebefektetési területként felhasználja, érdekelt abban, hogy megszilárdítsa az extraprofit megszerzése szempontjából kedvező feltételeket. Érdekelt abban, hogy ezeket a nemzeteket mesterségesen fékezze gazdasági fejlődésükben, hogy e nemzetek születőfélben levő burzsoáziája ne fejleszthesse saját kapitalista rendszerét, amely megfosztaná a külföldi tőkéseket az ottani természeti kincsek és munkaerő kizsákmányolásának monopóliumától, hogy e nemzetek parasztsága ne szabadulhasson meg a feudalizmus nyomasztó maradványaitól, amelyek tönkreteszik a paraszti gazdaságot és a föld nélküli

parasztokat a külföldi tőke olcsó tartalékseregévé változtatják. Az elnyomó nemzet burzsoáziájának érdekei ezért azt követelik, hogy fennmaradjon az elnyomott nemzeteknek mint olyanoknak az elkülönültsége, saját nemzetüktől való teljes elszigeteltsége, s hogy ne engedje meg az elnyomott nemzetek keveredését saját nemzetével.

A burzsoáziának szüksége van arra, hogy biztosítsa a maga részére országa dolgozó tömegeinek támogatását, amelyeknek ugyan nem érdeke a gyarmati és más függő nemzetek elnyomása és kizsákmányolása, mégis kénytelenek fedezni az elnyomás megvalósításához szükséges óriási kiadásokat (hadsereg és flotta fenntartása, gyarmati háborúk, belső nemzeti felkelések leverése). Ezért egyrészt ténylegesen korrumpálja a proletariátus felső rétegét, átadja neki az elnyomott nemzetek kizsákmányolásából szerzett extraprofit egy részét, másrészt a saját nemzete és az elnyomott nemzetek dolgozó tömegei közt áthidalhatatlan szakadékot teremt azzal, hogy saját nemzete körében hazug faji ideológiát terjeszt, melynek az a célja, hogy a dolgozó tömegek gyűlöljék és megvessék az elnyomott nemzeteket, s így ezekkel szemben az uralkodó osztály könnyebben érvényesíthesse az erőszak és az elszigetelés politikáját.

Az imperialista burzsoázia az asszimilációs politikát csak azokban az (ugyancsak nem ritka) esetekben alkalmazza, amikor már lehetetlen az elnyomott nemzetet az elmaradott kizsákmányolt nemzet helyzetében megtartani, amikor már csak arról van szó, hogy megtartsa az elnyomott nemzet területét vagy dolgozó tömegeit, amelyeket legalább annyira kizsákmányolhat, mint saját területét és saját dolgozó tömegeit.

Ide tartoznak főleg a következő esetek: 1. amikor a politikailag elnyomott nemzet gazdaságilag fejlettebb, mint az elnyomó nemzet; 2. amikor az elnyomott nemzeti kisebbség saját nemzeti állammal rendelkező nemzetnek a töredéke; 3. amikor az elnyomott nemzeti kisebbség már annyira fejlett gazdaságilag és annyira kialakult mint kapitalista nemzet, hogy elszigetelése esetén elkerülhetetlenül önálló államban való elkülönülésre fog törekedni; 4. amikor a gazdaságilag és politikailag legerősebb nemzetnek nincs szilárd, abszolút gazdasági és politikai fölénye a nemzeti kisebbségek együttes összessége fölött, amikor ez a nemzet a sok kevésbé erős nemzettől körülvéve nem elég erős ahhoz, hogy huzamos ideig nemzeti uralma alatt tartsa a többieket.

Az utóbbi esetben az asszimilációs politikán kívül azt a módszert is alkalmazzák, hogy az egyik nemzetet a másik ellen uszítják ugyancsak a faji ideológia segítségével (a háború előtti Ausztria, Magyarország, Oroszország).

Az asszimilációs politikát folytató burzsoáziának szüksége van a nagyhatalmi sovinizmus ideológiai fegyverére. A lakosság nagy tömegei körében úgy terjesztik ezt az ideológiát, hogy a közoktatás, az iskolák monopolizálása, egy meghamisított történelem tanítása stb. útján a gyermekeket az uralkodó nemzet nagyhatalmi sovinizmusa szellemében nevelik, az uralkodó nemzet vallását államvallásnak nyilvánítják és üldözik a többi vallást, nyelvét állami nyelvvé teszik és üldözik a többi nyelvet, a legkülönbözőbb kedvezményeket és kiváltságokat nyújtják a nemzeti kisebbségek azon tagjainak, akik beolvadnak az uralkodó nemzetbe stb.

Ez a politika és ez az ideológia nem felel meg annak a burzsoáziának,

amelynek elmaradott gyarmati népek óriási tömegeivel vagy kis létszámú, gazdaságilag erősen elmaradott, politikailag gyenge nemzeti kisebbséggel van dolga, minthogy ez biztos és szilárd forrása a nem gyarmati jellegű extraprofitnak. Ennek a burzsoáziának éppen ellenkezőleg arra van szüksége, hogy állandósítsa és örök életűvé tegye a meglevő nemzeti szétforgácsoltságot. Ezt viszont akadályozza a nemzeti-soviniszta ideológia, amely megköveteli az elnyomott nemzet felszívását, beolvasztását. Ilyen esetekben a burzsoázia ezt az ideológiát másik ideológiával cseréli fel, amely egyrészt az uralkodó nemzetet minden más nemzet fölött állónak tünteti föl, másrészt áthághatatlan akadályt is létrehoz, amely az elnyomott nemzetek tagjai számára lehetetlenné teszi az uralkodó nemzet soraiba való beolvadást. A gyarmatosítók ilyen ideológiája a nemzeti sovinizmus, amelyet kombinálnak a mesterségesen létrehozott *faji ideológiával*. Az uralkodó nemzetet „felsőbb rendű fajnak", az elnyomott népeket pedig „alsóbb rendű fajoknak" kiáltják ki. Az elnyomók *valóságos* kulturális fölényét, valamint *fiktív* szellemi és morális fölényét úgy tüntetik fel, mint a nagyobb, a természettől eredő faji értékesség eredményét, amely következésképpen örök, s elérhetetlen a természettől nem teljes értékű alsóbb rendű fajok számára. Az utóbbiak arra hivatottak, hogy a felsőbb rendű faj érdekeit szolgálják, nekik álmodniuk sem szabad önálló fejlődésről, mivel a természet ellenében mit sem tehetnek. Mivel pedig a faji tulajdonságok örökletesek, az uralkodó felsőbb rendű fajnak vigyáznia kell faji tisztaságára, nem szabad keverednie az alsóbb rendű fajok tagjaival stb.

Az imperialista burzsoázia számára az elnyomó nemzetek e faji ideológiájának összetákolását jelentősen megkönnyíti az, hogy éppen a legfontosabb esetekben, amikor erre az ideológiára szüksége van (nevezetesen: a gyarmati elnyomás eseteiben), az elnyomott nemzetek egyedei az elnyomó nemzet egyedeitől olyan külső testi sajátosságokban (a bőr színe, a haj szerkezete, arcvonások stb.) különböznek, amelyeknek ha nincs is semmi közük a „szellemi" és „morális" sajátosságokhoz, mégis annyira szembeötlők, hogy az elnyomó nemzet burzsoáziája játszi könnyedséggel elhitetheti saját nemzetének dolgozó tömegeivel — amelyek nem képesek e jelenség tudományos elemzésére —, hogy az elnyomott gyarmati népek faji szempontból valóban nem teljes értékűek.

4. AZ ELNYOMOTT NEMZETEK NEMZETI IDEOLÓGIÁJA ÉS ENNEK ÖSSZEFÜGGÉSE AZ OSZTÁLYIDEOLÓGIÁVAL. A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALMAK JELLEGE ÉS HAJTÓERŐI

Fentebb már tisztáztuk, milyen értelemben beszélhetünk általában az elnyomott nemzet „nemzeti ideológiájáról". (Lásd ebben a kötetben 204. és köv. oldalak.)

Az elnyomott nemzetek nemzeti ideológiáját, amelyen a fentebb elmondottakkal összhangban *e nemzet különböző osztályainak mindezen osztályok ideológiájára nézve közös alkotórészeit értem*, két mozzanat határozza meg: 1. az, hogy ezek az osztályok nemzetet alkotnak, vagyis ugyanazon a *területen* élnek, ugyanazon *gazdasági rend* feltételei között, ugyanazon a *nyelven*

beszélnek, és közös nemzeti *kultúrával* rendelkeznek; és 2. az, hogy ezeket a nemzeteket mint nemzetet elnyomja és kizsákmányolja egy technikai-gazdasági tekintetben fejlettebb nemzet; hogy e nemzetek gazdasági fejlődését mesterségesen fékezik, s hogy politikailag nem önállóak. Ezzel összhangban az elnyomott nemzet nemzeti ideológiájának fő vonásai a következők:

a) a kötődés a nemzeti területhez, nyelvhez és kultúrához;

b) törekvés az elavult gazdasági formák megszüntetésére és fejlettebb, tökéletesebb gazdasági rendszer létrehozására;

c) törekvés a politikai önállóságra és függetlenségre, saját nemzeti állam megteremtésére.

A nemzeti ideológia különböző osztályok közös ideológiája. De ez nem jelenti azt, hogy ez az ideológia afféle közös nevezője mindezen osztályok ideológiájának. A különböző osztálycsoportoknál ez az ideológia különböző törést szenved. Ebből következik, hogy „általában" vett nemzeti ideológiáról beszélni — mint az imént is tettük — merő absztrakció. Ha konkrétan akarjuk vizsgálni a kérdést, figyelembe kell vennünk az elnyomott nemzeteken belül az osztályok viszonyát és ezek érdekellentéteit. Mivel pedig ezek a viszonyok szakadatlanul fejlődő folyamatban állnak előttünk, az elnyomott nemzeten belüli osztályellentéteket és ezeknek a nemzeti ideológiára gyakorolt hatását, valamint egymásra hatását *fejlődésükben* kell vizsgálnunk. Csakis ezeknek az állandóan változó kölcsönös kapcsolatoknak gondos elemzése útján kaphatunk világos képet az egyes elnyomott nemzetek nemzeti mozgalmainak jellegéről.

Az elnyomott nemzeten belül az osztályok kölcsönös kapcsolatait meghatározza 1. az adott nemzet fejlődésének foka, és 2. a nemzeti antagonizmus jellege. Ez a két mozzanat, amint láttuk, szorosan összefügg egymással.

Az elnyomott nemzetek mindegyik kategóriája esetében más és más mind a nemzeti antagonizmus jellege, mind az elnyomott nemzeten belüli osztályantagonizmus jellege. Vegyük szemügyre ezeket külön-külön.

1. A gyarmati és félgyarmati országok elnyomott nemzetei három csoportra oszlanak.* Az első, legelmaradottabb csoportban a polgári forradalom még kezdeti szakaszában van, a kapitalizmusra jellemző osztálydifferenciáció még csak csíraállapotban van. A születő burzsoázia és a születő proletariátus közti ellentétek ugyancsak csírájukban vannak meg még. A burzsoázia és a proletariátus mint osztályok még a kialakulás folyamatában vannak; a nemzeten belüli osztályharcban még egy tábort alkotnak a nemzet alapvető — a legtöbb esetben paraszti — tömegével, olyan tábort, amely forradalmi harcot folytat az uralkodó feudális osztályok és rendek ellen. A belső harc itt a feudalizmusért és a feudalizmus ellen folyik, amelynek pillérei még viszonylag erősek, valamint a polgári demokratikus forradalomért és e forradalom ellen. A proletár forradalom kérdése itt még nem időszerű (hiszen a proletariátus mint osztály itt még nem jött létre). A fiatal, születőfélben levő proletariátusra egyrészt az a feladat hárul, hogy megszerveződ-

* I. V. *Sztálin:* A Keleti Népek Egyetemének politikai feladatairól (Művei, 7. köt., Budapest 1951. 141—161. o.).

jön mint osztály, másrészt pedig az, hogy létrehozza a nemzeti egységfrontot az imperializmus ellen.

2. A gyarmati és félgyarmati országok második csoportjában a kapitalizmus, ha fejletlen is, már létezik, de főleg a külföldi gyarmatosítók kapitalista vállalatainak formájában. A tőke és a munka közti ellentétek már viszonylag erősen kifejlődtek. De a burzsoázia és a proletariátus közti osztályantagonizmus főleg a külföldi burzsoázia és a bennszülött proletariátus közti antagonizmus formájában fejlődik. A proletariátus és a bennszülött burzsoázia közt — amelyet elnyomnak és fejlődésében fékeznek az ország külföldi gazdái — ugyancsak vannak ellentétek, de ezek még viszonylag gyengék, háttérbe szorítja őket az, hogy mindkét osztály érdekelt a feudalizmus likvidálásában és az ország gazdasági, politikai és kulturális fejlődését fékező külföldi tőke gazdasági és politikai nyomásának megszüntetésében. Az egyrészt a feudalizmus és az imperializmus ellen harcoló forradalmi burzsoázia és forradalmi proletariátus és másrészt a reakciós bennszülött feudális osztályok és a külföldi imperialista burzsoázia közti ellentétek élessége a burzsoáziát és a proletariátust egyetlen forradalmi táborban tömöríti (amelybe, magától értetődően, a kispolgárság is beletartozik). De mivel egyre gyorsuló ütemben éleződnek az ellentétek a burzsoázia és a proletariátus között — mégpedig a két osztály növekedésével egyenes arányban —, e forradalmi táboron belül már nincs meg az az egység és az a harmónia, amely megvan az első kategória országaiban. A burzsoázia és a proletariátus közt már harc folyik — és ez a harc egyre éleződik — azért, hogy melyikük tölti be a vezető szerepet a polgári demokratikus forradalomban és a nemzeti forradalmi mozgalomban, és harc folyik mindenekelőtt a kispolgári tömegek vezetéséért. Most már mindegyik osztály két fronton harcol: a közös ellenség (a feudalizmus és az imperializmus) ellen a polgári demokratikus forradalomért és a nemzeti felszabadulásért, mégpedig szövetségben az ellentétes osztállyal — és ugyanakkor ez ellen az ellenséges osztály ellen saját osztályérdekeiért. A burzsoázia, amely a reakciós feudális földbirtokosokhoz és az imperialistákhoz képest még forradalmi, már afelé halad, hogy a proletariátussal és a széles dolgozó tömegekkel szembenálló ellenforradalmi osztállyá váljon. A burzsoázia egészében véve még nem távolodik el teljesen a forradalomtól, de a legreakciósabb része, amely a leginkább érzi ezeket az ellentéteket, már átmegy az ellenforradalom táborába. Itt a fejlődő polgári demokratikus forradalmon belül már érlelődnek a proletár forradalom csírái. A proletár forradalom jóval lassabban, mint a polgári demokratikus forradalom, s jóval kevésbé határozott és kevésbé fejlett formákban, de mégis párhuzamosan fejlődik az előbbivel, a polgári demokratikus forradalommal. A kispolgári osztályok ingadoznak a burzsoázia és a proletariátus között.

3. A gyarmati országok harmadik csoportjában a kapitalizmus már viszonylag erősen fejlett. A feudalizmus részleges likvidálása már megtörtént vagy legalábbis folyamatban van. A bennszülött burzsoázia erős fejlődése és a proletariátus viszonylag még nagyobb fejlődése a köztük levő osztályellentéteket előtérbe helyezi. Miután a bennszülött burzsoázia részlegesen elérte célját (a hazai kapitalizmus fejlődésének biztosítását), teljesen eltávolodik a forradalomtól, mind a polgári demokratikus, mind a

nemzeti felszabadító forradalomtól. Megijed a forradalmi tömegmozgalom kibontakozásától, alkúra lép a reakciós hazai osztályokkal és a külföldi imperialistákkal, hogy velük együtt elfojtsa a demokratikus forradalmat, amely azzal fenyeget, hogy proletár forradalomba megy át. A burzsoázia és a proletariátus közt elkeseredett harc folyik, de már nem azért, hogy melyikük játssza a vezető szerepet a forradalomban — hiszen a forradalomnak a burzsoázia már hátat fordított —, hanem azért, hogy melyikük töltse be a vezető szerepet a nemzeti mozgalomban, hogy maguk mellé állítsák a kispolgári tömegeket, amelyek soraiban végbemegy a differenciáció: egy részük a burzsoáziát követve átmegy az ellenforradalom táborába, másik, a legprogresszívebb részük — főleg a parasztság zöme — együttmarad a proletariátussal. A harc e kérdés körül folyik: forradalmi vagy megalkuvó úton haladjon tovább a nemzeti mozgalom, a kapitalista vagy a nem kapitalista, szocialista fejlődés útján menjen tovább az ország? A burzsoázia saját diktatúrája megteremtéséért harcol, a proletariátus és a többi forradalmi dolgozó osztály pedig azért, hogy megteremtse a proletariátus és a többi dolgozó osztály forradalmi demokratikus diktatúráját a proletariátus vezetésével, úgy tekintvén ezt a forradalmi demokratikus diktatúrát, mint átmeneti szakaszt a proletár forradalomhoz és a nem kapitalista fejlődéshez vezető úton. A burzsoázia és a forradalmi dolgozó osztályok közti kiéleződött osztályellentétek teljesen háttérbe szorítják azt a még ható tényezőt, hogy a forradalmi osztályok és a már teljesen ellenforradalmivá vált burzsoázia egyaránt érdekelt a feudalizmus azon maradványainak likvidálásában, amelyek gátolják nemcsak a forradalom további fejlődését, hanem a kapitalizmus fejlődését is, valamint annak a külföldi elnyomásnak a megszüntetésében, amely továbbra is fojtogatja nemcsak a dolgozókat, hanem a bennszülött tőkéseket is.

4. A tőkésországok nemzeti kisebbségeinél a legkülönbözőbb gazdasági rendszereket találjuk. Vannak elmaradott nemzeti kisebbségek, amelyek fejlődésük fokát tekintve hasonlók a gyarmati nemzetek három kategóriájának valamelyikéhez, sőt, vannak olyanok is, amelyek fejlődésüknek még legkorábbi fokain állnak — gondoljunk akár az egykori cári Oroszország elnyomott népeire —, de vannak olyanok is, amelyek már messze előrejutottak a kapitalista fejlődés útján és csak ahhoz az uralkodó nemzeti többséghez képest elmaradottak, amely már a kapitalista fejlődés legfelső fokán áll.* Ezért amikor az elnyomott nemzeti kisebbségeken belüli osztályviszonyokat elemezzük, különbséget kell tennünk 1. a fejlett kapitalizmus szintjén élő nemzeti kisebbségek és 2. a fejletlen vagy nem elég fejlett kapitalizmus szintjén élő nemzeti kisebbségek között. Az utóbbi kategória vizsgálatától el is tekinthetünk, mivel az e kategóriába tartozó nemzetek helyzete a belső osztályviszonyok tekintetében teljesen hasonló a gyarmati nemzetek helyzetéhez (persze azzal a különbséggel, hogy a külföldi imperialisták helyét itt az elnyomó nemzeti többség burzsoáziája foglalja el). Amikor pedig az előbbi kategóriát vizsgáljuk, azt fel kell osztanunk olyan nemzeti kisebbségekre, amelyeknek van saját külön területük, és olyanokra, amelyek ilyennel nem rendelkeznek.

* Lásd a jegyzetet ebben a kötetben 255. o.

Az előbbiek (a területtel rendelkező nemzeti kisebbségek) helyzete lényegében hasonló a nem elég fejlett kapitalizmus szintjén élő nemzeti kisebbségek helyzetéhez. A különbség csupán az, hogy az elnyomás és a kizsákmányolás itt kisebb mértékű, de az osztályok viszonya a nemzeti kisebbségeken belül ugyanolyan, mint amott, vagyis hasonló a legfejlettebb gyarmattartó országokban fennálló osztályviszonyokhoz.

A kapitalista szempontból többé-kevésbé már fejlett, terület nélküli nemzeti kisebbségek abban különböznek a többiektől, hogy itt nincs külön, nemzeten belüli osztályantagonizmus. Az elnyomott nemzeti kisebbség proletariátusát nemcsak saját burzsoáziája zsákmányolja ki, hanem ugyanolyan mértékben valamennyi nemzetiség burzsoáziája is, és viszont: az adott nemzeti kisebbség burzsoáziája nemcsak saját proletariátusát zsákmányolja ki. Ebből viszont az következik, hogy itt nincs is a szó tulajdonképpeni értelmében vett nemzeti antagonizmus. A „nemzeti antagonizmus" itt nem ugyanaz, mint az elnyomó nemzet (helyesebben annak uralkodó osztálya) és az egész elnyomott nemzet közti egységes nemzeti antagonizmus. Itt két különálló, a szokásos osztálykonfliktusoktól valamelyest eltérő és egymástól lényegesen különböző „antagonizmus" van, mégpedig: 1. az uralkodó nemzet és az elnyomott nemzet burzsoáziája közti „nemzeti" antagonizmus (ez az uralkodó osztály különböző rétegei közti „antagonizmus" — konkurrencia harc — speciális részesete csupán, amely némileg kiéleződött a nemzeti ideológia következtében), és 2. antagonizmus az egész uralkodó burzsoázia — nemzetiségre való tekintet nélkül — és az elnyomott nemzet proletariátusa között, amely antagonizmus már idézőjelben sem nevezhető „nemzetinek", mivel ezt a „nemzeti" elnyomást a saját nemzeti burzsoázia is érvényesíti. Ennek az antagonizmusnak a „nemzeti" jellege csupán arra redukálódik, hogy nem az egész munkásosztályt, hanem annak csak nemzeti ismérv alapján meghatározott rétegeit érinti. De az elnyomott nemzet burzsoáziája és proletariátusa közti viszony határozottan semmiben sem különbözik az elnyomott nemzet proletariátusa és az elnyomó nemzet burzsoáziája közti viszonytól.

5. A FAJI ANTAGONIZMUS GAZDASÁGI GYÖKEREI AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Miután megismerkedtünk a nemzeti antagonizmusok gazdasági gyökereivel, politikai tartalmával és ideológiai felépítményeivel, rátérhetünk annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy milyen jellegű a faji probléma az Egyesült Államokban. Mindenekelőtt természetesen fel kell tárnunk ennek az antagonizmusnak a gazdasági gyökereit.

Fentebb már láttuk, hogy a nemzeti antagonizmus kivétel nélkül minden esetben a nemzetek technikai-gazdasági fejlődésének különböző színvonalából fakad. Fennáll-e ez az alapvető mozzanat az Egyesült Államokban meglevő faji antagonizmus esetében is?

Ez a kérdés jóval bonyolultabb, mint első pillantásra látszik. Ahhoz, hogy megoldhassuk, több mozzanatot kell figyelembe vennünk.

1. A fajnak mint olyannak — vagyis a bőr színének, a koponya alakjának stb. — természetesen semmi köze sincs a technikai-gazdasági fejlődési színvonalhoz. Igaz, a nemzeti antagonizmus sok esetében — különösen amikor az elnyomó nemzet és a gyarmati nemzetek közti konfliktusról van szó — az elnyomó nemzet fehér bőrű, az elnyomott nemzet pedig sötét bőrű stb., de e nemzetek antagonizmusa nem ezekben a testi („faji") különbségekben gyökerezik, hanem azokban az ellentétekben, amelyekről fentebb beszéltünk. Antagonizmusuk nem külön „faji", hanem nemzeti antagonizmus, amely természetesen még inkább kiéleződik, mégpedig nem a faji különbségek következtében, amelyek mint olyanok a valóságban semmilyen gyakorlati szerepet nem játszanak, hanem az elnyomók hazug faji ideológiája következtében.

2. Az Egyesült Államokban a fehérek és a feketék közti „nemzeti antagonizmusról" (e szó közönséges értelmében) nem lehet beszélni, mivel az amerikai négerek nem alkotnak nemzetet. Nem beszélve arról, hogy nincs nemzeti nyelvük és nemzeti kultúrájuk, a köztük és a fehér amerikaiak közti faji konfliktusból hiányzik a mindenfajta nemzeti antagonizmus legfőbb gazdasági lényege és tartalma: a gazdasági-technikai fejlődés különböző fokain álló két gazdasági rendszer léte. A néger ipari munkás ugyanolyan ipari munkás, mint a fehér; Délen a néger farmer ugyanannak a rendszernek a keretei közt él, mint a fehér farmer, a néger tőkés a kapitalista kizsákmányolás ugyanazon törvényei szerint zsákmányolja ki munkásait, mint Ford vagy Rockefeller. Az elnyomó fehér faj soraiban megtaláljuk a kelet- és dél-európai nemzetek jónéhány képviselőjét, akik Amerikába érkezve első ízben ismerkednek meg igazán azzal a magasan fejlett kapitalizmussal, amelynek gyönyöreit a néger munkások már régóta ismerik.

Tehát: az Egyesült Államokban fennálló faji antagonizmust nem lehet egyszerűen azonosítani a nemzeti antagonizmussal, a néger kérdést nem lehet visszavezetni a nemzeti kérdésre.

De akkor felvetődik a kérdés: hol keressük a négerek faji elnyomásának, intenzívebb kizsákmányolásának gazdasági lényegét és tartalmát, ha ez a lényeg és tartalom más, mint a nemzeti antagonizmusok esetében?

3. Hogy a négerek nem alkotnak nemzetet, az vitathatatlan. Mégis, Délen a négerek sok helyen zárt tömegben élnek. Ha nem vesszük figyelembe az Egyesült Államok hivatalos állam-felosztását, kirajzolódik egy meglehetősen nagy terület, amelynek lakossága óriási többségében néger vagy legalábbis színes (mulatt). Továbbá, noha az amerikai négerek olyan különböző etnikai csoportok keverékét alkotják, amelyek az amerikai nemzet szerves részévé váltak, különleges helyzetük folytán kialakultak körükben bizonyos csoportkultúra elemei, és, főképpen, kialakult bizonyos csoportideológia. Nevezzük ezeket a kulturális elemeket és ezt az ideológiát „nemzetinek" vagy „fajinak" (persze nem az antropológiai „faj"-fogalom, hanem a társadalmi kategóriaként felfogott „faj" fogalma értelmében; lásd IV. rész, 2, 3, 4. és 5. fej.) — ez nem változtat a lényegen, ezek létezése tény.

Végezetül, ha nincs is két különböző gazdasági rendszer (a fehérek külön rendszere és a négerek külön rendszere), megint csak valami ehhez hasonlóval van dolgunk: feudális-rabszolgatartó csökevényekkel az igen fejlett kapitalizmus mellett. Igaz, a feudalizmus nem a négerek rendszere (a

kizsákmányolók ebben a rendszerben is főleg fehérek), mint ahogy a fejlett kapitalizmus sem a fehérek rendszere (ebben mint bérmunkások — és bizonyos, bár jelentéktelen mértékben, mint kizsákmányolók is — nem kis szerepet játszanak a négerek is). Itt nincsenek meg *azok* a gazdasági gyökerek, amelyeket a nemzeti antagonizmusok esetében láttunk. De van valami, ami többé-kevésbé hasonlít ezekhez. Vajon mi ez?

Tisztáznunk kell az amerikai néger problémának ezt a sajátos gazdasági hátterét (amely feltétlenül *analóg*, de ugyancsak feltétlenül *nem azonos* a nemzeti antagonizmusok gazdasági alapjával), mert ez adja kezünkbe az egyetlen kulcsot e probléma jellegének megfejtéséhez.

Hogy a feltett kérdésre válaszolhassunk, mindenekelőtt emlékezetünkbe kell idézni azokat a feltételeket, amelyek közt kifejlődött a kapitalizmus, és nevezetesen legfelső formája, az amerikai imperializmus.

A kapitalizmus fejlődésének általános útja ismeretes. Az európai államokban az eredeti tőkefelhalmozásnak két fő útja volt: az elmaradott gyarmati országok kirablása és az egyes országokon belül a parasztságnak a földről való elűzése. Amerikában ez a két út egybefonódott: az amerikai kapitalizmus a bennszülöttek kíméletlen kirablása, kizsákmányolása és kiirtása révén született meg. De az amerikai kapitalizmus fejlődési útjának voltak sajátos vonásai, amelyek megkülönböztetik az európai kapitalizmus fejlődési útjától. Azt az utat, amelyet az európai országok gazdasági fejlődése tett meg — a feudalizmustól a kereskedelmi kapitalizmushoz, és attól az ipari kapitalizmushoz — itt gyorsabb ütemben és sajátos feltételek között tették meg. Amerikában sohasem létezett *olyan* feudális rendszer, mint Európában a középkorban. Az áttérés a primitív gazdasági formákról a fejlettebb kapitalista formákra, a naturális gazdaságról és az egyszerű árutermelő gazdaságról a kapitalista árutermelő gazdaságra, a cseregazdálkodásról a pénzgazdálkodásra sokkal gyorsabban, sokkal rövidebb idő alatt ment végbe. Az amerikai burzsoázia nem az ottani hűbérurakból és kereskedő tőkésekből alakult ki — mint Európában —, hanem a legkülönbözőbb nemzetekhez tartozó, a legkülönbözőbb országokból érkezett kalandorokból és szökevényekből verbuválódott. Ez a születőfélben levő új burzsoázia három évszázadon át kénytelen volt konkurrenciaharcot folytatni számos európai ország kapitalistáival, akik Amerikát — amely az új amerikai burzsoázia számára belső nyersanyag- és értékesítési piacként volt hivatott szolgálni — gyarmatnak tekintették, amelynek rovására akartak erős tőkés rendszert teremteni odahaza, az európai országokban. Heves konkurrenciaharc bontakozott ki az amerikai bennszülöttek kizsákmányolásának és kirablásának, a nyersanyagkészletek és a piac megszerzésének jogáért és lehetőségéért. Ez a harc a legkülönbözőbb emigránsokból, szökevényekből, kalandorokból, kereskedőkből, uzsorásokból és az Újvilágba áttelepült bűnözőkből kikovácsolta az amerikai nemzetet, és végeredményben a XVIII. században arra vezetett, hogy ez a nemzet „nagy szabadságharcot" indított a legerősebb konkurrens, Anglia ellen, s megalakította az Egyesült Államokat mint erős nemzeti államot. Az a tény, hogy az amerikai kapitalizmus kialakulásával párhuzamosan és e kapitalizmus megszületésének talaján kialakult az egységes amerikai nemzet — összetevő elemeinek példátlan etnikai és „faji" tarkasága ellenére —, a legjobb példa, amely

igazolja a nemzet marxista értelmezését, hiszen ismeretes, hogy a marxizmus szerint a nemzet olyan kategória, amely a kapitalizmussal van kapcsolatban és amelynek igen kevés köze van az etnikai, s még kevesebb a faji eredethez.

Amerikában nemcsak a burzsoázia, hanem a proletariátus is sajátos úton alakult ki. Amerikában nem volt olyan jobbágyparaszt, mint Európában, akit meg kellett „szabadítani" a hűbériségtől és *ezzel a földtől is*, hogy azután megkaphassák mint bérmunkást, elzárva előtte a létezés minden más lehetőségét. Itt csak bennszülöttek voltak, meg a gyors meggazdagodás reményében ideérkezett európaiak. A bennszülötteket a szabad élettől és mesébe illő kincseiktől csak közvetlen fizikai megsemmisítésük útján lehetett „megszabadítani". Az amerikai burzsoáziának semmi reménye nem lehetett arra, hogy az indiánok kezével teremtse meg a kapitalista ipart. Arra kellett orientálódnia, hogy felhasználja az új bevándorlókat, és ezt is tette. Az új világ hírhedt „szabadsága" és „demokráciája", amely szélesre tárta kapuit a világ minden országából érkező jövevények előtt, nem kérdezve tőlük sem származásukat, sem „múltjukat", az egyetlen lehetséges politikája volt annak az új burzsoáziának, amelynek égető szüksége volt munkaerőre és a belső piac létrehozásának gyorsítására.

És Amerikába megállás nélkül özönlöttek a tömegek a legkülönbözőbb országokból, a legkülönbözőbb népek és osztályok köréből. Az emigráns tömegek a szerencsés kevesek kivételével többnyire két lehetőség között választhattak: vagy bérmunkások lettek az amerikai tőkések üzemeiben a kialakuló nagyvárosokban, vagy többé-kevésbé sikeresen letelepedtek vidéken, és önálló kisfarmerek lettek. Az előbbiek munkaerőt adtak az amerikai ipari kapitalizmusnak, az utóbbiak ellátták élelmiszerrel és nyersanyaggal, együttesen pedig belső értékesítési piacot alkottak számára.

Ám az amerikai burzsoázia annak érdekében, hogy biztosítsa a mind újabb munkaerő további szakadatlan beáramlását, kénytelen volt bérmunkásainak jobb feltételeket nyújtani, mint amilyenek közt az óvilág proletariátusa élt. A nagyobb anyagi jólét és az a remény, hogy a bérmunkás sorból ki lehet kapaszkodni, tőkéssé lehet válni — ezekre a csalétkekre volt szükség ahhoz, hogy a kivándorló tömegek Európából és Ázsiából meginduljanak Amerika felé.

De a kapitalizmusnak megvannak a maga áthághatatlan törvényei. A tőkés, ha mint olyan létezni és fejlődni akar, ha helyt akar állni a kíméletlen konkurrenciaharcban, nem fizethet többet a munkaerőért annak értékénél. Az amerikai burzsoázia, amely a történelmi körülmények folytán rákényszerült erre, kénytelen volt megteremteni maga számára az extraprofitnak valamilyen külön forrását, amely lehetővé teszi, hogy az ipari üzemek bevándorló munkásainak magasabb bért fizessen, egy cseppet sem csökkentve ezzel a vállalatok jövedelmezőségét.

Ez a forrás volt a rabszolgaság újjáélesztése.

A rabszolgakereskedelem kialakítása, az „elmaradott", „vad" afrikai törzsek erőszakos leigázása, az eleven fekete áru importjának fejlesztése, az állati sorba taszított négerek munkájának kizsákmányolása a mezőgazdaságban (a farmokon és az ültetvényeken) — mindez lehetővé tette az Újvilág kizsákmányolóinak, hogy biztosítsák: 1. a rendkívül előnyös, az

európainál sokkal rentábilisabb mezőgazdaság gyors fejlődését; 2. a kapitalista ipar olyan olcsó nyersanyagbázisának létrehozását, amely nemcsak az ipari vállalatok jövedelmezőségét tartja egyensúlyban a magas munkabér ellenére, hanem még előnyösebb helyzetbe is hozza az amerikai tőkéseket európai konkurrenseikkel szemben.

A négerek munkájának extrakizsákmányolása révén gyorsan növekedett nemcsak a Dél mezőgazdasága, hanem az Észak ipara is. De a rabszolgamunka széles körű alkalmazása folytán a Dél mezőgazdasága főleg az árugazdaság formájában, a többé-kevésbé nagy ültetvények formájában fejlődött. Ez később arra vezetett, hogy az amerikai burzsoázia kettészakadt az Észak ipari burzsoáziájára és a Dél mezőgazdasági burzsoáziájára, s köztük éles érdekellentét alakult ki.

A mezőgazdaság fejlődése arányában (amely a XIX. század elején különösen meggyorsult a gyapottermelés technikájának tökéletesítése eredményeképpen) a déli rabszolgatartók mind jobban meggazdagodtak, és a néger munkából kisajtolt extraprofitnak mind nagyobb része vándorolt éppen az ő zsebükbe. A déli rabszolgatartók telhetetlensége következtében a múlt század derekán, bár a termelés olcsóbb lett, a gyapot ismét drágulni kezdett. Az egyre növekvő északi ipar áruinak belső értékesítési piaca megakadt fejlődésében, mivel a rabszolgák milliós tömegei sehogysem válhattak vásárlókká. Végül, az északi tőkések számára élesen vetődött fel a munkaerő kérdése, mert az új bevándorló tömegek bevonása a fentebb említett feltételek miatt nehézzé vált. Az északi burzsoázia számára ebből a helyzetből az egyetlen kivezető út az volt, hogy kényszerítse déli konkurrenseit a rabszolgaság rendszerének felszámolására.

A négerek felszabadítása azt jelentette, hogy 1. kialakultak a néger farmerek és bérlők egyszerű árutermelést űző kisgazdaságai, és ennek eredményeképpen olcsóbb lett a nyersanyag; 2. Észak megkaphatta az olcsó munkaerőt, nevezetesen a felszabadított négerek egy részét (főleg a legolcsóbb és legnehezebb munkákra), és ezzel biztosíthatta az északi ipari munkásoknak az óvilághoz képest kiváltságos helyzetét, amely csalétkül szolgálhatott a bevándorlók számára; 3. bővült a belső piac annak eredményeképpen, hogy a néger tömegek fizetőképes vásárlóvá váltak.

Mindezt ténylegesen megvalósította az Észak és Dél közti háború. Az északi burzsoázia további fejlődése előtt álló nehézségeket egyelőre leküzdötték. De a kapitalizmus további fejlődése (a termelés bővülése, a koncentráció és a centralizáció, a tőkés monopóliumok kialakulása, a tőkekivitel problémájának előtérbe kerülése) hamarosan újabb nehézségekre vezetett, szükségessé tette a piac további bővítését és az olcsóbb munkaerő biztosítását. Az amerikai burzsoázia e célok felé egyszerre különböző utakon indult el. Bekapcsolódott a nemzetközi tőkének a gyarmatokért és a gyarmati extraprofitért folytatott harcába. De mivel nagy késéssel lépett erre az útra, hogy ne maradjon el — az extraprofit kisajtolása tekintetében — azok mögött a tőkésországok mögött, amelyeknek már sikerült óriási sikereket elérniük a gyarmati országok leigázásában, az amerikai burzsoázia a gyarmati politikájával egyidőben mélyítette és bővítette odahaza is a nemzeti és faji elnyomás politikáját.

A különböző nemzetiségi összetételű államokban az uralkodó nemzet

burzsoáziája olyankor, amikor nincs lehetősége extraprofitot szerezni gyarmatok kizsákmányolása útján (mivel gyenge ahhoz, hogy a gyarmatokon sikeresen versenyezzen a fejlettebb tőkésországokkal), illetve amikor a gyarmati extraprofit nem ad elegendő erőt neki a konkurrenseivel való versenyhez — mint általában mindig és mindenütt, amikor és ahol erre lehetőség van —, sajátos gyarmati politikát folytat saját országában oly módon, hogy belső gyarmatokat alakít ki országának azon területeiből, amelyeken a legelmaradottabb nemzetiségek élnek, vagy pedig oly módon, hogy az országban szétszórtan élő elmaradott nemzet munkásainak és parasztjainak munkájából sajtolja ki az extraprofitot.

Amerikában a történelmileg kialakult körülmények folytán az effajta nemzeti elnyomás lehetőségei korlátozottak. Az Egyesült Államok egész lakossága, ha nem számítjuk az új bevándorlók friss tömegét, egy nemzetet alkot. Az összes nemzetek bevándorlói szétszórtan élnek a különböző államokban. Nincs olyan többé-kevésbé jelentős terület, amelynek lakossága egyetlen európai vagy ázsiai nemzet bevándorlóiból állna. A bevándorlók második nemzedéke már teljesen belenő az ország gazdasági organizmusába, sőt, átveszi kultúráját, és szinte mindig nyelvét is. Ha ezt megakadályoznák és a bevándorlókat ha nem is örökre, de legalább huzamos időre az amerikai nemzethez képest rosszabb feltételek közt élő nemzeti kisebbségek sorsára kárhoztatnák, ezzel megszűnne a bevándorlás. Az egyetlen, amit az amerikai burzsoázia megtehet és meg is tesz, az, hogy a bevándorlók első nemzedékét, amely még nem vált százszázalékos amerikaivá, „külföldön születettnek" tekinti, intenzívebben kizsákmányolja, és ily módon viszonylag nem nagy extraprofitot hoz létre.

De az amerikai burzsoázia számára sem ez, sem pedig a *viszonylag* jelentéktelen gyarmati extraprofit nem biztosítaná a kizsákmányolók világkoncertjében azt a vezető pozíciót, amelyet elfoglal, ha nem tudná fenntartani és fokozni a színes munkások és parasztok szuperkizsákmányolását. A papíron „szabad" néger farmerek degradálása a tőkés földbirtokosok tényleges rabszolgáinak szintjére, a négerek bevonása az iparba a fehér munkásokhoz képest sokkal rosszabb feltételekkel, a japán és a kínai munkások szuperkizsákmányolása, az utóbbiak esetében nemcsak az első nemzedékekre, hanem a későbbi nemzedékekre is kiterjedően — ez az egyik fundamentum, amelyen az amerikai burzsoázia gazdagsága nyugszik.

Mindaddig, amíg az Egyesült Államok annak ellenére, hogy gazdasági fölényben van az európai imperialista országokkal szemben, az imperialisták világzenekarában a gyarmati országokban a másodhegedűs szerepét játssza, mindaddig, amíg nem történik meg — ha egyáltalán megtörténhet — a világ radikális újrafelosztása az imperialista hatalmak között, olyan újrafelosztás, amely az Egyesült Államoknak juttatja a gyarmati piacok oroszlánrészét, addig a saját országában élő elnyomott fajoknak ez a kizsákmányolása az amerikai burzsoázia számára leküzdhetetlen gazdasági szükségszerűség marad. Aki arról ábrándozik, hogy az amerikai burzsoázia „humánus", „etikai" és egyéb „érzelmi" megfontolásokból önként lemond faji politikájáról, annak fogalma sincs a kapitalista rendszernek és legújabb formájának, az imperializmusnak a lényegéről.

*

Az amerikai négerek szuperkizsákmányolásáról szólva világosan különbséget kell tennünk ennek Délen és Északon alkalmazott formái és módszerei között. Délen a négerek szuperkizsákmányolása részben régimódi feudális-rabszolgatartó kizsákmányolás formájában valósul meg, csak némileg módosított formákban (haszonbérlet, részesbérlet, peonátus stb.), részben pedig a tőkés mammutültetvényeken és a meglehetősen gyorsan növekvő ipari üzemekben foglalkoztatott néger munkások kapitalista szuperkizsákmányolása formájában. A Dél tőkés burzsoáziája a néger tömegek munkájából egyszerre sajtolja ki a feudális dézsmát és a kapitalista extraprofitot.

Északon egészen más a helyzet. A szuperkizsákmányolás itt főleg két vonalon valósul meg: egyrészt, a néger munkásokat a legrosszabb és legnehezebb, ugyanakkor legrosszabbul fizetett gazdasági ágakban alkalmazzák, magában a munkafolyamatban rosszabb feltételek közé helyezik őket, mint a fehér munkásokat stb., másrészt pedig a fehér munkásoknál kevesebb bért kapnak. Ugyanakkor ahogy növekszik az amerikai imperializmus (vagyis ahogy növekszik az extraprofit annak eredményeképpen, hogy az amerikai burzsoázia „békés úton" mind újabb gyarmati piacokat kaparint meg), a néger munka szuperkizsákmányolása révén szerzett viszonylag jelentéktelen extraprofit az Észak ipari tőkései szemében elveszti jelentőségét. Ennek következtében Északon a négerek szuperkizsákmányolásának ez a formája mindinkább kezdett eltűnni, s ebben közrejátszott az is, hogy előnyösebb volt lemondani a különböző fizetések rendszeréről, amely arra szolgált, hogy szítsa a konkurrenciát és a gyűlölködést a fehér és a néger munkások között. Ma már elenyészően csekély a különbség az ugyanazon munkakörben dolgozó fehér és néger munkások fizetése között.

Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a négerek Délen viszonylag nagy területen zárt tömegben élnek, a lakosság többségét alkotják, s összehasonlítjuk az Egyesült Államokban fennálló néger kérdés gazdasági gyökereit a nemzeti antagonizmusok gazdasági gyökereivel, akkor a következő eredményekre jutunk.

Először is meg kell állapítanunk, hogy a néger kérdés különböző jellegű Délen és Északon. Délen a néger kérdés főleg és elsősorban gazdasági probléma: agrárprobléma; Északon ellenben: társadalmi-politikai probléma.

Ámde a Dél gazdasági problémája egyszersmind politikai probléma is, mert a néger parasztok, akik előtt az agrárforradalom feladata áll, és a néger munkások, akiknek legaktuálisabb osztálycélja a szuperkizsákmányolástól való megszabadulás, a kispolgársággal és a jelentéktelen létszámú burzsoá elemekkel együtt külön társadalmi csoportot alkotnak (nem etnikai és nem nemzeti csoportot, hanem olyan csoportot, amely a mi terminológiánkban „faj mint társadalmi kategória"), amelynek szemében az összes gazdasági problémák (az agrárforradalom, a fehér szuperkizsákmányolóktól való megszabadulás) és az összes társadalmi-politikai problémák (egyenjogúság) egybeolvadnak egy sajátos *nemzeti problémává*. A déli néger tömegek helyzete *hasonló* a saját területtel rendelkező elmaradott nemzeti kisebbség helyzetéhez és következésképpen a gyarmati országok dolgozó tömegeinek helyzetéhez.

Másrészt, Észak társadalmi-politikai néger problémája egyszersmind gazdasági probléma is. Az északi néger kérdés szorosan és elválaszthatatlanul összefügg a déli néger kérdéssel, mivel az északi néger munkások utánpótlása Délről történik, és a déli négerek helyzetétől függ, hogy Észak milyen mértékben kaphatja meg a néger munkásokat mint a szuperkizsákmányolás objektumait (bármilyen úton és módszerekkel). Az északi néger tömegek helyzete tehát hasonló annak a nemzeti kisebbségnek a helyzetéhez, amely saját területtel nem rendelkezik, de töredéke egy olyan nemzetnek, amely másik országban él és ott rendelkezik saját területtel.

6. AZ AMERIKAI BURZSOÁZIA FAJI POLITIKÁJA ÉS FAJI IDEOLÓGIÁJA, A FEHÉR MUNKÁSOK FAJI ELŐÍTÉLETEI

Az elmondottak után nem rejtély számunkra a fehéreknek az az ostoba faji politikája, amely az Egyesült Államokban uralkodik. Most már érthető, hogy a „kulturált" amerikai burzsoázia miért teremtett olyan gazdag „tudományos" irodalmat a „felsőbb rendű" és „alsóbb rendű" fajokról, a négerek nem teljes értékűségéről, a keveredés veszélyéről stb., annak ellenére, hogy a komoly tudomány már régen arra a teljesen vitathatatlan eredményre jutott, hogy a bőr színének és a sárgák, feketék stb. egyéb úgynevezett „faji" különbségeinek semmi közük sincs ezeknek az embereknek a szellemi képességeihez és erkölcsi tulajdonságaihoz. Mivel az amerikai burzsoázia érdekelt a négerek elkülönített helyzetének fenntartásában, amennyiben éppen erre alapozza a szuperkizsákmányolás rendszerét, az elnyomó nemzetek burzsoáziájához hasonlóan minden erővel igyekszik megszilárdítani és állandósítani ezt a rendszert a politikai és a társadalmi egyenlőtlenség érvényesítésével és a nagy néptömegek ideológiai befolyásolásával. A déli ültetvényeseknek és gyárosoknak azért van szükségük a faji ideológiára, hogy igazolják és megkönnyítsék a faji politikát, vagyis hogy biztosítsák a tőkés extraprofit mellett a feudális dézsma akadálytalan megszerzését, ami nagyjából és egészéből ugyanazokkal a módszerekkel történik, mint azokban az esetekben, amikor az uralkodó nemzet burzsoáziája a faji ideológiát használja fel az elnyomó és az elnyomott nemzet dolgozó tömegei közti szakadék konzerválására és mélyítésére. A faji ideológiára az északi burzsoáziának is szüksége van, hogy a faji előítéleteket felhasználhassa az osztályharcban.

A nemzeti antagonizmusok fentebb idézett különböző esetei közül leginkább azok az esetek hasonlítanak az amerikai burzsoázia faji politikájához az ideológiai befolyásolás módszerei tekintetében — nemcsak Északhoz, hanem Délhez viszonyítva is —, amikor saját területtel nem rendelkező nemzeti kisebbségekről van szó. A burzsoázia által a dolgozó tömegekre gyakorolt ideológiai befolyásnak ebben a két esetben nincs meg az az objektív talaja, amely a gyarmati elnyomásnak vagy a saját területtel rendelkező nemzeti kisebbségek elnyomásának esetében megvan: nincs szó arról, hogy az extraprofit elenyészően csekély részét átengedik a munkásosztály felső rétegének. Az extraprofit átengedéséről nem lehet

beszélni sem Északon (ahol egyáltalában szinte semmi extraprofit nincs),* sem pedig Délen (ahol a feudális dézsma és a tőkés extraprofit igen tekintélyes összeget alkot), mert a déli burzsoázia számára a történelmileg kialakult sajátos feltételek folytán fölösleges, hogy az extraprofit egy részét átengedje a fehér munkások felső rétegeinek, és ezzel a munkásosztályt megossza.

Ehelyett a burzsoázia mesterségesen létrehoz egy másik „gazdasági talajt". Az uralkodó nemzet vagy faj jobban fizetett munkásaival és kevésbé kizsákmányolt parasztjaival egyazon területen élő elnyomott nemzeti vagy faji kisebbség dolgozóinak szuperkizsákmányolása konkurrenciát hoz létre a különböző nemzetiségű vagy „fajú" dolgozók között. Az uralkodó nemzet munkásai — adott esetben az Egyesült Államok fehér munkásai — az elnyomott nemzetek munkásait — a néger munkásokat — ellenségeiknek tekintik, akik lenyomják a béreket, rontják a munkásosztály osztálypozícióit a tőkésekkel folytatott harcukban.

E két „gazdasági talaj" közt azonban lényeges különbség van. Annak az ideológiai befolyásnak, amelyet az imperialista burzsoázia az anyaországok proletariátusára gyakorol, a gyarmati elnyomás vagy a területtel rendelkező nemzeti kisebbségek elnyomása eseteiben *objektív* gazdasági háttere van. Amíg létezik az imperializmus, létezni fog a gyarmati extraprofit is. Addig, amíg az imperialista burzsoázia extraprofitja egy részének átengedésével képes korrumpálni a munkásosztály egy részét, elkerülhetetlen, hogy ez a réteg engedjen a jobb fizetés imperialista csábításának, még ha maximálisan erősödik is a proletariátus osztályöntudata. Viszont a területtel nem rendelkező nemzeti kisebbségek — vagy az amerikai faji kisebbségek — elnyomása esetében a fehér és a színes munkások (illetve az elnyomó és az elnyomott nemzet munkásai) közti konkurrenciaharc nem olyan objektív gazdasági tényező, amely szükségszerű velejárója a tőkés rendszernek mint olyannak. Ez a konkurrenciaharc csupán annak következménye, hogy a burzsoázia ideológiai befolyást gyakorol a proletariátusra. Ez addig tart, amíg a fehér munkások (az uralkodó nemzet munkásai) a burzsoá faji (nemzeti) előítéletek szemüvegén át nézik a színeseket (az elnyomott nemzeti kisebbség munkásait). Mihelyt a fehér amerikai munkások lemondanak előítéleteikről és szolidaritást vállalnak a négerekkel, a munkásszervezetek pedig lemondanak „faji politikájuk-

* Az angol burzsoázia, amely a kizsákmányolt rabszolgák százmillióit dolgoztatja birodalmában, megvásárolhatja az anyaország munkásosztályának vékony rétegét oly módon, hogy gyarmati extraprofitja egy részét átengedi neki. Az amerikai burzsoázia, még ha kapna is magas extraprofitot Észak (optimista számítás szerint) kétmillió néger munkásának „szuperkizsákmányolásából", ennek az extraprofitnak egy részével semmiképpen sem tudná megvásárolni a fehér munkások tízmillióit. De hová lesz az a magas extraprofit, amely a négerek munkájából származik? Az ugyanazon munkakörben dolgozó fehér és néger munkások bére közt elenyészően csekély a különbség. (Az a körülmény, hogy a négereket főleg a legrosszabbul fizetett iparágakba vonják be, semmilyen extraprofitot nem hoz létre.) A gazdag amerikai burzsoázia esetében ez a csekély extraprofit semmilyen szerepet nem játszik. Az amerikai burzsoázia korántsem néhány további garas miatt ragaszkodik a munkásosztály faji megosztásához, hanem azoknak az előnyöknek a kedvéért, amelyeket ez a megosztás az általános osztályharcban nyújt neki, amennyiben szétforgácsolja a proletariátust, gyengíti és fékezi a kapitalista rendszer elleni forradalmi offenzíváját.

ról", s a fehérekkel egyenlő elbírálásban részesítve felveszik soraikba és védelmezik a néger munkásokat, a konkurrenciaharc megszűnik, és az amerikai burzsoázia nem tudja tovább fenntartani a kizsákmányolás általa felépített kettős rendszerét.

Ott, ahol a burzsoáziának a gyarmati-nemzeti elnyomásból származik extraprofitja, a munkásosztály tömegéről leválaszt kiváltságos rétegeket, amelyek egyéni jólétük szempontjából érdekeltek osztályuk szétforgácsoltságában, és következésképpen objektíven hajlamosak a fennálló helyzetet igazoló burzsoá ideológia elfogadására. Az amerikai burzsoázia viszont nem úgy ver éket a munkások közé, nem úgy osztja meg őket, hogy a proletárok tömegéről leválaszt egy kiváltságos kisebbséget, hanem ellenkezőleg, elkülönít egy különösen erősen elnyomott és kizsákmányolt kisebbséget,* amely nem érdekelt az osztály szétforgácsoltságában, hanem ellenkezőleg, szenved e szétforgácsoltság következtében. A fennálló helyzet *objektíven* ellentétes az osztály mindkét részének érdekeivel, még ha nem is az osztálynak mint egésznek, hanem mindkét csoportnak mint olyannak az érdekei szempontjából nézzük is a dolgot. Az osztály faji megosztottsága sújtja az osztály zömét, a fehér munkásokat is, mert számukra osztályuk különösen elnyomott rétegei olcsó konkurrenseket jelentenek, akik gyakran sztrájktörő szerepet játszanak, és sújtja magukat ezeket az elnyomott rétegeket is, amelyek életkörülményei a legrosszabbak.

Az elmondottakból kitűnik, hogy semmiképpen sem lehet egy kalap alá venni az imperialista országok munkásarisztokráciájának ideológiáját, amely ezeknek az országoknak a munkásmozgalmában a megalkuvás és a reformizmus alapja, az Egyesült Államokban élő fehér munkások faji előítéleteivel (illetve a nemzeti többség munkásainak a saját területtel nem rendelkező elnyomott nemzeti kisebbségekkel szemben táplált nemzeti előítéleteivel). A megalkuvás és a reformizmus ellen úgy lehet és kell harcolni, hogy felnyitjuk a megalkuvó munkásarisztokrácia által becsapott proletár tömegek szemét és kiszabadítjuk őket annak befolyása alól, de nem reménykedhetünk a megalkuvó ideológia teljes kiirtásában. Mindaddig, amíg létezik az imperializmus és a gyarmati extraprofit, elkerülhetetlen a munkásosztály megoszlása forradalmi és megalkuvó részre. Nincs azonban semmilyen objektív, az imperialista rendszer természetében rejlő akadálya annak, hogy megszűnjenek a faji előítéletek. A burzsoáziának a munkásosztály soraiban működő tudatos ügynökei kivételével, azok kivételével, akik a burzsoázia közvetlen vagy közvetett juttatásai fejében a burzsoá ideológiát terjesztik a munkások körében, egyetlen amerikai munkás sem látja semmilyen hasznát a négerek faji elnyomásának, mégpedig nemcsak az általános osztályérdekek szempontjából nem, hanem még saját egyéni érdekei szempontjából sem. Az amerikai munkások faji előítéleteinek megszüntetése azt jelenti, hogy a munkásokat ki kell szabadítani a burzsoáziának és ügynökeinek ideológiai befolyása alól.

Mondják, hogy a fehér munkások faji előítéleteit nehéz leküzdeni, mert objektíven létezik a vetélkedés a fehér és a néger munkások között, ez azonban burzsoá hazugság, és azok a munkásvezérek, akik ezt átveszik,

* Lásd a jegyzetet az előző oldalon.

tudatosan vagy nem tudatosan a burzsoázia ügynökei a munkásmozgalomban. „Objektíven" nem ez a vetélkedés létezik, hanem csak az a hazug képzet, amelyet a burzsoázia kelt e vetélkedés objektív szükségességéről, ugyancsak „objektíven" létezik az, hogy ezt a burzsoá hazugságot a burzsoázia ügynökei terjesztik a munkásmozgalomban.

Azok, akik „objektív nehézségekről" fecsegnek, erre azt mondják: „de hiszen való igaz, hogy a burzsoázia a négereket sztrájktörőknek használja fel. Számolnunk kell a valósággal, a reális tényekkel, amelyek előidézik és táplálják a fehér munkások előítéleteit és gyűlöletét a négerekkel szemben, nem számolhatunk azzal, hogy mi lehetne, ha . . ."

Ez az érv nyilvánvalóan hazug és képmutató. Hiszen teljesen világos, hogy a kérdés lényege ez: mi volt előbb — a négerek sztrájktörése vagy a fehér munkások előítéletei? Két eset lehetséges: vagy a négerek „sztrájktörése" valami a priori létező, eleve adott jelenség, a fehér munkások négergyűlölete, faji előítéletei, a szakszervezeteik és egyéb szervezeteik kasztpolitikája pedig ennek a tőlük függetlenül és előttük létező jelenségnek a következménye; vagy pedig fordítva, a „sztrájktörés" a következménye annak, hogy a néger munkásokat elszakították és eltaszították a munkásosztály testétől a reformista szervezetek bűnös faji politikájával, a fehér munkások faji előítéleteivel és gyűlöletével, amelyeket a burzsoázia és ügynökei alakítottak ki bennük.

Az első esetben beszélni sem lehet a faji előítéletek leküzdésének „nehézségeiről". Az, aki a négerek sztrájktörését elsődleges, a faji előítéletektől függetlenül létező jelenségnek, az előítéletek objektív bázisának tekinti, ezzel a fajelméletek álláspontjára helyezkedik: ha a „sztrájktörés" a néger vele született tulajdonsága, akkor következésképpen a néger morálisan nem teljes értékű, alsóbb rendű lény, tehát beszélni sem érdemes arról, hogy a fehér munkások küzdjék le és tegyék félre előítéleteiket; ezek az előítéletek ebben az esetben nem előítéletek, hanem kifejezik a négerekkel szemben tanúsított helyes viszonyt, amely teljesen indokolt. Ebben az esetben a burzsoázia és a reformista munkásvezérek faji politikája helyes politika.

Ha ellenben a „sztrájktörés" annak a burzsoá faji politikának a következménye, amely csak úgy lehetséges, hogy a fehér burzsoázia ideológiai rabságban tartja a fehér munkásokat, akkor világos, hogy a fehér munkások faji előítéleteinek „objektív talajáról" csak az beszélhet, aki nem akar vagy nem kíván harcolni az ideológiai rabság ellen.

Vagy el kell ismerni, hogy a faji előítéletek előítéletek, és akkor fenntartás nélkül harcolni kell ellenük, elutasítva az előítéletek „objektív okairól" költött burzsoá meséket, amelyek lényegében a burzsoázia faji politikáját igazolják, vagy pedig nyíltan meg kell vallani, hogy vannak saját faji előítéleteink.

Annak érdekében, hogy a színes és a fehér munkásokat egyaránt sújtó kizsákmányolást megszüntessék, a munkásoknak le kell dönteniük a burzsoázia által közéjük emelt válaszfalat, nem pedig erősíteniük kell azt, közös erővel harcolniuk kell a tőkés rendszer ellen, e rendszer megdöntéséért. Ha a munkások — mind a fehérek, mind a feketék — még nem eléggé öntudatosak ahhoz, hogy lássák bajaik igazi okait, és a tőkések helyett

a más színű munkásokat vélik ellenségüknek, akkor a proletariátus tudatos élcsapatának, a kommunistáknak minden erejükkel azon kell dolgozniuk, hogy leküzdjék a munkások e szubjektív tévedését, nem pedig azon, hogy ezt a tévedést „objektív akadály" rangjára emeljék.

7. AZ ELNYOMOTT FAJI KISEBBSÉG FAJI IDEOLÓGIÁJA ÉS OSZTÁLYDIFFERENCIÁLÓDÁSA. A SZÍNES BURZSOÁZIA FAJI PACIFIZMUSA ÉS FAJI SOVINIZMUSA, A NÉGER DOLGOZÓK FORRADALMI FAJI MOZGALMA

Ugyanolyan feltételesen, mint az elnyomott nemzetek nemzeti ideológiájáról, beszélhetünk az elnyomott faji kisebbség faji ideológiájáról is. (Lásd IV. rész, 5. fej., V. rész, 4. fej.)

Milyen is ez a faji ideológia? Hasonlít-e a nemzeti ideológiához?

E kérdés megoldásához ismét különböző irányokból kell közelítenünk.

1. Miután tisztáztuk a nemzeti ideológia jellegét, világossá, vált, hogy az elnyomott faji kisebbség faji ideológiája nem azonos a nemzeti ideológiával. Hiszen a nemzeti elnyomás összes esetei közül csak azok lennének hasonlíthatók a faji kisebbség elnyomásához, amelyekben tőkésországok saját területtel nem rendelkező nemzeti kisebbségeivel van dolgunk. Azonban fentebb már láttuk, hogy éppen ezekben az esetekben nincs semmiféle külön nemzeti antagonizmus, semmiféle „nemzeti ideológia" (lásd ebben a kötetben 264. o.). Az elnyomott gyarmati és más függő nemzetek nemzeti ideológiája viszont (amelyek elnyomásának lényege az, hogy idegen imperialista nemzet burzsoáziája kizsákmányolja nemzeti területüket, fékezi gazdasági fejlődésüket) mindenképpen idegen az elnyomott faji kisebbség számára, amely elnyomóival közös területen, a közös igen fejlett kapitalista rendszer keretei között él.

Az elnyomott faji kisebbség mint specifikus társadalmi csoport — amilyen például a négerek az Egyesült Államokban — olyan specifikus úton alakult ki, amelynek semmi köze sincs a nemzetek kialakulásának szokásos útjaihoz. E csoport tagjait nem kapcsolja össze egymással és nem választja el az uralkodó fajtól sem terület, sem külön nyelv, sem külön kultúra, sem külön, kevésbé fejlett gazdasági rendszer. Elnyomásuk nem a gazdasági fejlődés két fokának különbségein alapul, hanem — *szóban* — a fajok állítólagos természeti különbségein, *ténylegesen* pedig a történelmileg kialakult erőviszonyokon, amelyek lehetővé tették az adott ország uralkodó osztályai számára, hogy az elnyomott osztályok egy részét — természetes nem teljes értékűsége ürügyén — még annál is rosszabb körülmények közé szorítsák, mint amelyek közt ezeknek az osztályoknak a többi része él, és — ugyanazzal az ürüggyel — rontsák a kapitalista konkurrencia feltételeit a burzsoázia egy része számára. Mivel az elnyomott faji kisebbség a valóságban nincs belsőleg összekapcsolva, s ugyanakkor az uralkodó fajtól sem választja el semmi más, mint a mesterséges faji megosztás és az ezen alapuló faji elnyomás, e faji kisebbség faji ideológiájában nem jelentkeznek azok a vonások, amelyek jellemzők az elnyomott nemzet ideológiájára. Az elnyomott faji kisebbség ideológiájának döntő, meg-

határozó vonása nem az elkülönülésre és az önállóságra való törekvés, hanem ellenkezőleg, az egyesülésre, a keveredésre, a teljes társadalmi egyenlőségre irányuló törekvés.

2. Ezzel a fenti megfontolással azonban szembeállítható egy másik megfontolás. Ha elvben elfogadjuk is a fentiek helyességét az „elnyomott faji kisebbség" tekintetében, azzal a fenntartással kell élnünk, hogy még ott is, ahol (társadalmi) faji kérdéssel van dolgunk úgyszólván tiszta formában, vagyis a szó szokásos értelmében vett nemzeti antagonizmus nélkül (mint például az Egyesült Államokban) — egyáltalán nem mondhatjuk, mint már fentebb tisztáztuk, hogy ez a faji kérdés híján van a nemzeti probléma minden elemének. Különösen az Egyesült Államok déli részét illetően láttuk, hogy ott a néger faji kérdés részben nemzeti kérdés jellegét ölti (lásd ebben a kötetben 270. és köv. oldalak). Ebből következik, hogy a déli államok négereinek „faji ideológiájából" sem hiányozhatnak a nemzeti ideológia elemei. Mely elemek és milyen mértékben? — ez persze olyan kérdés, amely tisztázásra vár.

Továbbá, ha elismerjük, hogy az északi néger kérdés szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban van a déli néger kérdéssel (lásd ebben a kötetben 264. és köv. oldalak), akkor világos, hogy a déli négerek faji (és, következésképpen, bizonyos mértékig és bizonyos értelemben, nemzeti) ideológiájának jellege szükségképpen tükröződik az északi négerek ideológiájában is.

3. Éppúgy, mint az elnyomott nemzet nemzeti ideológiájának jellegét, az elnyomott faji kisebbség faji ideológiájának jellegét sem tisztázhatjuk e kisebbség osztálydifferenciálódásának figyelembe vétele nélkül. A faji ideológia „általában" — akárcsak a nemzeti ideológia „általában" — absztrakció: mindenfajta ideológia osztályideológia.

Fél évszázaddal (pontosabban 60—70 évvel) ezelőtt még az Egyesült Államok összes négerei a rabszolgák egységes társadalmi csoportját alkották, amely még nem bomlott osztályokra.* A rabszolgaság megszüntetése — ha teljesen nem hajtották és máig sem hajtották is végre — mégis utat nyitott az osztálydifferenciálódás előtt. Az egykori rabszolgák egy része ipari proletárrá, másik része mezőgazdasági proletárrá vált, óriási többségük pedig olyan tulajdonos vagy bérlő parasztté, aki mintegy szabad termelőként folytatta a föld művelését. A valóságban a mezőgazdasági Délen maradt négerek „felszabadítása" arra redukálódott, hogy a kapitalista ipar és a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődése következtében valamelyest módosultak a kizsákmányolás formái. Lényegében változatlan maradt a dolgozó néger földművelők rabszolgai helyzete, korlátlan kizsákmányolása, mindössze azzal a különbséggel, hogy ez most nem a rabszolgagazdaság formájában történt, hanem a kizsigerelő bérlet, feles bérlet, uzsora stb. formájában. A súlyos déli életkörülmények a négerek mind nagyobb tömegeit késztették arra, hogy Északra vándoroljanak, s megpróbáljanak ott „szabad" munkássá válni, aki megszabadult a ténylegesen folytatódó

* A négerek osztálydifferenciálódása természetesen már jóval a felszabadítás előtt elkezdődött. 1860-ban mintegy 488 000 szabad néger volt, s ezek különböző osztályokhoz tartoztak. De a szabad négerek a kivételt jelentették (11 százalék), a milliós tömegek (a négerek 89 százaléka) osztályszempontból differenciálatlanok maradtak.

rabszolgasorból. Ezek a tömegek azonban elmaradottak voltak, nem rendelkeztek semmilyen szakképzettséggel, következésképpen képtelenek voltak konkurrálni a fejlettebb fehér munkásokkal, a faji előítéletekkel terhelt fehérek pedig — burzsoák és proletárok egyaránt — a négerek „felszabadítása" ellenére továbbra is úgy tekintették őket, mint nem teljes értékű *egykori rabszolgákat*. Mindennek következtében a fiatal néger proletariátus óriási többsége csak úgy tudott elhelyezkedni, hogy az iparban elvállalta a legnehezebb és legkellemetlenebb munkát, illetve az iparon kívül, olyan munkaterületeken keresett helyet, amelyeket a fehér munkások a leginkább megvetettek (lakájok, szolgák, háztartási alkalmazottak, pincérek stb. lettek). A négerek egy bizonyos, kis létszámú részének később sikerült kikapaszkodnia ebből a mondhatni „nem teljes értékű proletárok" helyzetéből, s ezek a négerek kistulajdonosokká, önálló kistermelőkké vagy kiskereskedőkké váltak. Sőt, e csoport egyes „különösen szerencsés" tagjai később tőkéssé váltak, saját vállalatokat (főleg kereskedelmi vállalatokat, bankokat és biztosító társaságokat) alapítottak,* amelyek bérmunka kizsákmányolásán alapulnak. Végül a színes burzsoázia és kispolgárság tagjainak egy része szellemi munkával foglalkozott, szabad pályára lépett, s belőle jöttek létre a polgári értelmiség újabb csoportjai.

Az amerikai négerek osztálydifferenciálódásának folyamata, amely fél évszázadon át viszonylag lassú ütemben folyt, az imperialista háború után jelentősen meggyorsult annak folytán, hogy Délről óriási néger tömegek települtek át Északra. Napjainkban szédületes gyorsasággal növekszik a néger proletariátus, kevésbé gyorsan, de szakadatlanul növekszik a városi kispolgárság és a kapitalista burzsoázia (ezen belül a két utóbbi csoport értelmisége), s egyre súlyosbodik a néger mezőgazdaság válsága, amely a néger tulajdonos farmerek és bérlők jelentős rétegeinek proletarizálódására vezet.

Az Egyesült Államok néger lakossága jelenleg az osztálydifferenciálódás szempontjából a következő képet mutatja:

I. Proletariátus

a) ipari munkások (beleértve a közlekedést és a bányaipart);
b) házi munkások;
c) mezőgazdasági munkások.

II. Kispolgárság

a) dolgozó kispolgárság a városokban és a falvakban (szatócsok, önálló mesterek, kisiparosok stb.);
b) dolgozó parasztság (bérlők, felesbérlők, szegény farmerek és középparasztok);
c) dolgozó értelmiség (orvosok, ügyvédek, írók stb., akiknek fő megélhetési forrása saját szellemi munkájuk).

* Azzal kapcsolatban, hogy a négerek körében nincsenek ipari tőkések, lásd 287. o.

a) gyárosok és más ipari vállalkozók;
b) kereskedők, uzsorások, bankárok stb. a városokban és a falvakban;
c) falusi burzsoázia (földbirtokosok, akiknek fő megélhetési forrása a bérmunka kizsákmányolása, uzsorások stb.);
d) burzsoá értelmiség (orvosok, ügyvédek stb., akiknek fő megélhetési forrása a bérmunka kizsákmányolása.)

Ennek a felosztásnak természetesen csak akkor lenne tudományos célokat szolgáló komoly értéke, ha pontos adataink lennének az egyes csoportok létszámáról. Sajnos, nem rendelkezünk ilyen adatokkal, mert e számok megállapítása egyelőre leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A néger lakosság statisztikájának összeállításával foglalkozó burzsoá intézmények és szerzők ugyanis nem osztályszempontból indulnak ki. E csoportok közül csak egyről, a házi munkásokról vannak világos és megbízható adataink: 1920-ban 1 074 543 volt a számuk. A többi csoportról csak az alábbi kuszа adataink vannak:*

1. Az ipari proletariátus létszámát illetően a statisztika 1 millió 300 ezer és 2 millió között ingadozik, de jogosan feltételezhetjük, hogy a statisztikusok a legtöbb esetben az ipari munkások kategóriájába sorolják a nem bérért dolgozó „munkásokat", vagyis az önálló kézműveseket, kisiparosokat stb. is.

2. A mezőgazdasági munkások száma 1 millió körül mozog. Ez a szám azonban megbízhatatlan, mivel nem tesznek szigorú különbséget a néger mezőgazdasági munkás és a szegény feles bérlő vagy az önálló gazdálkodást folytató bérlő között.

3. A parasztok adatai a következők: földtulajdonos 219 000, „intéző" 2000, bérlő 705 000. A felosztás, mint látjuk, gyökeresen különbözik a mi felosztásunktól. Az első alcsoportba („tulajdonosok") tartozik az egész falusi burzsoázia és a dolgozó parasztok egy része. A második alcsoportba („intézők") tartoznak a mi különböző alcsoportjaink képviselői (II. b, III. b, c, d). A harmadik alcsoport természetesen egészében megegyezik a mi II. b csoportunkkal, de azt nem meríti ki.

4. Sem a városi kispolgárságról, sem az ipari vagy uzsorás tőkésekről nincsenek külön adataink. Csak arra vonatkozóan van adatunk, hogy összesen 70 000—75 000 „üzleti" vállalat van a négerek kezében. Ide tartoznak ipari vállalatok is, bankok is, biztosító társaságok is, kisipari műhelyek is, kis boltok is stb. Ebből viszont csak a vállalatok száma derül ki, de nincsenek adataink arról, hogy hány tulajdonosuk vagy részestársuk van ezeknek a vállalatoknak.

5. Végezetül van adatunk arról, hogy az „értelmiségi szakmákban" 80 000 néger dolgozik. Azt viszont nem tudjuk, hányan tartoznak közülük a dolgozó értelmiséghez, és hányan a kizsákmányoló értelmiséghez.

* Az itt közölt adatokat különféle forrásokból vettem, de főleg a Negro Year Book 1926-os kiadásából, valamint H. E. *Wesley:* Negro Labor in the United States c. könyvéből.

Mindez meggyőzően tanúskodik arról, hogy ha komolyan és tudományosan akarjuk felvetni az amerikai néger kérdést, elsőrendű feladatunk a néger lakosság statisztikájának osztályismérv alapján való összeállítása.

*

Hogy válaszolhassunk arra a kérdésre, milyen kölcsönhatásban van a néger lakosság különböző rétegeinek osztályideológiája a négerek faji ideológiájával, meg kell állapítanunk azt a tényt, hogy a négerek „osztálydifferenciálódásának" bizonyos sajátos vonásai vannak az elnyomott nemzeteken belüli osztálydifferenciálódáshoz képest.

1. Mindenekelőtt meg kell említenünk azt az igen fontos sajátosságot, hogy az Egyesült Államokban nincs meg az osztályantagonizmusnak az a kettős jellege, amely megfigyelhető a gyarmati országokban vagy a kapitalista országok területtel rendelkező nemzeti kisebbségeinél. Ez utóbbiak esetében az elnyomott nemzet proletariátusának két párhuzamos osztályantagonizmussal van dolga: 1. a proletárt mint munkást kizsákmányolják a bennszülött kapitalisták, és 2. mint az elnyomott nemzet munkását kizsákmányolják az elnyomó nemzet tőkései. A proletariátus osztályharca két irányban folyik: harcolnia kell egyrészt az idegen imperialista burzsoázia ellen, másrészt saját burzsoáziája ellen. Az Egyesült Államokban a fehér amerikai burzsoáziától különálló, külön nemzeti osztálynak tekinthető színes burzsoázia nincs. A színes tőkések viszonylag kevesen vannak, s minden tekintetben jóval gyengébbek, mint a fehérek. De az amerikai burzsoázia *részét* alkotják. A fehér és a néger tőkések ugyanannak az osztálycsoportnak a tagjai, akik konkurrálnak egymással, akik közül egyesek gazdagabbak és erősebbek, mások gyengébbek, de nem a gazdasági fejlődés különböző fokain álló két burzsoázia áll szemben egymással. A fekete amerikai proletárnak, akárcsak a fehérnek, csak egy ellensége van: az amerikai burzsoázia, amelyet különböző színű tőkések alkotnak. Itt azonban nincs meg az az éles *külön* osztályantagonizmus, amely fennáll a nemzeti burzsoázia és a nemzeti proletariátus között az elnyomott nemzeteken belül, mert annak a burzsoáziának az összetételében, amely kizsákmányolja a színes dolgozókat, a színes burzsoázia jelentéktelen helyet foglal el, és a munka tőkés kizsákmányolásának általános szférájából nem válik külön a fekete munka fekete tőke által történő kizsákmányolásának területe. Csak egyes olyan esetek vannak, amikor az egymással szemben álló tőkés és proletár egyaránt fekete színű, de a néger burzsoáziának mint olyannak a fekete proletariátussal mint olyannal (a gazdasági szférában) nincs semmiféle külön kapcsolata, amely más volna, mint általában az amerikai burzsoázia és a néger proletariátus közötti kapcsolat.

2. A gyarmati és más elmaradott, elnyomott nemzetek *mint nemzetek* még a fejlődés folyamatában vannak. Az amerikai nemzet fejlődése, ahogy a kapitalista rendszer fejlődése is, régen befejeződött. Ott (a gyarmati népeknél és az elnyomott nemzeteknél) a tőkés burzsoáziává való fejlődés folyamatában levő bennszülött kizsákmányolók és a bennszülött proletariátus közti kölcsönös kapcsolatok egyfajta rendben, egyfajta ütemben fejlődnek, az imperialista burzsoázia és a bennszülött proletariátus közti kölcsönös kapcsolatok pedig másfajta rendben, másfajta ütemben. Itt (az

Egyesült Államokban) a kapitalista rendszer magasabb fejlettsége egyformán érint mindenkit, aki e rendszer keretei közt él, függetlenül az egyes tőkések egyéni erejétől vagy gyengeségétől. Itt a tőkés burzsoázia és a proletariátus közti kölcsönös kapcsolatok a kapitalista kölcsönös kapcsolatok egyetlen egységes vonalát alkotják. Ezek a kölcsönös kapcsolatok természetesen nem állnak egy helyben, szintén továbbfejlődnek. Fejlődik a színes burzsoázia is, a fehér burzsoázia is. A néger burzsoázia fejlődéséről és a fehér burzsoázia fejlődéséről külön-külön azonban csak akkor beszélhetünk, ha az egyes tőkések fejlődéséről szólunk (gazdagodásukról, technikai-gazdasági-pénzügyi erejük növekedéséről). De nem beszélhetünk különböző, párhuzamos tőkés rendszerek fejlődéséről, mint a gyarmatokon és a saját területtel rendelkező nemzeti kisebbségek esetében. Az Egyesült Államokban a tőkés *rendszer* fejlődése egy síkon megy végbe, nem úgy, mint, mondjuk, Kínában.

Az elmondottakat a következő ábrával szemléltethetjük.

Vegyünk két egyenes vonalat, ezek közül az egyik jelzi a kínai burzsoázia és a kínai proletariátus közti kapcsolatok fejlődését, a másik pedig a külföldi imperialista burzsoázia és a kínai proletariátus közti kapcsolatok fejlődését (1. ábra). A fejlődés különböző szakaszait jelöljük az ábécé be-

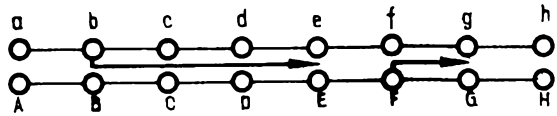

1. ábra

tűivel — a kisbetűk jelöljék a kapcsolatok első komplexumának, a nagybetűk pedig második komplexumának fejlődési szakaszait. Tegyük fel, hogy 1925-ben a bennszülött kínai kapitalizmus rendszeréhez tartozó kapcsolatok a *b* ponton álltak, a Kínában levő külföldi imperializmus rendszeréhez tartozó kapcsolatok pedig az *F* ponton. Köztudomású, hogy az utóbbi négy év alatt a kínai burzsoázia és a kínai proletariátus közti kapcsolatok a szakaszok egész során mentek át, miközben a külföldi imperialisták és a kínai proletariátus közti kapcsolatok ez alatt viszonylag kis mértékben változtak és fejlődtek. Ha, mondjuk, a belső kapitalista kapcsolatok a *b* ponttól az *e* pontig jutottak, ugyanezen idő alatt a Kínában működő külföldi imperializmus kapcsolatai, mondjuk, az *F* ponttól a *G* pontig fejlődtek.

Ha most ugyanilyen ábrával akarjuk szemléltetni a kapitalizmus fejlődését az Egyesült Államokban (2. ábra), akkor nyilvánvaló, hogy itt a két

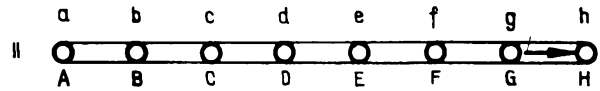

2. ábra

vonal (az első: a néger burzsoázia és a néger proletariátus közti kapitalista kölcsönös kapcsolatok fejlődése, a második: általában az amerikai burzsoázia és a néger proletariátus közti kapcsolatok fejlődése) *egybeesik*, úgyhogy ha két vonalat húzunk, *a* egyenlő lesz *A*-val, *b* egyenlő lesz *B*-vel stb., és következésképpen fölösleges különböző betűket alkalmaznunk; a meghatározott idő alatt megtett út mindkét vonalon ugyanaz lesz ($g-h$, illetve $G-H$).

Más szóval ez azt jelenti:

Először, hogy amikor a néger burzsoázia és a néger proletariátus közti tőkés kapcsolatok fejlődéséről beszélünk, bizonyos logikai absztrakciót végzünk, gondolatban külön komplexumnak fogjuk fel az amerikai burzsoázia és az amerikai proletariátus közti tőkés kapcsolatok egy részét, amely a valóságban, az életben nem különül el. Külön „néger kapitalizmus" — amilyen a kínai vagy az ír kapitalizmus — nem létezik, csak egyes néger burzsoák vannak, akik kizsákmányolnak néger munkásokat.

Másodszor, amikor a kínai és más elnyomott nemzeteken belüli tőkés kapcsolatok fejlődéséről beszélünk, a jelenségek két komplexumára gondolunk: a) a kínai burzsoázia és a kínai proletariátus közti kapcsolatok változásaira, és b) a kínai nemzeten belüli tőkés kapcsolatok egész komplexuma és a külföldi imperialisták és a bennszülött proletariátus közti kapcsolatok egész komplexuma közti viszony változásaira. Az Egyesült Államokban, még ha elvonatkoztatjuk is a néger burzsoázia és a néger munkások közti kapcsolatokat az országban fennálló tőkés kapcsolatok általános komplexumától, e kölcsönös kapcsolatok fejlődéséről akkor is csak az első értelemben beszélhetünk, mivel a kapcsolatok két komplexumának fejlődése közti viszony egyáltalán nem változik — viszonyuk mindig az egyenlőség viszonya, és az is marad.

*

Az elmondottakból több olyan körülmény következik, amely döntő jelentőségű a néger lakosság egyes osztályai konkrét faji ideológiájának kialakulására, és meghatározza ezeknek az osztályoknak a szerepét a faji mozgalomban.

A gyarmati és más függő népek nemzeti burzsoáziájának szerepe a nemzeti mozgalomban folytonosan változik az ország gazdasági fejlődésével és a felszabadító mozgalom kibontakozásával összhangban. Annak arányában, ahogy az osztályellentétek a nemzeten belül éleződnek, ahogy a proletár és paraszti tömegek bekapcsolódnak a forradalmi mozgalomba, a burzsoázia úgy távolodik el fokozatosan a nemzeti forradalomtól, s végül is teljesen átáll az ellenforradalom oldalára. Forradalmi osztályból megalkuvó, ellenforradalmi osztállyá válik, s ha a feltételek kedvezőek, a legszabályosabb imperialista burzsoáziává alakul át (mint például Olaszországban, Lengyelországban stb.).

Az Egyesült Államokban a színes burzsoázia szerepében nincsenek olyan éles fordulatok, mint a nemzeti burzsoáziák szerepében. Az Egyesült Államok színes burzsoáziája, mivel születésétől kezdve része egy kapitalista szempontból teljesen fejlett imperialista burzsoáziának, sohasem játszha-

tott és nem játszhat forradalmi, antiimperialista szerepet. Ez a burzsoázia nem érdekelt abban, hogy megszűnjön a tőkés kizsákmányolás rendszere, amely az imperialista Amerikában jelentős mértékben a négerek munkájának szuperkizsákmányolásán alapszik. A színes burzsoáziának mint az elnyomott faji kisebbség burzsoáziájának osztályérdekei nincsenek ellentétben az amerikai burzsoázia általános érdekeivel. Helyzete nem azonosítható az elnyomott nemzeti kisebbség burzsoáziájának helyzetével. Érdekei nem azonosak még annak a nemzeti burzsoáziának az érdekeivel sem, amelynek helyzete a legközelebb áll az ő helyzetéhez: a terület nélküli elmaradott nemzeti kisebbség burzsoáziájának érdekeivel. Ott az uralkodó nemzet és az elnyomott nemzet burzsoáziájának osztályérdekei közt vannak ellentétek, mivel az uralkodó nemzeti többség burzsoáziája fékezi a nemzeti kisebbség burzsoáziájának mint osztálynak a kapitalista fejlődését, a tőkés fejlődés alacsony fokán tartja. Itt (az Egyesült Államokban) nem ez a helyzet. A faji politika itt csak egyes néger tőkések meggazdagodását akadályozza, amennyiben megnehezíti számukra a tőkés vállalkozást és a konkurrenciaharcot, de a konkurrensek mindkét csoportja a tőkés fejlődésnek ugyanazon a fokán áll. A színes tőkések osztálytörekvései nem a feudális-rabszolgatartó csökevényeknek és a néger munka szuperkizsákmányolásának — az amerikai burzsoázia egész faji elnyomó rendszere és egész faji politikája ezen alapjainak — megsemmisítésére irányulnak, hanem csak arra, hogy ennek a kizsákmányolásnak minden hasznát élvezhesse, hogy minél több kapitalista pozíciót hódítson el fehér konkurrenseitől, osztálytestvéreitől. Osztálycéljának megvalósításához két útja van, és e két útnak megfelelően két politikája: a megalkuvó *pacifizmus* útja és politikája, és a harcos faji *sovinizmus* útja és politikája.

Az első út lényege az, hogy a néger tőkések a maguk számára a faji kérdést a fehér és a néger tőkések egymásnak tett kölcsönös engedményei révén oldják meg. A fehér tőkések lemondanak a faji politikának azokról a módszereiről, amelyek akadályozzák a néger tőkések kapitalista tevékenységét, a néger tőkések pedig ennek fejében lemondanak a teljes társadalmi-politikai egyenlőség követeléséről. Ha megkapták a teljes gazdasági egyenjogúságot, már nem érdekli őket, hogy proletár és paraszt fajtestvéreik gazdaságilag nem egyenjogúak, mivel ennek a gyümölcseit ők maguk élvezik. Ami viszont a faji szuperkizsákmányolásnak azt a társadalmi és politikai felépítményét illeti, amely nélkül ez a gazdasági bázis maga lehetetlen, és amely szükségképpen — bár kisebb mértékben — őket magukat is érinti, ezzel kiegyeznek a „béke kedvéért", vagyis saját tőkés zsebük kedvéért.

Ennek a pacifista ideológiának a hordozói a néger burzsoázia megalkuvó felső rétegének és a befolyásuk alatt álló azon kispolgári elemeknek a reformista faji mozgalmai, amelyek nem törekszenek az egész elnyomott néger faj felszabadítására, a faji kizsákmányolás megszüntetésére és a proletár és paraszti tömegek teljes politikai és társadalmi egyenlőségének kivívására, hanem csupán azért küzdenek, hogy a néger tőkéseknek ugyanolyan jogaik és lehetőségeik legyenek a dolgozó tömegek kizsákmányolására, mint fehér osztálytestvéreiknek. A valóságban egyáltalán nem harcolnak az egyenlőtlenség felszámolásáért, hanem csak részleges felemás

intézkedéseket igyekeznek elérni a két fajú rendszer keretei között: 1. olyan intézkedéseket, amelyek a néger burzsoázia számára bizonyos kiváltságokat biztosítanak, és 2. olyan intézkedéseket, amelyek a néger tömegek helyzetének bizonyos jelentéktelen könnyítését eredményezik és ezzel elvonhatják a néger lakosság dolgozó osztályainak nem öntudatos részét a tényleges felszabadulásukért vívott harctól.

Ezek a mozgalmak nagyon is megfelelnek az Egyesült Államok uralkodó fehér ipari és finánc burzsoáziája érdekeinek, aki ezért támogatja is e mozgalmakat. Előfordul, hogy ilyen mozgalmakat éppen a fehér burzsoázia hoz létre. Noha ezek a mozgalmak a kizsákmányolt néger tömegek szempontjából értek el bizonyos pozitív eredményeket, s noha szép számmal vesznek részt bennük megtévesztett néger munkások és parasztok, ezek lényegében reakciós, ellenforradalmi mozgalmak, amelyek az imperialista burzsoázia malmára hajtják a vizet és fékezik a dolgozó néger fajnak a teljes egyenjogúságért folytatott valóban forradalmi mozgalmát.

E megalkuvó faji pacifizmuson belül természetesen különféle irányzatok, áramlatok és árnyalatok léteznek, azoknak a különbségeknek és ellentéteknek megfelelően, amelyek a néger burzsoázia és kispolgárság különböző rétegeinek érdekei és törekvései között vannak. De mindezek az áramlatok két fő megalkuvó, pacifista irányzat körül csoportosulnak, amelyek a legmarkánsabban fejeződtek ki: 1. B. *Washington, Moton és mások reakciós faji pacifizmusában*, 2. *DuBois* és elvbarátai Nemzeti Szövetségének *faji liberalizmusában*.*

A Washington-iskola követői a társadalmi-politikai egyenjogúságért való harcot lényegtelennek és fölöslegesnek tartják, szerintük az a négerek fő feladata, hogy kivívják az egyéni gazdasági boldogulást. Szóban ők is ellenzik a szegregációt, de a valóságban beletörődtek a faji felosztásba és elfogadják a társadalmi-politikai korlátozásokat, cserébe csupán a gazdasági fejlődés szabadságát követelik a néger egyedek számára. Ez az áramlat különösen Délen terjedt el erősen, ahol is a néger burzsoázia és részben a néger kispolgárság osztályérdekeinek ideológiai kifejezője lett, mivel ezeket gazdaságilag egyáltalán nem sújtják a rabszolgaság csökevényei, ellenkezőleg, a néger proletariátusból és parasztságból élnek, érdekeltek a néger tömegek gazdasági rabszolgaságában és társadalmi-politikai jogfosztottságában, hiszen ezektől szerzik kizsákmányoló (burzsoázia) és részben munkával szerzett (kispolgárság) jövedelmeiket. A néger burzsoázia és kispolgárság következésképpen ellenzi azt, hogy a négerek északra vándoroljanak.

A faji liberalizmus hívei szerint viszont az a négerek fő feladata, hogy harcoljanak a társadalmi-politikai egyenjogúságért. Szóban a négerek teljes gazdasági, politikai és társadalmi egyenlőségét követelik. Ellene vannak

* Jelen könyv a húszas években íródott, amikor *DuBois* professzort mint ennek az irányzatnak fő ideológusát, a néger forradalmárok és a kommunisták ellenfelüknek tekintették, és eszmei harcot folytattak ellene. Ez a kitűnő tudós azonban a következő évtizedek alatt bámulatos pályát futott be: a liberális pacifizmustól a kommunizmusig, és marxista forradalmárként, a kommunista párt tagjaként halt meg. — A szerző megjegyzése a magyar kiadáshoz.

mindenféle faji felosztásnak és korlátozásnak, követelik a feudalizmus maradványainak megszüntetését. A teljes polgári demokráciát hirdetik. Programjuk, legalábbis *papíron*, kevéssé különbözik a forradalmi marxisták programjának a faji kérdéssel foglalkozó azon részétől, amely a polgári demokratikus forradalom feladatainak megvalósítását célozza a faji kérdésben. De bár zászlajukra helyes (polgári demokratikus) jelszavakat írnak, a valóságban egész politikájuk, taktikájuk és gyakorlati tevékenységük a legrosszabb faji opportunizmus és reformizmus. „Harcukat" a teljes egyenjogúságért — kisebb-nagyobb energiával és következetességgel — kizárólag szóban, dörgedelmes cikkekben és beszédekben folytatják, amelyeket a nem tudatos tömegeknek szánnak. A valóságban viszont főleg azzal foglalkoznak, hogy visszatartsák a proletár és kispolgári tömegeket az egyenjogúságért vívott harc forradalmi módszereitől, hogy békésen és beletörődőn elfogadtassák velük az amerikai burzsoázia jelentéktelen adományait, amelyek békés úton elérhetők, anélkül, hogy érintenék az amerikai kapitalizmus épségét és létérdekeit. Feladatuk: elködösíteni a dolgozó tömegek tudatát, tudatlanságban tartani őket, eltitkolni előttük az amerikai faji probléma igazi gyökereit, eltitkolni előttük azt, hogy ezek az amerikai kapitalizmus rendszeréből táplálkoznak, és hogy e gyökereket csak úgy lehet kitépni, ha e rendszer ellen harcolnak.

Ez az áramlat a (színre való különbség nélküli) *amerikai burzsoázia* érdekeinek ideológiai kifejezője, amely meg akarja téveszteni és ideológiai leigázás útján vissza akarja tartani a dolgozó tömegeket a forradalmi akcióktól. Ez az áramlat különösen elterjedt az északi néger burzsoázia és burzsoá értelmiség osztályszempontból legtudatosabb része körében, és természetesen a néger kispolgárság azon részében, amely ideológiai befolyásuk alatt áll. Ezek nem azért ellenzik a Washington-féle pacifizmust, mert ők progresszívebbek és radikálisabbak (ezt csak így *mondják*), hanem azért, mert tudják, hogy a pacifista prédikáció nem elég és nem célszerű a kizsákmányolt dolgozó tömegek forradalmi törekvéseinek fékentartására. Ők az elvándorlás hívei, mert az elvándorlással a négerek nagy tömegei a déli földbirtokosok kizsákmányolásának objektumaiból az északi — fehér és néger — burzsoázia kizsákmányolásának objektumaivá válnak, s így ezek a tömegek, ezek a potenciális forradalmárok, akiket a rabszolgai kizsákmányolás kétségbeesésbe kergetett, az Észak viszonylagos faji egyenjogúságától elvakított — legalábbis eleinte elvakított — hiszékeny tömeggé alakulnak át, amely könnyen aláveti magát az opportunista, reformista vezérek ideológiai befolyásának és politikai vezetésének. A Nemzeti Szövetség az északi fehér és néger burzsoázia egységfrontjának a szervezete, amelynek az a feladata, hogy ideológiailag leigázza a néger tömegeket.

De ez az „egységfront", ez az alku — mint minden alku — csak a felek kölcsönös beleegyezésével lehetséges. Ezért a néger burzsoáziának csak azok az elemei léphetnek erre az útra, akiknek az érdekei a fehér tőkések érdekeivel nincsenek olyan éles ellentétben, amely kizárná a megegyezés lehetőségét. Ez az út főleg azon néger nagytőkések érdekeinek felel meg, akik vagy kapitalista tevékenységükben vannak a legszorosabb kapcsolatban a fehér tőkésekkel, s következésképpen érdekeltek a velük való békés együttélésben, vagy a négerek különösen elnyomott helyzetének kizsák-

mányolásából élnek (például a nagy háztulajdonosok), vagy legalábbis nem fenyegeti őket fehér osztálytestvéreik konkurrenciája. Viszont nem fogadható el ez az út a néger burzsoázia azon csoportjai számára, amelyek a fehér tőkésektől konkurrencián kívül semmi mást nem kapnak és nem kaphatnak a fehérek károsodása nélkül, amelyeknek nincs lehetőségük arra, hogy a fehér tőkésekkel egyenlő alapokon kizsákmányoljanak fehér munkaerőt, s a néger munka kizsákmányolásából eredő extraprofitért vívott harcban semmilyen engedményt nem kapnak az amerikai fehér burzsoáziától (ide tartoznak a néger ipari vállalkozók, a közepes kereskedők, a születőfélben levő falusi burzsoázia, valamint a burzsoá értelmiség egy része), s nem fogadható el a kispolgárság egyes rétegei számára sem, amelyek a termelésben elfoglalt helyzetüket és ott betöltött szerepüket tekintve közel állnak a burzsoáziához. Mivel ezeknek nincs esélyük arra, hogy a két fajú rendszer keretei között a fehér burzsoáziával való kiegyezés révén biztosítsák osztályérdekeiket, arra törekszenek, hogy elkülönítsék az összes amerikai négert önálló államba, mesterségesen létrehozzanak egy „néger államot" Afrikában, Dél-Amerikában vagy az Egyesült Államok területén, itt összpontosítva minden amerikai négert (mind Délről, mind Északról), hogy ily módon elhódítsák a fehér burzsoáziától a néger munkások és parasztok kizsákmányolásának teljes és monopolisztikus jogát. E mozgalmak vezetői erre a célra ügyesen felhasználják az egykori (papíron egykori, valójában igazi) rabszolgáknak kizsákmányolóik ellen irányuló, évszázadok alatt felgyülemlett gyűlöletét és felháborodását, és igyekeznek a fehér burzsoáziát saját fegyverével ütni; igyekeznek a faji előítéletek évszázados fegyverét ellene fordítani, oly módon, hogy a fehérek mesterségesen létrehozott faji ideológiájával szembeszegezik a négerek nem kevésbé mesterségesen kialakított faji soviniszta („nemzeti") ideológiáját.

Az effajta faji soviniszta mozgalmak alkotják a néger burzsoázia és kispolgárság harmadik fő irányzatát, amelynek legmarkánsabb kifejezője a *Garvey*-mozgalom.

A „vissza Afrikába" gondolat, mint általában a néger állam *mesterséges* létrehozásának eszméje is, utópia, mégpedig szélsőségesen reakciós utópia. Hogy az amerikai burzsoázia kiengedjen karmai közül egy 12 milliós tömeget, amely imperialista prosperitásának egyik fő forrása, ilyesmiről csak az álmodozhat, akinek fogalma sincs a kapitalizmus és az imperializmus igazi természetéről.

A „néger cionisták" mozgalmai nem jelentenek semmiféle reális veszélyt az amerikai burzsoáziára nézve. A burzsoázia persze nem engedheti meg, hogy ezek a mozgalmak túlságosan messzire menjenek. Kénytelen beavatkozni és szétverni ezeket a mozgalmakat, különösen ha csatlakoznak hozzájuk széles, forradalmi érzelmű kispolgári rétegek, sőt részben proletár tömegek is, amelyeket megtévesztettek a mozgalom burzsoá vezetői. De ez nem változtat azon, hogy mindezek a mozgalmak objektíven az amerikai burzsoázia malmára hajtják a vizet, mert elvonják a néger kispolgári és proletár tömegeket egyrészt az osztályharctól, másrészt faji felszabadulásukért, a társadalmi egyenjogúságért vívott tényleges harctól. Ahelyett, hogy gyengítené a fajok, vagyis elsősorban a néger és a fehér proletárok, a néger és a fehér parasztok közti kínai falat, minden soviniszta mozgalom

erősíti ezt a falat, mélyíti a szakadékot, szítja a faji gyűlöletet és ellenségeskedést.

A néger burzsoázia útja mindkét esetben reakciós, megalkuvó, ellenforradalmi út. Ellenforradalmi nemcsak a szocialista forradalommal szemben, hanem a négerek faji felszabadító mozgalmával szemben is. A megalkuvó pacifizmus útja — lemondás a néger fajú, elnyomott, dolgozó milliók gazdasági, politikai és társadalmi egyenlőségéért vívott harcról. A néger faji sovinizmus útja ellenben harc az ellen, hogy a *fehér burzsoázia* zsákmányolja ki és gyakoroljon társadalmi-politikai elnyomást a néger dolgozókkal szemben, s ugyanakkor harc azért, hogy a néger burzsoázia megszerezze a négerek szuperkizsákmányolásának és társadalmi-politikai elnyomásának monopoljogát.

Az Egyesült Államok néger lakosságának dolgozó tömegeitől, s kiváltképpen a munkásoktól és a parasztoktól, akik nemcsak a társadalmi-politikai elnyomás terhét, hanem az elnyomott faj fő terhét, a szuperkizsákmányolást is vállukon viselik, egyformán idegen mind a faji pacifizmus ideológiája, mind a néger faji sovinizmus ideológiája. A néger burzsoázia gazdasági egyenjogúsága semmit sem nyújt számukra, a mesterségesen létrehozott néger burzsoá állam pedig azt jelentené számukra, hogy megszilárdítják a szuperkizsákmányolást mostani kizsákmányolóik *egy részének* járma alatt.

A dolgozó négerek elsősorban és legfőképpen arra törekszenek, hogy megteremtsék a fajok közti teljes gazdasági, politikai és társadalmi egyenjogúságot, és mindenekelőtt, hogy megszüntessék a faji alapon megvalósuló szuperkizsákmányolást, amely lépés volna a dolgozók mindenfajta tőkés kizsákmányolásának megszüntetése felé.

A faji kérdéssel kapcsolatos teljes demokráciának ebből az alapkövetelésből fakadnak az elnyomott néger faji kisebbség összes konkrét törekvései és követelései. Mégpedig:

I. Valamennyi osztályhoz tartozó minden néger számára és az ország minden részében: az összes politikai és társadalmi akadály és korlátozás megszüntetésének követelése.

II. Mind az északi, mind a déli néger munkások számára:

1. az egyenlő munkáért egyenlő bér követelése;
2. az egyenlő munkavállalási lehetőségek követelése;
3. valamennyi szakszervezetbe való belépés lehetőségének követelése.

III. A déli államok néger parasztjai számára:

1. a feudális-rabszolgatartó rendszer minden maradványának (peonátus, kényszermunka-rendszer — convict lease system —, kizsákmányoló bérlet stb.) a megszüntetése;
2. a nagybirtok elkobzásának, az egész föld államosításának követelése azzal, hogy az egész földet adják át a dolgozó mezőgazdasági népesség használatába nemzeti és faji különbségre való tekintet nélkül, — vagyis *az agrárforradalomért vívott harc.*

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy az amerikai négerek „faji" mozgalma óriási forradalmi szerepet játszhat és hivatott játszani, de csakis mint azoknak a néger dolgozó tömegeknek a mozgalma, amelyek a kommunista párt által képviselt proletariátus vezetése alatt küzdenek a szuper-

kizsákmányolás rendszere ellen, és ezzel egyszersmind az amerikai kapitalizmus és imperializmus rendszere ellen, nem pedig mint olyan mozgalom, amelyet a néger burzsoázia vagy a teljesen az ő (és általában az amerikai burzsoázia) befolyása alatt álló kispolgári értelmiségiek vezetnek és irányítanak. A néger burzsoázia mindenféle „faji" vagy „nemzeti" mozgalma csakis reakciós szerepet játszhat.

Az amerikai négereknek nincs olyan fejlődő, de fejlődésében akadályozott ipari burzsoáziájuk, amelynek gazdasági fejlődése szabadságáért, a belső piac meghódításáért és a gazdasági haladását gátló akadályok eltávolításáért vívott harca progresszív jelleget kölcsönözhetne nemzeti mozgalmának. Az amerikai négerségnek van egy óriási falusi kispolgári rétege. Létezik egy viszonylag erős városi néger kispolgárság is. Van még egy vékony réteg, amely igazi tőkésekből áll — mégpedig járadékos tőkésekből, akik bank- és uzsoraügyletekkel foglalkoznak (néger bankok, biztosító társaságok stb.), bérházakat, szállodákat stb. tartanak fenn. De *nincs semmiféle néger ipari burzsoázia*. A néger nagyiparosokat tíz ujjunkon meg tudjuk számlálni. Hol van itt az a piacszükséglet, amelyről *Lenin* beszél? Hol van itt az akadályok eltávolításának szükségessége? A néger uzsorás tőkések számára a legjobb kliensek éppen azok a kistermelők, akiket a leginkább gyötörnek és szorongatnak a feudalizmus maradványai, akik fuldokolnak a kizsákmányolástól; az ő uzsoraügyleteiket egyáltalán nem zavarja a nemzeti önállóság hiánya. A néger bankár, uzsorás, háztulajdonos számára a kizsákmányolás forrása éppen az, hogy a négerek most nem egyenjogúak. Ha ezt megszüntetnék, a néger háztulajdonos nem követelhetne a szokásosnál ötször magasabb lakbért, a néger farmernek nem volna szüksége a néger bank drága „segítségére".

Ha ennek a néger „burzsoáziának" olykor mégis olyan hangulata van, hogy jó lenne a nemzeti önállóság (erre példa a *Garvey*-mozgalom), ez nem abból fakad, hogy a nem létező „néger ipar" számára igyekszik belső piacot teremteni, hanem kizárólag abból a törekvésből, hogy megteremtse újabb nagy uzsoraügyletek lehetőségeit (meg az újabb lehetőségeket a néger értelmiség burzsoá, kapitalista része számára). Az effajta nemzeti mozgalmaknak természetesen semmi közük sem lehet a *forradalmi* nemzeti mozgalmakhoz.

Ha viszont a néger munkások és a dolgozó néger kispolgárság a fehér feudalizmus nyomasztó maradványai ellen, a fehér kizsákmányolók faji politikája ellen, a társadalmi-politikai egyenlőtlenség stb. megszüntetéséért harcolnak, ez nem jelenti azt, hogy ezt a mozgalmat azonosítanunk kell más országok burzsoá nemzeti mozgalmaival.

Az északi néger munkások és városi szegények számára, akiket a fehér munkásoknál sokkal intenzívebben zsákmányolnak ki, valamint a déli néger mezőgazdasági munkások és néger szegényparasztok számára, akiket kizsákmányolnak a tőkés földbirtokosok, a faji felszabadulás egyértelmű a faji talajon megvalósuló szuperkizsákmányolás *rendszerének* megszüntetésével. Ezek a négerek nem a kizsákmányolásnak a fehérekkel egyenlő jogáért harcolnak, s idegen tőlük még a gondolata is annak, hogy „visszatérjenek Afrikába" stb. Ezek a négerek azért harcolnak, hogy fehér osztálytestvéreikkel egyenlő joguk legyen a munkához, hogy a néger dolgozók politikailag

és társadalmilag teljesen egyenjogúak legyenek a fehér dolgozókkal. Harcuk — harc a kapitalista rendszer ellen, mégpedig éppen azon a fronton, amely a legérzékenyebben fenyegeti Amerika imperialista burzsoáziáját: roham az imperialista extraprofit ellen. Ezért „faji" mozgalmuk forradalmi antiimperialista mozgalom, harcuk elválaszthatatlanul összefügg a forradalmi proletariátusnak és szegényparasztságnak a kapitalista kizsákmányolás elleni általános harcával — függetlenül attól, hogy ennek ők maguk és fehér testvéreik tudatában vannak-e vagy sem.

UTÓSZÓ

„*Az imperializmusnak szüksége van a fajelméletekre*" — írja e könyvében* Sík Endre, a jelen magyar nyelvű kiadás megjelenése előtt több mint négy évtizeddel. E megállapítása — könyve egyik sarkalatos tétele — negyven év után is maradéktalanul igaz maradt. Az imperializmusnak szüksége volt és szüksége van erre az ideológiai fegyverre is. De az elméletek, az ideológiai fegyverek változnak, alakulnak, ahogy alakul a világ valósága, az elméleteket teremtő-termelő alap, ahogy változnak a társadalmi és termelési erők s a különböző erők egymáshoz való viszonya. E könyv első megjelenése óta számos, köztük a könyv témáját is jelentős mértékben és közvetlenül érintő változás és esemény zajlott le a világban — és egyben számos dolog maradt megdöbbentően változatlan is. S hogy milyen súlyosak és jelentősek voltak is a két kiadás időpontja között lezajló események, azt jól érzékelteti, hogy e könyv írásakor a szerző még szükségesnek ítélhette lábjegyzetben megmagyarázni, mi is a „horogkeresztes (Hakenkreuz) jelvény".**

Sík Endre érvelését és bizonyító anyagát alapjában a politikai gyakorlat két síkjára, arra a két terepre építi, amelyen a fajelméletet *akkor* az imperializmus elsősorban alkalmazta; nekik főként a *gyarmatosításnak* és az *amerikai négerek* fokozott kizsákmányolásának szolgálatában volt szükségük rá.

De röviddel azután, hogy Sík könyve Moszkvában megjelent, a világ egyik legismertebb — és leggyűlöltebb — politikai fogalmává vált az a horogkereszt, amelyet Sík még oly mellékesen említhetett meg. Ha néhány évvel később írja könyvét, az említett két alkalmazási kör mellé odasorakozik művében harmadikként a *fasizmus;* a Sík Endre által vitatott és elemzett szerzők, Gobineau, Chamberlain, Gumplowicz, Ammon, E. Fischer, vagy más vonatkozásban Hertz, Finot, Luschan mellé csatlakozik egy rövidesen ismertté — hírhedtté — vált újabb név: Alfred Rosenbergé is. Az ő műve, „A 20. század mítosza" több mint egy évtizedre a fajelmélet legszélsőségesebb híveinek alapművévé vált; tegyük hozzá nyomban, hogy szégyenükre: kevés ennél tudománytalanabb művet soroltak még a „tudományos", az „elméleti" művek közé. De a színvonal és a hatás nincs feltétlenül arányban egymással, és Rosenberg elmélete egy világuralomra törő, egy világháború kirobbantásában vezető szerepet vivő, páratlan méretű hadsereggel rendelkező, emberek millióit legyilkoló, népeket irtó, világot felforgató rendszer hivatalos ideológiájává lett. Olyan rendszeré, amely feladatának tekintette,

* 30. o.
** 241. o.

éppen a fajelmélet alapján, hogy — Rosenberg szavaival élve — „nagyon is megkülönböztesse a szabadságot a ‚szabadságtól'. A szabadság germán értelemben belső függetlenséget, kutatási lehetőséget, egy világkép kiépítését, igaz vallási érzetet jelent; a szabadság az elő-ázsiai betolakodók és rokonaik számára más kultúrértékek gátlástalan megsemmisítését jelenti . . . Mindenki számára, megkülönböztetés nélkül, megítélni egy külsődleges ‚szabadságot' egyértelmű lenne a faji káosznak való kiszolgáltatással."*

Rosenberg és Hitlerék filozófiájának vitáját a világgal végül is fegyverek döntötték el, a világháború fegyverei. A rosenbergi ideológia hadserege felett annak az országnak a fegyverei győzedelmeskedtek elsősorban, amely Sík Endrének is egy időre új hazát adott. De Hitler fajelméletét nem temették el Berlin romjai. Azok, akik a fasiszta Németország nyugati részein a Ruhr-vidéken előnyomuló csapatokat Hitler ellen vezényelték, már új fajelmélettel kacérkodtak. Még a romokat sem takarították el Berlin utcáiról, amikor a hitleri fasizmus egyik ellensége, leverésének egyik nagy hatású és befolyású államférfia már az angol „faj" tiszteletet parancsoló tulajdonságairól beszélt . . .**

De átmentette az imperializmus a fajellenesség ideológiáját napjainkra sokkal aktívabb módon is. Igaz, Európában megállapítható, hogy a fajelmélet a második világháború után hanyatlott, — de vajon hanyatlott-e világviszonylatban? Ha hanyatlásában hiszünk, ha hanyatlására hivatkozunk, nem gondolkodunk-e nagyon is „európaiul", végeredményben tehát provinciálisan, szűklátókörűen?

Mert az imperializmusnak ma is éppoly szüksége van a fajelméletekre, mint a harmincas vagy negyvenes években. Legfeljebb máshol és máshogy használja. Így megmaradt, pontosabban azóta meg is izmosodott, hivatalos ideológiaként, Dél-Afrikában, ahol az apartheid törvényei néha majdnem szöveg szerinti másai Hitler törvényeinek, csak másokat tekintenek alsóbb, és részben másokat felsőbb rendűeknek, mint Hitlerék. De ott pusztít a fajelmélet Rhodesiában csakúgy, mint a még portugál gyarmatokon is. S ezt az afrikai fajelméletet, aktív és törvényesített fajüldözést másodlagosnak tekinteni, elsiklani felette, mert „csak" afrikai: ez maga is a fajelmélet sáncai mögé való húzódást jelentené.

A nyílt kolonializmus, Sík könyve korának világjelensége, ma, igaz, egyre szűkebb térre szorul. A kolonializmust a neokolonializmus váltja fel —, a kolonializmus ideológiai érvelését, ezen belül fajelméleti érvelését is, új érvek helyettesítik. S mivelhogy a tegnapi brit, francia, holland, amerikai, belga és más gyarmatok ma jobbára független államisággal rendelkező egységek, az új politikai helyzetben új alapokat kell keresni az ideológiának is. A neokolonializmus ideológiája ezért talán kifinomultabb, rafináltabb a kolonializmusénál. Nehéz nyíltan beszélni „alacsonyabb rendű fajok"-ról ott, ahol azok képviselői is egyenrangú félként vannak jelen nemzetközi szervezetekben, diplomáciai tárgyalásokon, vagy akár egyházi zsinatokon. Ezért a fajgyűlölet ideológiája, amely tegnap konkréten a brit vagy francia

* Alfred *Rosenberg:* Der Mythos des 20. Jahrhunderts, Hoheneichen Verlag, München 1941. 111. o.

** *Churchill* richmondi (USA) beszéde, 1946. márc. 8., Zbior Dokumentow, Warszawa 1946. 10—11. sz., 328. o.

fennsőbbséget hirdette az indiai vagy indokínai „fajok" felett, ma más megfogalmazásra szorul.

Nem kívánjuk itt elemezni, mégcsak nyomonkövetni sem a kolonializmust támogató fajelmélet átváltását a neokolonializmust támogatóra. Csak tényekre emlékeztetünk, a „divatjamúlt" fajelmélet átalakítására az új helyzethez alkalmazott fajelméletekre. Ha lenne kutató, aki megírná a mai „Faji kérdés és marxizmus"-t (s mily nagy szükség lenne is rá!), az nem feledkezhetne meg például az „Észak" és „Dél" között, az ún. *„have"* és *„have not"* országok közötti ellentét mondvacsinált elméleteiről, amely voltaképpen a „színeseknek" a „fehérek" általi elítélése — fordított változatban; hadd ítéljék el a „színesek" a „fehéreket", s megvan ismét az imperializmusnak kellően széttagoló, az igazságot új formában elkendőző, a felelősséget az imperializmusról *általában* a „fehérekre", az „északiakra" hárító elmélete. Nem baj, ha ebbe még a gyarmatosítók maguk is beleértődnek: fő, hogy a határok mosódjanak el a kizsákmányoló imperializmus és a kizsákmányolt, a függetlenné vált, a kizsákmányolást már meg is szüntetett erők között, — ha mind egyaránt „fehérek", mind „Észak", mind „have" — azaz birtokló, fejlett ország lakói. Még torzabb változata ennek minden olyan elmélet, amely számára minden kiváló, ami „színes", és mindenki felelős, aki „európai", szűkítve már a kört fehérről, északiról, fejlettről csupán „európaira". Mert fehér, ez magában foglalja nemcsak az egykori gyarmatosító mai utódait, s országukban ellenforradalmárt és forradalmárt egyaránt, hanem az imperialista és egyben a szocialista országokat és rendjüket is; de az „európai", ez már szűkebb, kizárja a felelősségből és az ítélet alól az amerikait, nemcsak az amerikai feketét, hanem az amerikai „fehért", benne egy Johnsont vagy Nixont, egy Rockefellert vagy Fordot is . . . A neokolonializmus korszaka visszájára fordított fajelméletének egy, csak egyetlen példája . . .

De végtére is kell-e a közel-keletinél jobb példa arra, hogy a függetlenülés korszakában a fajelmélet a gyarmatosítottak elleni elméletből átválthat a függetlenségükért küzdők, sőt, a már függetlenek között pusztító, az ő soraikat bontó elméletté? Az antiszemitizmusnak és a cionizmusnak egyaránt fajelméleti alapja van; csak látszólag fajelmélet-ellenes a cionizmus, amely valójában a fajelmélet alapján teremtene nemzetközi frontot elsősorban egy másik nép — az arabok ellen. S e fordított fajelmélet jegyében százezreket nem csak másodrendű embereknek tekintenek, hanem ki is üldöznek otthonukból, hontalanná téve őket. A Közel-Kelet egyik jellegzetes példájává vált napjainkban a fajelméletre alapozott szélsőséges nacionalizmusok összecsapásának, — az imperializmus hasznára. Mert „az imperializmusnak szüksége van a fajelméletekre".

Az imperialista faji ideológiának, amely, ha kell, németet német zsidó ellen, ha úgy célszerű, germánt szláv ellen, máskor arabot és zsidót egymás ellen, fehéret fekete ellen állít csatasorba, része, kiegészítője és változata az afrikaiak afrikaiak ellen, ázsiaiak ázsiaiak ellen ismét látszólag fajelmélet-ellenes elve és gyakorlata is. Ennek a jegyében Indonéziában, Kamerunban, Csádban, Szudánban hazaiak ölnek hazaiakat, másutt nyugat-pakisztániak kelet-pakisztániakat, dél-kongóiak kelet-kongóikat, „biafraiak" más nigériaiakat, és napjaink harmincéves háborújában, jóllehet tekintélyes erejű

nyílt amerikai jelenlét mellett, indokínai seregek is támadnak indokínai népekre. S valamennyi mögött ott van az imperialista szándék, amely céljaiért egy szájból fúj fajelméletet és fajelmélet-ellenességet, végső fokon mindig is a maga felsőbbrendűsége hirdetésére, sőt, gyakorlati keresztülvitelére.

Mi sem természetesebb, mint hogy a valóságot meghamisító, a valódi ellenséget védő elméleteknek reakciója támad: az igazság felismerése, az igazi ellenség leleplezése, az antiimperialista, a forradalmi harc erősödése és tudatosodása.

Az antiimperializmus jegyében születnek azonban olyan ideológiai áramlatok is —, ismét adalékul ahhoz, ami egy mai „Faji kérdés és marxizmus" lapjaira kívánkozna — amelyek a „fehér" ember vonásaival szemben, igaz, ezúttal már az egyenrangúság nevében, felsorakoztatja a „fekete" ember vonásait. A „négritude" elméletére utalunk itt, az utolsó évtizedek új ideológiai termékére, amelyről Sartre írta azt a meghatározást, amelyet az előbbiekben, más rokon gondolatokra, kölcsönvettünk tőle: „fajelmélet-ellenes fajelmélet". Senghor, a négritude legfőbb apostola, a szenegáli filozófus-poéta-elnök élesen megkülönbözteti a „fekete" lelket a „fehér"-től (nehéz nem asszociálni Rosenbergre is!), s ha megtagadja is egykori, a német Frobenius tételét elfogadó meggyőződését a német és a néger lélek testvéri mivoltáról, olyan állításokkal helyettesíti ezt, mint „az emóció néger, a ráció hellén", vagy mint: „a fehérek értelme a hasznosság következtében analitikus, a feketéké a részesedés következtében intuitív", hosszas további fejtegetésekkel értékelve a „néger-afrikaiak pszicho-fiziológiáját".*

Kiragadott, ha nem is jelentéktelen példa csak, amely mellé, kellő kritikával, odasorakoztathatnánk amerikaiak, ázsiaiak vagy éppen más afrikaiak elméleteit is e sajátos, napjaink termelte fajelmélet-ellenes fajelmélet példáiként.

Vagy sorolhatnánk az Amerikai Egyesült Államok példáit. Sík Endre fejtegetéseiből kiindulva adódna az összehasonlítás az amerikai négerségre vonatkozó akkori és mai, hivatalos és nem hivatalos elméletekkel egyaránt. Igaz, fel lehetne sorolni azt is, hogyan „enyhült" a tömegnyomás alatt az egykor hivatalosan is meglevő faji diszkrimináció az Egyesült Államokban, és születtek már törvények is, megszüntetve több olyan diszkriminatív intézkedést, amelyek érvényben voltak nemcsak a Sík-könyv korában, de még szinte tegnap is. De csak akkor lenne teljes ez az enyhébb kép, ha melléiktatnák a mai amerikai négerellenes atrocitásokat, a tegnapiaknál sokszor százszor körmönfontabbakat: Malcolm X meggyilkoltatását, azét az emberét, aki maga is egy fajelmélet-ellenes fajelméletnek — a „fekete muzlimok" ideológiájának — volt hirdetője; Martin Luther King meggyilkoltatását, aki a fajelmélet-ellenes erőszakmentességnek volt prédikátora (s mégis ugyanattól az erőszaktól pusztult el, mint az erőszakot abszolutizáló Malcolm X); vagy George Jackson meggyilkoltatását, aki a tudatos forradalmárok köréből való, abból a körből, amelynek egyik vezetője nyíltan

* *Senghor:* Négritude et Humanisme, valamint De la négritude c. írásaiból; idéz i *Marton* Imre: Eszmék és téveszmék a harmadik világban, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1969. 30, 66. és 67. o.

meg tudta fogalmazni, saját társait intve ésszerűen forradalmi cselekedetekre, hogy „rasszizmus ellen nem lehet rasszizmussal harcolni!"*

A faji megkülönböztetésre az imperializmusnak van szüksége, — s ezért az ő ügyét szolgálja még az olyan megkülönböztetés is, amelyet pedig látszólag vagy szándékkal antiimperialista módon használnának fel. A valóságot tagadó elméleteknek, mint a fajelméletnek is, a tényleges értéke valójában a semmivel egyenlő. S a nulla értéke változatlanul nulla, legyen bár pozitív vagy negatív előjelű.

Az ENSZ és az UNESCO több határozatban, bizottsági munkában, nemzetközi konferenciákon foglalkozott a faji kérdéssel. Elsősorban az UNESCO e célra kijelölt bizottságainak egyes megállapításai (pl. az 1949. decemberi párizsi, az 1964. augusztusi moszkvai, az 1967. szeptemberi párizsi értekezleteié) gyakran emlékeztetnek jelen könyv több fő megállapítására is. „A fajelméletek a legkevésbé sem támaszkodhatnak bármiféle tudományos alapra" — állapította meg az 1964-es moszkvai UNESCO-értekezlet. „Az úgynevezett ‚faji' viszonyokkal kapcsolatos emberi problémák sokkal inkább társadalmi, semmint biológiai eredetűek" — fogalmazták meg 1967-ben Párizsban.**

El kell azonban ismernünk: Sík Endre határozottabban fogalmazott. Így kezdi könyvét: *„A faji kérdést társadalmi problémának tekintem."*

Sík Endre igazát ebben és más kérdésekben is, sajnos nem annyira a filozófia, a társadalomtudományok azóta bekövetkezett fejlődése bizonyította be, mint inkább — és sokkal drasztikusabb módon — a történelem sok-sok, fergeteges ütemben zajló eseménye.

Mégis, a negyven év nem szaladt el nyomtalanul Sík könyve felett. Új és új állítások, új és új érvek, új és új tények sorakoztak fel, a Sík által vitatott írók jórészét már a szakember sem ismeri, s új elméleteket gyárt az imperializmus, hogy a változott helyzetnek megfelelő eszközökkel próbálja fenntartani szűkülő világát. Sík Endre könyve így amellett, hogy lényegét tekintve még napjainkban is időszerű, egyben egy múlt kor dokumentuma, amelynek mai, változatlan kiadása arra is hivatott, hogy közkinccsé tegye egy nemzetközi hírűvé vált magyar tudós egykori művét.

Dr. Kende István

* Bobby *Seale*, a Fekete Párducok egyik vezetőjének interjújából, Times, 1970. ápr., id. Nemzetközi Szemle 1971. 1. sz.

** Hernán *Santa Cruz:* Racial Discrimination, United Nations, New York 1971. 12—13. o.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Érdi Katalin
Műszaki szerkesztő: Meznerics Mária
A burkoló- és a kötésterv Pázdán Zsuzsa munkája
Terjedelem: 18,5(A/5) ív. Példányszám: 2200 Ak 1573 K 7275
Akadémiai Nyomda. Felelős vezető: Bernát György